



In Memory of
STEPHEN SPAULDING
1907 – 1925
CLASS of 1927
UNIVERSITY OF MICHIGAN

OVERIJSSELSCHE

ALMANAK

VOOR OUDHEID EN LETTEREN.

Overijsselsche
ALMANAK
VOOR
OUDHEID EN LETTEREN.
1842.

Zevende Jaargang



DEVENTER
J. DE LANGE
1841.

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF *trigonometrisch bepaald is op* 52° 15′ 9″ *N. B. en* 3° 49′ 12″ (*in tijd* 15m 17s) *Oosterlengte van Parijs of* 6° 9′ 37″ (*in tijd* 24m 38s) *Oosterlengte van Greenwich.*

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag *dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.*

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld: — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, *van middag tot middernacht* avond *genoemd.*

Op de eerste bladzijde der maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen te behouden. Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans op- en ondergang beide aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den ondergang, van volle tot nieuwe maan alleen den

opgang, 't geen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgeblevene ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van zigtbaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

INHOUD.

Zons- en Maanverduisteringen.

Er hebben in dit jaar drie Zons- en twee Maansverduisteringen plaats; slechts twee zijn in onze streken zigtbaar.

I. *Zonsverduistering* den 11 Januarij. Bij ons onzigtbaar.

II. *Maanverduistering* den 26 Januarij. De eclips zal beginnen des namiddags te 4^u 42^m kort na de opkomst der maan en eindigen te 7^u 34^m hare grootte bedraagt 9^d 5.

III. *Zonsverduistering* den 8 Julij. Deze fraaije Eclips zal in geheel Europa te zien zijn; voor Deventer zal zij een begin nemen 's morgens te 5^u 15^m middelbaren tijd en eindigen te 7^u 8^m. Het midden der eclips valt voor te 6^u 12^m en hare grootte bedraagt 10^d 0. Voor sommige zuidelijke streken van Europa zal zij totaal wezen.

IV. *Maanverduistering* den 22 Julij. Bij ons onzigtbaar.

V. *Zonsverduistering* den 31 December. Bij ons onzigtbaar.

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN

VOOR HET JAAR 1842.

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . . 1842
Na de schepping der wereld 5791
Na de Joodsche tijdrekening beginnende 5 Sept. 5603
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden . . . 29

Het Guldengetal	19	De Zonnecirkel	3
De Epacta	XVIII	De Romeinsche indictie	15

De Zondagsletter B.

Septuagesima	23 Jan.	Hemelvaart	5 Mei.
Vastenavond	8 Febr.	Pinksteren	15 Mei.
Aschdag	9 Febr.	Eerste Advent	27 Nov.
Paschen	27 Maart.		

Quatertempers.

Den 16, 18, 19 Febr.	Den 21, 23, 24 Sept.
Den 18, 20, 21 Mei.	Den 14, 16, 17 Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest . . . . den 24 Febr.
Paschen den 26 en 27 Maart, 1 en 2 April.
Pinksteren of Wekenfeest den 15 en 16 Mei.
Nieuwjaarsfeest . . . den 5 en 6 Sept.
Groote Verzoendag . . . . den 14 Sept.
Loofhuttenfeest . den 19, 20 en 25 Sept.
Vreugde der Wet . . . . den 27 Sept.

De Lente begint den 21 Maart smorgens te 0 u. 20 m.
De Zomer begint den 21 Junij 's avonds te 9 u. 39 m.
De Herfst begint den 23 Sept. smorgens te 11 u. 42 m.
De Winter begint den 21 Dec. 's avonds te 7 u. 12 m.

JANUARIJ,

1	Zaturdag	**Nieuw-Jaarsdag.**	's av. op
2	**Zondag**		11 27
3	Maandag		sm. op
4	Dingsdag		0 50
5	Woensd.		2 11
6	Donderd.	*Drie Koningen.*	3 32
7	Vrijdag		4 49
8	Zaturdag		5 58
9	**Zondag**		6 56
10	Maandag	Koppermaandag.	7 41
11	Dingsdag		's av. on.
12	Woensd.		5 3
13	Donderd.		6 15
14	Vrijdag		7 27
15	Zaturdag		8 37
16	**Zondag**	H. Naam Jezus.	9 46
17	Maandag		10 57
18	Dingsdag		sm. on.
19	Woensd.	*Hare Majesteit de Koningin verj.*	0 9
20	Donderd.		1 25
21	Vrijdag		2 44
22	Zaturdag		4 3
23	**Zondag**	Septuagesima.	5 17
24	Maandag		6 19
25	Dingsdag	Paulus bekeering.	7 6
26	Woensd.		's av. op
27	Donderd.		6 1
28	Vrijdag	Agnes H. Driev.	7 33
29	Zaturdag		9 3
30	**Zondag**	Sexagesima.	10 22
31	Maandag		11 55

Louwmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	50	8	13	3	54
2	12	4	18	8	13	3	56
3	12	4	46	8	13	3	57
4	12	5	13	8	13	3	58
5	12	5	41	8	13	3	59
6	12	6	7	8	12	4	0
7	12	6	34	8	12	4	2
8	12	7	0	8	11	4	3
9	12	7	25	8	11	4	5
10	12	7	49	8	10	4	6
11	12	8	14	8	9	4	8
12	12	8	37	8	9	4	9
13	12	9	0	8	8	4	11
14	12	9	22	8	7	4	12
15	12	9	44	8	6	4	14
16	12	10	5	8	6	4	15
17	12	10	25	8	5	4	17
18	12	10	45	8	4	4	19
19	12	11	3	8	3	4	20
20	12	11	21	8	2	4	22
21	12	11	39	8	0	4	24
22	12	11	55	7	59	4	26
23	12	12	11	7	58	4	27
24	12	12	25	7	56	4	29
25	12	12	39	7	55	4	31
26	12	12	53	7	54	4	33
27	12	13	5	7	53	4	35
28	12	13	17	7	51	4	36
29	12	13	27	7	50	4	38
30	12	13	37	7	48	4	40
31	12	13	47	7	47	4	42

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 18 m. *langer*.

	u. m.
Laatste kw. in de *Weegschaal* 3 Jan. 's av.	10 32
Nieuwe M. in d. *Steenbok* den 11 Jan. 's av.	4 40
Eerste kw. in den *Ram* den 19 Jan. 's avonds	2 25
Volle M. in den *Leeuw* den 26 Jan. 's avonds	6 14

———

Venus vertoont zich als *morgenster* gedurende de twee eerste maanden van het jaar; zij komt op:
1 Jan. smorgens te 7 u. 6 m.
15 Jan. smorgens te 7 u. 29 m.

Mars staat bij de Zon en is in deze maand onzigtbaar.

Jupiter is vroeg in de morgenschemering zigtbaar, zij komt op:
1 Jan. smorgens te 7 u. 45 m.
15 Jan. smorg. te 7 u. 3 m.

De planeet komt den 10 Jan. met Venus in conjunctie.

Saturnus staat bij Jupiter en komt op:
1 Jan. smorg. te 7 u. 53 m.
15 Jan. smorg. te 7 u. 4 m.

De drie planeten *Venus*, *Jupiter* en *Saturnus* zijn dus in de morgenschemering, digt bij elkander, aan den oostelijken hemel zigtbaar.

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

FEBRUARIJ,

1	Dingsdag		sm. op
2	Woensd.	*Maria Lichtmis.*	1 18
3	Donderd.		2 37
4	Vrijdag		3 50
5	Zaturdag		4 52
6	ZONDAG	Quinquagesima.	5 41
7	Maandag		6 18
8	Dingsdag	Vastenavond.	8 44
9	Woensd.	Aschd. H. Driev.	7 4
10	Donderd.		's av. on.
11	Vrijdag		6 26
12	Zaturdag		7 36
13	ZONDAG	Quadragesima Gr. Vastenavond.	8 46
14	Maandag		9 57
15	Dingsdag		11 11
16	Woensd.	Quatert.	sm. on.
17	Donderd.		0 27
18	Vrijdag	Quatert.	1 44
19	Zaturdag	Quatert. *Kroonpr. Will. Fred.*	2 58
20	ZONDAG	Reminisc. (*Paul Alex. Lod. verj.*	4 3
21	Maandag		4 56
22	Dingsdag	Petri Cath.	5 35
23	Woensd.		6 3
24	Donderd.	*St. Mattheus.*	6 25
25	Vrijdag		's av. op.
26	Zaturdag		7 57
27	ZONDAG	Oculi.	9 25
28	Maandag		10 53

Sprokkelmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	13	55	7	45	4	44
2	12	14	3	7	44	4	46
3	12	14	9	7	42	4	48
4	12	14	15	7	40	4	49
5	12	14	20	7	39	4	51
6	12	14	25	7	37	4	53
7	12	14	28	7	35	4	55
8	12	14	31	7	33	4	57
9	12	14	33	7	31	4	59
10	12	14	34	7	30	5	1
11	12	14	35	7	28	5	3
12	12	14	34	7	26	5	5
13	12	14	33	7	24	5	7
14	12	14	31	7	22	5	9
15	12	14	28	7	20	5	11
16	12	14	25	7	18	5	12
17	12	14	21	7	16	5	14
18	12	14	16	7	14	5	16
19	12	14	10	7	12	5	18
20	12	14	4	7	10	5	20
21	12	13	57	7	8	5	22
22	12	13	49	7	6	5	24
23	12	13	41	7	3	5	26
24	12	13	32	7	1	5	28
25	12	13	23	6	59	5	29
26	12	13	13	6	57	5	31
27	12	13	2	6	55	5	33
28	12	12	51	6	53	5	35

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 48 m. *langer*.

u. m.

Laatste kw. in den *Scorpioen* d. 2 Feb. smorg. 10 51
Nieuwe M. in den *Waterman* den 10 Feb. 's av. 0 19
Eerste kw. in den *Stier* den 18 Febr. 's avonds 0 15
Volle M. in de *Maagd* den 35 Febr. smorg. 4 40

——

Venus nadert tot de zon; zij komt op:
1 Febr. smorgens te 7 u. 33 m.
15 Febr. smorg. te 7 u. 21 m.

Mars is bij Zonsondergang in het Westen zigtbaar en gaat onder:
1 Febr. 's avonds te 8 u. 19 m.
15 Febr. 's avonds 8 u. 26 m.

Jupiter komt op:
1 Febr. smorg. te 6 u. 11 m.
15 Febr. smorg. te 5 u. 24 m.

Saturnus komt op:
1 Febr. smorgens te 6 u. 4 m.
15 Febr. smorg te 5 u. 12 m.

Zon in ♓ Pisces den 19.

MAART,

1	Dingsdag		sm. op
2	Woensd.		0 17
3	Donderd.		1 35
4	Vrijdag		2 43
5	Zaturdag		3 37
6	ZONDAG	Laetare.	4 18
7	Maandag		4 48
8	Dingsdag		5 10
9	Woensd.	Overijss. Bidd. voor het Gewas.	5 27
10	Donderd.		5 41
11	Vrijdag		5 53
12	Zaturdag		's av. on.
13	ZONDAG	Judica	7 46
14	Maandag		9 0
15	Dingsdag		10 16
16	Woensd.		11 31
17	Donderd.		sm. on.
18	Vrijdag		0 46
19	Zaturdag		1 53
20	ZONDAG	PALMZONDAG.	2 49
21	Maandag		3 31
22	Dingsdag		4 2
23	Woensd.		4 26
24	Donderd.	Witte dond. *H. Drievuldigh.*	4 45
25	Vrijdag	Goede Vrijdag, *Maria Boods.*	5 1
26	Zaturdag		's av. op
27	ZONDAG	PASCHEN	8 19
28	Maandag	2 PAASCHDAG.	9 47
29	Dingsdag		11 11
30	Woensd.		sm. op
31	Donderd		0 25

LENTEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	12	39	6	50	5	37
2	12	12	27	6	48	5	39
3	12	12	14	6	46	5	40
4	12	12	1	6	44	5	42
5	12	11	48	6	41	5	44
6	12	11	34	6	39	5	46
7	12	11	19	6	37	5	48
8	12	11	5	6	34	5	50
9	12	10	50	6	32	5	51
10	12	10	34	6	30	5	53
11	12	10	18	6	27	5	55
12	12	10	2	6	25	5	57
13	12	9	46	6	23	5	59
14	12	9	29	6	21	6	0
15	12	9	12	6	18	6	2
16	12	8	55	6	16	6	4
17	12	8	37	6	13	6	6
18	12	8	19	6	11	6	7
19	12	8	1	6	9	6	9
20	12	7	44	6	6	6	11
21	12	7	25	6	4	6	13
22	12	7	7	6	2	6	14
23	12	6	49	5	59	6	16
24	12	6	30	5	57	6	18
25	12	6	11	5	55	6	20
26	12	5	53	5	52	6	21
27	12	5	34	5	50	6	23
28	12	5	16	5	48	6	25
29	12	4	57	5	45	6	27
30	12	4	38	5	43	6	28
31	12	4	20	5	40	6	30

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 7 m. *langer.*

u. m.

Laatste kw. in d. *Schutter* den 4 Maart smorg. 1 57
Nieuwe M. in de *Visschen* d. 12 Maart smorg. 6 53
Eerste kw. in de *Tweelingen* d. 19 Maart 's av. 11 6
Volle M. in de *Weegschaal* d. 26 Maart 's av. 2 21

———

Venus verliest zich in de zonnestralen; zij komt den 5 Maart met de Zon in conjunctie en wordt tegen het einde der maand als *avondster* zigtbaar.

Mars gaat onder:
1 Maart 's avonds te 8 u. 32 m.
15 Maart 's av. te 8 u. 38 m.

Jupiter komt op:
1 Maart smorg. te 4 u. 35 m.
15 Maart smorg. te 3 u. 50 m.

Saturnus komt op:
1 Maart smorg. te 4 u. 24 m.
15 Maart smorg. 3 u. 28 m.

Zon in ♈ Aries, den 21.

APRIL,

1	Vrijdag		sm. op
2	Zaturdag		2 14
3	ZONDAG	Quasimodo.	2 49
4	Maandag		3 14
5	Dingsdag		3 33
6	Woensd.		3 48
7	Donderd.		4 1
8	Vrijdag	*Princ. Wilh., Maria, Soph.,*	4 13
9	Zaturdag	*(Louisa verj.*	4 25
10	ZONDAG	Misericordia.	's av. on.
11	Maandag		8 2
12	Dingsdag		9 19
13	Woensd.		10 35
14	Donderd.		11 45
15	Vrijdag		sm. on.
16	Zaturdag		0 44
17	ZONDAG	Jubilate.	1 29
18	Maandag		2 3
19	Dingsdag		2 29
20	Woensd.		2 49
21	Donderd.		3 6
22	Vrijdag		3 21
23	Zaturdag		3 37
24	ZONDAG	Cantate.	's av. op
25	Maandag		8 41
26	Dingsdag		10 1
27	Woensd.		11 11
28	Donderd.		sm. op
29	Vrijdag		0 5
30	Zaturdag		0 41

GRASMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	4	2	5	38	6	32
2	12	3	44	5	36	6	34
3	12	3	25	5	33	6	35
4	12	3	7	5	31	6	37
5	12	2	50	5	29	6	39
6	12	2	32	5	26	6	41
7	12	2	14	5	24	6	42
8	12	1	58	5	22	6	44
9	12	1	41	5	19	6	46
10	12	1	24	5	17	6	48
11	12	1	8	5	15	6	49
12	12	0	52	5	12	6	51
13	12	0	36	5	10	6	53
14	12	0	20	5	8	6	54
15	12	0	5	5	6	6	56
16	11	59	50	5	4	6	58
17	11	59	36	5	1	7	0
18	11	59	22	4	59	7	1
19	11	59	8	4	57	7	3
20	11	58	55	4	55	7	5
21	11	58	42	4	53	7	7
22	11	58	29	4	50	7	8
23	11	58	17	4	48	7	10
24	11	58	5	4	46	7	12
25	11	57	54	4	44	7	13
26	11	57	44	4	42	7	15
27	11	57	33	4	40	7	17
28	11	57	23	4	38	7	18
29	11	57	15	4	36	7	20
30	11	57	6	4	34	7	22

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 58 m. *langer*.

	u.	m.
Laatste kw. in den *Steenbok* den 2 April 's av.	6	54
Nieuwe M. in den *Ram* den 10 April 's avonds	10	56
Eerste kw. in de *Kreeft* den 18 April smorgens	6	57
Volle M. in den *Scorpioen* d. 24 April 's av.	11	52

—

Venus vertoont zich als *avondster* en gaat onder:
1 April 's avonds 7 u. 6 m.
15 April 's avonds 7 u. 52 m.

Mars staat bij Aldebaran en gaat onder:
1 April 's avonds 8 u. 44 m.
15 April 's avonds 8 u. 48 m.

Jupiter komt op:
1 April smorgens 2 u. 54 m.
15 April smorgens 2 u. 0 m.

Saturnus komt op:
1 April smorgens 2 u. 28 m.
15 April smorgens 1 u. 32 m.

Zon in ♉ Taurus, den 20.

MEI,

1	ZONDAG	Vocem, *Philipp. en Jacobus.*	sm. op
2	Maandag	Kruisdag	1 36
3	Dingsdag	Kruisvinding.	1 53
4	Woensd.		2 7
5	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	2 19
6	Vrijdag		2 31
7	Zaturdag		2 44
8	ZONDAG	Exaudi.	2 58
9	Maandag		3 15
10	Dingsdag		's av. on.
11	Woensd.		9 53
12	Donderd.		10 37
13	Vrijdag		11 27
14	Zaturdag		sm. on.
15	ZONDAG	PINKSTEREN.	0 5
16	Maandag	2 PINKSTERDAG.	0 33
17	Dingsdag		0 54
18	Woensd.	Quatert.	1 11
19	Donderd.		1 27
20	Vrijdag	Quatert.	1 42
21	Zaturdag	Quatert.	1 59
22	ZONDAG	*Dom. Trin. H. Drievuldigheid.*	2 17
23	Maandag		2 41
24	Dingsdag		's av. op
25	Woensd.		9 53
26	Donderd.	*Sacrament.*	10 40
27	Vrijdag		11 14
28	Zaturdag		11 38
29	ZONDAG		11 57
30	Maandag		sm. op
31	Dingsdag		0 12

BLOEIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	56	58	4	32	7	24
2	11	56	50	4	30	7	25
3	11	56	43	4	28	7	27
4	11	56	37	4	26	7	29
5	11	56	31	4	24	7	30
6	11	56	26	4	22	7	32
7	11	56	21	4	20	7	33
8	11	56	17	4	19	7	35
9	11	56	14	4	17	7	37
10	11	56	11	4	15	7	39
11	11	56	8	4	13	7	40
12	11	56	7	4	12	7	42
13	11	56	6	4	10	7	44
14	11	56	5	4	8	7	45
15	11	56	5	4	7	7	47
16	11	56	5	4	5	7	48
17	11	56	6	4	3	7	50
18	11	56	8	4	2	7	51
19	11	56	10	4	1	7	53
20	11	56	13	3	59	7	54
21	11	56	16	3	58	7	56
22	11	56	20	3	56	7	57
23	11	56	24	3	55	7	59
24	11	56	29	3	54	8	0
25	11	56	34	3	52	8	1
26	11	56	40	3	51	8	3
27	11	56	46	3	50	8	4
28	11	56	53	3	49	8	5
29	11	57	0	3	48	8	7
30	11	57	7	3	47	8	8
31	11	57	15	3	46	8	9

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. *langer.*

u. m.

Laatste kw. in d. *Waterman* den 2 Mei 's avonds 1 11
Nieuwe M. in den *Stier* den 10 Mei 's avonds 0 3
Eerste kw. in den *Leeuw* den 17 Mei 's avonds 0 35
Volle M. in den *Scorpioen* d. 24 Mei smorg. 10 4

Venus gaat onder:
1 Mei 's avonds 8 u. 46 m
15 Mei 's avonds 9 u. 29 m.

Mars nadert tot Aldebaran en gaat onder:
1 Mei 's avonds 8 u. 52 m.
15 Mei 's avonds 8 u. 53 m.
Den 2 Mei komt de planeet met Venus in conjunctie.

Jupiter komt op:
1 Mei smorgens 1 u. 4 m.
15 Mei smorgens 0 u. 5 m.

Saturnus komt op:
1 Mei smorgens 0 u. 32 m.
15 Mei 's avonds 11 u. 31 m.

Den 28 Mei zijn de planeten *Jupiter* en *Saturnus* in de nabijheid der Maan.

Zon in ♊ Gemini, den 21.

JUNIJ.

1	Woensd.		sm. op
2	Donderd.		0 37
3	Vrijdag		0 49
4	Zaturdag		1 3
5	ZONDAG		1 19
6	Maandag		1 39
7	Dingsdag		2 6
8	Woensd.		's av. on.
9	Donderd.		9 21
10	Vrijdag		10 5
11	Zaturdag		10 36
12	ZONDAG		10 59
13	Maandag	*Prins Willem Fred. Hendr. verj.*	11 18
14	Dingsdag		11 34
15	Woensd.		11 49
16	Donderd.		sm. on.
17	Vrijdag	*Kroonprinc. Soph. Fred. Math. verj.*	0 5
18	Zaturdag	Overwinning bij Waterloo.	0 23
19	ZONDAG	*Dank- en Bededag.*	0 44
20	Maandag		1 12
21	Dingsdag		1 50
22	Woensd.		's av. op
23	Donderd.		9 13
24	Vrijdag	Johan Babtist.	9 41
25	Zaturdag		10 1
26	ZONDAG		10 18
27	Maandag		10 32
28	Dingsdag	Vast.	10 44
29	Woensd.	*Petrus en Paulus.*	10 56
30	Donderd.		11 8

Zomermaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	57	24	3	45	8	10
2	11	57	33	3	44	8	11
3	11	57	43	3	44	8	12
4	11	57	52	3	43	8	13
5	11	58	3	3	42	8	14
6	11	58	13	3	41	8	15
7	11	58	24	3	41	8	16
8	11	58	35	3	40	8	17
9	11	58	47	3	40	8	18
10	11	58	58	3	39	8	19
11	11	59	10	3	39	8	19
12	11	59	22	3	39	8	20
13	11	59	35	3	38	8	21
14	11	59	47	3	38	8	21
15	12	0	0	3	38	8	22
16	12	0	13	3	38	8	23
17	12	0	25	3	38	8	23
18	12	0	38	3	38	8	23
19	12	0	51	3	38	8	24
20	12	1	4	3	38	8	24
21	12	1	17	3	38	8	24
22	12	1	30	3	38	8	25
23	12	1	43	3	38	8	25
24	12	1	55	3	39	8	25
25	12	2	8	3	39	8	25
26	12	2	21	3	39	8	25
27	12	2	33	3	40	8	25
28	12	2	46	3	40	8	25
29	12	2	58	3	41	8	24
30	12	3	10	3	42	8	24

De dagen worden van 1 tot 22 Dec. 22 m. *langer* en van daar tot aan het einde der maand 5 m. *korter*.

	u.	m.
Laatste kw. in de *Visschen* d. 1 Junij smorg.	7	16
Nieuwe M. in de *Tweelingen* d. 8 Junij 's av.	10	38
Eerste kw. in de *Maagd* den 15 Junij 's avonds	5	6
Volle M. in den *Schutter* den 22 Junij 's av.	9	76

—

Venus staat bij zonsondergang hoog in het westen en gaat onder:
1 Junij 's avonds 10 u. 7 m.
15 Junij 's avonds 10 u. 17 m.

Mars staat oostwaarts van Aldebaran en gaat onder:
1 Junij 's avonds 8 u. 48 m.
15 Junij 's avonds 8 u. 40 m.

Jupiter komt op:
1 Junij 's avonds 10 u. 57 m.
15 Junij 's avonds 9 u. 58 m.

Saturnus komt op:
1 Junij 's avonds 10 u. 22 m.
15 Junij 's avonds 9 u. 23 m.

Den 23 Junij vertoont zich de volle maan in de nabijheid der planeten *Jupiter* en *Saturnus*.

Zon in ♋ Cancer, den 21.

J U L IJ,

1	Vrijdag		's av. op
2	Zaturdag	Maria Visitatie.	11 41
3	ZONDAG		sm. op
4	Maandag		0 4
5	Dingsdag		0 36
6	Woensd.		1 21
7	Donderd.		2 23
8	Vrijdag		's av. on.
9	Zaturdag		9 2
10	ZONDAG		9 23
11	Maandag		9 41
12	Dingsdag		9 56
13	Woensd.		10 12
14	Donderd.		10 29
15	Vrijdag		10 49
16	Zaturdag		11 15
17	ZONDAG		11 49
18	Maandag		sm. on.
19	Dingsdag	Hondsdagen begin	0 35
20	Woensd.		1 32
21	Donderd.		2 38
22	Vrijdag		's av. op
23	Zaturdag		8 25
24	ZONDAG		8 39
25	Maandag	St. Jacob.	8 52
26	Dingsdag		9 4
27	Woensd.		9 16
28	Donderd.		9 29
29	Vrijdag		9 45
30	Zaturdag		10 5
31	ZONDAG		10 33

Hooimaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	3	22	3	42	8	24
2	12	3	33	3	43	8	24
3	12	3	44	3	44	8	23
4	12	3	55	3	44	8	23
5	12	4	6	3	45	8	22
6	12	4	17	3	46	8	22
7	12	4	27	3	47	8	21
8	12	4	37	3	48	8	20
9	12	4	46	3	49	8	20
10	12	4	55	3	50	8	19
11	12	5	3	3	51	8	18
12	12	5	11	3	52	8	17
13	12	5	19	3	53	8	16
14	12	5	26	3	55	8	15
15	12	5	33	3	56	8	14
16	12	5	39	3	57	8	13
17	12	5	44	3	58	8	12
18	12	5	49	4	0	8	11
19	12	5	54	4	1	8	10
20	12	5	58	4	2	8	9
21	12	6	1	4	4	8	7
22	12	6	4	4	5	8	6
23	12	6	6	4	6	8	5
24	12	6	8	4	8	8	3
25	12	6	9	4	9	8	2
26	12	6	9	4	11	8	0
27	12	6	9	4	12	7	59
28	12	6	9	4	14	7	57
29	12	6	8	4	15	7	56
30	12	6	6	4	17	7	54
31	12	6	3	4	18	7	53

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 11 m. *korter*.

	u.	m.
Laatste kw. in den *Ram* 1 Julij smorgens	0	5
Nieuwe M. in den *Kreeft* 8 Julij smorgens	7	25
Eerste kw. in de *Weegschaal* 14 Julij 's av.	10	30
Volle M. in den *Scorpioen* 22 Julij smorg.	11	22
Laatste kw. in den *Stier*, 30 Julij 's avonds	3	7

———

Venus gaat onder:
1 Julij 's avonds te 10 u. 7 m.
15 Julij 's avonds 9 u. 45 m.

Mars staat bij de Tweelingen en gaat onder:
1 Julij 's avonds 8 u. 22 m.
15 Julij 's avonds 8 u. 1 m.

Jupiter is den geheelen nacht zigtbaar; den 10 Julij komt de planeet in tegenstand met de Zon en staat dus te middernacht in het Zuiden.

Ook *Saturnus* is den ganschen nacht kort bij Jupiter te zien en komt den 3 Julij in tegenstand met de Zon.

Zon in ♌ Leo den 23.

AUGUSTUS,

1	Maandag		's av. op
2	Dingsdag	*Prins Will. Alex. Fred. Const.*	sm. op
3	Woensd.	(*Nicol. Mich. verj.*	0 3
4	Donderd.		1 11
5	Vrijdag		2 34
6	Zaturdag		's av. on.
7	ZONDAG	St. Albert.	7 45
8	Maandag		8 2
9	Dingsdag		8 18
10	Woensd.	St. Laurens.	8 36
11	Donderd.		8 55
12	Vrijdag		9 19
13	Zaturdag		9 51
14	ZONDAG		10 33
15	Maandag	*Maria Hemelvaart.*	11 26
16	Dingsdag		sm. on.
17	Woensd.		0 29
18	Donderd.		1 39
19	Vrijdag	Hondsdagen einde.	2 51
20	Zaturdag		4 3
21	ZONDAG		's av. op
22	Maandag		7 13
23	Dingsdag		7 25
24	Woensd.	St. Bartholomeus.	7 38
25	Donderd.		7 53
26	Vrijdag		8 11
27	Zaturdag		8 35
28	ZONDAG		9 7
29	Maandag	St. Jans Onthoofding.	9 51
30	Dingsdag		10 51
31	Woensd.		sm. op

Oogstmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.	De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 54 m. *korter*.
1	12	6	0	4	20	7	51	Nieuwe M. in den *Leeuw*
2	12	5	57	4	21	7	49	6 Aug. 's avonds 3 10
3	12	5	53	4	23	7	48	Eerste kw. in den *Scor-*
4	12	5	48	4	25	7	46	*pioen* 13 Aug. smorg. 5 46
5	12	5	43	4	26	7	44	Volle M. in den *Water-*
6	12	5	37	4	28	7	42	*man* 21 Aug. smorg. 2 38
7	12	5	30	4	29	7	40	Laatste kw. in de *Twee-*
8	12	5	23	4	31	7	39	*lingen* 29 Aug. smorg. 4 13
9	12	5	15	4	33	7	37	*Venus* gaat onder:
10	12	5	7	4	34	7	35	1 Aug. 's avonds 9 u. 8 m.
11	12	4	58	4	36	7	33	15 Aug. 's avonds 8 u. 35 m.
12	12	4	49	4	38	7	31	
13	12	4	39	4	39	7	29	*Mars* is reeds vóór de zon
14	12	4	28	4	41	7	27	ondergegaan en vertoont zich
15	12	4	17	4	43	7	25	smorgens vroeg in het Oos-
16	12	4	5	4	44	7	23	ten, zij komt op:
17	12	3	53	4	46	7	21	1 Aug. smorg. 3 u. 14 m.
18	12	3	40	4	48	7	19	15 Aug. smorg. 3 u. 10 m.
19	12	3	27	4	49	7	16	*Jupiter* gaat onder:
20	12	3	13	4	51	7	14	1 Aug. smorg. 2 u. 20 m.
21	12	2	59	4	53	7	12	15 Aug. smorg. 1 u. 13 m.
22	12	2	44	4	54	7	10	*Saturnus* gaat onder:
23	12	2	29	4	56	7	8	1 Aug. smorg. 1 u. 56 m.
24	12	2	13	4	58	7	6	25 Aug. smorg. 0 u. 52 m.
25	12	1	57	4	59	7	3	
26	12	1	41	5	1	7	1	
27	12	1	24	5	3	6	59	
28	12	1	7	5	4	6	57	
29	12	0	49	5	6	6	55	
30	12	0	32	5	8	6	52	
31	12	0	13	5	9	6	50	

Zon in ♍ Virgo, den 23.

SEPTEMBER,

1	Donderd.		sm. op
2	Vrijdag		1 30
3	Zaturdag		3 0
4	ZONDAG	Prins *Will. Nic. Alex. Fred.*	's av. on.
5	Maandag	(*Karel Hend. verj.*	6 22
6	Dingsdag		6 40
7	Woensd.		6 59
8	Donderd.	*Maria Geboorte*	7 22
9	Vrijdag		7 52
10	Zaturdag		8 31
11	ZONDAG		9 21
12	Maandag		10 22
13	Dingsdag		11 30
14	Woensd.	Kruisverheffing.	sm. on.
15	Donderd.		0 41
16	Vrijdag		1 53
17	Zaturdag	St. Lambert.	3 3
18	ZONDAG		4 12
19	Maandag		's av. op
20	Dingsdag		5 47
21	Woensd.	Quatert. St. Mattheus.	6 1
22	Donderd.		6 19
23	Vrijdag	Quatert.	6 41
24	Zaturdag	Quatert.	7 10
25	ZONDAG		7 49
26	Maandag		8 42
27	Dingsdag		9 48
28	Woensd.		11 6
29	Donderd.	St. Michiel.	sm. op
30	Vrijdag		0 31

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 1 m. *korter*.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m	u. m.
1	11	59	55	5	11	6	48	Nieuwe M. in de *Maagd*
2	11	59	36	5	13	6	45	4 Sept. 's avonds 10 40
3	11	59	17	5	14	6	43	Eerste kw. in den *Schutter*
4	11	58	58	5	16	6	41	11 Sept. 's av. 4 23
5	11	58	38	5	17	6	39	Volle M. in de *Visschen*
6	11	58	19	5	19	6	36	19 Sept. 's avonds 6 58
7	11	57	59	5	21	6	34	Laatste kw. in den *Kreeft*
8	11	57	39	5	23	6	31	27 Sept. 's avonds 3 30
9	11	57	18	5	24	6	29	—
10	11	56	58	5	26	6	27	*Venus* gaat onder:
11	11	56	37	5	28	6	24	1 Sept. 's avonds 7 u. 53 m.
12	11	56	16	5	29	6	22	15 Sept. 's avonds 7 u. 18 m.
13	11	55	55	5	31	6	20	*Mars* komt op:
14	11	55	34	5	33	6	17	1 Sept. smorgens 3 u. 6 m.
15	11	55	13	5	34	6	15	15 Sept. smorgens 3 u. 2 m.
16	11	54	52	5	36	6	13	*Jupiter* gaat onder:
17	11	54	31	5	38	6	10	1 Sept. smorgens 0 u. 6 m.
18	11	54	10	5	39	6	8	15 Sept. 's avonds 11 u. 7 m.
19	11	53	48	5	41	6	6	
20	11	53	27	5	43	6	3	*Saturnus* gaat onder:
21	11	53	6	5	44	6	1	1 Sept. 's av. 11 u. 43 m.
22	11	52	45	5	46	5	58	15 Sept. 's av. 10 u. 47 m.
23	11	52	24	5	48	5	56	
24	11	52	4	5	49	5	54	
25	11	51	43	5	51	5	51	
26	11	51	23	5	53	5	49	
27	11	51	3	5	54	5	47	
28	11	50	43	5	56	5	44	
29	11	50	23	5	58	5	42	
30	11	50	3	5	59	5	40	

Zon in ♎ Libra, den 23.

O C T O B E R,

1	Zaturdag		sm. op
2	ZONDAG		3 28
3	Maandag		4 58
4	Dingsdag		's av. on.
5	Woensd.		5 23
6	Donderd.		5 50
7	Vrijdag		6 26
8	Zaturdag		7 13
9	ZONDAG	Maria v. Rem.	8 12
10	Maandag	Victor.	9 19
11	Dingsdag		10 31
12	Woensd.		11 42
13	Donderd.		sm. on.
14	Vrijdag		0 53
15	Zaturdag		2 2
16	ZONDAG	St. Gallus.	3 11
17	Maandag		4 19
18	Dingsdag	St. Lucas.	5 29
19	Woensd.		's av. op
20	Donderd.		4 47
21	Vrijdag		5 14
22	Zaturdag		5 50
23	ZONDAG		6 39
24	Maandag		7 41
25	Dingsdag		8 54
26	Woensd.		10 14
27	Donderd.		11 37
28	Vrijdag	*Simon en Judas.*	sm. op
29	Zaturdag		1 3
30	ZONDAG		2 29
31	Maandag		3 56

WIJNMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	49	44	6	1	5	37
2	11	49	25	6	3	5	35
3	11	49	7	6	5	5	32
4	11	48	48	6	6	5	30
5	11	48	30	6	8	5	28
6	11	48	13	6	10	5	26
7	11	47	56	6	11	5	23
8	11	47	40	6	13	5	21
9	11	47	23	6	15	5	14
10	11	47	7	6	17	5	19
11	11	46	51	6	19	5	16
12	11	46	36	6	20	5	12
13	11	46	22	6	22	5	9
14	11	46	8	6	24	5	7
15	11	45	54	6	26	5	5
16	11	45	41	6	27	5	3
17	11	45	29	6	29	5	1
18	11	45	17	6	31	4	[illegible]
19	11	45	6	6	33	4	56
20	11	44	55	6	35	4	54
21	11	44	45	6	36	4	52
22	11	44	36	6	38	4	50
23	11	44	27	6	40	4	48
24	11	44	19	5	42	4	46
25	11	44	12	6	44	4	44
26	11	44	6	6	45	4	42
27	11	44	0	6	47	4	40
28	11	43	55	6	49	4	37
29	11	43	51	6	51	4	35
30	11	43	48	6	53	4	33
31	11	43	45	6	55	4	31

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 3 m. *korter*.

	u. m.
Nieuwe M. in de *Weegschaal* 4 Oct. smorg.	6 52
Eerste kw. in den *Steenbok* 11 Oct. smorg.	7 5
Volle M. in den *Ram* 19 Oct. smorgens	11 37
Laatste kw. in den *Leeuw* 27 Oct. smorgens	1 5

—

***Venus* gaat onder:**
1 Oct. 's avonds 6 u. 44 m.
15 Oct. 's avonds 6 u. 19 m.

***Mars* komt op:**
1 Oct. smorg. 2 u. 59 m.
15 Oct. smorg. 2 u. 53 m.

***Jupiter* gaat onder:**
1 Oct. 's avonds 10 u. 7 m.
15 Oct. 's avonds 9 u. 18 m.

***Saturnus* gaat onder:**
1 Oct. 's avonds 9 u. 45 m.
15 Oct. 's avonds 8 u. 53 m.

Zon in ♏ Scorpio, den 23.

NOVEMBER,

1	Dingsdag	*Allerheiligen.*	sm.	op
2	Woensd.	Overijss. dankd. voor het Gew.	6	53
3	Donderd.	St. Hubert.	's av.	on.
4	Vrijdag		5	2
5	Zaturdag		5	57
6	ZONDAG		7	2
7	Maandag	St. Willebrordus.	8	13
8	Dingsdag		9	27
9	Woensd.		10	39
10	Donderd.		11	49
11	Vrijdag	St. Marten.	sm.	on.
12	Zaturdag	St. Lebuinus.	0	58
13	ZONDAG		2	6
14	Maandag		3	15
15	Dingsdag		4	25
16	Woensd.		5	37
17	Donderd.		6	50
18	Vrijdag		's av.	op
19	Zaturdag	Oct. St. Lebuinus.	4	35
20	ZONDAG		5	34
21	Maandag	Maria Presentatie.	6	45
22	Dingsdag		8	3
23	Woensd.		9	26
24	Donderd.		10	49
25	Vrijdag	St. Catharina H. Drievuld.	sm.	op
26	Zaturdag		0	12
27	ZONDAG	1 Advent.	1	36
28	Maandag		3	0
29	Dingsdag		4	27
30	Woensd.	St. Andreas.	5	53

Slagtmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	43	43	6	57	4	30
2	11	43	42	6	58	4	28
3	11	43	42	7	0	4	26
4	11	43	43	7	2	4	24
5	11	43	44	7	4	4	22
6	11	43	47	7	6	4	20
7	11	43	50	7	7	4	19
8	11	43	54	7	9	4	17
9	11	43	58	7	11	4	15
10	11	44	4	7	13	4	14
11	11	44	10	7	15	4	12
12	11	44	18	7	17	4	11
13	11	44	26	7	18	4	9
14	11	44	35	7	20	4	8
15	11	44	44	7	22	4	6
16	11	44	55	7	24	4	5
17	11	45	6	7	26	4	3
18	11	45	19	7	27	4	2
19	11	45	32	7	29	4	1
20	11	45	46	7	31	3	59
21	11	46	0	7	33	3	58
22	11	46	16	7	34	3	57
23	11	46	32	7	36	3	56
24	11	46	49	7	38	3	55
25	11	47	7	7	39	3	54
26	11	47	26	7	41	3	53
27	11	47	45	7	42	3	52
28	11	48	6	7	44	3	51
29	11	48	27	7	46	3	50
30	11	48	48	7	47	3	49

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 34 m. *korter*.

	u.	m.
Nieuwe M. in den *Scorpioen* 2 Nov. 's avonds	4	32
Eerste kw. in den *Waterman* 10 Nov. smorg.	1	40
Volle M. in den *Stier* 18 Nov. smorgens	3	54
Laatste kw. in de *Maagd* 25 Nov. smorgens	9	24

Venus nadert tot de zon; zij gaat onder:
1 Nov. 's avonds 5 u. 58 m.
15 Nov. 's avonds 5 u. 44 m.

Mars komt op:
1 Nov. smorg. 2 u. 48 m.
15 Nov. smorg. 2 u. 42 m.

Jupiter gaat onder:
1 Nov. 's avonds 8 u. 23 m.
15 Nov. 's avonds 7 u. 40 m.
Den 7 Nov. wordt de planeet door de maan bedekt.

Saturnus gaat onder:
1 Nov. 's avonds 7 u. 44 m.
15 Nov. 's avonds 7 u. 0 m.

Zon in ♐ Sagitt., den 23.

DECEMBER,

1	Donderd.		sm. op
2	Vrijdag	Vast.	8 28
3	Zaturdag		's av. on.
4	ZONDAG	2 Advent.	5 53
5	Maandag		7 7
6	Dingsdag	St. Nicolaas. *Z. M. Koning*	8 21
7	Woensd.	Vast. *(Willem II verj.*	9 33
8	Donderd.	*Maria Ontvangenis.*	10 42
9	Vrijdag	Vast.	11 51
10	Zaturdag		sm. on.
11	ZONDAG	3 Advent.	0 59
12	Maandag		2 8
13	Dingsdag		3 19
14	Woensd.	Quatert. Vast.	4 31
15	Donderd.		5 44
16	Vrijdag	Quatert. Vast.	6 54
17	Zaturdag	Quatert.	's av. op
18	ZONDAG	4 Advent.	4 29
19	Maandag		5 48
20	Dingsdag		7 11
21	Woensd.	St. Thomas. Vast.	8 36
22	Donderd.		10 0
23	Vrijdag	Vast.	11 23
24	Zaturdag	Vast.	sm. op
25	ZONDAG	CHRISTUS GEBOORTE.	0 47
26	Maandag	2 KERSDAG.	2 11
27	Dingsdag	*St. Johan Evangelist.*	3 35
28	Woensd.	Onschuldige Kinder.	4 56
29	Donderd.		6 12
30	Vrijdag		7 15
31	Zaturdag	Silvester.	8 5

WINTERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	11	7	49	3	48
2	11	49	34	7	50	3	48
3	11	49	57	7	52	3	47
4	11	50	21	7	53	3	47
5	11	50	46	7	54	3	46
6	11	51	11	7	56	3	45
7	11	51	37	7	57	3	45
8	11	52	4	7	58	3	45
9	11	52	30	8	0	3	45
10	11	52	58	8	1	3	44
11	11	53	25	8	2	3	44
12	11	53	53	8	3	3	44
13	11	54	21	8	4	3	44
14	11	54	50	8	5	3	44
15	11	55	19	8	6	3	44
16	11	55	48	8	7	3	44
17	11	56	17	8	7	3	44
18	11	56	47	8	8	3	45
19	11	57	16	8	9	3	45
20	11	57	46	8	10	3	45
21	11	58	16	8	10	3	46
22	11	58	46	8	11	3	46
23	11	59	16	8	11	3	47
24	11	59	46	8	12	3	48
25	12	0	16	8	12	3	48
26	12	0	46	8	12	3	49
27	12	1	16	8	13	3	50
28	12	1	45	8	13	3	50
29	12	2	15	8	13	3	51
30	12	2	44	8	13	3	52
31	12	3	13	8	13	3	53

De dagen worden van den 1 tot den 22 Dec. 24 m. *korter* en van daar tot het einde der maand 6 m. *langer.*

	u. m.
Nieuwe M. in den *Schutter* 2 Dec. smorgens	4 39
Eerste kw. in de *Visschen* 9 Dec. 's av.	10 49
Volle M. in de *Tweelingen* 17 Dec. 's avonds	7 10
Laatste kw. in de *Weegschaal* 24 Dec. 's av.	5 10
Nieuwe M. in den *Steenbok* 31 Dec. 's avonds	7 27

Venus verdwijnt in de zonnestralen; zij komt den 18 Dec. met de Zon in conjunctie, om in het volgende jaar weder als *morgenster* zich te vertoonen.

Mars komt op:
1 Dec. smorg. 2 u. 34 m.
15 Dec. smorg. 2 u. 26 m.

Jupiter gaat onder:
1 Dec. 's avonds 6 u. 53 m.
15 Dec. 's avonds 6 u. 14 m.

Saturnus gaat onder:
1 Dec. 's avonds 6 u. 7 m.
15 Dec. 's avonds 5 u. 19 m.

Zon in ♑ Capric., den 21.

GENEALOGIE

VAN HET

KONINKLIJKE HUIS.

WILLEM FREDERIK GEORGE LODEWIJK de II, sedert 7 October 1840 Koning der Nederlanden, Groot Hertog van Luxemburg, Hertog van Limburg, enz. geboren den 6 December 1792. Gehuwd den 21 Februarij 1816 met:

ANNA PAUWLONA, Groothertogin van Rusland, geboren den 19 Januarij 1795.

Kinderen :

WILLEM ALEXANDER PAUL FREDERIK LODEWIJK, Prins van Oranje, Kroonprins, geboren den 19 Februarij 1817. Gehuwd den 18 Junij 1839 met SOPHIE FREDERIKE MATHILDE, geboren den 17 Junij 1818, dochter van Z. M. den Koning van Wurtenberg.

WILLEM ALEXANDER FREDERIK CONSTANTIJN NICOLAAS MICHAËL, geboren den 2 Augustus 1818.

WILLEM FREDERIK HENDRIK, geboren den 13 Junij 1820.

WILHELMINA MARIE SOPHIE LOUISA, geb. den 8 April 1824.

Kind van den Kroonprins :

WILLEM NIKOLAAS ALEXANDER FREDERIK KAREL HENDRIK, geboren den 4 September 1840.

HERINNERINGEN

EN

AANTEEKENINGEN

BETREFFENDE DEN VROEGEREN

KOOPHANDEL EN SCHEEPVAART

DER STAD KAMPEN.

Dat de vroegere bloei en welvaart der Overijsselsche steden, als de heilzame gevolgen der uitbreiding van den koophandel en de scheepvaart harer burgeren in de 13de en 14de eeuwen te beschouwen zijn, zal wel geen betoog behoeven. De oudste oorkonden bevatten er de duidelijkste bewijzen van, en door latere geschiedschrijvers zijn ons dienaangaande veel merkwaardige bijzonderheden medegedeeld (1). De steden *Kampen*, *Deventer*, *Zutphen* en *Doesburg* handelden reeds vroeger langs den *Rijn* op Duitschland en over

(1) In de Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett. van 1838. bl. 193 seqq. vindt men eene schets van den handel der Stad Kampen in de middeleeuwen, door Mr J. van Doorninck.

de Zuiderzee op Holland, Zeeland, Braband en Vlaanderen. De burgers van *Kampen* waren onder de eersten, die zich ook op den noordschen handel hebben toegelegd. Reeds in het jaar 1251 hadden zij vrijheid tot den handel op Denemarken van Koning ABEL verkregen; te *Scanoer*, *Falsterbo* en *Ellebogen*, op de kusten van Schonen, waar de haringvisscherij in dien tijd met voordeel uitgeoefend werd, vestigden zij hunne factorijen, *Vitten* of *Victen* genaamd, waar pakhuizen, woningen en winkels opgerigt werden, die tot dorpen aangroeiden, in welke eene Kamper bevolking zich nederzette, onder het toezigt van eenen voogd, die door den Raad der Stad *Kampen* aangesteld, de schippers en kooplieden bij de verkregen voorregten bescherming verleenen en naar het Kamper wetboek tegen de woeste Noormannen regt verschaffen moest (1).

Deventer, *Kampen*, *Zwolle*, *Hasselt* en andere Nederlandsche steden, in 1260, als leden der vermaarde Handels-vereeniging, later het Hanseverbond genoemd, aangenomen, deelden sedert in al de voordeelen, welke handel en scheepvaart in dien tijd konden opleveren. De stad *Kampen*, aan de monden van den IJssel, boven andere gunstig gelegen, kon daardoor als het middelpunt des handels worden beschouwd, werwaarts de noordsche waren zoowel, als die uit Holland, Braband, Vlaanderen heenvloeiden en ook de voortbrengselen van Duitschland door

---

(1) Hist. Kamper Kron. 1 D. bladz. 92.

Rijnschepen werden aangevoerd. *Kampen* was de verzamelplaats, van waar de koopvaardij-vloot naar de Oostzee gewoonlijk uitzeilde, en in 't jaar 1278 werd *Kampen*, benevens *Stavoren* en *Groningen*, onder de voornaamste handelsteden aan de Noord- en Oostzee geteld (1).

In verbond getreden met Lubek, Wismar, Rostock, Strahlsond en Greifswald, zagen *Kampen* en *Stavoren*, in 't jaar 1285, zich door Koning Erick bij den vrede van Colmar ook in den vrijen handel op Noorwegen bevestigd.

Maar dit handelsverkeer in het Noorden, vanwaar in vorige eeuwen de bewoners door herhaalde rooftogten en verwoestende invallen zich zoo ongunstig hadden doen kennen, en waar men het rooversbedrijf ook nu nog niet had afgelegd, leverde dikwerf hevige twisten op, voor den zeeman schadelijk en voor den handel in 't algemeen van zeer nadeelige gevolgen. Men ontwaart echter daarbij met genoegen den Raad en gezworene gemeenten der stad *Kampen* voor hunne ondernemende burgers zich in de bres stellende, dadelijk werkzaam om, door beleid en gepaste middelen, den vrede te herstellen, en door nieuwe bedingen den handel hunner stadgenooten te bevoordeelen.

Zoo zien wij in 1293 de afgevaardigden van *Kampen* en *Stavoren* te Bergen in Noorwegen op eene dagvaart verschijnen, ten einde met Koning

(1) Sartorius, Urkunden und Acten der Deutschen Hanse. D. II bl. 27—37.

ERICK de toen plaatshebbende verschillen te vereffenen, met dat gelukkig gevolg, dat de vrijheden voor den handel dezer steden, tegelijk met die van Lubek, Riga en andere, eene aanmerkelijke uitbreiding daardoor verkregen (1).

Bij volgende overeenkomsten werden deze handels-voorregten nog nader bevestigd, en de Raad der stad *Kampen* verzuimde niet, ook aan de kooplieden van Noorwegen onderscheidene voorregten in den handel toe te staan. In 't jaar 1305 verleende de Raad aan gemelde kooplieden, bij hunne aankomst te *Kampen*, de vrijheid tot opslag en berging hunner waren in de huizen binnen de stad, den vrijen verkoop derzelve op de markten, en beloofde hun, gedurende hun verblijf, in den handel veiligheid en bescherming. Voor het misdrijf van hun scheepsvolk of eenige bijzondere personen, zouden noch de Koning, noch iemand zijner onderdanen verantwoordelijk zijn, en 's Konings boden, naar 't Roomsche hof of andere plaatsen reizende, zouden bij hun verblijf te *Kampen* en in de stads vrijheid, ten allen tijde bescherming en al wat zij begeerden, erlangen; maar door den Raad werd tevens voor zijne eigene burgers bedongen, dat, wanneer de vaart op Noorwegen voor de burgers der Slavische (Deensche) steden, of die van andere landen, mogt gesloten worden, dezelve echter voor de kooplieden van *Kampen* zoude vrijgesteld blijven (2).

---

(1) SARTORIUS D. II. bl. 171.
(2) Ibid. bl. 233.

Bij meer volgende overeenkomsten wist de Raad der stad *Kampen*, door wederkeerige gunstbewijzen, den handel zijner burgeren in het Noorden te bevorderen en meermalen werden, ten gevolge van bewezene hulp, de vroeger verleende vrijheden vernieuwd en vermeerderd. Koning MAGNUS van Zweden, Noorwegen en Schonen, verleende in 't jaar 1336 aan de burgers van *Kampen*, wegens de diensten, hem en zijne voorvaderen bewezen, nog bijzondere voorregten ter bescherming hunner *Vitten* op Schonen, waar de voornaamste woonplaats tusschen het slot en den heuvel met paalwerk werd omgeven; vijf jaren later werden hunne voorregten aldaar nog nader door Koning MAGNUS bevestigd (1).

Even zorgvuldig ter bevordering der algemeene handelsbelangen, zien wij de afgevaardigden van *Kampen* vervolgens op de vergaderingen en recessen van het Hanseverbond verschijnen. In de latere oorlogen, door de Hanse-steden tegen de Noordsche Vorsten gevoerd, leverde *Kampen* doorgaans grooter aantal gewapende schepen, dan eenige der andere Nederlandsche Steden (2).

De bepalingen der vragtloonen voor de Kamper schippers, die van *Riga*, *Reval*, *Pernau*, *Stokholm* en *Lubeck* op *Schonen* voeren, om aldaar te lossen, die van *Gothland* en *Pruissen*, van *Colberg* en alle Wendsche steden geladen derwaarts stevenden, alsmede de wetten en wilkeuren

(1) SARTORIUS D. II. bl. 347.
(2) Hist. Kamp. Kron. bl. 134—147.

door den Raad en gezworene gemeenten der Stad Kampen op de buitenlandsche scheepvaart hunner burgeren, op de regten en pligten van de schipheeren, stuurmans, schipmans, bootsmans, koks en verdere scheepskinderen van tijd tot tijd vastgesteld; de bepalingen van loots- en paalgelden, van redmiddelen bij stranding en schipbreuk, van schipheeren- en koopmans- rekeningen aan de reeders en deelhebbers, en van zoo veel andere voorzieningen in scheeps- en handelszaken, waarvan de oorspronkelijke bewijsstukken nog voorhanden zijn, leveren de overtuigendste blijken op, van welk een groot belang de handel en scheepvaart der burgers van Kampen in vroeger tijd bij derzelver regenten werden beschouwd (1).

In weerwil van de nadeelen, welke, in de 14de eeuw, gedurende de oorlogen in het noorden, en in de 15de tegen Holland en Gelderland gevoerd, den zeehandel van *Kampen* hebben getroffen, werd dezelve echter telkens hervat, en zelfs, gedurende den tachtigjarigen oorlog tegen Spanje, volgehouden (2).

Niet eer, dan toen de natuur zelve, door de verhooging der rivierbedding en der zandbanken voor en in de uitwateringen des IJssels, onoverkomelijke beletselen tegen de vaart der zeesche-

---

(1) Stads Guldeboek, op de jaren 1349. 1352. 1372. 1407. 1408. 1409 enz.

(2) Geschiedenis van Nederl. Zeevaart en Handel door S. Blaupot ten Cate, uitgeg. door de M. t. N. v. 't Algem. bl. 21.

pen scheen op te werpen, en nadat in de 16de en 17de eeuw op schier al de IJsselmonden herhaalde proeven ter verbetering van het vaarwater door het stedelijk bestuur waren ondernomen, heeft de buitenlandsche scheepvaart van *Kampen* een einde genomen (1).

Dat ook de Rijnvaart onder zoodanige omstandigheden langs den IJssel moest afnemen, laat zich gemakkelijk begrijpen; maar dezelve is nimmer geheel te niet geloopen.

Reeds voor den aanvang onzer tijdrekening heeft de Romeinsche veldheer Drusus die vaart voor de bewoners van Overijssel geopend. Door het kanaal, hetwelk hij tusschen Arnhem en Doesburg had doen graven, voerde hij de Romeinsche galeijen in den IJssel en verder door de meeren, thans de Zuiderzee en het Flie, naar de Noordzee; en deze onderneming, welke ten allen tijde als een uitmuntend werk is geprezen, waardoor hij zich eenen onsterfelijken roem heeft verworven, moest dan ook in de volgende tijden voor den handel der Overijsselsche steden bijzondere voordeelen aanbrengen (2). De koopwaren

---

(1) Overijss. Alm. v. Oudh. en Lett. van 1839 bl. 62. Over het verval der bevaarbaarheid van den IJssel door Mr J. van Doorninck.

(2) C. Suetonius zegt er van: Is Drusus oceanum septentrionalem primus Romanorum ducum navigavit transque Rhenum fossas novi et immensi operis effecit, quas nunc adhuc Drusianae vocantur.

Lib. V. *Cap.* I.

En Ovidius

Facta ducis vivent, operosaque gloria rerum
Haec manet: haec avidos effugit una rogos.

en voortbrengselen van Duitschen bodem, naar den Rijn afgevoerd, vloeiden door den IJssel als van zelve deze steden toe. *Kampen* werd eene stapelplaats, van waar die voortbrengselen naar Holland en Braband werden overgescheept; vele waren, door ligte en ranke vaartuigen aangebragt, werden door Rijnschepen en karvelen over de Zuiderzee verzonden; terwijl de terug gebragte goederen op gelijke wijze door de Rijnschepen naar Keulen en andere Rijnsteden werden terug gevoerd. Het Rijnschippers-gild te *Kampen*, waarvan men vroeger dan van eenig ander gild, vermelding aantreft, is welligt aan dit handelsverkeer deszelfs oprigting verschuldigd: maar bij de uitbreiding van den zeehandel moest natuurlijk ook de Rijnvaart winnen, daar toch de noordsche waren veelal naar Duitschland werden verhandeld. Den gunstigen invloed, welke dit op den voorspoed der Kamper Rijnschippers heeft gehad, bespeurt men vooral in de 14de eeuw, wanneer men hun gild in eenen zeer bloeijenden staat aantreft.

Dat de gildebroeders bij hunne maaltijden en bijeenkomsten met eenen hartigen dronk hunne erkentelijkheid deswege hebben aan den dag gelegd, mag men gerust aannemen; het fraaije drinkhoren van 't jaar 1369, en de zilveren be-

---

Pars erit historiae, totoque legetur in aevo:
Seque opus ingeniis carminibusque dabit.
Stabis et in rostris tituli speciosus honore;
Caussaque dicemur nos tibi, Druse, necis.
Consol. ad LIVIAM AUG. v. 265.


VAN SANT ANNA 6, WETE

gild mogen, als merkwaardige ge-
daarvan nog getuigen zijn.
chijnen derhalve hier ook eenige na-
ding te vereischen: namelijk de vol-

Drinkhoren, waarvan de afbeelding
gevoegd, zijnde, volgens de oude
, een Elands-horen, uitwendig bruin
t de opening omhoog gekeerd, naar
aauwer tot in eene stompe punt afloo-
elke door aangebragt snijwerk eeniger-
eenen dierenkop gelijkt. Het horen,
n randen gevat en met drie zilveren
of medaillons versierd, rust op twee
vogelpooten en heeft van den bovenrand
de klaauwen eene hoogte van 24 nederl.
Op den bovensten zilveren rand rond-
opening leest men in Gothische letters

TET GVEDE MANNE
T HORNE HOERT DE RINSCHIPPERS
N SANT ANNE * 1369. *

der schilden vertoont St. ANNA bij de
ting van MARIA met het kind; het twee-
PAULUS met het zwaard; het derde schild
ijnschip of *Caravele*.
VAN ALKEMADE en VAN DER SCHELLING.
l. dischplegtigheden (II D. bl. 483) vindt
de afbeelding en beschrijving van eenige
drinkhorens, maar daar onder slechts één
landsch; namelijk van Alkmaar. Zij waren
hier te land zeldzaam, en men mag dit

Kamper drinkhoren mede onder die zeldzaamheden tellen.

II. Eene fraaije zilveren Bokaal, hoog 32 duim nederl. met den voet, doch zonder het deksel, het welk van vroegere bewerking schijnt te zijn. Op het zelve staat een zeer fraai beeldje, vertoonende eenen ouden krijgsman in 't harnas, met helm en schild gewapend en leunende op een anker, zeer net en naauwkeurig bewerkt. De bokaal is, zegt men, in het begin der vorige eeuw, toen het oude horen wegens lekkaadje onbruikbaar werd, te Kampen vervaardigd, met velerlei gedreven beeldwerk, schepen, paarden, koeijen en andere sieraden rijkelijk voorzien en mag als een fraai werkstuk aangemerkt worden.

III. Een zilveren beker, hoog 16 Ned. duim, rustende op drie leeuwtjes; op den buitenrand staat het jaartal 1541 4 Julij.

IV. Een dito beker, even als de vorige, van boven en onder wijder dan het midden, welke met een' fraaijen krans omgeven ten opschrift heeft: *Is God mit ons, We can teghen ons.* Anno 1561.

V. Een zilveren schepter, lang 68 ned. duim. De ijzeren binnenschacht is met breede zilveren ringen en kransen, verheven-opengewerkte knoopen en gedreven beeldwerk geheel en al bedekt en schijnt van zeer oude bewerking, doch zonder jaartal.

VI. Een fluweelen bandelier, 8 ned. duim breed en 16 palm in omtrek, waarop verschillende oude sieraden van doorgewerkt zilver en gekleur-

de steenen, in zilveren rozen gevat, zijn vast gehecht. Aan dezen band hangen 15 zilveren schild-platen, elk ter grootte van een' □ palm, den naam en het merk van eenen voormaligen Gildemeester voerende. Elf derzelve zijn uit het midden der 16de, twee uit de 17de en twee uit het begin der 18de eeuw. Op een der 4 laatste staat de naam van D. H. VRIESE B^m der Stad Campen, Anno 1664, en daar onder zijn wapen, zijnde een leeuw tusschen 7 lelien, gesneden; op een ander van 1675, aan de eene zijde de naam van JAN ALBERTSEN BENNINK en een schip, aan de andere zijde een gebogen oranjetak en daaronder:

Al buicht die tacck, al kreuckl het Riet,
Noch echter kreuckt Oranien niet.

In de jaarlijksche vergaderingen werd de voorzittende Gildemeester of *Olderman* met dezen bandelier omhangen; hij nam den schepter in de hand, en met het beeldje der Patronesse St. ANNA op de borst, deed hij den verdienstelijke Gildebroeders den volgeschonken beker met eerewijn toedienen, den nalatigen de boeten, overeenkomstig de gildewetten, kennen en aan hunne verpligting voldoen. Onder den feestelijken maaltijd werden ook de kloeke daden, welke in stormen en onweders tot hulp en redding van anderen mogten zijn verrigt, met lof herdacht; aan ieder der gildebroeders, naar gelang zijner verdienste, den ouden drinkhoren, grooten bokaal of kleineren beker andermaal toegebragt, allen tot volharding in hun edel beroep aangemoedigd

en door allen op het welvaren en den bloei van het Rijnschippers-gilde nog eens de volle bekers geledigd, waarmede het feest een einde nam.

De voortdurende aanwas van den zeehandel stortte zijne weldaden over alle standen uit. Ten Boecop heeft aangeteekend, *dat de kooplieden van Kampen, in het jaar 1416, 120 groote schepen bij de zee hadden;* het getal Rijnschepen zal dus ook niet gering zijn geweest, uit hoofde deze uitsluitend voor de vaart op den Rijn, IJssel en de Zuiderzee schijnen gebezigd te zijn, terwijl met koggen en *raazeilen* naar de Noord- en Oostzee gevaren werd. Men leest echter ook van Rijnschepen, welke, in den krijg tegen de noordsche vorsten, ten oorloge toegerust werden. In de oorlogen tegen Holland en Gelderland vindt men doorgaans van hulken, roeibaardschen en roeibuizen (eene soort van galeijen) gewag gemaakt.

Van dit een en ander heb ik in de *Historische Kamper Kronijk* breeder berigt gegeven en getoond, welk eene aanzienlijke magt de Stad *Kampen* in de 15de eeuw den Hollander heeft kunnen tegenstellen (1). Door nader onderzoek van eenige oude aanteekeningen uit dien tijd, mij door een geacht vriend medegedeeld, zijn mij nog bijzondere merkwaardigheden voorgekomen, welke omtrent den handel en de scheepvaart der Kamper kooplieden van vroeger tijd veel licht

(1) I. Deel, blads. 201—203.

verspreiden, en, zoo het mij toeschijnt, verdere bekendmaking verdienen; te meer, omdat de stads regering daar in weder zoo bereidvaardig en bedrijvig voorkomt, om hare burgers alle mogelijke hulp en bescherming in den handel toe te brengen, hun voor aangedaan onregt herstelling en voor geledene schade vergoeding te doen erlangen. Daar echter de gemelde aanteekeningen geene aangename lektuur opleveren en tusschen beide eenige verklaring vorderen, zal ik, in een beknopt verhaal, den inhoud er van trachten voor te dragen en de oorspronkelijke aanteekeningen, als bewijs-stukken, laten volgen; ten einde ook deze den oudheidminnaars kenbaar worden.

In den oorlog, door JACOBA VAN BEIJEREN, Gravin van Holland, tegen haren oom JAN VAN BEIJEREN, hertog van Bourgondie gevoerd, had Bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM met de Stichtsche steden de zijde van JACOBA gehouden. Tusschen de Kamper scheepsvloot, welke des Bisschops leger in het Nedersticht allerlei voorraad toevoerde, waren onderscheidene gevechten met de Hollanders op de Zuiderzee voorgevallen; maar in 't jaar 1422 was de vrede hersteld, waarbij den kooplieden der Overijsselsche steden weder tolvrijheid in Holland en Zeeland, even als voor den oorlog, werd toegestaan. Doch Bisschop FREDERIK overleed in het volgende jaar 1423 en, wegens de verkiezing van RUDOLF VAN DIEPHOLT tot zijnen opvolger, werden de

Overijsselsche steden, die het weder met dezen hielden, in nieuwe oneenigheden met Holland en Gelderland gewikkeld. Hertog JAN VAN BEIJEREN in 't jaar 1424 mede overleden zijnde, geraakte Hertog FILIPS VAN BOURGONDIE, neef van JACOBA VAN BEIJEREN, in de voogdij en het bestier over Holland, Zeeland en Friesland, die, om zich ook in het Sticht van Utrecht te kunnen doen gelden, den domproost, ZWEDER VAN KUILENBURG, tot de bisschoppelijke waardigheid poogde te doen verheffen en den reeds verkoren bisschop RUDOLF van daar te weren.

Voor het uitbreken der vijandelijkheden, welke daarop zijn gevolgd, en om den handel van Holland en Zeeland met de Overijsselsche steden daarvoor te vrijwaren, zond hij eenige afgevaardigden naar *Kampen*, namelijk JOHAN HEIJNENSZOON, Schout te Amsterdam, DIRK HENRICKZ, Schepen aldaar en eenige anderen (1), die op den 5den Maart 1426 aldaar, van wege de steden en landen van Holland en Zeeland, met de landen en steden van Overijssel eene vriendschappelijke overeenkomst hebben getroffen, dat de vaart en handel

---

(1) JOHAN, of JAN HEIJNENSZOON was Schout van Amsterdam in het jaar 1419—1426 en 1431—1437. Zie WAGENAAR Geschied. van Amsterdam III Deel bl. 284. Hij heeft in 't jaar 1424 op een' dagvaart te Elburg het verdrag helpen tot stand brengen, waarbij de Friesen Hertog JAN VAN BEIJEREN voor Heer zouden erkennen. Idem I Deel bl. 144—146. Hij heeft ook in 1441 te Koppenhage met de Wendsche steden den vrede gesloten. Id. I D. bl. 150. DIRCK HENRICKS was te Amsterdam Schepen in 1426. Id. III D. bl. 382.

in de wederzijdsche landen vrij en veilig zoude blijven, waarvan over en weder de verzekeringsbrieven werden uitgewisseld; terwijl alle verschil en ongelijk, tot dien dag elkander toegebragt ten volle vereffend en afgedaan werden enz. (1).

In weerwil van deze overeenkomst werden kort daarop weder verscheiden Kamper schepen in Holland en Zeeland aangehouden, derzelver lading in beslag genomen, de schippers van hunne goederen beroofd, gevangen gezet, mishandeld; maar ook de klagten over deze wederregtelijke handelingen door den Raad der stad Kampen aan Hertog JAN VAN BEIJEREN en de steden van Holland kenbaar gemaakt.

Eene opsomming daarvan maakt den inhoud uit der oude aanteekeningen, welke ik wilde mededeelen, zijnde waarschijnlijk een gedeeltelijk afschrift der memorie, ten tijde der gebeurtenissen reeds opgesteld, waarvan wij, zoo als gezegd is, het ophelderend verhaal laten voorafgaan.

Kort na Paschen van 't zelfde jaar (1426) waarin de voorzeide overeenkomst was gesloten, werden de Kamper schippers OERDE ROELOFSZ, GERBERT VAN DEN VENE, HENRICK VAN BEIJLEN, CRAFT SANDERSZ, KLAAS HUGHENZOON, GERRIJT WOLTERSZ en EGBERT JANSZOON, alle burgers van Kampen, komende met hunne geladene schepen van de markt te Bergen op den Zoom, op de Zeeuwsche stroomen genomen, te Dordrecht opgebragt en aldaar gevangen gehou-

(1) Zie de aanteekening I. aan het einde bl. 23.

den. De Raad der Stad Kampen wendde vele moeite en kosten aan, om hunne schade te verhoeden; eerst door brieven aan de Stad Dordrecht, daarna aan den Hertog van Bourgondie, waarop ten laatsten wel de gevangenen ontslagen, doch hunne goederen slechts ten deele teruggegeven werden. Van de koopwaren werd hun meer onthouden, dan gelaten, zijnde alleen zoo veel, als zij met eede konden verklaren, op de markt te Bergen daarvoor te hebben betaald, bedragende 357 Beijersche gulden benevens de kosten en verteering in hunne gevangenis, zijnde nog 142 Beijers. guld. en alzoo te zamen 499 Beijers. guldens (1).

Woensdag's na Pinksteren van 't zelfde jaar kwamen DERK VOS en BOLDEWIJN JANSZOON met hun Rijnschip uit Vlaanderen, zeilende naar Antwerpen, waar zij hunne vrachtgoederen wilden aan de markt brengen. Die van de Kreek uit Zuid Beveland, op hen afkomende, ontnamen hun schip en goed, 13 gouden kroonen in geld en hielden hen zes weken gevangen, waarvoor hun werd afgevorderd 30 kroonen en voor verteering 19 Beijersche gulden. Het schip met zijn toebehooren, hunne kleederen en andere daarin zijnde goederen, hadden eene waarde van wel 226 Beijers. gl. bedragende alzoo te zamen 245 Beijersche gulden en 43 kroonen, waarom de Raad van Kampen ook allerlei pogingen ter

(1) De Beijersche Gulden deed 14½ of 15 stuiv. F. VAN MIERIS Bissch. Munten en Zeg. bl. 264. Zie ook hierna Aanteek. 2, bl. 24.

terugbekoming heeft te werk gesteld; doch even als te voren zonder vrucht (1).

Omstreeks St. Jacob daaraanvolgende werd schipper GIJSBERT HENDRIKSZ met zijn schip te Sluis in Vlaanderen aangehouden en gedwongen het krijgsvolk des Hertogs van Bourgondie over te voeren naar Rotterdam; maar toen hij dat volk aldaar had ontscheept, werd hij zelf gevangen gehouden door de knechten van den Jonker van Gaasbeek, die hem en zijn scheepsvolk aan gereed geld ontnamen 36 Beijers. guld. behalve nog eene waarde van 25 Beij. gl. aan rogge, dus te zamen voor 61 Beij. guld. (2).

Zoo werd schipper ESKIJN GERWINESZOON, met zijne koopmanschap van Dordrecht naar Rotterdam varende, ook door de knechten van Gaasbeek gevangen genomen en in den stok gesloten, waardoor hij, zoo aan de kosten van verteering,

---

(1) De *Kreecke* is, nevens andere dorpen van Zuidbeveland, in 't jaar 1530 door een' geweldigen watervloed bedolven. *Tegenw. staat v. Zeeland.* D. II bl. 269.

De *gouden kroon* mitter sonne deed in 1490 29½ of 30 stuiv. dus zooveel als twee Beijers gulden, v. MIERIS *Bissch. Munten* bl. 263. Zie verder de aant. 3 aan het einde. bl. 25.

(2) Jonker JACOB VAN GAASBEEK, Heer van Abkoude was Stadhouder van Holland, sloeg in 1425 het beleg voor Schoonhoven en Gouda, waar vrouw JACOBA zich ophield. De Hollanders naderden langs den Rijnkant, doch werden in een gevecht bij Alfen door de Stichtschen verslagen, WAGEN. *Gesch. v. Amst.* I D bl. 147. Op een steek- of tournooi-spel, in 1441 te Utrecht gehouden, heeft de Jonkheer VAN GAASBEEK boven andere ridders uitgemunt. *Hist Kamp. Kron.* I D. bl. 212. Zie verder hierna aant. 4. bl. 25.

als aan 't geen hem ontnomen werd, eene schade werd toegebragt van 64 Beijers. guld. (1).

Tusschen Amsterdam en Sparendam werden genomen en te Geervliet opgebragt HERMEN VLOET JANSZOON en JACOB TIJDENZOON, wien aan geld werd ontnomen 8 Beijers guld, en voor kostgeld afgedwongen 33 Beij. gl. te samen 41 Beij. gulden, waarvan die van Amsterdam hem 11 en die van Haarlem $2\frac{1}{2}$ Beijers. gl. hebben terug gegeven (2).

In 't najaar van 1426 was schipper BEREND VAN OENDEN bevracht door CASPER VAN BERKEN met eene lading Pruissische rogge van Koningsbergen naar Dordrecht, waar hij dezelve aan de markt bragt op Allerheiligen avond. Terwijl hij genoodzaakt was aldaar te overwinteren, werd zijn schip door den raad der Stad Dordrecht hem ontnomen, ten oorlog toegerust en op de Lek in onderscheidene gevechten zoodanig in stukken geschoten en gehavend, dat hij en zijne reeders daardoor eene schade van 57 pond groot hebben geleden; terwijl de Raad van Kampen, op al zijne bijgebragte vorderingen tot herstel der toegebragte schade, geen regt heeft kunnen verkrijgen (3).

---

(1) De gevangenen werden somtijds met de voeten tusschen twee stukken hout vast geklemd, en dit werd in den stok sluiten genoemd. WINHOFF *Landr. van Auerijs* door J. A. DE CHALMOT. bl. 290. Zie aant. 5 hierna. bl. 25.

(2) *Geervliet* in 't land van Putten in Zuid-Holland. Zie ook aant. 6.

(3) Zie hierover aant. 7. bl. 26.

Grooter nadeel werd den Kamper schipper Oetbert Hoffs aangedaan door de Noordhollanders, in 't begin van 't jaar 1427. De scheepsbevelhebbers, namelijk Gerrit Stuijver van Hoorn, Meijnart ten Hove van Enkhuizen, Jan Gerrijtszoon en Dirk Soncke van Grootebroek, met hunne medestanders, beroofden hem van de goederen, die hij in Vlaanderen had geladen, om daarmede naar *Kampen* te zeilen. Van hetgeen hem ontnomen was en hij van hen moest weder koopen, van hetgeen beschadigd en ontvreemd was geworden, beliep de som wel 325 Beijersche Guldens. Ook van andere Kamper burgers werd aan specerijen, saffraan, vruchten en andere kleinodien uit hetzelfde schip nog voor eene waarde van 100 Beijer. Gulden weggenomen; dit maakt te samen 425 B. Guldens (1).

Nog een ander schipper van *Kampen*, Maas Kuinertorf, die kort voor Pinkster van 't zelfde jaar in den Oeghe (oud Kalandsoog) had gekocht en naar *Kampen* ingeladen voor 40 Beijer guldens droogė schollen en gedroogde kabeljaauwshoofden, werd door de visschers van Grootebroek, die met de baardsche van den hiervoor genoemden Meinard ten Hove van Enkhuizen op hem aanvielen, van die geheele lading beroofd (2).

De voormelde zeerooverijen waren, zoo als het

---

(1) *Grootebroek*, aan de Zuiderzee tusschen Enkhuizen en Medemblik. Zie aant. 8. bl. 26.

(2) *Oeghe* of *ooge* nabij *Kalandsoog* ten noorden van Petten in Noordholland. Zie verder aant. 9. bl. 27.

verhaal luidt, gepleegd *voor den vrede*; want de oorlog is eerst in 1427 begonnen met het beleg van Amersfoort; dezelve duurde met Gelderland tot in 1429, en met Holland tot in 1430. Gedurende het bestand, hetwelk den vrede vooraf ging, werden nog verscheiden Kamper schippers door de Hollanders beroofd en mishandeld, zoo als uit het vervolg der aanteekeningen blijkt (1).

In het jaar 1429 namelijk, binnen 't gemaakte bestand, voerden ALBERT WIECHERSZ en zijn zoon, vier kooplieden, zijnde Amsterdammers, van Kampen naar Amsterdam. In plaats van de bedongen vracht te ontvangen, werden zij aldaar gevangen gehouden gedurende vier dagen, en van hun zeil en tuigaadje beroofd, zijnde wel 25 Beijer gulden waardig (2).

TADEMAN PETERSZOON werd te gelijkertijd bij nacht uit zijn schip gehaald en hem drie zalmen afgenomen, die hem 6 schilden hadden gekost (3).

ROELOF JANSZ en . . PAUWELSZ, die ook eenige kooplieden hadden overgebragt, werden op den klaren middag met hun schip gevangen weg gevoerd, 't welk hun 13 beijer. guldens heeft gekost (4).

Maar JACOB DE JONGE werd, in weerwil van het vrijgeleide, dat hij van den Schout van Am-

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I D. bl. 211.
(2) Aant. 10. bl. 27.
(3) Dit zullen gouden schilden zijn van 20 of 15 st. v. MIERIS Bisch. Munten bl. 263 en 264. Zie Aant. 11 hierna. bl. 27.
(4) Id. 12. bl. 27.

sterdam had verkregen, op Hemelvaartsavond, buiten Amsterdam door de knechten van den Baljuw van Kennemerland gevangen genomen en naar Haarlem gebragt, waar men hem in den stok heeft gesloten en niet, dan tegen betaling van 12 Beijer. gulden, daaruit ontslagen (1).

Geerlof van Wittingen werd ook te Haarlem twee nachten in den stok gesloten en gedurende eenen nacht driewerf zoo geslagen, dat het bloed hem ten scheenen uitbarstte. Men hield hem een' geruimen tijd alzoo in de boeijen, zijn ontslag kostte 50 Beijer. gulden, de waarde van planken en 't geen hem verder was ontvreemd beliep dus te zamen 100 Beijer. gulden (2).

Den hiervoor genoemden Maas Kuinretorf, die in 't jaar 1427 door die van Grootebroek van zijne lading drooge visch was beroofd geworden, werd nu weder, door Klaas Portier van Haarlem en bijhebbend volk, eene partij ledige haringtonnen ontnomen, te weten van 21 last, waarvan elk last met de vracht kostte $4\frac{1}{2}$ Beijer. guld. De tonnen zijn naar Wieringen gezonden, waar dezelve bij Albert Bartholomeuszoon werden geborgen.

Dezelfde Maas Kuinretorf werd te gelijker tijd, ook door eenen Haarlemmer schipper Johan van der Borch, beroofd van een anker, wegende derdehalf schippond (750 pond), waar-

---

(1) Zie Aant. 13.

(2) Zie hiervoor bladz. 18, en hierna Aant. 14. bl. 28.

dig geschat 28½ Philips gulden (1). En zoo zijn te Amsterdam en in andere steden van Holland vele burgers van Kampen aangetast, in de gevangenis geworpen en van hunne goederen beroofd, tegen den gemaakten zoen, en tegen alle regt en billijkheid inloopende.

Zelfs na den gesloten vrede in 't jaar 1433 is het gebeurd, dat WARNER WIJNKENSZOON en zijn broeder GHEERT, van Antwerpen komende met hun Rijnschip, geladen met goederen voor onze burgers, als lakens, koper- tin- en zilverwerk, Bourgondisch garen en andere kostbare waren, saaij, werstein, koopmanschap en kleinodien van fraaije bewerking, meer dan 2900 Beijer. guldens waardig en voor onze burgers te Kampen bestemd, zoo als door ieder bewezen kan worden, behalve dan nog het schip, 't welk in den grond werd geboord. Deze overweldiging werd gepleegd door ballingen, van Amsterdam komende, onder Muiden op den Hollandschen stroom; de schipper heette LUDEKEN JANSZOON, hoorde in Monnikendam te huis, maar deed de geroofde goederen door zijn scheepsvolk naar Amsterdam voeren, waar een gedeelte in 't huis van Snellart werd geborgen (2).

Hoewel men nu bij al die gewelddadige aan-

(1) Een gouden Philipsgulden weegt 2 Eng. 3 aaz.

(2) Amsterdam was om dezen tijd nog van geringen omvang; de tegenwoordige oudezijds- en nieuwezijds-achterburgwallen waren toen Stads buitengrachten, de schippers en kooplieden aldaar wonende, konden dus te Kampen zeer goed bekend zijn. Aant. 17. bl. 28.

randingen van geen tegenstand of verdediging der Kamper schippers verneemt, is het nogthans buiten twijfel, dat zij zich daarbij, even als in andere gevallen van dien aard, ernstig te weer gesteld en hunne schepen en goederen zich niet zoo gemakkelijk zullen hebben laten ontnemen. Men kan dit zelfs opmaken uit de beschuldigingen, daarna van wege Hertog FILIPS van Bourgondie tegen de Kamper burgers ingebragt, en uit het antwoord, door den Raad der Stad Kampen daarop gegeven, waarvan hierna zal gezegd worden. Tegen de geboden tegenweer der Kamper schippers kon bij des Raads klagten over de onverhoedsche aanvallen der Hollanders in vredestijd of bestand, kwalijk veel ingebragt worden. De geweldenarijen der Hollanders en de nadeelen, den kooplieden van Kampen aangedaan, waarvan wij het verhaal nu hebben medegedeeld, vindt men in de oude oorspronkelijke aanteekening vermeld, als hier volgt:

Deze schade is den burgheren van Campen in hollant geschiet voir der veeden.

1. In den jair ons heren m°cccc°xxvi opten vten dach in meerte weren Johan heyncnsoen scoute ende diric henrickz scepen tot Amstelredam mit somighen anderen binnen Campen, ende makeden van weghen des doirluchten hertoghen van Bourgondie etc. ende der stede ende lande van hollant ende zeelant an die eene ziit, Ende den steden ende landen van Overijsel an die ander ziit, Een vrientlic ouerdracht, mallie onder anderen velich te vairen, dair zij malcanderen

gheloeflic cedele af gaven, dair dat overdrach ende vorwarden doe ghemaect clairlyc ynne begrepen siin, Ende to der seluer tiit worden alle gebreke, die to den daghe to, den enen van den anderen geschiet weren, alinghe to Rugghe gesat ende neder geslagen. etc.

2. It. zeer kortlic dairnag van selven jair na Paesschen. In der marck to Berghen op ten zoem siin bouen dese voirsz. vorwarden ghevangen opten Zeeweschen stroem soe zy van berghen wter marck quemen, Oede rolofszoen, Gherbert van den vene, henric van byler, Cryst Sanderssoen claes hughensoen, Geryt Wolterssoen ende Egbert Janssoen burghere to Campen, ende worden mit oeren gueden ghebracht to dordrecht, dair gesletet ende ghevanghen geholden, ende oer marserie ende guede nam die stad van dordrecht in oere bewaringhe. Om welke gevanghene, schade ende gebreke die stad van Campen vele vervolchs dede; Jerst an die stad van dordrecht mit scriften ende na an ons heren genade van Bourgondie mit scriften ende mit sendebade. Ten lesten worden die personen van der vangnisse quyt gelaten ende oer guede deels wedergegeven. Van welken marserien ende gueden hem entholden waert also vele gelyc zy mit oren eyden beholden hebben, dat zij hem to berghen ierste coepes hadden gecost III^c ende LVII beyers gulden. Ende dat zy in der vangnisse ende to onrade verteert ende betaelt hadden C ende XLII beyers gulden, facit sampt IIII^c ende XCIX beyers gulden.

3. Ith. in den selven jair XXVI des woens-

dagen na pinxteren quemen diric vos ende Boldewyn Janszoen mit oern Riinschepe geboyet wt vlanderen ende wolden tandwerpen in die marck gheweest hebben, dair quemen die van der Kreeck wt Zuyt bevelant ende namen hem an reden ghelde XIII golden Cronen ende hielden zy in vangnisse ses weken langh, dat hem coste XXX cronen, die sy hem afschatden ende to tering XIX beyers gulden, dat schip mit synen tobehoorn, cleyder ende ander guet, dat zy dair in hadden was woerdich II^c ende VI beyers guld. facit tsamen II^cXLV beyers gulden en XLIII cronen, dair die stadt Campen vele veruolgs om dede.

4. In den jaer xxvj omtrint sinte Jacob wart Ghisebert henrieszoen ter Sluus mit sinen schepe getouct ende moeste des hertogen volk van Bourgon ouerveren to Rotterdam. Ende doe hi dat volk to Rotterdam opgeschepet hadde venghen knechte des jonckeren van gaesbeke ghisebert voirsz. ende namen hem ende sinen gesellen an reden gelde xxxviii beyers gulden, en soe voel rogghen, die weert was xxiii beyers gulden. facit tsamen Lxi beyers gulden.

5. Ith. so waert schipher Eskiin Gherwinissoen ghevangen van knechten des van Gaesbeke, dair hi van Rotterdam quam ende wolde to dordrecht omme siin comanschap, dat hem coste an teringhe in den stock en zy hem namen an gelde ende to schade hadde, tsamen Lxiiij beyers gulden.

6. Ith. so worden ghevangen tusschen Amstelredam ende Sparendam ende voert tot Gheervliet gevuert herman vloet janszoen, volker claessoen,

johan janssoen, herman janssoen ende jacob tidensoen, ende hem waert ghenomen an golde viij beyers guld, ende te costgelde afgeschat xxxiij beyers guld. facit tsamen xLi beyers gulden. des hebben hem die van amstelredam wedergegeuen xi beyers guld. ende die van haerlem iii beyers gulden.

7. In den jair xxvi was schipher Bernt van Oenden vervracht van Casper van Berken van Conigberge mit rogghe wt Pruyssche to Dordrecht te segelen, des quam he mit sinen schepe en den Rogghe te segelen voirsz. op alre heilighen auent to dordrecht ende hielt dair marck. Ende dat schip bleef dair ligghen winterlage, ende dat schip heeft die stad van Dordrecht genomen ende dat ghelecht op die *leck* ende dair mede geerloget, ende dat is to schoten ende verderft, dair hi ende sine reyders an to schade hebben Lvii ℔ groet, dair die stad van Campen vele vervolgs om dede en ghiene rechtinge krighen en konde.

8. Ith. in den jair xxvij des donredages na Invocavit hebben Gheriit Stuuer van hoern, meynert ten hove van Enchuysen, Jan Gherytssoen ende diric soncke hoeftlude met oeren medegesellen te schade ghedaen wten Grotenbroeck, Oetbert hoffs burgher to Campen, an guede dat hi in Vlanderen beschepet hadde, ende to Campen ghehadt wolde hebben ende dat sy hem namen en dat hi weder van hem copen moeste ende dat zy daerenbouen ontveerdicht ende en wechgebracht hadden, dat Oetbert niet weder werden en konde, daer die somma af is iij^c en xxv beyers gulden. Ende anderen burgheren van

Campen wten seluen schepe ghenomen an speceries, saffraen, voderinge ende ander eleynode c beyers gulden. facit tsamen iiij ende xxv beyers gulden.

9. Ith. in den jair van xxvii viertien dage voir Pinxteren hadde Maes Kuinretorf burgher te Campen ghecoft in der oghe ende ghescheept to Campenwert also voele droghen schollen ende drogher Cabeljaus hoefde, die hem die wten grotenbroeck namen met meynarts haerdze ten hove, die weerdich waer ende hem ghecost hadde xl beyers Gulde.

In den jair xxix bynnen bestande drie weken na Paeschen.

10. Albert Wychersson ende siin soen vuerden om eer vracht vier coeplude van Campen tamstelredam, ende weren van amstelredam ende worden dar gheuenghen ende zy nemen hem dat Casses mit sinen tobehoir, ende hebben dat noch ende hielden oen vier dage ghevanghe, dat schip met sinen tobehoir was wal xxv beyers gulden weert.

11. Ith. Tademan peters soen waert ten selner tiit bi nachte wt sinen schepe gheuange ende hem worden ghenomen drie salmen ende coste hem vi schilde.

12. Ith. Rolof Janssoen ende ... pouwels werden bi middage wt oeren schepe gheuangen en hadden coeplude ghevuert ende coste hem xiii beyers gulden.

13. Ith. des Balius knechte van Kenmerlant

vengen Jacob ionghe buten Amstelredam ghenen gheleide, dat hi van den scoute van Amstelredam hadde, op ons heren hemeluarts auont ende vuerden oen to haerlem ende setten oen in den stock; dat hem coste XII beyers gulden, solde hi daer wt komen.

14. Ith. Gheerlof van Wettynghen weert to haerlem bynnen ghevanghe en sat twe nachte in den stock ende weert bynnen eenre nacht driewerue opgeslagen, dat hem dat bloet ten schenen wt dranck, ende weert voert in boyen gholden ende coste hem eer hi van daer quam L beyers gulden ende an .... ende plancken L beyers gulden. facit tsamen C beyers gulden.

15. Ith. So nam Claes portier met sinen ghesellen van haerlem maes Kuenretorf XXI last ledigher hering tonne, dair elke last van coste mitter vracht iiiij beyers gulden. die tonnen laghen to wieringhe to Albert bartholomeussoens huys facit xciiiij beyers gulden.

Ende Johan van der borch van haerlem nam maes voersz. ter selver tiit een anker, dat wooch IIJ schippont ende dat stont voer XXIIIJ philips schilde.

16. Ith. So siin veel burghere van Campen Tamstelredam ende voert in anderen steden in hollant angetast ende in vanghenisse ghelecht ende dat oere afgeschattet, dat teghen die zoene is ende also niet en gheboeret.

17. Ith. In den jaer XXXIIJ op sente michielisauont quemen van Andwerpen wter marck Werner Wiinkenssoen ende gheert siin bruder schiphere mit oern Riinschepe gheladen mit

onser burgheren gueden, Als mit lakenen, Coperenwerck, Tijnwerck, Silveriewerck, Bourgoens gaern en andere costelike guede van saye, wereteyn, merserie ende costelike cleynode, dair die suma af beloept, onsen burgheren tobehoirende, als mit name ellic to bewise is, XXIX^c beyers gulde ende meer, behaluen dat schip, dat sy in de gront boirden.

Ende dit geschiede onder muden opten hollantschen stroom; dit deden ballinghe mit oeren hulperen wt hollant, ende quemen van Amstelredam af. die schipper was van monickedam ende hiet ludeken Janssoen. Ende zy voeren weder mitten gueden tamstelredams ende worden eenedeels in Snellarts huys gebracht.

Hiermede eindigen deze aanteekeningen, welke na ons voorafgezonden verhaal (1), hier geene verdere opheldering zullen behoeven; alleen wil ik nog doen opmerken, dat uit verscheidene artikelen blijkt, dat de pogingen, door den Raad der stad Kampen aangewend, om hunne burgers billijk regt en schadevergoeding in Holland te doen erlangen, ten eenemaal vruchteloos zijn geweest. Maar nu volgt nog het antwoord, door den Raad aan den Hertog van Bourgondie schriftelijk ingezonden, ter verdediging en vrijspraak hunner burgers van de feiten, hun door de Hollanders ten laste gelegd en niet minder dan 24 artikelen behelzende, welke ieder in 't bij-

---

(1) Hiervoor bladz. 13—23.

zonder worden beantwoord en de volgende punten betreffen.

I. Dat de burgers van Campen er ook waren bij geweest, toen zijne Genade van Bourgondie Monnikendam en Enkhuizen afgewonnen werden, en dat de goederen van Enkhuizen naar Campen gevoerd, aldaar verdeeld, verruild en verkocht zijn geworden. etc.

II. Dat de bijnders van Campen eenen poorter van Haerlem zijn geld ontnomen hadden.

III. Dat eenen poorter van Amsteiredam uit zijn schip waren genomen twee lasten rogge en zeven zijden spek, welke naar Campen gebragt en hem aldaar met regt toegewezen zijn.

IIII, V, VI. Waarvan er twee die van Deventer en een die van Zwolle aangaan, is de inhoud niet opgegeven.

VII. Van het schip van Johan Thaemszoon, dien verzekering was gegeven om met zijn schip te Campen binnen te komen en daarop hetzelve had binnen gezonden.

VIII. Dat die van Campen voor Harderwijk hadden genomen Louwrens Martijnszoon en Machiel Peterszoon van Edam.

IX. X. Van Reijner Sijmonszoon en koopman Evert Dirckszoon van Medemblik.

XI. Dat die van Campen op de reede van Harderwijk hadden genomen een schip toebehoorende Dirick Arntssoen, poorter in de Wijck.

XII. Dat die van Campen genomen hadden een schip met verschen visch, toebehoorende Johan Henricksoon, Johan van Sanden, Dirck Louwen en andere gezellen uit de Wijck.

XIII. Dat die van Campen hadden verbrand een schip van Harderwijk, toebehoorende FREDERICK BRUIJNSZOON.

XIIII. Van GERRIJT CORTEMANNENZOON etc.

XV. Van CLAES LOUWEN van Hoorn.

XVI, XVII. Dat DIRCK JACOBSSOON en JOHAN MARTINUSZOON op het Camperdiep hun geld ontnomen was.

XVIII. Dat PETER WOLTERSZOON en CLAES JANSZ door die van Campen gewond en van het hunne beroofd waren.

XIX. Van Jonge JOHAN en PETER . . . ZOON.

XX. VAN JOHAN MOUWERICKS poorter van Alkmaer.

XXI. Van CLAES WOLTERSZOON, die in de Eem gevangen genomen werd, etc.

XXII. Van LOUWE SIMONSZOON.

XXIII. Van BRUIJN AERNTSZOON van Naerden etc.

XXIV. Dat die van Campen en Overijssel dit alles en nog meer hebben gedaan in vrijen marken en ook daer buiten etc.

Het antwoord, ter wederlegging dezer punten van beschuldiging, aan den Hertog van Bourgondie overgezonden, was, volgens het voor mij liggende afschrift, van den volgenden inhoud.

Antworde der stad van Campen op gebreke, ons heren genaden van Burgondie ende sine ondersaten, als hem die in schrifte auerghegeuen siin.

I Int ierst, op dat ierste puncte, als ons liefs heren genade van Burgondie sich beclagen,

dat Burghere van Campen dair mede solden hebben gheweest dair hem afgewonnen worden Monickedam ende Enchusen (1) en die guede van Enchusen to Campen gebracht worden, dair gepart, ghebutet ende vercoft etc. antworden wy, dat onse burghere dair niet mede en weren. Ende die ghene die de reyse deden, namen van onser reyde drie geladen schepe en venghen onse burghere bynnen Enchusen, die dair weren op die tiit alse coeplude. Dair wy vele vervolchs om deden ende die onse noch in achterdele siin. Oec en werden die guede to Campen niet ghebutet, ghepartet, of vercoft, want wy vriende van onsen Raede vuegeden by die ghene, die veruolch om die guede deden ende deden die suecken, dair sy die guede vermoeden te wesen, en hulpen hem an oer guede dair men die vant. En oeck deden wy die guede arresteren, dat ierste dat ze in onse stad quemen, to der gheene behoef, die dair recht to hadden, als wy dat wal bewisen mogen.

II Ith. op dat ander punt dat die bynders van Campen enen poerter van Haerlem siin gelt ghenomen solden hebben, Antworden wy, dat wy nyet gehadt en hebben ende noch en hebben in

---

(1) Het krijgsvolk van vrouw JACOBA, met eenige schepen bij Wieringen genaderd, in den herfst van 1426, was bij Enkhuizen geland, had de burgers, op den middag aan tafel zittende, overvallen en een honderdtal van dezelve den hals afgesneden. E. VAN DER HOOP Hist. van Enkhuizen. bladz. 21.

onser stad enighe lude, die men hynders (1) heit. Ende en weten oec van den sake niet etc.

III. Ith. op dat darde punt, dat enen poerter van Amstelredam wt sinen schepe ghenomen solden wesen twe last roggen ende souen zyden speks ende bynnen Campen ghebracht, en hem to Campen mit recht togewiset solden wesen, Antworden wy. Is hem dat guet mit rechte toghewiset, als hi kent, dat sich die van Campen dan ghenoech dair ynne bewiset ende gequyt hebben (2).

IV, V, VI Op die vierde, vyfte ende seste punten der twe den van Deuenter ende een den van Swolle roren, en ghebuert ons niet te antworden etc. (3).

VII. Op dat souende punt van Johan thaemssoens schepe, dat hi solde geseekert wesen to Campen mit sinen schepe in te comen ende siin schip inghesant solde hebben etc. Antworden wy dat Johan thaemssoen siin schip te Campen niet ingesant en heft, etc.

VIII. Ith. op dat achtste punt, dat die van Campen voir Harderwiic genomen solden hebben louwrens martiinssoen en machiel peterssoen van Edam, Antworden wy, dat die onse dat niet gedaen en hebben etc.

---

(1) In het overgezonden stuk stond waarschijnlijk het woord *burghers*.

(2) De zin is: Is hem het goed volgens regt toegewesen, zoo als hij zelf erkent, dan had de Raad van Kampen zich daarin genoeg gekweten.

(3) *Gebeurt ons niet*, dat is, zijn wij niet gehouden te antwoorden.

IX, X Ith. op die neghende ende tiende punten van Reyner Symonssoen ende Coman Euert diriessoen van medenblick Antworden wy, dat wy van den sake niet en weten etc.

XI op dat elfte punt, dat die van Campen ghenomen solden hebben van Harderwiick op ten reede een schip tobehoerende diric arntssoen poerter in die wiick, Antworden wy, dat die onse dat niet gedaen en hebben dat ons witlicken is etc. (1).

XII Ith. op dat twelfte punt, dat die van Campen solden hebben ghenomen Een schip mit verschen visch tobehorende Johan henricsoen Johan van sanden ende diric louwen mit anderen gesellen wter wiick, Antworden wy, dat dat schip ghiene hondert gulden wert visch vueren en mochte, als men dat in der waitheit bevinden sal etc. (2).

XIII Ith. op dat dertiende punt, dat die van Campen verbrant solden hebben van Harderwiick een schip tobehorende frederik bruynssoen Antworden wy, dat dat schip, dat die onse voir Harderwiick op die reyde brandden, men anders niet en wiste, dan dat schip den van Harderwiik, die onse viande doe weren, tobehoerde.

---

(1) *Dat ons witlicken* is, dat is, voor zoo ver wij weten.

(2) Uit dit antwoord en die op de volgende punten schijnt te blijken, dat de Kamper schippers niet geheel waren vrij te pleiten; maar ook bij menige vijandelijke aanranding zich dapper hadden te weer gesteld. Zie daarover de vereffening in 1438, Hist. Kamp. Kron. bladz. 215—217.

Ende na der tiit, dat tot onser kennisse quam, dat dat schip to beuerwiick to huys hoerde, hebben wy metheenen Welterssuen, den dat schip to der tiit to behoerde, dairaf vernueget, dat wy bewisen moegen.

XIIII. Ith. op dat viertiende punt van Gheriit Corte hannessoen cet. Antworden wy, dat siin guet mit ons niet beset en is, dat wy weten.

XV. Ith. op dat vyftiende van Claes louwen van hoern Antworden wy, dat wy denselven Claes quit gescholden hebben.

XVI. XVII. Ith. op die sestiende ende seuentiende punten, dat diric Jacobssoen ende Johan martinussoen op Camperdiep oer gelt genomen solde wesen, Antworden wij, dat dat van den onzen niet geschiet en is.

XVIII. Ith. op dat achtiende punt dat Peter Wolterssoen ende Claes janssoen van die van Campen gewont solden wesen ende dat hoire ghenomen, Antworden wy, dat dat van den onsen niet geschiet en is, ende ons leet was en die misdaders deden vervolgen om justicie van hem te hebben, als wy dat bewisen mogen.

XIX. Ith. op dat neghentiende punt van Jonge Johan en Peter . . . soen Antwoirden wy, Is dat also geschiet, dat die onse dat niet gedaen en hebben, noch onse baerdzen daer niet mede gheweest en siin.

XX. Ith. dat twintigste punt van Johan mouwerics poerter van alcmaer roert die van Swolle an.

XXI. Ith. dat een ende twintichste punt van Claes Wolterssoen, die geuanghen wert in der

Eme etc. Is dat also geschiet, so gebuert dat onsen heren van Utrecht te verantworden.

XXII. Ith. op dat twee ende twintichste punt van louwe Symenssoen Antwörden wy, so dat geschiet, dat dat van den onsen niet geschiet en is.

XXIII. Ith. op dat drie ende twintichste punt van Bruyn aerentssoen van Naerden etc. Antworden wy, dat ons wal te gedeneken is, dat een van Naerden vóir enen ghelreschen man ghetouet (1) was, ende doet tot onsen kennisse quam, dat hi van Naerden was, scholden wy oen quiit.

XXIIII. Ith. op dat vierentwintichste en leste punt. Rorende dat die van Campen ende Overyssel alle dese punten ende meer gedaen hebben in vryer maercken en dair buten etc. Antworden wy voor ons (2). Angesien gebreke onser burgeren, die wy in schriften overgegeuen hebben, die den onsen lange tiit te voren geschiet weren (3). Ende onsen antwoirdt op punten en articulen voirss. hopen wy, dat wy ons liefs gedachts heren van Burgon ghiene schaempte noch oneer gedaen en hebben. Ende dairom me siinre genade ghienre beteringe schuldich en siin te doen. Want wes onse burghere an siinre genade ondersaten gedaen hebben, hebben sy mit rechte ende ons heren gerichte na vele vervolchs

(1) *ghetouet*, dat is, aangehouden.
(2) Voor zooveel de Kamper schippers betreft.
(3) Zie dezelve hiervoor opgenoemd bladz. 23 enz.

an ons heren genade van Bourgon en sinen steden ende ondersaten mit schriften, sendeboden, ende groter cost gedaen. dair sy nochtant ghien bereichtinge van en hebben konnen gecrigen ende noch en hebben.

Met dit laatste antwoord heeft de Raad van Kampen willen te kennen geven, dat uit hoofde hunner vroeger schriftelijk ingezondene klagten over de schaden, voor geruimen tijd hunnen burgers aangedaan, als mede wegens hun tegenwoordig antwoord op de voorscr. punten en artikelen, dezelve hoopt en vertrouwt, Zijne Genade van Bourgondie geen' smaad of oneer aangedaan te hebben en daarom vermeent, Zijne Genade geen betering of herstel schuldig te zijn. Vermits de klagten der burgers van Kampen overeenkomstig het Stichtsche regt waren ingesteld en aangevangen en aan Zijne Genade van Bourgondie, zijne steden en gerigten, door schriften, zendeboden en met groote kosten voorgedragen en vervolgd waren geworden, waarop zij echter tot nu toe geene regtspraak hadden kunnen bekomen en ook thans nog niet hadden.

Eerst in het jaar 1438 is deswege tusschen de Hollandsche en Overijsselsche steden eene overeenkomst tot stand gebragt, en zijn de wederzijdsche belangen betreffende handel en scheepvaart voor het vervolg geregeld (1). Maar het vriendschappelijk handels-verkeer met Holland was

---

(1) Hist. Kamper Kron. I D. bl. 215.

zelden van langen duur en werd al spoedig weder gestoord (1).

Wij zullen, wanneer deze soort van bijdragen eenigen bijval mogt ontmoeten, ook uit het laatst der 15de eeuw eenige fragmenten van handelszaken mededeelen. Bij den thans weder ontluikenden handelgeest, het hervatten der scheepsreederij en zeehandel, en bij de ondernemingen der Rijn- en IJsselstoomboot-Maatschappij met Duitschland, zal de herinnering van den voormaligen bloeijenden handelstijd niet te onpas komen, maar welligt iets toebrengen, om den naijver op te wekken. Intusschen mogten al de ondernemers der Rijn- en IJssel-vaart, bij de teleurstellingen, ongevallen en misrekeningen, waaraan het hun alreeds niet ontbreekt, door de schrikbeelden der toekomst zich laten verontrusten; zij zullen aan den anderen kant, bij de krachtige ondersteuning van ons stedelijk bestuur en de medewerking veler aanzienlijke ingezetenen van ons gewest, ook de waarborgen kunnen vinden, dat door de aanwending van gepaste middelen ter bereiking van het voorgestelde nuttige doel, onder een bekwaam en eerlijk bestuur, de heilzame gevolgen er van niet achterwege zullen blijven (2).

Kampen, E. MOULIN.
Junij 1841.

---

(1) Hist. Kamper Kron. I D. bl. 217.
(2) Iets over het verbeteren der handelscommunicatien van de Provincie Overijssel met Duitschland door Mr. J. VAN DOORNINCK, vindt men in dezen Almanak voor 1841.

declinacōis. hec ē au⁹ gtīs singlis in is correptā desi
nit dtīs in i pductā acūs in em l'in im correptā vocs
silis ē ntō ablts in e correptā l'in i pductā. ntīs et
acūs ⁊ vocs plēs in es pductā l'in a correptam gtīs

---

tiue lectiua dtō huic lectiuo laice laico acō hūc laicū
vī hac lectiuā h lectiuā vtō o laice laica laicā ablto
ab h laico ab hac laica ab h laico. ⁊ plr ntō hij laici
hee laice h' laica. gtō hoꝝ laicoꝝ haꝝ laicaꝝ hoꝝ laicū

Donatus Bl. 4 an 12.

DE EERSTE
OVERIJSSELSCHE DRUKKERIJEN
EN DE
DONATUS.

Het behoort tot den roem van Deventer, dat, toen de drukkunst zich algemeen in Europa verbreidde, deze stad eene der eerste was, die de kunst met een gelukkig gevolg binnen hare muren opnam. Wij herinneren ons gaarne de menschen, die zich, door haar in praktijk te brengen, bij tijdgenooten en nakomelingen, verdienstelijk maakten. De eerste boekdrukker alhier was Richard Paffroed, of, gelijk hij zich ook wel aan het slot der door hem gedrukte werken noemt, Pafroed, Paffraed, *Keulenaar*, *geboren te Keulen*, *Deventersch burger in de Bisschopstraat*. Het kan ons niet vreemd voorkomen, dat een Keulenaar, bij de menigvuldige betrekkingen, die er, door den Rijnhandel, tusschen beide steden bestonden, zich te Deventer nederzette. Te Keulen had Ulrich Zell vóór 1466 de kunst reeds gebragt. Paffroed drukte (dit is het eer-

ste werk, dat bewijsbaar voorkomt) in het jaar 1477 het *Reductorium morale bibliorum* of de bijbelsche moralisatiën van *Petrus Berthorius* en ging van jaar tot jaar met uitgeven voort. Van 1491 en vervolgens vinden wij gelijktijdig met hem eenen tweeden, JACOBUS VAN BREDA, die op het Kerkhof naast de scholen (*juxta scholas*) zijne drukkerij had. Door deze beiden zijn van het jaar 1477 tot het jaar 1500 veel meer dan 200 werken (1) gedrukt, wanneer men daaronder rekent diegene, welke, zonder aanduiding van plaats of drukker uitgekomen, aan den vorm der letters voor voortbrengselen der Deventersche pers erkend worden (zijnde voor dien tijd een zeer groot getal) niet enkel legenden, sermoenen en theologische werken, die in achting waren, maar ook Latijnsche schoolboeken, toen in gebruik, mitsgaders Latijnsche schrijvers. Van alle deze stukken zijn slechts weinige in het Nederduitsch, want de drukkunst werd eenen geruimen tijd meer als eene uitvinding voor de geleerden en die het worden moesten, dan voor het volk aangezien. Op de lijst van drukwerken vóór het jaar 1500 vinden wij het eerst in onze moedertaal: *Onser lieven vrouwen croon en koren Sal-*

---

(1) HALLAM *Introduction to the Litterature of Europe*, meldt slechts 169, waarschijnlijk volgens PANZER, *Annales typographici* I. p. 354; maar men voege er nog bij de overgeslagene T. IV p. 286 en Tom. IX p. 230, ten getale van 35, en de na PANZER ontdekte. REVIUS heeft ook de opgave van eenige te Deventer gedrukte werken p. 144 etc.

ter en horen Rosencrans, ende oeck van horen mantel. Deventer bij Ryckert Paffroedt 1492; voorts: *Alle die epistelen ende die evangelien, metten sonnendaechschen sermonen van de geheelen jaare en ook mede die prophecien uter bibelen. Te Deventer in de Stichte van Utrecht bij Jacob van Breda* 1493, en genoegzaam niets meer.

Eene in het oog vallende reden van de zucht voor geleerdheid, welke de beide drukkers bezielde, was gelegen in den bloei der scholen hier ter stede, onder het bestuur van ALEXANDER HEGIUS en zijnen medehelper JOHANNES SINTHEN. Van den laatsten, aan wien de letteren insgelijks eene groote verpligting hebben (1), wordt in eene oude aanteekening (2) gezegd: *S. Hieronymushuis* [niet het Fraterhuis, maar in de Graesteeg] *waer over een der broederen* [van het gemeene leven, uit het Fraterhuis] *die teffens voor leermeester speelde, als Huisbezorger was gestelt, onder welke Johannes Synthemius, de schrijver der Letterkundige Verklaeringen over het Doctrinale van Alexander in het jaer* 1504 *uitmuntede, die destijds daer door zich in de scholen van Duitschland eenen grooten naem heeft verkregen.* Deze kweekschool nu werd door PAFROED, blijkens het vervolg der aanteekening, rijk begiftigd:

(1) Zie o. a. DELPRAT, *Verh. over de Broederschap van Geert Groote* 1830 bl. 57, 300. REVIUS p. 134. Hij was ook de leermeester van ERASMUS hier ter stede, wien hij eens, liefkozende, voorspelde: gij zult eens den hoogsten trap van geleerdheid bereiken.

(2) DUMBAR I. bl. 634.

Mr. *Richart de printer* (drukker) *en syn Huysvrouw, die op syn kost by nae den kelder, den sael en kocken en sieckenhuysken heeft laeten verbeeteren in voertyden.* Een bewijs van de naauwe betrekking, waarin schrijver en drukker tot elkander stonden en van de dankbaarheid eens uitgevers. Doch ook bij JAC. VAN BREDA gaf SINTHEN zijne werken uit, b. v. de *Verba deponentalia* en *Composita verborum* 1495. Het verdient ook opgemerkt te worden, dat, na het overlijden van ALEXANDER HEGIUS, een VAN BREDA bij de stedelijke regering ernstig in aanmerking kwam, om zijn opvolger te worden, gelijk in de Kameraarsrekening van 1498 gemeld wordt: *Op sunt Johansdach* (1) *Evert onse bode gegaen myt onsen scriften na Utrecht an meister Johan van Diepholt, omme meister Johan van Breda onser stat medicus totter scolen te helpen in stede selige meister Sanders.* — H. HALLAM, *Introduction to the Litterature of Europe Ch.* III § 65 meldt een zeer zeldzaam stukje van de Deventersche pers, dat in de geschiedenis der Letterkunde van belang is, waarvan een exemplaar zich in het Britsche Museum, een ander in de verzameling van Lord SPENCER bevindt. Het is getiteld: *Conjugationes verborum Græcæ, Daventriæ noviter extremo labore collectæ et impressæ*, zonder jaartal of naam van den drukker. Het

(1) Den 27sten Dec., dus reeds op den dag der begrafenis van HEGIUS, wiens stoffelijk overschot aan de linkerzijde van het koor, aan de linkerzijde van den ingang der krocht rust.

heeft al het aanzien der vijftiende eeuw en schijnt dus ouder te zijn dan eenig ander Grieksch boek, aan deze zijde der Alpen gedrukt. HALLAM houdt het ook voor eene eerste, en wel onvolmaakte, proeve in het Grieksch aan deze zijde der Alpen, omtrent het jaar 1480, en schrijft het aan HEGIUS toe.

In de eerste jaren der volgende eeuw gingen beide met het drukken van belangrijke Latijnsche werken voort. Onderscheidene mannen van naam uit dien tijd waren hun bij voortduring behulpzaam, b. v. BARTHOLOMEUS VAN KEULEN, JACOBUS FABER, HERMANNUS TORRENTINUS, JOHANNES MURMELLIUS, RUDOLPHUS LANGIUS. PAFROED gaf in 1503 zoo wel de *Poëmata* als de *Dialogi* van HEGIUS uit. Deze drukker schijnt omtrent 1512 overleden te zijn. Zijn laatste boek is van 1511, en in 1513 komt ALBERTUS PAFROED met brieven van *Cicero* te voorschijn. Deze drukte zeker tot 1521, doch op verre na zoo veel niet als zijn vermoedelijke vader (1). JAC.

---

(1) REVIUS p. 265 verhaalt, dat de eerste druk van het beruchte Wonderboek van den beruchten DAVID JORIS, in 1542, te Deventer verschenen is. JORIS KETEL, een zijner voornaamste aanhangers, werd in 1544, in deze stad onthoofd, omdat hij den druk bezorgd had, en de drukker mede in de procedure gewikkeld. De naam van dezen wordt er niet gemeld; doch in de kameraarsrekening van dat jaar staat ook onder de uitgaven, veroorzaakt door de procedure tegen JORIS KETEL, deze post: *Lambert Kraen gelopen to Arnhem angaende Albert Paefraidt*. Met zijne pers zal dus het wonderlijke Wonderboek gedrukt zijn. Een tweede RICHARD PAFROED drukte van 1558 tot 1565; zie REVIUS p. 324.

VAN BREDA zette zijnen nuttigen arbeid tot het jaar 1519, doch van 1506 af zeer zwak, voort. In 1507 vestigde zich eene derde drukkerij, die van THEODORUS DE BORNE of DIRK BORNE te Deventer, die in 1532 een nieuw Testament in het Nederduitsch leverde. Van nu af begint zigtbaar een stilstand. — Eene fraaije en belangrijke verzameling van de eerste Deventer drukwerken bevindt zich op de bibliotheek der stad, gedeeltelijk eene nalatenschap van het oude Fraterhuis, gedeeltelijk door de stedelijke Regering bij aankoop vermeerderd.

Twee jaren na dat Deventer begon, vinden wij te *Zwol*, in 1479, JOHANNES DE VOLLENHOE als uitgever van slechts één werk genoemd; misschien kwam zijne pers aan den beroemden PETER VAN OS, van Breda, die er hetzelfde jaar en vervolgens drukte. Deze heeft wel veel minder gedrukt dan één der bovengenoemde Deventerschen, maar zich des te verdienstelijker gemaakt door een veel grooter getal werken in het Nederduitsch, waarvan hij sommige voor de tweede en derde maal herdrukt heeft. Het vroegste van deze soort bevat, na dat hij reeds eenige Latijnsche had uitgegeven, *de Sermoenen van den H. Bernardus*, 1484. De helft zijner uitgaven is in deze taal. Dit onderscheid met de Deventerschen is karakteristiek: deze arbeidden meer voor de geleerdheid en de scholen; VAN OS voor het algemeen. Nog is bij dezen iets opmerkelijks, te weten, dat de plaatjes, waarmede hij zijne boeken versierde, volkomen dezelfde zijn, die men vindt in de *Bybel der*

armen en de *kunst van sterven*, door KOSTER te Haarlem gedrukt, hetgeen het vermoeden wettigt, dat de prentvormen van den eersten uitvinder der kunst, na eenige jaren, in handen van VAN OS zijn gekomen. Ook zijn zijne vroegste werken met andere karakters dan de latere gedrukt, en hebben meer overeenkomst met de eerste Hollandsche, aan KOSTER toegeschreven. Na het jaar 1500 is zeer weinig van hem uitgegeven.

Er is omtrent 1480—1490 eene drukkerij te *Hasselt* geweest, die, zoo veel wij weten, zes of zeven werken heeft voor den dag gebragt. Velen hebben er Hasselt in *Luikerland* voor gehouden. Een exemplaar van *Epistelen* van Eusebius, Augustinus en Cyrillus, op de bibliotheek te Deventer volledig bewaard, waaruit blijkt, dat het te Hasselt in het jaar 1490 gedrukt is (1), deed, om de taal, veel eerder aan Hasselt in *Overijssel* denken. De zaak bleef evenwel onbeslist, tot dat het slot van een drukwerk allen twijfel heeft doen ophouden. Het is de *Summe le Roy hoe men de sunden biechten en beteren sal, in* 1481 *vollen brocht te Hasselt in den stichte van Utrecht* (2). Dit is dus klaarblijkelijk de Overijsselsche stad van dien naam, en ook deze mogen wij van nu af onder de plaatsen reke-

---

(1) De beschrijving van dit zeldzaam stuk vindt men bij E. H. J. DE PUI DE MONTBRUN, *Recherches bibliographiques Leide* 1836 p. 15 et 94

(2) *Utrechtsche Volksalmanak voor* 1841, bl. 195.

nen, welke de kunst, bijna gelijktijdig met de overige, heeft opgenomen. De naam van den drukker blijft echter nog onbekend.

HALLAM *Ch.* III § 18 schrijft: « Omstreeks « het einde der veertiende eeuw zien wij eene « bewerking, om afdrukken van besneden blok- « ken hout te maken, nu om speelkaarten te « vervaardigen, die niet lang voor dien tijd in « gebruik kwamen, dan om ruwe afbeeldingen « van Heiligen te maken. De laatste waren dik- « wijls door eenige weinige regelen letters, in « het blok gesneden, vergezeld. Trapswijze wer- « den geheele bladzijden op deze wijze gedrukt, « en zoo ontstonden de dus genoemde blokboe- « ken, die met vaste karakters werden gedrukt, « doch nooit eenige weinige bladzijden te boven « gingen. Er bestaan van deze negen of tien, « dikwijls herdrukt, gelijk men meent tusschen « 1400 en 1440. — Deze blokboeken schijnen « alle in de Nederlanden vervaardigd te zijn. « Men wil, dat dezelve door verscheiden druk- « ken van de korte spraakkunst van Donatus in « houten vaste letteren (Xylographie) gevolgd zijn. « Deze werden ook in Holland gedrukt. Deze « manier om op houten blokken te drukken is « van onheugelijken tijd in China gebruikt ge- « weest."

Zulk een blokboek meenen wij te Deventer in den *Donatus*, het ten tijde van de uitvinding en verbreiding der drukkunst algemeen gebruikte

schoolboekje over de Latijnsche Grammatica, te bezitten. Dat het exemplaar van de oude Deventer school afkomstig is, blijkt daaruit, dat het ingebonden is tusschen de *Gemmula vocabulorum* (een woordenboekje van dien tijd) bij *Jac. van Breda* 1493, en een paar geschreven stukken over de Grammatica, boven welke staat: *pertinet in scholis.* Het is gedrukt op parkement, heeft 28 bladzijden, en elke bladzijde 28 regels. Niet alleen zijn de letters op vele plaatsen aan elkander gehecht, maar de staarten der langere letters reiken somtijds tot in den volgenden regel: een bewijs genoeg, dat men hier niet wel aan een drukken met beweegbare vormen (de eigenlijke drukkunst) denken kan. Eene der bladzijden was zoo flaauw en gebrekkig afgedrukt, dat de letters later met inkt moesten opgehaald worden. De regels zijn nu eens korter dan iets langer. Scheidteekenen vindt men er niet in, dan de punt. Ook MEERMAN, die het gezien heeft, houdt het (*Origin. Typogr.* IX 13 p. 247, 248) voor *ingesneden op eene plaat*, maar brengt het tot het einde der vijftiende of begin der zestiende eeuw.

Zoude men evenwel nog op deze gebrekkige wijze zijn te werk gegaan, toen de kunst om met beweegbare letters te drukken reeds lang uitgevonden en ook *Donaten* volgens deze nieuwe manier her- en derwaarts verbreid waren? (1) Het

---

(1) Volgens de belangrijke *Keulsche Kronijk* van 1499

komt ons veeleer voor, dat het tot de blokboeken behoort, waarvan HALLAM melding maakt, en zien het voor een eerwaardig overblijfsel van die vroegere kunst aan, welke de groote uitvinding van KOSTER is voorafgegaan. Het werd op de bibliotheek te Deventer vele jaren voor verloren gerekend, doch is, in 1830, wedergevonden. De Heer J. KONING wenschte de bezigtiging en zoude buiten twijfel belangrijke inlichtingen omtrent dit in zijne soort eenig exemplaar gegeven hebben, toen de dood hem, tot schade voor de wetenschap, wegrukte.

P. C. MOLHUIJSEN.

---

heeft Mentz in de *Donaten* van Holland *die eyrste vurbeylding* der kunst gevonden. Van de met losse gegoten letters gedrukte *Donaten* vindt men slechts fragmenten. Zie de *Verh. van* J. KONING, bl. 120—126, en *Gedenkschr. wegens het vierde eeuwgetijde van de uitvinding der boekdrukkunst*, *Haarl.* 1824, bl. 427. Zulke fragmenten zijn gevonden aan den band van boeken, bij PAFROED te Deventer, gedrukt. KONING bl. 123 en 171. Over de houten vormen zie men bl. 92.


INTREPIDOS·TIRANNIS


TRANSISSVLANOS·ET·DEVS·ET·LABOR·PROMOVET

OVERIJSSELSCHE
GEDENKPENNING.

De *Overijsselsche* gedenkpenning, waaromtrent iets werd medegedeeld in den almanak des vorigen jaars, pag. 231, was aan mij toevalliger wijze ter hand gekomen te *Medemblik*, ten einde zoo mogelijk, te ontwaren ter welker gelegenheid die medaille is geslagen. De afbeelding van denzelven en dat medegedeelde, heeft aanvankelijk ten gevolge gehad, dat bij een mijner bijzondere kennissen te *Zwolle*, niet alleen aanwezig werd bevonden een exemplaar van dienzelfden gedenkpenning, zoo duidelijk en zoo fraai, als of hij nog onlangs gestempeld ware; maar ook dat ter zelfder plaats is aangetroffen een andere zilveren, *Overijsselsche* gedenkpenning, van welken de afteekening hiernevens gaat.

Ook deze penning draagt geen jaartal, zoo dat ten zijnen opzigte mede de vraag bestaat: waar, wanneer en bij welke gelegenheid is hij geslagen? Hij heeft met den gedenkpenning, in het vorig jaar vermeld, volkomene overeenkomst *wat betreft de wapens*, die op beide staan uitgedrukt, maar hij verschilt van dien penning zoo wel in *grootte* en in *zwaarte*, als in *omschrift* en in *afbeeldsel van den ridder;* voorts is hij *vierkant* en

die andere *rond.* De bijgaande aftcekening vertoont zijne juiste grootte; hij heeft de dikte van een *acht* (acht stuivers stuk) en de zwaarte van $\frac{7}{8}$ gedeelte van een oud lood. Het zilver, waaruit hij is vervaardigd, is groote keur; zijnde die gedenkpenning op eenige plaatsen wat afgesleten of minder duidelijk gestempeld.

Uit zijne gedeeltelijke overeenkomst met die andere zilveren medaille en uit het omschrift, (waarvan de *vyf* eerste woorden op de eene, en de *twee* laatste op de andere zijde staan) luidende:

Transsissulanos et Deus et labor promovet intrepidos tirannis. dat is: *En God en de nood maken de Overijsselaren onverzaagd voor dwingelanden*, mag wel worden afgeleid: dat ook deze gedenkpenning werd geslagen tijdens den tachtig jarigen strijd van Nederland tegen Spanje. Zijn *vierkante* vorm komt mede overeen met destijds, in *Overijssel* geslagene noodmunten (1).

Deze penning draagt op de eene zijde het wapen van de provincie *Overijssel*, benevens die der steden *Deventer*, *Kampen* en *Zwolle;* terwijl op de tegenzijde, door den ruiter of ridder de *Ridderschap*, en door de 17 wapens, de zeventien kleine steden in die provincie worden aangeduid. Die 17 wapens volgen in dezelfde orde, en zijn volkomen gelijk aan de wapens, voorkomende op dien anderen gedenkpenning, zoodat de wapens van *Enschede* en *Hardenberg* hetzelfde

(1) Zie almanak 1836, pag. 15, de afbeelding aldaar.

verschil opleveren, waarvan in den almanak des vorigen jaars melding werd gemaakt.

Ten einde naauwkeuriger te kunnen nagaan de, op die medailles voorkomende wapens en deze te vergelijken met die, welke thans worden gevoerd door de groote en kleine *Overijsselsche* steden, welke in het bezit daarvan werden bevestigd ten jare 1819, door den hoogen raad van adel, ten gevolge de magtiging, aan denzelven verleend bij Koninklijk besluit van 20 februarij 1816, zoo zal het wel niet ongevallig wezen, hierbij te zien de afbeelding en beschrijving van het wapen van elk der zeventien kleine steden in *Overijssel*, naar dezelfde orde, waarin zij op die gedenkpenningen voorkomen, daar die wapens bij de meeste personen wel niet juist zullen bekend zijn.

Wat betreft de wapens van *Deventer*, *Kampen* en *Zwolle*, zij zijn meer bekend; die der twee eerst genoemde steden staan ook afgebeeld op de aldaar uitgegeven wordende couranten; zijnde het wapen van *Deventer*: *een schild van goud, beladen met een zwarten arend met roode pooten, hebbende op deszelfs kop eene gouden keizerlijke kroon, het schild gedekt met eene dergelijke gouden kroon.* Dat van *Kampen* is: *een schild van lazuur, beladen met een burg, voorzien met drie torens, door een ringmuur vereenigd en met eene opene poort, alles van zilver; onder aan de poort is liggende een schildje dwars doormidden gedeeld, het bovenste van zilver en het onderste van lazuur; het wapenschild gedekt met eene gouden keizerlijke kroon en ter wederzijde vastgehouden*

door een klimmenden leeuw van zilver. Dat van *Zwolle* is: *een schild van lazuur, beladen met een kruis van zilver, het schild gedekt met eene keizerlijke kroon en ter wederzijde vastgehouden door een klimmenden leeuw in zijne natuurlijke kleur.*

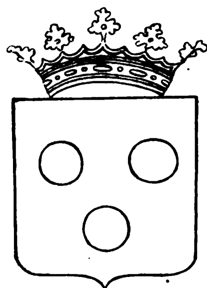
Het wapen van de provincie *Overijssel* is afgebeeld op het titelblad dezes almanaks; het is *een schild van goud, beladen met een klimmenden leeuw van rood, waarachter een stroom van lazuur; het schild gedekt door eene kroon van goud en ter wederzyde vastgehouden door een klimmenden leeuw in zijne natuurlijke kleur.*

Uit de volgende afgebeelde wapens der kleine steden blijkt, dat ook *Vollenhove* (even als *Enschede* en *Hardenberg*) in vroeger jaren een ander wapen heeft gevoerd, zeer verschillend van dat, hetwelk op de gedenkpenningen staat en in 1819 is bevestigd. Het zoude dus der moeite wel waardig kunnen wezen, dat getracht werd op te sporen, *wanneer* en *waarom* die wapens veranderd zijn? Welligt staat zulks in naauw verband met de eene of andere bijzondere gebeurtenis en kan daardoor licht geven over het voorgevallene in die plaatsen of elders. Moge intusschen door dit en het vroeger opgegevene, de lust tot nasporing opgewekt en de mededeeling van gewenschte ophelderingen omtrent die twee *Overijsselsche* gedenkpenningen uitgelokt worden, zulks zoude voor de Vaderlandsche geschiedenis, althans zeker voor die van *Overijssel*, belangrijk en wetenswaardig kunnen zijn.

ZWOLLE Junij 1841. J. M. V. R.



Hasfelt.



Gramsbergen.



Ommen.



Wilsum.

Hasselt.

Een schild van lazuur, beladen met een dwarsbalk van zilver, beladen met een rood kruis; het schild gedekt met eene gouden kroon, en ter linkerzijde vastgehouden door den heiligen Stephanus, staande op een terras, alles van goud.

Gramsbergen.

Een schild van lazuur, beladen met drie gouden bezantijnen; het schild gedekt met eene kroon van goud.

Ommen.

Een schild van goud, beladen met eene maagd, gekleed van lazuur, dragende in haar regterhand een schild van lazuur, beladen met een gouden klimmenden leeuw, en in de linkerhand een schild mede van lazuur en beladen met een gouden arend; het schild gedekt met een kroon van goud.

Wilsum.

Een schild van lazuur, beladen met eenen op een groen terras staande stadspoort, met drie gecreneleerde torens; op den middelsten is zittende een zilveren pellikaan, desselfs jongen voedende; het schild gedekt met eene gouden kroon.

GENEMUIDEN.

Een schild van lazuur, beladen van boven met eene, tusschen twee zespuntige sterren geplaatste lelie, en van onderen met eenen zalm, alles van goud; het schild gedekt met eene gouden kroon en van achteren vastgehouden door een geharnasten man, houdende in deszelfs linkerhand een stok, alles van goud.

GRAFHORST.

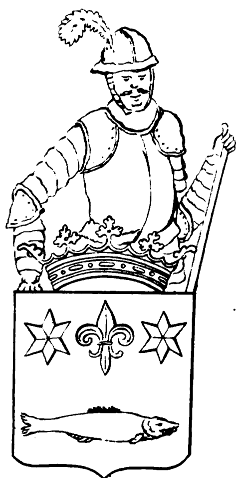
Een schild van lazuur, beladen met een gouden zalm.

OLDENZAAL.

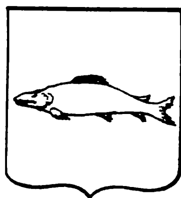
Een schild van lazuur, beladen met een kruis van goud, in den bovensten regterhoek is geplaatst het borstbeeld eens bisschops van goud en gekeerd ter linkerzijde van het schild. — Het schild gedekt met een kroon van goud.

OOTMARSSUM.

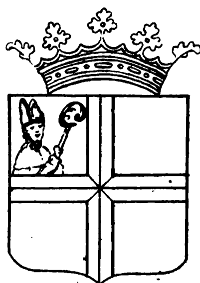
Een schild van lazuur, beladen met een gouden kruis, waarop een verkort en smal kruis van lazuur, gekantonneerd met een gouden, klimmenden leeuw; het schild gedekt met eene gouden kroon.



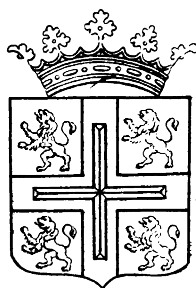
Genemuiden.



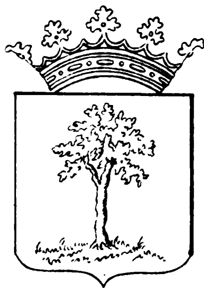
Grafhorst.



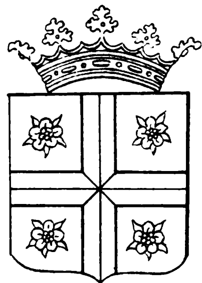
Oldenzaal.



Ootmarsfum.



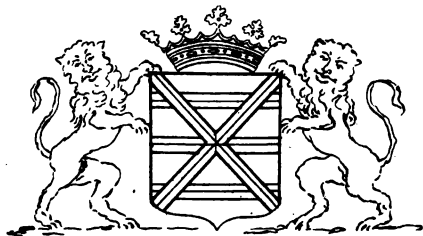
Delden.



Goor.



Enschede.*



Enschede.

DELDEN.

Een schild van lazuur, beladen met eenen, op een terras staanden lindenboom, alles van goud; het schild gedekt met een kroon van goud.

GOOR.

Een schild van rood, beladen met een kruis van zilver en gekantonneerd met eene mispelbloem van zilver. gepunt van groen; het schild gedekt met eene gouden kroon.

ENSCHEDE. *

Afteekening naar een zegel van groen was, hangende, gedeeltelijk beschadigd, aan eene akte op perkament van Burgemeesters, Schepen en Raad der stad Enschede van 1538, en daarin genoemd: *stadt Sigell.* Hetzelve is, met meer zulke zegels, ter secretary van die stad berustende.

ENSCHEDE.

Een schild van zilver, beladen met drie dwarsbalken, waar overheen een ST. ANDRIES kruis, formerende te zamen een slaghekken, alles van rood. Het schild gedekt met eene gouden kroon en ter wederzijde vastgehouden door een klimmenden leeuw.

Diepenheim.

Een schild van goud, beladen met drie beerenklaauwen van lazuur; het schild gedekt met een kroon van goud.

Rijssen.

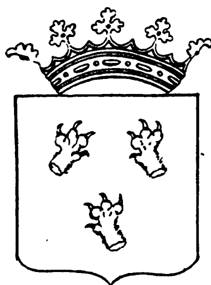
Een schild van lazuur, beladen met een rijssen-tak van goud; het schild gedekt met een kroon van goud.

Almelo.

Een schild van lazuur, beladen met drie gouden ruiten; het schild gedekt met een kroon van goud.

Steenwijk.

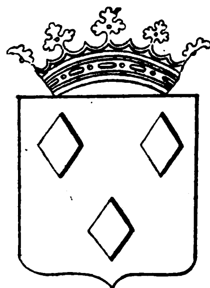
Een schild van lazuur, beladen met een gouden anker; het schild gedekt met een kroon van goud, en van achteren vastgehouden door St. Clemens van goud.



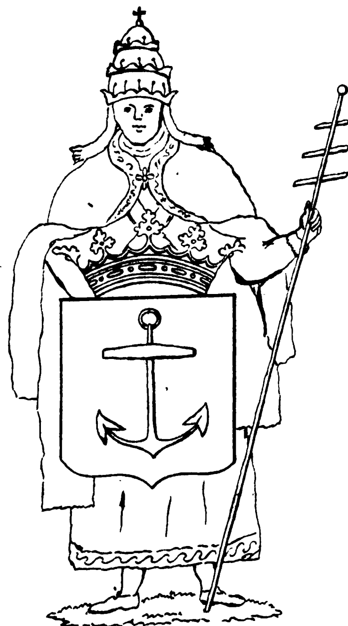
Diepenheim.



Rijssen.



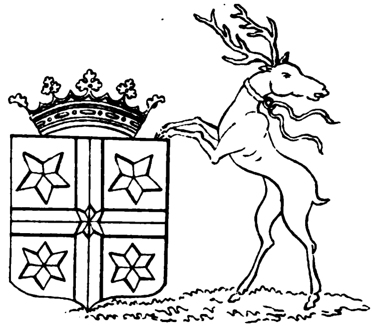
Almelo.



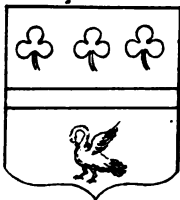
Steenwijk.



Vollenhove.*



Vollenhove.



Hardenberg.*



Hardenberg

Vollenhove. *

Afteekening naar een afdruk van het oude zegel, ter secretary te Vollenhove aanwezig; alwaar nog één soortgelijk is, doch iets kleiner, waar omheen staat: *sigillum secretum opidi Vollehoven.*

Vollenhove.

Een rood schild, waarop een kruis van zilver, beladen met een gouden zespuntige ster en gekantonneerd van boven met een vijfpuntige zilvere ster, en van onder met eene zespuntige diergelijke ster. Het schild gedekt met eene gouden kroon, en ter linkerzijde vastgehouden door een klimmend hert, in zijne natuurlijke kleur, met een halsband van lazuur, waaraan een gouden ring, en door dezelve een lint van lazuur.

Hardenberg. *

Zoo als op de medaille staat uitgedrukt.

Hardenberg.

Een schild van lazuur, beladen met den Heiligen Stephanus den martelaar, van zilver, houdende in deszelfs linkerhand een rood boek, en staande in een, met rijen pilaren voorzien, kerkgewelf van zilver. Het schild gedekt met een kroon van goud.



LEVENSBERIGT

VAN

JOANNES VOLLENHOVE.

Deze man behoorde tot de beroemde kanselredenaars en dichters van zijnen tijd. « Het ontbreekt ons aan eene levensbeschrijving van dezen eerwaardigen dichter. Uit de brieven van en aan BRANDT zoude men veel stoffen kunnen erlangen" schrijft JER. DE VRIES, *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde* 2e d. bl. 91. P. G. WITSEN GEIJSBEEK heeft hem in zijn *Woordenboek der Nederduitsche dichters* met lof gemeld en eenige bijzonderheden van deszelfs leven uit de uitgegevene gedichten opgezameld, maar overigens nergens iets van hem kunnen opsporen. Eene vriendelijke hand heeft ons schriftelijke *Aanteekeningen van den Hr en Mr Joannes Vollenhove, Advocaat voor den Hove van Holland, het leven van zijnen grootvader betreffende*, medegedeeld, waaruit wij het volgende omtrent dezen inboorling van Overijssel overnemen.

JOHANNES VOLLENHOVE is in de stad van dien naam, den 2 Junij 1631 geboren; hij was de oudste zoon van ARNOLDUS VOLLENHOVE, eerst Advokaat daarna Burgemeester aldaar, en GEERTRUIJ ALTEN. Zijne jeugd bragt hij ter

Latijnsche School te Kampen door, en oefende zich daar vlijtig, ook in de Welsprekendheid, de Latijnsche en Duitsche poëzij; zelfs gaf hij daar, in het jaar 1648, het zeventiende zijns ouderdoms, eene dankzegging voor en gebed om den vrede der Christenheid uit, geschreven in Duitsche verzen. In dat jaar vertrok hij naar de Hoogeschool te Utrecht, maar voltooide zijne godgeleerde studiën te Groningen in het laatst van 1653, waarop hij het volgende jaar, het drieentwintigste van zijn leven, begiftigd werd met het beroep te Vledder in Drenthe. Binnen twee jaren benoemde de Magistraat van Zwolle hem tot predikant bij deze gemeente. Reeds in het begin van zijnen dienst, t. w. in 1656, het jaar der zware pestziekte, gaf hij voor het eerst zijn beroemd dichtstuk, de *Kruistriomf*, in het licht, dat hij reeds eene wijl voor zijne beroeping had vervaardigd. Daar huwde hij den 3den Maart 1657 met Gesina, dochter van den Burgemeester Antoni Haeke, uit welk huwelijk zeven zonen en acht dochters zijn voortgekomen; velen dezer kinderen zijn voor hem gestorven; ook zijne vrouw ontviel hem te 's Gravenhage den 21 Julij 1681, maar hij huwde er voor de tweede maal, den 7 Nov. 1683, met Katharina Rosenboom, weduwe van den Secr. Goethals, die hem, kinderloos, den 21 Febr. 1691 voorging. — Na een verblijf van nog geene tien jaren te Zwolle beriep hem de gemeente van 's Gravenhage, alwaar hij den 30sten Mei 1665 bevestigd werd. Daar gaf hij het volgende jaar zijne afscheidsrede van Zwolle uit, en in 1669

voor de eerste maal zijne leerredenen over *de heerlijkheid der regtvaardigen*, en wees in 1670 de beroepingen naar Leijden en Amsterdam af. In Mei 1674 vergezelde hij het plegtige gezantschap, dat van wege de Staten naar Engeland gezonden werd, als predikant, en keerde in November van dat jaar naar 's Gravenhage terug. Het schip werd op de Hollandsche kust door eenen hevigen storm beloopen en hij vond zijn huisgezin in de uiterste droefheid, daar zich het gerucht van het vergaan van het schip algemeen verbreid had. In het volgende jaar begiftigde de universiteit te Oxford hem met het doctoraat in de Godgeleerdheid, en in 1686 gaf hij zijne Poëtische werken uit, waarbij in het vervolg nog bijzondere dichtstukken zijn gekomen. Na weinig minder dan veertig jaren de kerk te 's Gravenhage gediend te hebben, en daaronder vierentwintig jaren als oudste predikant, werd hij in het jaar 1705, met behoud van zijn volle traktement en de eer van zitting in den kerkeraad, ontslagen, bragt hij den overigen tijd zijns levens in poëtische oefeningen door, en overleed den 14den Maart 1708, oud 76 jaren, 9 maanden en 12 dagen.

Deze bijzonderheden mogen tot aanvulling van het boven gemeld artikel in het Woordenboek van WITSEN GEIJSBEEK dienen. Men kan er zien, dat VONDEL hem « zijnen zoon in de kunst" noemde, en bij het lezen van den *Kruistriomf* zeide: « daar is een groot licht in dien man, maar jammer, dat hij een predikant is." Hij was ook een man des vredes en der liefde in

die tijden van onverdraagzaamheid. Zijne leerredenen onderscheiden zich mede van de voortbrengselen zijner tijdgenooten in goede denkbeelden en uiterlijken vorm. Behalve de predikatiën en poëtische werken, hier boven genoemd, heeft hij nog verscheidene andere stukken geschreven en uitgegeven. Wij noemen slechts: een dichtstuk op de verlossing van Groot-Brittanje, in de Groote Kerk te 's Gravenhage uitgesproken, in 1689, — eene lijkrede op Maria van Groot-Brittanje, in 1695 — eene gedachtenisrede op Koning Willem van Groot-Brittanje, in 1702 enz. — Onder zijne nakomelingen zijn nog lang daarna bewaard gebleven andere onuitgegevene poëtische werken, namelijk, *Christus ballingschap* met zeer geleerde aanteekeningen, *de fabelen van Phoedrus* in Nederduitsche verzen, *Mengelpoëzij* na de uitgaaf van 1686, enz. Zijn hoofdwerk: *de Kruistriomf en Gezangen* is te 's Gravenhage, in 1750, op nieuw door den dichter en leerling van Poot, Jacob Spex uitgegeven.

VROEGERE ONGEZONDHEID

VAN

DEVENTER.

Deventer had van ouds den naam van eene zeer ongezonde stad te zijn. SLICHTENHORST (*Tooneel des lands* VAN GELDER bl. 68. schreef in het midden der 17de eeuw: *Nademaal Deventer dit ongemack van binnen is lydende, dat het niet genoegh doorwaayd en word, en, vermits de nauwigheyd van straeten (daar de waghens sich quaelyken konnen omwenden ofte voor malkanderen wyken) en menigte van sluypstegen wat dompigh en benauwd is, ende over zulx wt vervuylinghe en bangheyd van lucht met de smettelyke ziekten veeltyds bezocht.* Men kan zich daarenboven naauwelijks een denkbeeld maken van de onreinheid, die voor drie eeuwen en vroeger op de straten moet geweest zijn. Bij herhaling vindt men, in het boek der publicatiën uit de 15de eeuw, afgekondigd het verbod, om varkens te drijven of onreinigheid te laten doen op de straten, of die op de straten voor zijne deur of elders te voederen, op straffe van schutting. Volgens de publicatie van 1485 zouden alleen uitgezonderd zijn zes varkens van de Heeren van St Antonius (van het S. Antoniusgild) *de Thonis verckene*, die vrij mogten rondloopen. En het

heugt mij, in eene levensbeschrijving van eene der kloosterzusters gelezen te hebben, dat zij, als kind, op de straat door een groot varken gebeten zijnde, eene zonderlinge sterkte van geest getoond had. Nog later klaagde de Gezworene Gemeente nu eens over de mesthoopen, die overal gevonden werden, dan over de varkens, die op de straten gedreven werden. In het Concordaat van 4^{den} Mei 1558 staat b. v. opgeteekend: *Vermits dattet opter straten, kerchoff jae in de kercken zeer onreyn is, dat dairop ene ordinnatie moghe gemaeckt worden, om reynicheit te hebben, en den Rectoer antseggen, syne clercken* (scholieren) *te gebieden, nergens oir behoeft te doen dan op heymelicke gemacke. Ende dat alle burgeren in oiren huysen heymelick ghemaec hebben ende voir oiren huysen die straten reyn holden sullen, tzy sie bewonen die huysen selvest of sy verhueren an anderen. — Schepen ende Raeth* (was het antwoord) *en weten dit metten iersten alnoch nyet well te remedyeren, dan willen tot gueden middelen trachten om dese gebrecken te verbeteren.* En den 6^{den} Junij 1558 *Begeren* (de Gemeente) *opsicht op ten ferkenschutten, onreynicheit onder den loyven* (luifels) *en dergelicken gebrecken gebetterd te werden.* Deze en dergelijke plaatselijke omstandigheden maakten in vroeger tijd, dat Deventer, in weerwil van deszelfs gezonde ligging op eene hoogte aan de rivier, door eene overgroote sterfte berucht was, en dat besmettelijke ziekten, in dien tijd algemeen *pest* genaamd, schoon ook elders woedende, er bijzonder hevig waren. In de Kronijk van MOONEN staan de ja-

ren 1584, 1398, 1421, 1458, 1483 als jaren van zware pest aangeteekend. Van 1483 vonden wij onlangs: *was soe groote en sware pestilencie binnen Deventer, dat die een vrunt van den anderen liepen ende nyet by malkanderen dorsten blyven.* Velen, waaronder ook een groot getal leden van den Raad, weken naar Diepenveen, gelijk men uit de rekeningen kan opmaken. Volgens schriftelijke aanteekeningen stierven in April 1636 82, in Mei 163, in Junij 288, in Julij 864, in Aug. 950, in Sept. 456, zamen 2803 menschen. Nog erger was het in het jaar 1656. In Mei stierven 114, in Junij 367, in Julij 1056, in Aug. 1830, in Sept. 1201, zamen 4568 menschen. In 31 dagen van 4 Aug. tot 3 Sept. stierven 2000. Eene schrikkelijke sterfte in eene stad, die te dier tijd wel minder sterk bewoond was dan thans (1). Men verhaalt nog, dat geheele straten waren uitgestorven. Er is ook eene overlevering, dat eene zekere familie, ten tijde van deze pest, haar huis sloot en naar Twenthe vlugtte; toen de ziekte in de gansche stad geweken was, kwam zij terug, maar werd nu alleen aangetast en stierf geheel uit. Dit huis wordt nog aan den Brink aangewezen.

Omtrent de gewoonten en maatregelen in tijden van pest teekenen wij aan. » Het is van oude tijden en gewoonten te Deventer voor stad-

---

(1) Naar eene oude notitie had Deventer in 1573 7000 communicanten, Zwolle met de kerspelen ook 7000 en Kampen 8000.

regt gehouden, dat, wanneer man of vrouwspersoon met de zware ziekte van pestilentie begaafd is, dat een schuwbaar en beklijvende krankte is, en alsdan zulke persoon, man of vrouw, zijnen uitersten wil en testament gaarn maken en van zijne goederen zoude willen disponeren, daar het Gerigt en de Schepenen niet wel te disponeren en zijn, dat alsdan dezelve persoon zijn testament mag maken en van zijn goed disponeren voor den pastoor of kapellaan of voor zijnen biechtvader, die dat testament of ook de dispositie van zijne goederen beschrijft, en, beschreven wezende voor de deur in het openbaar, voor vrienden, magen of naburen met luider stemme voorleest en alle omstanders verkondigt, en daarna datzelve testament op het Raadhuis gebragt wordt, met getuigenis van de naburen of anderen, dat het testament of dispositie van de goederen als voorschr. geschied is." Dit is (met verandering van spelling) uit een oud stuk genomen, waaruit blijkt, dat de gewoonte tot de vroegste tijden opklimt. Na de reformatie werden ook predikanten en krankbezoekers geregtigd, op deze wijze, in tijden van pest, testament te maken.

In het jaar 1483 werd eene vroegere bepaling vernieuwd, dat in elk huis, waar een zieke aan de pestilentie geweest of gestorven was, binnen zes weken geene veiling voor de deur of op de vensters mogt plaats hebben, noch eenige waar uit het huis verkocht mogt worden. Allen, die er van opgekomen waren, mogten nergens gaan op de straten, ten ware zij met goede lieden be-

wijzen konden, dat zij veertien dagen lang gezond geweest waren en geen *open zere* (pestbuilen) hadden. Waar de pestilentie was, zoude men een stroowisch voor de deur hangen. Toen in 1484 dezelfde ramp terug kwam, werd er bijgevoegd: *En alle die ghene, die woenen in den huysen, dair pestelencie inne is, die en sullen nyet op die straete gaen onder die luyden. Sy sullen openbair eynen witten stock eenre ellen langk in oer hant draegen tot elcker tyt by xx pont.* — Deze bepalingen werden in 1507 vernieuwd, en ten behoeve dergenen, die in besmette huizen woonden of kranken oppasten, zoude er elken morgen te 8 uur dienst bij de Minderbroeders in den omgang gedaan worden, waar zij met hunne stokken vergaderen konden. Wie door het stilstaan der nering gebrek zoude lijden, konde zich bij den Burgemeester in der tijd vervoegen, die er in voorzien zoude. — Thans wordt Deventer tot de gezondste steden van de Nederlanden gerekend.

P. C. Molhuijsen.



BREEF

van nen ingezjàttenen van 't Vriezenvjenne, an zienen zjunne, dei saldôt is vuur de Kwennik, eerst op de Cikkedelle bi'j Antwaaipen, en nów te Nimwjágen.

Leive Vrjàrik!

Um dà'k kwòttens gein schrieven van ów ontvungen hebbe, wa'k wal en bjettien bange dà'i neit goud gezond zóllen wjàzen. Ik wappe effenwal dà'k te vergiieves bange vuur ów mag ewjàst wjàzen; mi'j dunk' a'i neit gezond wazzen dan ha'i doch ók neit ezwiiegen: dei zeik of zuchtig is schrif toch nog wal es nô ziene òlders; en dôrumme: geine tiedinge, gouwe tiedinge, zeg et sprjàkwôrd. Wi'j zint ók allemôle nog zoo bij 't óle, wij lustet van en klàinsten tot en greútsten geerne wat jàtten.

Wat is 't van 't jôr vuurdeelig met 't verbauw: ragge, boukwàite, gaste, êerappele, — i kjunt niks bedenken of et steit allemôle effengoud. Wat zint de luije vreulik bij as vlierenjôr! 't is êer an te zein in de oogen; dôr is ók vjeúlle meer ljàvendighàid onder 't volk as ter ewjàst is. Dôr is ók wat wappen op sunt Jôpek edôn, mêer nów is e doch kwòtbij. —

Wij zint zoo dròk met 't waaik dà'i 't ów neit begriepen kjunt; wij wjettet hôste neit

wa'we eerst of lest zjult doun. Het lòp ons nów allemôle te glieke op en hoop, en nów we ów kwiet zint möute wij der bij doun dàt i ans deên. Nen knecht of ne màgt he we neit; dei denstbwaâu he'i ók lange neit vuur niks, en daghuren kriegen dôr geit ók al ne zwôre wieze op; dei kieket ów 's ôvends ók al nô de vingers. Wij wòsselt er, met ons eigen volk, leiver vró en làte op an, zoo goud a'we kjunt, en dà'we dan neit doun kjunt dàt lôt liggen; kju'we dan zoo vjeúlle tjurf neit grjàven en zoo vjeúlle vjenne neit hauwen, dàt lôt hen; wij kjunt ók minder tou as dà'we dôr zoo nen ballast van volk bij menkaâr jaagt, dàt wòl vjeúlle schjellen! Nen enkelden greúsmeeijer of nen plaggenstjàkker, dàt zint alle daghuren dei wij nog ehad hebbet. Ik za' mij wa'waren dà'k mij neit lôte opvrjàtten van 't vreúmde volk. Altevjeúlle roet um de hakken dà 's mij ók al gein dàut wêerd; dei der den pot vuur kwakken zal dei is dan wier zoo vjeúlle te dreúkker: ów moeder is dan zoo verljàgen as Job en dàt wi'k neit hebben. —

Het vrauwluijewaaik dà' kju'we wa' redden: weijen, vlasbràken, bwatterkanen en zukke dinge, dà 's mêer nen toutàst; bijzunder vuur onze *Gaidine*, dàt kan in en ummezein zoo vjeúlle doun as mennigeine in nen heelen dag. Het lòp aait nô 't waaik dàt um de schjeútte zoo flóddert um de beine. Dàt màchien dôr he'k mennigmôl mien behàgen an; waveral ku'i tou broeken, en 't is ók nooit meúije, al hef 't ók den heelen dag hen en wier eloopen, en 't is

toch nog mêer zueventein jôr óóld! Alle luije zàgget ok: wat is dàt en vrauwmensche nô zienen eúlder! I zjult es sein, a'i wier kwòmt, woer 't eweússen is, 't króp tiiegen de beume um hooge; boh 't is nów a' wal nen kòp greútter as zien moeder, en nów wast et nog vinniger as 't zien ljàvend edôn hef. Zoo duur gekhàid nöumden ze ów moeder, dów ze nog jonk was, wal es: de kroephenne, um dà' ze de greútste neit is, mêer dôr hef hit gein nood van. Met ljàzen leuve ik neit dàt er zien màister is; de heele kwòttegissemisse en 't jàvengjeúllie kan 't ljàzen as en dattein, zonder stoethaspelen, en dôr hef 't toch ok plàizeer in.

De vente sljept er op de kaaimsen ók al mangs met nô de haaibaaigen, en lesten hebt er menkaâr ók al es tweije umme esljàgen, mêer dôr hef um ów moeder de planneete ók es regt nô ràk waver vuureljàzen; ik leuve neit dàt zoo'n dinge ligte wier gebuurt. Het zòl wal en foezelgebed wjàzen, mêer dàt lôt doun; ik wil doch neit hebben dà'ze menkaâr blöudige nuezen zjult slôn um onze *Gaidine*, ik ljà um nog leiver an de hondekjàttene. —

Jonge, wat he'k en verdreit van onze *Gaait!* Dôr wil e prafwós trauwen met dàt *Gjatien*, en wa'k et um ók ôfrô dàt helpt mij niks; ik kan ów zàggen dà'k er snachchens mangs hôste neit umme slôpen kan. Ik zeije der niks anders van te möute as aaimoud en sjukkelerije; ik vreeze da'ze nog endeliks met en biddebuul um de huze möutet gôn. Dei blöude kjunt jô te hoope gein huus heolen, dà's net zoo onmuege-

lik as en stom cràįtuur sprjàkken kan. Ik hebbe der disse dàge nog wied en breed met um waver esprwàkken um dà'k zoo gêerne wòl dàt e doch neit met zeinde oogen zoo van bwaven in en sloot zòl loopen; mêer wa'k um ók rô, hij wil nô mij neit luster'n. « Dôr kwòmt er « zoo vjeúlle met waaiken duur de wereld, dàt « kan ik ók; a'k zjàgen hebbe as andere luije « dan kan 'k ók net zoo goud wat te jàtten « hebben as en ander." Zukke dinge zeg e dan, en wa'k dôr tiiegen próte dà's mêer bwatter an de galge esmjàrd; i kjunt net zoo goud tiiegen nen nwaven gapen as tiiegen um próten. Hij is dan stomp op en dwàlweg. Ik wòl dàt um eis de oogen wàppen gungen êer 't telàte is! Ik weet warentig nog neit wat e der met doun wil; het sleufien kan jô geine kou malken, gein bwatter kanen, geinen pannekouken bakken, of niks van allens wat en boerenwief toukomp um te kjunnen. De djàlle ofkjàren, en schwàtteltien koffi zetten, en kwàllechien in de stwave doun, dôr wil alleene den schwastein neit van rooken. Ik kan mij ók ter wereld nog neit begriepen woer dàt e der zin an e kriiegen hef; dôr is jô niks gein knappighàid an; het is zoo zwòmmersproetig um de nueze, het lòp zoe scheif op de beine — dàt fóddeldinge kan jô den einen vout hôste neit vuur den anderen kriegen. Nee 't is niks! 't is nog minder as nummedalle! —

Ik blwave um, as hij dôr met trauwt, dàt um dan 't vet neit waver de steúlpe hen zal broezen. Hit blwaaft um gold'ne bàige, mêer

as et vuegeltien in de kawwe zit dan möut 't zitten blieven al spwatteltet ók nog zoo vinnig. Ik zàgge um waldà'ze um wat op de mauwe spàldt, mêer mij wòdt neit eleuft: de leifde is blind, ans mós e zeúlfs zein kjunnen dàt 't nen missen is. Het màut mij dan bedrouft dàt e dôr zoo bedrwàgen wòdden zal. Men zól zàggen: woer kan eimand zoo onnuezel wjàzen en làggen zien ài dôr zoo in de njettelen?

Ziene ólen wjettet wal dàt mij dàt heele getrauw scheif in de musse zit; zij zint zoo hellig op mij as spinnekop; zij wilt mij hôste neit tousprjàkken, mêer dàt kan mij niks verschjellen, ik wil mienen zjunne ten besten rôn, nô mien gouddunken, al wilt ze ók van helligbàid met en kop tiiegen de beume an loopen, en ów moeder zeg net zoo. He'we dôr gein gliek in onze *Vrjàrik!* wat zàg j? As hij dôr met trauwt, dàt er misschien wal van kwòmmen zal, dan weet ik wa' wisse dà'ze mij met geine zes pêerde nô de kaaike ment. Ik wil neit zein dàt hij um 't strop um en hals lat doun, en dàt um rauwen wil zoo lange as e ljàft. Nô de Bjurgemàister möuk met hen, ans kan e dôr neit gewòdden, en met geweld tiiegenstôn wi'k um neit; mêer 's zundàgs nô de kaaike gô 'k neit, dôr wi'k um wal ne p vuur zetten, en op ziene brul'fte wi'k nog vjeúlle minder wjàzen, dan kon 'k mien verdreit jô neit verbaaigen. Nów, hij möut et zeúlfs wjetten, mêer ik hadde nooit ewapt dà'k zoo'n verdreit zól hebben möuten beljàven van den bjeússel van nen jongen.

Dan met zit e dôr op en klàin kwàttersstjàchien en hòld ein köuchien; dan zal der wal berauw kwòmmen, mêer dan is 't telàte:

A'i kwòmt te wjetten
Dan zi'j versljetten.

Vuur gedân, en nô bedacht,
Hef mennig in 't verdreit ebragt.

Nów tureluurt e nog wal es mangs um de bussche, mêer ik wil um wikken dàt um dan nog ne vreúmde wind waver en kop wil weeijen; hij zal dan den aaim 'wal bjàtter uut de mauwe möuten stjàkken as e an 't jàtten wil blieven. —

Onze óle gjàlle mjàr he'k lesten, te Djemter op 't maaik, verkoft an nen kêel dei zjà dàt e bij Wakkesbaaigen van dan was. Het was nog en goud pêerd: ik wappe dàt 't er den man goud met gôn zal. Het hatte dee mij zêer in 't lief dów e der met vót gunge; ik dachte bij mij zeúlven: dôr geit dàt aaime deer nów hen, het hef zoo lange mien vóór egjàtten, miene ploug en miene jàgde etreúkken, en nów möut 't op zienen ólendag nog verhuzen, zonder te wjetten woer dàt 't wier komp of woer dàt 't et nów kriegen zal — ik kan ów zàggen jonge: ik was bij 't grienen of!

't Is nów dreiwjàkke elüen, dów he'k en vaaiken van Bwarne van 't maaik ehaald, en dregtig möttien; ik verzjekkere ów dàt dàt vaaikengoud regtevoort betöune is; zij wjàget tüegen gòld op: dôr is dan hôste vuur en gemein men-

sche gein bijkwommen an. Zij kost mij twei-ëndatig geulen en en dubbeltien, en 't is nog mêer en klain dink; nów gôt es nô of dàt ók pjàpper deur is. Mêer nów wil dat schremmechien goud vrjàtten, dà's wier en touval; a'we um wat vuurhoold dan vret 't en bwaam van en zomp hôste met op, vuural a'we um der en hentienvol raggenmjàlle waverhen streeijet. En gouënsdagennacht um twàlf uur, he'we der niiegen kuechies bij ekriiegen, dà's leifhebberije! zij kjunt zoegen as tjekken. Ik wappe dôr zal ók nog wier wat uut te maken wjàzen, as allens goud geit, mêer ik wil der ein van hoolen tot en vàzelvaaiken um dàt 't zu'k goud soort is.

Nów *Vrjàrik!* hoold ów goud jonge, en gôt op geine verkeerde wjàge; lôt ów neit verlàiden tot kwôd, en hoold ówwe wàverighàid vuur oogen, de tied za' wal hôste anscheiten dà'i wier kwòmt.

H. Smelt.



VERDEELING DER SCHATTINGEN

IN

OVERIJSSEL.

De Heer en Mr T. A. Ebbinge Wubben heeft ons medegedeeld een stuk van het jaar 1580, waarbij eene som van *f* 18000 over de landen en steden van Overijssel wordt omgeslagen, uit welken omslag de meerdere of mindere welvaart der kwartieren en steden in dien tijd kan worden afgeleid. Het stuk luidt aldus: « *Alsoe Ridderschap en Steden onlanges binnen Campen seker acord offte verdrach mit prinselyke Exell. und den Gedeput. van der nader geunieerde provincien ingegaen en gemaeckt hebben, by dewelcke deselve angenomen ende voor den tyd van drie maanden belavet hebben to nodrufft van der Generaliteit die summe van zesduysent car. g. ter maent optebrengen, daerin sy nu omtrent drie maenden ten achteren syn, alsoe dat die selve Gedeputierden der Unieerde Provincien alle daghe diverse ordinantien op verscheyden Ritmeyst. en Ruyt. doen passieren en sie hen in den lande om oir betaalt tworden doen komen, omme dan volgende het verdrach diese lantschap van de som dair op verassigniert te ontledigen en betalinge t doen, hebben dieselve een wtschattinge ende*

„ verdielingen van achtienduysent car. g. ingewil-
„ liget en gemaeckt dair van die negenduysent op
„ ten drieen landen van Sallandt, Twenthe en
„ Vollenho ende die andere negenduysent op ten
„ grooten en kleynre steden desselven landes ver-
„ deelt en toeslagen syn, als te weten:
„ Op Sallandt drieduysent driehondert vierendar-
„ tich carol. g. 14 st.
„ Op Twenthe drieduysent vyf undt seventig carol. g.
„ Op Vollenho tweeduysent vyfhondert en 't ne-
„ gentich carol. g. 6 st.
„ Op die Stadt van Deventer drieduysent carol. g.
„ Op die Stadt van Campen vyftienhonderd carol. g.
„ Op die Stadt van Swolle vyftienhonderd carol. g.
„ Op den kleynre steden iii^{m} carol. g. te weten:
„ Op Hasselt v^{c}xxv.
„ Steenwyck iii^{c}lx.
„ Oldensaal iii^{c}lx.
„ Vollenho iii^{c}.
„ Genemuyden i^{c}xx.
„ Ommen lx.
„ Hardenbergh lx.
„ Gramsbergen xxv.
„ Wilsum xv.
„ Grafhorst xv.
„ Goer ii^{c}xxv.
„ Ootmarsum i^{c}lxxx.
„ Enschede i^{c}lxv.
„ Delden i^{c}lxxx.
„ Ryssen ii^{c}xxv.
„ Almelo i^{c}lxxv.
„ Diepenhem xv.
„ alle welcke penningen tot betalinge van drie

« *maenden binnen den tyt van acht dagen be-*
« *taelt en voor ditmael by maniere van capitatie*
« *in de kerspels en steden gecollectiert sullen wor-*
« *den, sonder ditselve in consequentie en tot na-*
« *deel oire privelegien vry-en gerechtigheyt te*
« *trecken dairvan oick nyemant sy hy van*
« *de Ridderschap offte ander geestelicke offte we-*
« *reltlicke persoonen gevryet sullen wesen. Aldus*
« *gedaen op ene gemeine landdach binnen Swolle*
« *den 17 van Majo 1580.*" — **Onder de kleine steden wordt ook genoemd Gramsbergen, hetwelk als zoodanig wel den naam van stedeke droeg, maar welke titel anders bij de Staten niet erkend werd. Almelo en Diepenheim, bijzondere heerlijkheden zijnde, werden te voren ook niet onder de kleine steden gerekend. In het tijdvak van ruim 2½ eeuw is in den bloei der opgegevene steden merkelijk rijzing en daling te bespeuren. Deventer betaalde zoo veel als Kampen en Zwolle te zamen, en Hasselt *f* 535, daar Almelo slechts *f* 175 droeg.**

Uit een Boek met belangrijke stukken, tot de Geschiedenis van Overijssel betrekking hebbende, ontleenen wij omtrent de verdeeling der schattingen nog het volgende.

In 1527 werd eene som van *f* 58000 tot betaling der ruiteren aldus omgeslagen: Salland *f* 24000, Twenthe *f* 16000, Vollenhove *f* 15000. — In 1540 droegen, tot betaling van eenige schulden, in de som van *f* 4133. 19. 8., Salland *f* 1700. — Twenthe 1200, Vollenhove *f* 1233. 19. 8. — In 1550 betaalde van *f* 12500 Salland *f* 4700. — Twenthe *f* 4000 en Vollenho-

ve ƒ 3800. — In 1568 van 19688 goudg. Salland 11300 — Twenthe 9694 en Vollenhove 8694 goudguldens enz.

Wat de schatting van Twenthe betreft, volgens de schatregisters werd dezelve verdeeld in dier voege, dat van elke ƒ 1000 betaalde

Het gerigt van Oldenzaal	ƒ	217	4.
——— Ootmarsum	-	206	15.
——— Kedingen	-	170	»
——— Delden	-	103	2.
——— Enschede	-	114	»
——— Haaksbergen	-	58	»
——— Borne	-	35	10.
——— Almelo	-	32	2.
——— Diepenheim	-	23	7.
Van de stedekens betaalde			
Ootmarsum	-	7	10.
Enschede	-	7	10.
Rijssen	-	7	10.
Goor	-	7	10.
Delden	-	5	»
Almelo	-	5	»
	ƒ	1000	— »

De benoodigde som werd dan weder over de buurschappen en kwartieren verdeeld.

Eene Bijdrage

TOT DE

GESCHIEDENIS

VAN HET

STRAFREGT.

Het is onmiskenbaar, dat de zeden van het volk veel van de vroegere ruwheid verloren hebben, waardoor de grove buitensporigheden minder talrijk en de straffen zeldzamer geworden zijn. Alleen te Deventer geschiedde, volgens de rekeningen der stad en de nog voorhandene oorkonden der justitie, meer halsregt in één jaar, dan tegenwoordig in tien jaren in de gansche provintie: een gevolg gedeeltelijk van de omstandigheid, dat doodstraf op ligte misdaden gesteld was, gedeeltelijk van het grooter getal der voorkomende misdaden. Vechterijen waren genoegzaam dagelijksch werk, en hadden dikwijls den dood der gewonden ten gevolge. Om dezelve minder gevaarlijk te maken, achtte de Regering het noodig, de lengte der messen, die men bij zich dragen mogt, te bepalen. Deze gewoonte, om lange messen of korte zwaarden te dragen, schijnt nog oud Saksisch geweest te zijn. Van

dit wapentuig, *Sahsen* (1) (waarschijnlijk met ons *zeissen* verwant) leidt men den naam van het volk af. In het jaar 1412 werden voor het Raadhuis en aan zes poorten zeven ijzeren vormen van messen aan kettingen gehangen, waar men de messen naar dragen zoude; en in 1437 werd aan de kerken der naaste zes kerspelen op de Veluwe, alsmede in Salland gepubliceerd, dat niemand langer messen in deze stad zou mogen dragen, dan de maat was, die voor het stadhuis hing. Deze maat heeft tot in onzen tijd achter de deur van het stadhuis gehangen; zij wordt nog bewaard en heeft de lengte van 41½ Ned. duimen, waarvan alleen het scherp of het mes zelf 26 Ned. duimen heeft. Inderdaad eene fraaije lengte, die het mes nog naar een kort zwaard doet gelijken! — Ook is nog voorhanden *de steen* of *schandsteen*, die als eene straf voor vrouwen bij geringe misdrijven gebruikt werd. Twee zware steenen klooten, door eene ijzeren ketting vereenigd, hingen, terwijl de ketting op den nek rustte, vóór bij het ligchaam af, en zoo werd de schuldige door de stad geleid, terwijl de scherpregter vooruit ging en op een hoorn blies. Bannissement schijnt daarmede vereenigd te zijn geweest, want in de rekening van 1388 staat van *enen wyve, ghehieten Elsebe, die den steyn hadde ghedraghen en uyter stad ghe-*

---

(1) *Nimet eure sahsen* zeide Hengist tot zijne Saksen, die hunne korte swaarden verraderlijk onder de kleederen verborgen hadden, waarmede zij op de ongewapende Britten aanvielen.

leyt waert. In die van 1406 vindt men eene uitgaaf aan *Meyster Johan van den Zweerde* (1) *die dat horen blies voer 1 vrouwiken, die den putte ontreinichet hadde.* Ook wordt er melding gemaakt van een rondleiden door de stad *met de tonne om den hals.*

De straffen waren over het algemeen wreed. In 1340 komt eene uitgave voor wegens het levend begraven van twee vrouwen; in 1348 voor het levend begraven van zekeren ENGELKIJN, eenen man. In 1357 werd de priester betaald, die de biecht van BENEKIN en eenen anderen man, die levend begraven werden, had afgenomen. In 1359 werden weder twee levend begraven en twee mannen verbrand (2). Hieruit blijkt, dat het levend begraven, of in de aarde delven, geene straf bij uitsluiting voor vrouwen was, gelijk ergens beweerd wordt (3). In 1383 werden twee personen de oogen uitgestoken, om-

---

(1) Bij deze gelegenheid van den scherpregter en de, tot dezen man in betrekking staande zaken sprekende, herinneren wij, dat de oudheidkundige G. VAN HASSELT, te Utrecht, in 1783, eene thans niet dikwijls voorkomende dissertatie *de Carnifice* verdedigd heeft. Zij bevat een aantal belangrijke aanteekeningen uit vroeger tijd. — Deventer had in 1326 reeds zijn eigen scherpregter, die, even als de overige stedelijke dienaars, door de stad bont gekleed werd, b. v. rood en groen.

(2) Wat zou het toch beteekenen, hetgeen in de rekening aldus voorkomt: — *in expensis factis quum vir de Campen* CUM FALSIS FUNIBUS *cremebatur*? En een weinig later: *quum crematus erat alter vir* CUM FALSIS FUNIBUS.

(3) In de *Bijdragen van* J. A. NIJHOFF d. II bl. 116.

dat zij valsche quitantie gemaakt hadden. Deze straf komt, even als het afsnijden van een oor, het afhouwen der hand en het brandmerken der wangen met gloeijende ijzers, van tijd tot tijd voor. Jammer, dat in de rekeningen niet altijd de misdaad bij de straf genoemd is. Omtrent de laatstgenoemde geeft een vonnis van 16 Mei 1582 opheldering. HENDRIK *op het Spiek*, te Kolmschate, had zijne wettige vrouw verlaten en zich met andere opgehouden. Het vonnis meldt, dat, hoewel Schepenen en Raad met den Ambtman van Kolmschate bevoegd waren, hem, anderen tot een exempel, *mit brandteykens op de kinnebacken*, naar behooren te straffen, zij hem echter gratie verleenden, onder voorwaarde, dat hij weder met zijne vrouw leven zoude en alle andere verlaten: zoo niet, dan zou hij zijnen hals verbeurd hebben. Ook is er een vonnis van 1523. *Arent Hermans, geboren van Peyss by Groningen, is een teyken gebrant myt enen slottel openbair by den kaick op ten Brinck in beyde syne kinnebacken, vermyts dat hy by Tyll* (Tiel) *op enen hoff genant die langhe oft hoighe brugge, myt behcynicheyt en roverye van die meijersche van den selven hove gekregen heeft ene marckelicke summe geldes en ander cleynoden want hie sich uthgaff hem Sanct hubert in Ardennen gheopenbairt te sullen syn, dat oir man, die gestorven was, in 't vegevuyr worde verholden en dair uth niet verloesset mochte worden, sy en moste al oir gelt en cleynoden aldair Sanct hubert by hem doen thoenen.* Een man die twee vrouwen getrouwd had, werd in 1403 onthoofd;

dezelfde straf onderging in 1490 GHERT SLOYERT, die drie wijven getrouwd had. Behalve het radbraken en hangen was het onthoofden de gewone doodstraf, nu eens verligt door de gunst, dat het ligchaam op het kerkhof begraven mogt worden, dan eens verzwaard door de bijvoeging, dat het ligchaam, anderen tot exempel, eenigen tijd op het rad bleef liggen. Eene schrikkelijke strafoefening had er te Deventer in 1488 plaats. In den oorlog tegen de Heeren VAN WISCH werd een der aanvoerders van deze partij, JOHAN VAN BALLINGEN, met honderd en vijftig der zijnen, gevangen genomen. De Bisschop hield raad, wat men met deze gevangenen doen zoude, en er werd besloten, hen allen te onthoofden, de ligchamen kringsgewijs op een rad en de hoofden op pinnen te plaatsen, hun aanvoerder in het midden. Zie REVIUS p. 160.

Men heeft gezien, in 1434 werd een Muntmeester in een' ketel gezoden. Iets dergelijks had in 1488 weder kunnen gebeuren met RODOLPH STERNENBERCH, Muntmeester der Vrouw (Abtdis) van Essen, die bekende daar *quade blancken* gemaakt te hebben. Op voorspraak der jonkeren VAN BRONKHORST en andere jonkeren werd hem in zoo ver gratie gedaan, dat hij met het zwaard gerigt en hem het kerkhof gegund werd. — Op *commistio cum pecude*, waarvan onderscheidene voorbeelden voorkomen, en heiligschennis stond de straffe des vuurs. Omtrent het laatste komt het volgende vonnis voor. « *Mercurii post misericordiam domini 1512 is Derick Schelken gebonden an enen post levende mitten voeten op-*

waert en mitten hoefde nederwaert en hem den hals toegebonden en myt vuyr besenget, vermyts des hie beliet en bekent heeft als hyr na volget. Item Derick vorschr. hefft gelyet en bekent dat hie op ten naesten verleden paeschdach opten Barch ontfangen hefft dat weerdige hillige Sacrament driemaall, ten yrsten van Heer Henrich kappellaen op ten Barch en dat mitter spoelinge genuttiget, ten anderen van Heer Johan Bondeens, en ten derden van Heer Remen die vroemisschen, beyde sonder spoelinge. En dat hie die twee leste oblaten voort hefft gebracht eene vrouwe, genoempt Hille Pagederick wyf, in de kerckstegele woenachtig, in oir huys, als men onsen God van de froemisse geboerdt hadde, dieweleke sie doe van hem ontfangen hefft in enen wytten doeck en hem wat toe nutten gegeven, nemelicke een stucke gherokedes runtvleyses en een stucke varsch varkenvleyses myt een stucke brodes. Item dat hem die vorschr. Hille hyr toe gekofft en hem dairvan te geven gheloift hefft vyff stuvers, en solde dairtoe noch wal een nye cleet kriegen en dat sie hem dyt ierst angelacht en dairomme vervollicht hefft op den gueden vrydach als dat hillige ampt uth was en dairnae op ten paeschnachte doe men dat hillige Cruce opnam op ten Barch en doe hem weder dairomme verwekket, dat hie die vane, die hie voir dat hillige Cruce om den kerckhof droech hefft moeten overgeven enen anderen, die voirt omme te dragen." Schoon wij alles niet begrijpen, het blijkt toch, dat er heiligschennis met de ouwels gebruikt was, welligt om er tooverij mede te plegen. Omtrent deze zaak staat nog in

de rekening: « *Item opten woensdach na Lebuini die Drostinne van Sallant gereist tot Diepholt, om enen waersegger van daer hyr te brengen, want men die vrouwe die Schelken mitten Sacrament besecht hadde, nyet afvragen konde.*" Misschien moest de waarzegger ontdekken, waar de ouwels gebleven waren. Heksenprocessen zijn ons overigens nog niet voorgekomen. Maar uit de denkbeelden, welke tegenwoordig nog te platten lande niet uitgeroeid zijn, mag men afleiden, dat er in vroeger tijd vreesselijk zal getooverd zijn. Waren de protokollen der Drosten bewaard, zij zouden ons daaromtrent licht geven. Bij deze gelegenheid kunnen wij toch niet nalaten, uit een *boek* van klagten tegen den Drost van Twenthe, GODERT VAN REDE, mede te deelen, dat hij omtrent *Santgange* (1) 1473, eene vrouw FENNE LOEDINGES, wonende te Elssen gevangen en te Zaetselo (Saersveld) gebragt had, omdat hij gehoord had, dat zij eene tooverheks was. Hij liet daarop den man en de vrienden zijdelings weten, dat ieder met een voeder houts ontboden was, om de voorn. FENNE woensdags daaraanvolgende te verbranden, indien zij niet losgekocht wierd. Zij waren hiertoe genoodzaakt en betaalden den Drost 25 gouden

(1) Ik wenschte wel te weten, welk een Heiligendag hierdoor bedoeld wordt. In stukken van de vijftiende eeuw komt hij gedurig voor. Renten werden voor de helft op Paschen en voor de helft op Santgange betaald, *als men gemeenlike tyns ende huyshuer in der stad van Deventer plecht te heffen en te boeren*, gelijk in een stuk van 1446 staat.

guldens en 25 mudden haver, en de knechten 5 guldens. Eene bijdrage tot het vaderlijk bestuur der Drosten!

Een vonnis van minder vreesselijken aard is het volgende van het jaar 1466.

Int jair onses. heren dusent. iiij^{c}. LXVI *op sunte Thomas daege Apostoli. Dirck Kuerkamp is gekaemen voir den gemenen Raet myt syne vrunden en heeft gebeden, dat men hem omme Godes willen alsulcke. excessen als hie gedaen hadde an Willem van. der. Zede myt wondinge in tegenwordicheit der borgemeesteren die Willem. vorschr. stercken welde die pande. uyt syns en syns susters huyse te nemen. — Sae hebben Schepen en Raed omme bede willen Dekens en Kapittels en voirt der mecnte hem genaede gedaen in manire en vorwerden dat Dirck vorschr. nuw en tokomenden Sonnedaege als men die hoemysse begint van den Raethuyse sall gaen bloeteshoefdes en baervoets myt twien bernenden wasskeersen elck van enen pont wass thent in de groete kerck en setten een der keersen voir dat hillige Sacrament en een voir onze lieve vrouwe en gelden der stad* XX^{m} *steens en weert saeke dat Dirck sick nae dessen dage merckelicken in enige puncten entgenge, dan willen Schepen en Raed dat olde myt den nyen.. gedencken en zwairlicken berichten, ende mede soe willen Schepen en Raet achter dessen daege nymande in geliken excessen genaede doen.*

Kerken en kerkhoven werden oudtijds voor vrijplaatsen gehouden, waar de vlugtelingen om de eene of andere misdaad niet met geweld

mogten uitgehaald worden (1). Deze plaatsen rondom de kerken, aan de jurisdictie der wereldlijke magt onttrokken, werden *Vrythoven* geheeten. Dit gaf gedurig aanleiding tot conflicten tusschen de wereldlijke en geestelijke magt, zoodat, in later tijd, door PHILIPS VAN BOURGONDIE en Bisschop RUDOLF VAN DIEPHOLT, een concordaat getroffen werd, volgens hetwelk het de wereldlijke magt vrij stond, verscheiden misdadigers ook met geweld uit de kerken en van de kerkhoven te halen. Zulke conflicten worden van tijd tot tijd gemeld. De Regering van Deventer stoorde er zich niet aan, toen, in het jaar 1412, zekere GEERT BUVING, na eenen gepleegden manslag, in het klooster der Minderbroeders gevlugt was, en liet dezen man met geweld daaruit halen en met het zwaard straffen. Dit werd als kerkschenderij aangezien en bij den Bisschop aangeklaagd. De zaak kwam zelfs voor den Paus, en de Magistraat zond den Secretaris PETRUS VAN AERSSEN naar Rome, die er ook, in 1413, eene bul van vergiffenis verwierf (2). En kort daarna, in het jaar 1415, toen een zekere GOSEN COLNER, die zich met een komplot aan huisbraak had schuldig gemaakt, op het kerkhof gevloden was, liet men hem eerst door acht mannen bewaken, dat hij niet van daar

---

(1) *Capit: Car. M. et Lud. Pii* L. V. § 93, 155, 193. H. v. H. en H. v. R. *Kerk. Oudh.* I. bl. 210, 237, 243, 269.

(2) Deze bul vindt men in het *Kerk. en Wer. Deventer*, II bl. 53.

zoude vlugten, en vervolgens, terwijl hij nog daar was, vatten. Men zond twee malen naar Utrecht, eerst om consent te vragen tot het nemen van GOSEN van het kerkhof, en daarna, toen de Magistraat zich self het consent gegeven had, om absolutie daarvoor te vragen.

Het doorbladeren der oorkonden van het strafregt gedurende de middeleeuwen jaagt ons menigmaal eene huivering aan, en veroorzaakt eene levendige blijdschap, dat wij kinderen eener eeuw zijn, die geen getuige meer is van zulke wreede straffen, als boven gemeld zijn. En naar mate deze van eeuw tot eeuw zachter werden, schijnen ook de misdaden in dezelfde evenredigheid te zijn verminderd. Zou dit geene hoop geven, dat wanneer de straf des doods uit de wetboeken weggenomen of tot zeer enkele gevallen bepaald mogt worden, de maatschappij daarbij evenwel geen nadeel zoude lijden? De menschelijkheid heeft, nog niet zoo lang geleden, eenen schoonen triomf behaald, door de afschaffing der pijnbank: en de ijverigste voorstanders van dit middel tot ontdekking der misdaden zouden, na eene proef van eene halve eeuw, bekennen moeten, dat hun bezwaar, van de algemeene veiligheid ontleend, niets beteekende.

Wij hebben in den Almanak van 1839 eenige bijzonderheden omtrent de kriminele procedures tegen de Wederdoopers, in de jaren 1534 en 1535 medegedeeld, en, later nog eenige

stukken over dit onderwerp gevonden hebbende, kan het, bij deze aanteekeningen uit de geschiedenis van het strafregt, hier eene geschikte plaats geacht worden, er verslag van te doen. Zij loopen over de jaren 1542 tot 1544. Met de overgave van Munster was de sekte nog niet uitgeroeid. Zij verstrooide zich in verschillende gewesten, en velen, overal vervolgd en geene middelen van bestaan hebbende, pleegden feitelijkheden tegen de bestaande orde, zoo dat zij in handen der justitie vielen en gestraft werden. DAVID JORIS trachtte het middelpunt der vereeniging te worden, maakte veel gerucht, en haalde zich in 1539 de vervolging der wereldlijke regering op den hals. Men kan zijne levensgeschiedenis elders vinden (1).

Te Deventer komt op avond *ascensionis* 1542 een vonnis voor tegen twee broeders, ROLEFF en JOHAN MORVELDINCK van Emlichem (Emmelenkamp). De eerste beleed, *dat hie wederdoept is haldende die parthie ende leringhe van Crechtings volck, dwelcke oir leringhe ende handel is achter landtz te lopen te ruiten te roven en den luyden dat oir te nemen oock eensdeels totten Turck verlopen.* Hij had, in gezelschap met anderen, in de kerk te Wilp ingebroken, kelken, monstrantien en andere dingen daaruit nemende, ook boven zijne echte vrouw zich met eene andere opgehouden. Hij werd met het zwaard gerigt en op een rad gelegd, *die galge boven syn*

(1) Bijv. WAGENAAR V. bl. 151. BRANDT, *Historie der Reformatie* I bl. 134.

hoefft met klok en wolsetraktie gesath. — » Zijn broeder JOHANN beleed ook wedergedoopt, maar door PETER GLASEMAKER jammerlijk verleid te zijn, *holdende die parthie en leryngho van Davydt jorys folck, die nyet en gelouen aint werdige hillige Sacramenth dan alleene an den Soen Goedts, sittende an die rechter handt syns hemelschen vaders ende dat oir leringhe is dat men kercken schenden ende alle kercken gueleren ghemeen hebden mach.* Hij was met zijne gezellen te Deventer gekomen, om te Warnsfeld, te Voorst, te Beekbergen of waar het hun het best gelegen was, de kerken open te breken en te bestelen. *Ende wanneer syn gesellen somtyts by malchander komen, dat die ene tegens den anderen alsdan secht die vrede Goodtz zy met u, dair sie op antworden Amen, offte die sy weder met u, en somtyts malckanderen enen mondt* (kus) *geven.* Hij werd ook onthoofd en op een rad gelegd.

Het blijkt uit de bekentenis dezer lieden, dat DAVID JORIS geenen geringen aanhang in Over ijssel had. Een zijner voornaamste volgers, die regtstreeks in betrekking tot hem stond, was JORIS KETEL, tegen wien in 1544 eene criminele procedure gevoerd werd, die met zijne teregtstelling door het zwaard eindigde. REVIUS heeft p. 265—267 berigten daaromtrent medegedeeld. JORIS KETEL komt daar voor als iemand van edele geboorte, die, van zijne jeugd af, aan de hoven van Vorsten verkeerd had, en door DAVID JORIS zelfs als gezant gebruikt was bij den Landgraaf van Hessen in 1539 en bij de Regensburgsche conferentie in 1541. Hij zou

den druk van het *Wonderboeck* te Deventer bezorgd hebben (1). Het is ons nog niet gelukt, de oorspronkelijke stukken dezer procedure te vinden, wel het een en ander, dat er betrekking op heeft in losse brieven. De Regering van Deventer schreef aan die van Haarlem, Leijden, Gouda, Utrecht enz. in Mei 1544, dat zij in hechtenis had JORIEN KETEL, anders JORIEN LACKERIJ of *Zijdenlakenkoper*, bij wien men eenen zak met boeken gevonden had, geïntituleerd en hebbende leeringen van de sekte van DAVID JORIS, dat hij ook terstond bekend had, van deze sekte te zijn. Men wenschte nu te weten, of daar ook gevangenen waren, besmet met het venijn van BATENBURG, MENNO SIMONS en DAVID JORIS, die iemand in Overijssel beschuldigd hadden, en met verzoek om zulke confessiën te willen mededeelen. Het moet ons niet verwonderen, BATENBURG, MENNO SIMONS en DAVID JORIS als lieden van denzelfden stempel genoemd te zien. Allen, die den Doop der volwassenen voorstonden, werden met elkander gelijk gesteld. De eerste was een dolle geweldenaar (2); de laatste een krankzinnige dweper. Men behoeft het wonderlijke *Wonderboeck*, dat door niemand begrepen wordt, slechts naast de Werken van MENNO SIMONS te leggen, om terstond te

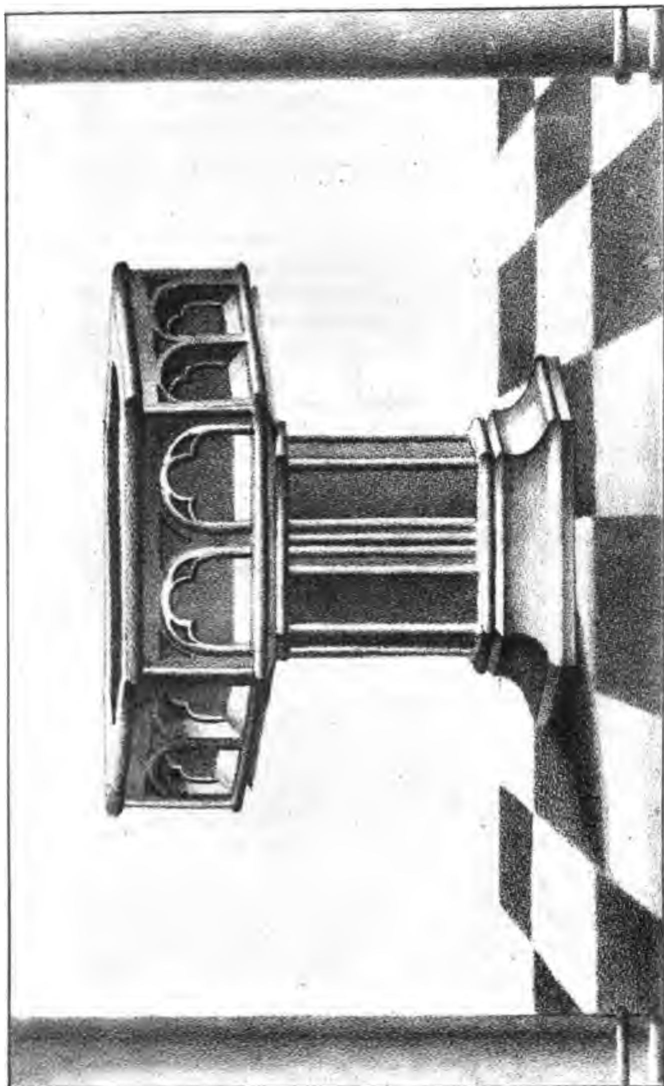
(1) Zie boven bl. 43 aant.

(2) Van dezen bastaard uit het edele geslacht van dien naam vindt men berigt bij UBBO EMMIUS L. LVII. Hij wilde het gevallene Munstersche Rijk herstellen, en het waren ook zijne volgelingen, die kerken plunderden, roofden en zelfs moordden.

ontdekken, dat de laatste, die de verdwaalden op eenen beteren weg trachtte te brengen, een wijs en gematigd man was. De Regeringen dier steden antwoordden ontkennend of bevestigend. Haarlem berigtte, dat zich daar een zekere JORDEN pleegde op te houden, die te voren Pastoor te Geor geweest was. Utrecht zond eene confessie van gevangenen, die verklaarden, dat JORIJAEN KETEL, ook *Lackey* of *Zijdenlakenkoper*, te Deventer woonde, en meenden, dat hij *Lackey* geweest was der oude vrouw van *Buren* (in deze betrekking kan hij dan aan de hoven der Vorsten verkeerd hebben) zijnde een kort proper man, van omtrent dertig jaren, met weinig baard, ook van het verbond, herdoopt, terwijl twee van zijne vrouwen te Utrecht met het water geëxecuteerd waren. Voorts, dat twee van het verbond onlangs te Goor geweest waren, alwaar vele verdoopte mans en vrouwen van DAVID JORIS verbond woonden; dat zij KETEL daar verzocht hadden om te mogen hebben het boek der wonderen, waarop hij geantwoord had, dat hij het niet geven mogt buiten consent van zijnen Overste, maar binnen drie weken bescheid zoude schrijven. Na verloop van dien tijd had hij bij monde berigt, dat hij het niet mogt mededeelen. — Voorts beschuldigden de Utrechtsche gevangenen, behalve anderen in Overijssel, ook zekeren HANS, busmeester der stad Deventer, eenen Waal van geboorte, zeer kunstig in zijn ambacht en sprekende allerlei talen. Deze Meester HANS, ook tot de volgers van DAVID JORIS behoorende, had instrumenten gemaakt om sloten

op te doen; ook wilde hij sleutelen maken, daar men den Dom te Utrecht mede zou kunnen openen zonder rumoer, ten einde daaruit te halen, wat hun goed dacht. Ook had hij beloofd, de sleutelen van de kerk te Apeldoorn te conterfeiten, als hij daar een uurwerk zoude zetten enz. Dit is alles, wat wij omtrent deze procedure gevonden hebben. Alleen komt in de Kameraarsrekening nog voor, dat ook de vrouw en dienstmaagd van JORIS KETEL eenigen tijd in hechtenis geweest zijn, terwijl voor hem in uitgaaf gebragt wordt de kost voor elf weken en zes dagen. —

P. C. MOLHUIJSEN.



DE DOOPVONT

TE

KAMPEN.

Onder de gedenkstukken der oudheid komen ook de *Doopvonten* in 't bijzonder in aanmerking. Men weet, dat in de eerste Christen-tijden, in het oosten, de doop aan volwassenen werd toegediend in rivieren, of waadbare plaatsen aan de zee. In het westen, in Italië, Gallië enz., geschiedde zulks, gedurende de vervolgingen der Romeinsche Keizers, in bijzondere doopgebouwen en afgelegene plaatsen. In de 4de eeuw, onder Keizer CONSTANTINUS, toen de Christenen meer vrijheid hadden verkregen, werden de Doopvonten in de portalen of ingangen der tempels geplaatst, waar men den doop bij indompeling verrigtte.

Ook bij onze voorouders, toen deze den Heidenschen Godsdienst vaarwel zeiden, bleef dit stand houden. Zoo lezen wij van den Frieschen Koning RADBOUD, dat hij, in het jaar 719 te Hoogwoud, door Bisschop WOLFRAM begerende gedoopt te worden, den éénen voet reeds in de doopvont had gezet, doch daaruit terug trok, toen hij van den Bisschop vernam, dat zijne on-

gedoopte voorouders gewis niet in den Christenhemel waren binnen gelaten, waarop RADBOUD verklaarde: liever met het groote getal zijner heldhaftige voorvaderen in het zalige rijk van Wodan, dan met den geringen hoop der nieuwe Christenen in hunnen hemel te willen aanlanden (1).

Men heeft nu onlangs de overgeblevene stukken dezer oude Doopvont, in het dorp Hoogwoud opgespoord, weder bijeenverzameld en in de kerk aldaar opgerigt.

Na de invoering van den kinderdoop, in de 13de en 14de eeuw, werd de indompeling nög in stand gehouden; men bediende zich toen echter van Doop-vonten op eenen verheven voet, en de priester, daarbij staande, verrigtte de indompeling.

Toen, in nog later tijd, de besprenging in gebruik gekomen was, begon men zilveren en koperen doopbekkens daarbij te bezigen; de Doopvonten geraakten langzamerhand geheel buiten gebruik, en deze zijn daardoor thans zeldzaam geworden.

In de St. Nicolaas- of Bovenkerk dezer stad is echter eene Doopvont aanwezig gebleven. In mijne jeugd lag dezelve nevens den gebroken voet in eene der nissen of kapellen ter zijde van het koor, zoo als dezelve na den beelden-storm van 1572 of 1578 aldaar scheen achter gelaten te zijn. Ik beschouwde dit overblijfsel steeds met

---

(1) WAGEN. Vaderl. Hist. D. I bl. 370. Staat der Vereenigd. Nederl. D. VIII. bl. 470.

belangstelling, en het is ruim dertig jaar geleden, toen ik, als president en boekhouder van het voormalig Armen-bestuur alhier, deze Doopvont in de gedachte kapel, zijnde vermoedelijk die der vicarie van St. Johannes den Dooper (2) weder heb doen oprigten.

De verbazende zwaarte van den steenen kom en de beschadigde steunsels van den voet deden dezelve eenige jaren later weder omver storten, waarbij ik de Vont echter niet uit het oog verloor. Als lid van het finantiëel kerk-bestuur, vervolgens mede met het opzigt der kerk belast, was mijn oogmerk de oprigting der Vont op nieuw te ondernemen; dan, na de beschouwing der uitmuntend fraaije Doopvont van gegoten koper, in de groote kerk te Zutphen, werd de herstelling onzer omvergevallene Kamper Doopvont bij herhaling uitgesteld en vertraagd, totdat ik in het tijdschrift *de Gids* van 't jaar 1839 eene afbeelding en beschrijving der Doopvont in de St. Martens Kerk te Zalt-Bommel had aangetroffen, welke, aldaar lang bedolven geweest zijnde, door den Heer C. Leemans, als een merkwaardig gedenkstuk van voormalige beeldhouwkunst, (ofschoon aanmerkelijk beschadigd) weder uit het stof is te voorschijn gebragt (3).

Mijne aandacht op onze Kamper Doopvont hierdoor tegelijk verlevendigd, daar ik dezelve toch ook als een echt gedenkstuk van der voorvaderen

---

(2) Oudh. van 't Bisd. van Deventer D. II. bl. 10.
(3) D. III. Bijdrage tot de gesch. der Beeldhouwkunst. bl. 1.

eerdienst mogt beschouwen, werd nu meer bepaald op derzelver herstelling en nadere bekendmaking gevestigd. Onder medewerking van het tegenwoordig finantiëel Kerk-bestuur, is het mij gelukt, nu onlangs onze Doopvont in haren vroegeren stand te doen herstellen en den oudheidminnaar gelegenheid te verschaffen, dezelve, zoo als zij welligt voor vijf eeuwen hier ter stede tot de plegtigheid des doops werd gebezigd, te kunnen doen beschouwen.

De Vont, van blaauwen arduin-steen gehouwen, is zeshoekig en met den voet 1 El 24 duim hoog; langs den binnen-rand van den ronden kom loopt eene diepe groef, waarin bij de doopsbediening waarschijnlijk een zilveren of koperen bekken werd geplaatst, ten einde het doopwater daarin te kunnen verwarmen, en daaruit gemakkelijk weder weg te nemen. Overigens zijn er geene bijzonderheden bij op te merken; de hierbij gevoegde afbeelding zal de eenvoudig-nette bewerking aantoonen, en deze schijnt mij toe het bewijs van eenen hoogen ouderdom mede te brengen.

Mogt deze mededeeling, zoo als ook de gemelde lezenswaardige bijdrage van den Heer LEEMANS, iets toebrengen, om nog andere, hier of daar schuilende, overgeblevene gedenkstukken aan het licht te brengen en den oudheid-minnaar daarheen te wijzen, zulks zou dezen niet ongevallig zijn; de beschouwing van onze Doopvont intusschen, vertrouw ik, zal hem niet onvoldaan laten. Maar de beoefenaar der oude bouwkunst zal daarbij genoegen kunnen vinden. De Stad Kampen zal ook dezen merkwaardige voorwerpen daarvan

aanbieden. De Bovenkerk o. a., waarin wij de Doopvont hebben aangewezen, ofschoon van uiterlijke sieraden ontbloot, is van binnen allezins bezienswaardig. Dezelve is in het jaar 1369 gebouwd, doch het 100 voet hooge kruis-gewelf, 't bouwkunstig zamenstel van het hooge koor, in de oorspronkelijke fresco-schilderingen, welke ook deszelfs fraai gewelf versieren, vertoonen zich nog frisch en zonder gebreken. Meer andere voorwerpen van oude bouwkunst zal de kundige beschouwer ook elders in deze stad aantreffen, wiens billijke beoordeeling mij steeds welkom zal zijn.

Kampen, E. MOULIN.
September 1841.

DEVENTER

DOOR DEN

Keurvorst van Keulen en den Bisschop van Munster ingenomen en bezet.

1672—1674.

Wij hebben, in vroegere jaargangen van dezen Almanak, de voornaamste belegeringen, welke Deventer ondergaan heeft, behandeld, en ofschoon de verovering dier Stad in 1672 naauwelijks het gevolg van een beleg te noemen is, zoo meenen wij ook daarvan te moeten spreken, zoo tot voortzetting van het onderwerp, als omdat de noodlottige gesteldheid van zaken, en de droevige verdeeldheid der gemoederen ook nu nog tot leering en waarschuwing strekken kan.

Het kan hier de plaats niet zijn, uitvoerig over de oorzaken te spreken, die dezen ongelukkigen toestand hadden voorbereid. Genoeg zij de herinnering, dat twee der magtigste Monarchen van Europa te gelijker tijd (7 April 1672) aan Nederland den oorlog verklaarden. LODEWIJK XIV, tuk op veroveringen en nog altijd met

den wrok in het hart, dat Neerlands grootste Staatsman hem, door het drievoudig verbond, den weg daartoe had afgesneden, en KAREL II, die dat verbond schandelijk verlaten had, vielen de Republiek op de onregtvaardigste wijze aan; met twee Duitsche Vorsten vereenigd schenen zij den toeleg te hebben, eenen staat, die niemand deerde, doch wiens welvaart en magt ieder hunner een doorn in het oog was, met eene overwigtige magt te verpletten. Het lieve Vaderland werd op den rand des verderfs gebragt, maar onsterfelijke vlootvoogden, en de onwrikbare moed en standvastigheid van WILLEM III, redden het van den afgrond. De vijand, welke reeds drie provincien overheerd had, werd van den bodem verdreven en Nederland bleef behouden.

LODEWIJK, na het veroveren van *Orsoy*, *Rijnberk*, *Bürich*, *Wezel* en *Emmerich*, met zijne magtige benden aan het Tolhuis den Rijn overgetrokken en in de Betuwe gerukt zijnde, werd het leger, dat onder den Prins van Oranje langs den IJssel verzameld was, genoodzaakt aftetrekken, of zich in de steden te werpen. Hierdoor kregen de vijanden de handen te ruimer. De troepen van den Bisschop van Munster en den Keurvorst van Keulen, waarbij zich de Hertog van Luxemburg met eene afdeeling Franschen voegde, hadden reeds onderscheidene landstadjes in het Graafschap Zutphen en de provincie Overijssel ingenomen. Ook *Grol* en *Breevoort*, beide destijds goed voorziene vestingen, werden veroverd (10 en 18 Junij), en zoo was

er niets meer, dat het bezetten der IJsselsteden konde verhinderen. Deventer zag dan ook weldra de vijanden onder zijne muren.

De vestingwerken der Stad waren thans van geheel anderen aard, dan tijdens den overgang aan Prins MAURITS in 1591. Toen bestonden dezelve naar den ouden bouwtrant nog uit torens, door sterke muren verbonden; terwijl het nu aarden wallen met bastions waren, rondom die oude muren gelegd, en met goede diepe grachten voorzien. Buiten eenige kleine, later aangelegde werken waren die vestingwerken zoo als ze nog op dezen dag bestaan. Onder toezigt van Prins MAURITS en naar de plannen van den bekenden ADRIAAN ANTHONISZ VAN ALKMAAR, zijn zij in de eerste jaren der 17e eeuw daargesteld (1).

Reeds van het begin des jaars 1672 af, toen men den oorlog ernstig begon te gemoet te zien, waren de werken, aan welke in de laatste jaren zeer weinig gedaan was, hier en daar opgemaakt, de borstweringen en uitgangen met palissaden voorzien en de wallen met een aantal stukken geschut beplant, terwijl men verder de tuinen voor de Stad en eenige huizen, waarin de

---

(1) Deze man was een zeer bekwaam ingenieur, wiens verdiensten een meer bijzonder onderzoek volkomen waardig zouden zijn. Men zie over hem en zijn geslacht MOLL *Verh. over de eerste uitvinders der Verrekijkers in de N. Verh. van de 3 klasse van 't Inst. III D. I Stuk.* De afbeelding der vesting vindt men bij DUMBAR in het I Deel.

vijand zich zoude kunnen nestelen, verwbestte. Die werkzaamheden geschiedden meestal door de burgers, die, braaf en welgezind, hunnen arm gaarne tot den arbeid leenden (2), terwijl de Magistraat, zoo bij de Staten Generaal als bij den Raad van State, ijverig poogde hulp en ondersteuning te erlangen, maar niet altijd met gewenschten uitslag.

Het bevel der Stad was opgedragen aan zekeren DIEDERIK STECKE, die bij eene dienst van 47 jaren, althans ondervinding genoeg scheen te moeten bezitten, om eene Stad, die van alles tamelijk ruim voorzien was, behoorlijk te verdedigen. En hierover viel niet zeer te klagen. Er was een aanzienlijke voorraad kruid, kogels, lonten, enz. benevens 60 à 70 stukken geschut, terwijl de bezetting, behalve drie kompagnien ruiterij, bestond uit omstreeks 3000 soldaten, benevens 1500 Hollandsche boeren of landzaten (3). Eindelijk stonden 8 kompagnien gewapende burgers, die door de ingekomene vlugte-

(2) 't Schijnt dat de Mennonieten toen zelfs het werken aan de vestingen als ongeoorloofd beschouwden: althans in plaats van arbeid, gaven zij geld en wel eene som van 10000 gld., zoo als men leest. In latere tijden begrepen zij dit ruimer.

(3) In de kommervolle dagen van dit jaar trokken uit de steden een aantal gewapende burgers op tegen den vijand, maar van 't platte land heb ik daarvan overigens geene blijken gevonden. Uit welke plaatsen of oorden dezen kwamen wordt niet gemeld. Omstandiger opgaven van de bezetting en van den voorraad zijn te vinden bij VALKENIER, SYLVIUS en andere straks aan te halen werken.

lingen tot 2000 sterk waren, tot moedigen afweer gereed. In alle opzigten was er dus overvloed om de naderende legerbenden handen vol werks te geven. „Een iegelijk, zoo buiten als „binnen de Stad (zegt zeker geschiedverhaal (4)) „zag eene lange belegering te gemoet, tot een „stuit en afbreuk der vijanden en ademhaling „van 't vaderland, maar men zag zich ellendig „bedrogen" (5).

Den 16 Junij werd de Stad door de Keulsche en Munstersche benden omtogen. Beneden het nog aanwezige *erf de volle hand* bij de Randerweerden sloegen zij eene brug over den IJssel, 't geen te gemakkelijker viel, uithoofde de rivier in die dagen buitengewoon laag, zelfs hier en daar waadbaar was. Daardoor bezetten zij ook de Stad aan de Veluwsche zijde. Het hoofdkwartier werd op het buitengoed *tot Smettens Rande* gelegd, waar ook de Bisschop van Munster zijn verblijf hield, terwijl de Keurvorst van Keulen zijn intrek nam op het huis *Boxbergen*.

Nadat de vijand de beide volgende dagen met het maken van werken voor de Stad had doorgebragt, ontving de Regering den 19 daaropvol-

---

(4) *Het ontroerde Nederlandt door de wapenen des Konings van Vrankrijk enz. Amst. 1674 blz. 198.*

(5) Men zie verder over dit beleg en de omstandigheden, die het vergezelden en volgden: VALKENIER *Verwerd Europa III D. blz. 540-62*; KOK *Vad. Woordenb. art. Deventer blz. 254-261*; *Het ontroerde Nederland enz. blz. 199-233 en 250-52*; SYLVIUS *verv. op* AITZEMA *IV B. blz. 269-283 en X B. blz. 50-54*, BOSSCHA *Neerl. Heldend. te Land II 68 enz.*

gende eene sommatie tot overgave, waarop echter het antwoord gegeven werd » dat men eed- » en eedshalve schuldig en geresolveerd was, » de Stad, tegen alle vijandelijke aggressien te » defenderen" een antwoord volkomen overeenkomstig met de verzekering, drie dagen vroeger schriftelijk aan den Prins van Oranje gegeven, » dat zij zich naar vermogen zouden dragen en » defenderen, als eerlijke vrome getrouwe en va- » derlandlievende bondgenooten."

Men scheen zich dus goed te houden, doch weldra veranderde het tooneel.

Ten gevolge der weigering begon reeds den volgenden dag (20 Junij) het beschieten, voornamelijk van de overzijde der Stad, waar de mortieren en het verdere geschut in eene drooge gracht achter de wandeling *de Worp* geplaatst waren, zoodat de meeste bommen en vuurwerken op en omtrent het Stadshuis vielen en men genoodzaakt was de raadsvergaderingen, welke druk gehouden werden, ten huize van den Kameraar HENDRIK NILANT te verleggen (6). Het bombarderen duurde dien dag voort, veroorzaakte eenige schade en in ettelijke huizen brand (7). Maar hoe weinig dit ook te beteekenen had, het was genoeg om den schrik in 't hart te slaan van velen der militie en van hen, die 't burger-

(6) Achter de waag het tweede huis van de Rijkmanstraat naar de Zandpoort toe.

(7) Een dochtertje van den Burgemeester WILLEM NILANT, vier jaren oud, werd door eene bom gedood op den 20 Junij. Overigens blijkt het niet dat burgers het leven verloren.

lijk bestuur in handen hadden. Na eenige onderhandeling teekende de Raad » in aanmerking » nemende (zoo als in de Concordaten staat aan» geteekend) de bedroefde toestand dezer Stad, » daar de huizen doorgaans door de zware en » nooit meer gehoorde Munstersche vuurwerken » zeer worden beschadigd en de belegeraars doende zijn 't water uit de grachten aftetap» pen" (8) — reeds den volgenden dag (21 Junij) op het gemelde huis Rande een verdrag; hetwelk de Vorsten, zich over de Stad *erbarmende, genadiglijk verleenden*; terwijl de militie, met uitzondering van 12 officieren, krijgsgevangen bleef (9).

(8) Conc. 11 Junij 1672 O. S. De *nooit meer gehoorde Munstersche vuurwerken* schijnen te doelen op de houwitsers, die de Bisschop in zijn leger medevoerde, en die ook op andere plaatsen van goede uitwerking voor hem waren. 't Is vermoedelijk, dat zij elders nog weinig bekend waren of gebruikt werden. Verg. het belangrijke werk van DEPPING, waarvan zeer onlangs eene vertaling is uitgekomen, onder den titel *Geschiedenis van den oorlog der Munsterschen en Keulschen in verbond met Frankrijk tegen Holland in de jaren 1672, 1673 en 1674*, Arnhem bij NIJHOFF o. a. *blz.* 52 en 53, waarin men vele vroeger ongekende bijzonderheden nopens dezen oorlog zal aantreffen.

(9) *Verw. Eur.* blz. 559-561. Velen der officieren kochten zich vrij. Het rantsoen der Hollanders alleen bedroeg 65000 gulden.

De punten van 't verdrag waren 1. vrijheid van uitoefening van religie voor de ingezetenen 2. weder inlijving van de stad in 't H. Roomsche Rijk en bewaring bij hare privilegien en belastingen 3. voorloopige bevestiging der Regering 4. vrijheid aan de burgers om te vertrekken, goederen te verkoopen enz. 5. geene-

Zoo viel eene welversterkte wel voorziene vesting, in zeer weinige dagen, zonder dat de omstandigheden daartoe zelfs van verre drongen, door verregaande lafheid der gezaghebbenden in vijands handen. 't Was een belangrijk verlies voor den staat, maar nog meer nadeelig was het voorbeeld voor andere steden. Immers de val van Deventer had die van Zwolle en Kampen ten gevolge (23 Junij), en zeer spoedig daarna die van de kleinere versterkte plaatsen Zwartsluis, Steenwijk, en de Kuinder, waarmede de verovering van Overijssel voltooid was. De schrik had allen als verslagen, en overal werkten meestal dezelfde oorzaken. Had Deventer eenen moed getoond als Nijmegen en later Groningen, had het den vijand slechts een' tijd opgehouden, waartoe het door zijne hulpmiddelen in staat werd gesteld, gewis hadden ook de overige gedeelten van het gewest zich niet zoo gemakkelijk prijs gegeven; de geheele strijd tegen Frankrijk had welligt eene geheel andere wending bekomen, en de dagen van benaauwdheid en verschrikking waren niet zoo vele geweest.

Vestigen wij nu kortelijk eenen blik op de oorzaken, die de overgave van Deventer te weeg bragten, en de omstandigheden, die deze vergezelden en volgden.

Het was een gevolg niet alleen van gebrek aan

---

vermatig guarnizoen en enkel Duitsche militie 6. inbegrip in dit verdrag van hen die buiten de stad waren 7. 't behouden ad vitam van de praebenden door de vrouwen van 't stift ter Hunnepe.

overeenstemming tusschen de militie en de Regering en van halfhartigheid van beide, maar ook van verdeeldheid, die ook elders plaats had en waarvan de oorzaken reeds vroeger bestonden.

Gelijk in de geheele provincie sedert den dood van WILLEM II, en vooral sedert het jaar 1654 verdeeldheid van gevoelen geheerscht had over sommige punten van regering, en bovenal over het opdragen van gezag aan den jongen Prins van Oranje, zelfs zoo dat de Statenvergadering zich meer dan eens verdeelde en de eensgezindheid, althans voor het uiterlijke, niet dan door tusschenkomst van anderen konde worden hersteld, gelijk dit elders omstandig kan worden gelezen (10), zoo hadden deze geschillen ook noodwendig hunnen invloed op de regeringsleden der steden, welke in deze vergadering zitting hadden. Het verschil van inzigten was groot en hoe zeer de zoogenoemde Statenpartij verre de talrijkste was, en hare denkbeelden, in de destijdige Staten van Holland, groote ondersteuning vonden, zoo poogde de andere partij steeds, waar het pas gaf, hare wenschen ingang te doen vinden. En dit was de grond der oneenigheid, die met andere oorzaken tot de verovering van Overijssel het hare toebragt. Geen dezer partijen wenschte zeker de bestaande Regering omvertewerpen en Frankrijk of de Duitsche Vorsten tot meesters aantenemen; maar de persoonlijke haat tusschen de regeringsleden en de daaruit voortvloeijende tegenwerking van maatregelen

(10) *Teg. St. v. Overijssel I D. bls.* 225 volgg.

hadden **onloochenbaar** eenen nadeeligen invloed zoo op het in staat van verdediging stellen onzer Stad, als op de verdediging zelve. Een geacht schrijver en grondig kenner van de gesteldheid onzer provincie (11) denkt aldus over de zaak, en indien men dit niet aanneemt, is het bezwaarlijk zich voortestellen, hoe eene wel versterkte vesting, gelijk Deventer was, met de beide andere groote steden en de geheele provincie, in zeer weinige dagen, bijna zonder slag of stoot overgeleverd konde worden aan vijanden, die later verhaalden, zoodanige lafhartigheid zelfs niet te hebben durven verwachten (12).

Het was er ook verre af, dat de overgave eenstemmig had plaats gehad. Vier van de zestien Burgemeesteren en een aantal gemeensliedden hadden zich daartegen verklaard (13).

---

(11) *Teg. St. v. O. I D bl. 235; III D. I St. 86 en v.*

(12) *Zie ook Verw. Eur. blz. 238 en v. 543 en 594.* Ook ten aanzien van gezegde partijschappen in deze provincie zijn in deze jaren een aantal blaauwboekjes verschenen, waarvan er nog sommigen over zijn. Onder de genen, die de oorzaken der ongelegenheden van 't jaar 1672 behandelen, zijn mij voorgekomen, *'t Samenspraeck tusschen een Hollander en Overijsselaar over den onderganck der provintie van* Overijssel *1673.* en *Den gerluchten Uijl of Rasenden Twentschen duivel enz.* 1672 beide hoogst partijdig en slecht geschreven.

(13) Zie de lijst in *'t ontroerde Nederland* blz. 251. — Van de 43 aanwezige gemeenslieden waren er 21 tegen 't overgeven, en van de 8 straten 3. — De gezworen gemeente te Deventer namelijk was in acht afdeelingen verdeeld, die elk naar eene van de straten der stad den naam droegen, en iedere straat had ééne

Eenheid van werking was hier ook een hoofdgebrek. De Regering, als Souverein der Stad, behield het oppergezag over alles en had het woord en de sleutels; de militie kon bijna geene daad van eenig belang verrigten zonder hare goedkeuring, en van hier bij verschil van inzigten dadelijke verlamming. En ook sommigen der krijgsbevelhebbers waren niet van gebrek aan moed vrij te spreken, hoezeer velen hunner Friezen waren. De ijver van de kolonellen TAMMINGA, MANGER, en anderen, die zich te vergeefs voor gevaarlijke uitvallen aanboden, was niet in staat de verslagene harten optebeuren. Zij vonden nergens ondersteuning en daardoor konden ook zij weinig nuts doen.

Bij de Regering was het hoofd van de lafhartigen de Burgemeester en Kameraar HENDRIK NILANT. Hij had verscheidene leden der regering, (waaronder vijf andere NILANTS) aan zijn snoer, en schijnt van heerschzucht niet vrij te zijn geweest, althans zoo de bijnaam van *Koninkje van Deventer*, waarmede hij in de wandeling begroet werd, eenigzins gegrond was. Het hoofd van de tegenpartij was de Burgemeester ARNOLD VAN BOEKHOLT, wiens ijver in het bezorgen van alles, wat tot de verdediging konde dienen, telken reize door de anderen werd tegengewerkt en vruchteloos gemaakt. Met hem wa-

---

stem, door de meerderheid in die straat opgemaakt. Dit was eene zeer ongeschikte wijze van stemmen; althans 't kon gebeuren, dat de meerderheid der straten niet bevatte de meerderheid der stemmende leden.

ren voornamelijk HENDRIK TER BORCH, en RUDOLF VAN STEENBERGEN. De geest der burgers was geenszins NILANTS-gezind, zoo zelfs dat toen men vernam, dat ten huize van Burgem. HENDRIK NILANT over capitulatie gehandeld werd, geheele troepen zich derwaarts begaven « om (zoo als dit ergens staat uitgedrukt (14) « de ni« landisten naar merite te tracteren," hetwelk ook niet zoude gemist hebben, zoo niet de deur eensklaps was toegeslagen en WILLEM en ANDRIES NILANT, waarop men in 't bijzonder gebeten was, gelegenheid kregen, over een' achtermuur langs den wal te ontvlugten.

Was BOEKHOLT ijverig geweest in het in orde brengen van alles, wat tot verdediging konde dienen, en had hij daarbij getoond moed en volharding te bezitten, niet minder mannelijk was zijne taal in de vergaderingen van den Raad. « Het is onnoodig optehalen (zeide hij onder an« deren in eene dier vergaderingen ten huize van « den Commandant STECKE, waar in tegenwoor« digheid van de hoofden der militie van de o« vergave gehandeld werd) hoe onze voorouders « met eene geringe magt zich hebben bevrijd uit « de dwingelandij van den grootsten Koning der « Christenheid, en hunnen staat daardoor redou-

(14) *Verw. Eur. p. 555.* Zij behoorden tot de Statenpartij of Loevesteinsche factie, gelijk het wel eens wordt uitgedrukt. 'T is zeer opmerkelijk, hoe de onderscheidene leden van regeringsfamiliën (want deze waren er toen reeds) ten aanzien van 't overgeven der stad 't zelfde gevoelen voorstonden; een blijk hoezeer partijzucht hier in de hand gehad heeft. *Zie Ontr. Ned. blz. 251.*

„ tabel gemaakt door de gansche wereld; het is „ mede onnoodig optehalen, hoe onze vade„ren de voetstappen van hunne cordate voorzaten met lof hebben nagevolgd en de burgers „ nog onlangs den eed hebben gezworen, goed „ en bloed te zullen spenderen tot conservatie „ van kerk en land, van stad, vrijheid en privilegien. Wat zal ons bewegen de stad overtegeven in handen van eenen vijand, die niet „ dan ons verderf zoekt? Of is er gebrek aan „ ammunitie, wapenen of vivres? En mogen „ ook onze huizen in duigen vallen, zoo zijn wij „ evenwel aan onze bondgenooten met eede gehouden, onze stad met goed en bloed te „ maintineren. En vraagt men, wat wij eten „ zullen? Wat aten die van Leijden in hunne „ belegering? Zij aten ongedierte. Daartoe zal 't „ met God bij ons niet komen. Eten wij geen „ gemalen koorn wij zullen het dan ongemalen „ eten. En is er een der bevelhebbers, welke „ geen moed heeft om vol te houden, welaan ik „ bied mijnen dienst in zijne plaats aan. Houdt „ gij u als mannen, zoo zult gij als mannen verhoord worden, maar gedraagt gij u als poltrons, zoo staan u poltrons-voorwaarden te wachten. Gij zult de overgave voor God en de „ posteriteit de dagen uwes levens niet kunnen „ verantwoorden, en ik verklaar part noch deel „ te hebben aan al 't geen hier is voorgevallen" (15).

---

(15) Deze redeneringen komen aldus voor bij Valkenier en Kok, als ook met een woord in *Het Ontroerde*

Edele taal voorwaar, heerlijk uitkomende bij de schandelijke rol, welke een groot deel der regering en sommige krijgsbevelhebbers speelden. Het zoude een zeer onbelangrijke arbeid zijn, alle de omstandigheden uit een te zetten, waarop ieder zijn gedrag grondde. Veel kan men daarvan in de aangehaalde geschriften lezen. De Magistraat beschuldigde den Commandant, deze de Magistraat, de Magistraat zich onderling. Allen schenen des anderen maatregelen tegen te werken. Wanneer de een wilde uitvallen, werd het door den anderen belet. De een liet de schipbrug afnemen tegen den zin des anderen. De tuinen en tuinhuisjes voor de Stad werden omvergehaald, maar die over den IJssel bleven staan en 't was (zeide men) » *omdat vele grooten* » *hunne speelhoven daar hadden liggen.*" Toen

---

Nederland. Zij zijn werkelijk gebezigd en in substantie te lezen in de natemeldene missive van Boekholt blz. 16 en v. In onderscheidene der aangehaalde werken kan men de met de Vorsten gewisselde stukken als ook de capitulatie lezen. Het is intusschen vreemd, dat in de stedelijke registers van alles, wat de overgave betreft, zoo weinig gevonden wordt. In de Concordaten vindt men alleen het besluit om te capituleren, 't geen letterlijk zoo is als het staat *Ontr. Ned. bls. 203* en verder niets. In de resolutien van den Magistraat is er ook niets van aangeteekend, behalve het besluit 25 Junij e. s. » om al het verhandelde met Keulen en Munster » *ordentlick en daar 't behoort te protocolleren.*'' In het Boek van memorien noch in 't register van ingekomen brieven is mede iets te vinden. In dat van uitgaande en ingekomen brieven staat de eerste brief der Vorsten met het antwoord — beide te lezen bij Valk. *bls. 547 48.* Van het protocolleren schijnt alzoo weinig te zijn gekomen.

later hiertoe last werd gegeven, werden slechts drie of vier verbrand neffens het hofhuisjen van Burgemeester VAN BOEKHOLT, de *Kijk in de Pot* genoemd. — Het bleef niet bij mondeling twisten. Ieder zocht zich later in geschrift te regtvaardigen en de schuld van den hals te schuiven. Een aantal daartoe betrekkelijke stukjes zijn in 't licht verschenen, zonder merkelijk (16) licht over de

---

(16) De Stedelijke Regering heeft tot verdediging van haar gedrag doen uitgeven *Waerachtich Verhael van eenige der voornaemste saeken, dewelke voorgevallen ende verhandelt zijn, vervolghens die oorsaecken ende motiven, waardoor gheoccasionneert is de overghevinge der Stadt Deventer in handen van den Heeren Cheur ende Fursten van Coln ende Munster opgesteld volgens last ende ordre van Burgemeesteren Schepenen ende Raeden der welgemelte Stadt Deventer bij* JAN COLOMP *1672* (38 blz.) 4°.

Hiertegen kwam een antwoord van den Commandant, getiteld *Apologia off oprecht verhael voor den Heere* DIEDERICK STECKE *Colonel en geweesen Commendant der Stadt Deventer tegens het — onwaerachtich verhael enz.* 1673 (59 blz.) 4°

Tegen beide gaf de Heer VAN BOEKHOLT een stukje uit, getiteld *Missive van de Heer* ARNOLD VAN BOEKHOLT *Burgemeester der Stad Deventer, vervattende de naeckte ronde waerheyt van 't overgeven derselver Stadt enz.* gedagteekend 16 Febr. 1673. Hiervan zijn mij twee uitgaven voorgekomen, slechts in kleinigheden verschillende en beide 36 blz. 4°, de eene 't *Amsterdam bij* BALTUS BOECKHOLT zonder jaartal, de andere *te Leijden* bij JOHANNES VAN DER BRUGGE, *Boekverkooper op de Mare 1675.* — De brief bij SIJLVIUS blz. 280 is daarvan slechts een uittreksel.

In 1673 gaf de stedelijke regering nog uit een *Fundamenteel tegenbericht van allerleij lasteringen over 't gene omtrent de belegeringe ende overgifte is gepasseert.* — En WILHELM NILANT, de Burgemeester, eene

zaak te verspreiden. Dit schijnt zeker, dat geen verraad, zoo als sommigen wel eens gewild hebben, maar oneenigheid en verregaande kleinmoedigheid den Keulschen en Munsterschen eene Stad van aanbelang in handen hebben gespeeld.

Recriminatie tegen onderscheidene geschriften, waarin hij over zijn gedrag was aangevallen, gelijk ook eenige oud Burgemeesteren » *Waerschouwinge aen alle liefhebbers van de waerheyt ende het Vaderlant* in 't licht gaven, waarin de missive van Borkholt en eenige andere stukken voor calumnieuse en eerroovende libellen worden verklaard enz.

De Commandant Stecke werd later over zijn gedrag voor den regter getrokken doch vrij gesproken. Ik bezit eene *Ordinaris Amsterdamse dingsdaegsche Courant van 6 Maart 1674 by* Johannes van Ravesteijn waar in 't volgende voorkomt. » 's Gravenhage den 4 » Maart. Aengesien voor desen soo veele lasteringen van » den Colonel Steck, gewesen Commandeur van Deven» ter uytgestroyt zyn, soo heeft den hoogen Kryghsraet » der vereenighde Nederlanden deszelfs actien omtrent » syne functie en ampt in 't brede, naer behooren, ge» examineert hebbende, bij sententie verklaert dat den » voornoemden Colonel Steck alles heeft gedaen en ge» contribueert, wat tot defensie van de voorsz. Stadt » van nooden was; maer dat hy daer in telckens door » de Magistraet, als Gouverneurs, de sleutels en het » woord hebbende, in syne heylsame desseynen is ge» contrecareert, zynde de voorsz. Magistraet daerboven » onderstut met meest alle opperhoofden van de Militie, » dewelcke door de correspondentie met de magistraet en » hare lafhertigheit, het overgaen van de voorsz. Stad » hebben gecauseert, sonder dat in de macht van de » voorsz. Colonel Steck was hetselve te beletten: waer» om de meergemelte Hoogen Kryghsraet den voorn. Steck » heeft gecontinueert bij alle syne digniteyten en char» ges'' — 't geen bijna woordelijk overeenkomt met hetgeen gelezen wordt bij Valkenier *blz. 561, 562.*

Zes dagen dus na dat de Keurvorstelijke en Munstersche benden zich voor de Stad hadden vertoond, trokken zij die binnen en ontving de burgerij in dezelve eene bezetting, welke haar bijna twee jaren eene plaag was en hare geldmiddelen en die der Stad nadeelen toebragten, waarvan de geheugenis tot in onze dagen is overgebleven. De burgers, welke de soldaten in kwartier hadden, moesten hen van kost, drank en allerlei noodwendigheden voorzien, terwijl het ergste was, dat het garnizoen telkens verwisseld en de ingezetenen daardoor tot nieuwe opofferingen gedrongen werden, wordende zij daarenboven tot het werken aan de vesten en het graven eener gracht om den Noordenbergtoren gebruikt, zonder daarvoor eenige betaling te erlangen. De Munstersche soldaten maakten het op het grofste. Bij de Keulschen en enkelde Franschen, die van tijd tot tijd binnen kwamen, heerschte meer krijgstucht. Vooral werd de behandeling erg, toen in 1674 de burgers onder vermoeden van verraad kwamen, acht kompagnien de stad binnen trokken, er tien dagen bleven en zoodanig huis hielden, dat het alle beschrijving te boven ging. De beurzen werden geheel uitgeput, en een aantal huizen stonden ledig, waarvan de bewoners naar elders een goed heenkomen hadden moeten zoeken. Alle die buitensporigheden, waarvan nog een aantal voorbeelden waren bij te brengen, duurden gedurende den tijd der bezetting voort. De geldzucht en inhaligheid van een aantal bevelhebbers konde naauwelijks door de ruimste voorzieningen van Stads wege worden

voldaan en schenen er slechts meer door gevoed te worden (17).

En behalve dit alles, moest door de burgers in de betaling der soldaten worden voorzien. Daarvoor moest ter maand ruim 6000 gld. worden opgebragt, welke som werd omgeslagen en met alle gestrengheid ingevorderd. Daar en bo-

---

(17) Die van dit een en ander meer weten wil leze SIJLVIUS *X B. blz. 50-54*. De stedelijke papieren leveren ook een aantal bijzonderheden daarvan op, vooral van de vrekachtige geaardheid en afzetterijen van den Commandant STRAVIUS. De treurige toestand van stad en burgerij is treffend voorgesteld in eene memorie aan de Keulsche Commissarissen bij gelegenheid van geldvorderingen door den Magistraat overgegeven (te vinden Conc. 19 April 1674). Ook het Athenaeum leed onder den algemeenen druk. De Hoogleeraren ontvingen trage betaling, en de openbare lessen werden een geruimen tijd gestaakt. — De Vorsten waren ook kostbare Heeren voor stads kas. De bisschop van Munster was er slechts éénen nacht, (den 26 Junij) die aan de Stad 96 gld. kostte. Hij logeerde bij Secretaris ROUSE. De Keurvorst van Keulen, die langer bleef, logeerde bij Burgemeester TER BORGH aan den Brink. In dat huis bevond zich destijds de beroemde schilderij, de Munstersche gezanten voorstellende, door den bekenden TERBURG (neef van den genoemden) vervaardigd, en waarvan men de plaat bij WAGENAAR zien kan. Men had haar schijnbaar achteloos in eene kist op den zolder gesmeten. De soldaten, die er meermalen op zaten te spelen (gelijk de overlevering wil) ontdekten den schat niet, anders had hij zeker gevaar geloopen. Het stuk is later in Fransche handen geraakt en heeft in 't voorjaar van 1837 op eene verkooping van het Palais-Bourbon te Parijs de hooge som van 45,500 francs gegolden, waarvoor de Russische Graaf DEMIDOFF het verkreeg. Zie *Handelsblad 13 April 1837*, en verder *Houbraken Schouwburg der Schilders III Deel blz. 34-40.*

ven waren ook ten laste der stedelijke kas een aantal andere uitgaven, welke haar spoedig in zoodanigen nood bragten, dat de Regering besloot haar zilverwerk, bestaande in pocalen en andere stukken, haar van tijd tot tijd vereerd, te gelde te maken en daarvan (althans voor een gedeelte) noodpenningen te doen slaan, om in het gebrek van gereed geld te voorzien. De opbrengst daarvan bedroeg *f* 9980 (18).

Hiermede en door andere middelen redde men zich zoo goed men konde. Dan toen in April

(18) Dit zilver bestond in *schencktellieurs*, *adelaers*, *schruijven*, *pocalen*, *druijven*, *fruijtschotels*, *schulpen* enz., welke stukken bij het Burgemeester of Kameraar worden aan de Stad waren vereerd, zoo als dit hier de gewoonte was, en ook elders. Zie *Ontr. Ned. blz. 213*. Men besloot (*resol. mag. 19 Aug. 1672*) dat de vrienden van de overledene gevers dezelve tegen de waarde van oud zilver zouden kunnen terugnemen. — Van de noodmunten waren vier soorten, die gangbaar geweest zijn voor geheele, halve, vierde en achtste Rijksdaalders. Men vindt er op den gekroonden arend in een rond en daaronder 't jaartal 1672. Zij zijn vierkant en sommigen althans blijkbaar met de schaar gesneden. De zilversmit Mr. Lucas Lucassen maakte ze. Zie ze afgebeeld bij van Loon *Ned. Hist. penn. III D. blz. 63*. Deze vermeldt, dat op de tegenzijde van het grootste stuk deze beide regelen worden gevonden:

» *Door vijands maght en Paaps geweldt*
» *Verkeert ons glans in vierkant geldt*''

daarbij voegende, dat dezelve, ter gedachtenis zijner muntinge namaals door den Kameraar Hendrik Nilant daarin waren gesneden. Het is waar, dat er enkelen bestaan, waarop deze regelen worden gevonden, maar het is niet onwaarschijnlijk, dat dezelve van later tijd zijn en vermoedelijk dat Arnold Moonen uit liefhebberij dit op eenige stukken heeft doen graveren.

des jaars 1674, bij de onderhandelingen over het ontruimen der Stad, wederom aanzienlijke geldsommen gevorderd werden, waren en de stedelijke middelen en die der ingezetenen ontoereikend om dezelve te voldoen. Drie Burgemeesters, drie leden der gezworen gemeente benevens een' Secretaris, werden als ostagiers of gijzelaars voor de te kort komende penningen door de Keulschen medegevoerd (19). — De Regering besloot later tot derzelver lossing een kapitaal van *f* 100,000 te negotieren (Resol. Mag. 18 Junij 1674) en een gedeelte over de ingezetenen om te slaan. De administratie daarvan werd opgedragen aan een collegie, de Ostagiekamer genoemd, hetwelk tot het einde der vorige eeuw in wezen is gebleven (20).

Het garnizoen verliet de Stad den 3 Mei 1674, ten gevolge der vredestractaten door den Staat met Keulen en Munster gemaakt. Ook het overige gedeelte van Overijssel werd meest in dien

---

(19) Zij waren de Burgemeesters Joan van Schriek; Bernhard de L'Espière; Bernhard ten Grootenhuis; de gemeenslieden Gerhard van Warmelo; Hendrik Boon en Samuel Danielsz Kremer, benevens den Secretaris Nicolaas Fockink. Er zijn nog eenige brieven van hen voorhanden vol klagten. — Men weet dat ook uit andere steden gijzelaars, voor ontbrekende penningen, zijn medegevoerd.

(20) *Teg. St. v. O. III D. bls. 386.* Niet alleen Deventer maar ook de andere zoo wel groote als kleine steden gingen onder de gevolgen van dezen oorlog gebukt. Eene daartoe betrekkelijke deductie, ons in handen gekomen, scheen belangrijk genoeg, om, als bijdrage tot de geschiedenis van dezen tijd, hier achter te worden medegedeeld.

tijd van den vijand verlost. Alleen Kampen was gelukkiger geweest. Reeds in Dec. 1673 waren de Franschen, die de Stad bezet hadden, vertrokken.

Dus werd het Gewest weder vrij, en ontslagen van meesters, tegen welker overheersching zoo weinig verzet was betoond. De Overijsselsche naam was hierdoor maar al te zeer geschandvlekt, en alleen de dapperheid der burgerij van Blokzijl, die het eerst van alle Nederlandsche steden (23 Aug. 1672) het vreemde juk afwierp en enkele andere feiten, kunnen dit eenigzins vergoeden.

Overigens waren de gevolgen van dezen oorlog voor dit Gewest met de twee andere overheerde provincien, Gelderland en Utrecht, ten hoogste ongelukkig en nadeelig. Niet dan na veel handelens mogten deze Gewesten op harde voorwaarden (21) weder in hunne vorige rangen en verkregene regten in de Unie worden opgenomen. De regeringen der Steden werden door Prins WILLEM III, hiertoe door de algemeene Staten gemagtigd, veranderd en gezuiverd (22), ook in Deventer, waar geen der zes Nilanden of hunne aanhangers het kussen behielden. Een ge-

---

(21) Zie o. a. deze voorwaarden voor Overijssel bij VAN HATTUM, *Gesch. v. Zwolle*, *V D. bls. 89.*

(22) Bij den overgang der Stad in 1672, bleef de regering zoo als zij was. Op Petri 1673 werden door den Keurvorst 8 Gereformeerde en 8 Roomsch-Catholijke Burgemeesters benoemd en bij iedere Straat 2 R. C. gemeenslieden gevoegd. In 1674 werd op last van den Keurvorst geene Keur gedaan. De gemagtigden van den Prins veranderden de Regering den 22 Mei 1674, o. s.

heel nieuw regeringsreglement voor Overijssel werd daargesteld; de jaarlijks verkozene magistraatspersonen in de steden moesten door den Prins Erfstadhouder worden goedgekeurd, en in het algemeen bekwam deze eenen invloed, grooter, dan een zijner voorgangers had bezeten (23). « De gevolgen van dezen verkeerden stap, (zegt « VAN KAMPEN, *Gesch. d. Ned. II. 86)* bezuur« de, niet de dader, maar de zachtaardigste zij« ner opvolgers, de goede WILLEM V, wien dit « Regeringsreglement tot eenen valstrik werd, die « hem op onrust, burgeroorlog, en eindelijk op « ballingschap te staan kwam."

Oct. 1841. W. H. C. J.

---

(23) Een blijk van des Prinsen invloed op de keur is onder anderen zigtbaar in eenen brief van Burgem. GIJSBERT CUPER aan WILLEM III van Febr. 1689. Hij schrijft daarin:

» De keur, Sire, is beter uytgevallen als gedaght » had, en hebben diegenen haar oogmerk niet bereykt, » dewelke seer sterk teghens my en teghens die geene, » welke altoos hebben geyvert en nogh sullen yveren » voor hetgeen Uwe Maj. aangenaem is hebben gearbeyt. » Ende neme ik derhalven de vryheit, om Uwe Maj. met » onderdanig respect te bidden, dat het Uwe Maj. be» lieven moghte de twee gedesigneerde Burgermeesteren » te approberen. Den eenen is ARNOLDT VAN SUCHTELEN, » waar over ik oom ben en den anderen WILH. MARIEN» BURGH, die mede altoos sigh wel heeft gehouden ende » geseggelijk is geweest. Tot gemeensman is gekosen » de soon van de Heer TER BORGH zal., die ik bidde, » dat Uwe Maj. neffens de twee nieuwe Burgermeesteren » believe te approberen; hebbende hy belooft sigh al» toos aen myne sentimenten te sullen houden en twy» fele niet, of hy sal de eerste tyden van syn Heer » vader zal., en niet de laetste volgen" enz.

DEDUCTIE,

OPGESTELT DOOR DE GEDEPUTEERDEN OVER DE PROVINCIE VAN OVERYSSEL, EN OVERGEGEVEN AEN SYN HOOGHEYT, DEN HEERE PRINCE VAN ORANGE, VERVATTENDE DEN TEGENWOORDIGEN STAET VAN DE SELVE PROVINCIE. TOT DEVENTER, BY DE WEDUWE VAN JOHAN KOLOMP. MDC.LXXV.

(Zie hiervoor blz. 117.)

Doorluchtige Hooghgebooren Furst, Genadige Heere,

Wanneer Wy onse gedachten brengen op den soo elendigen toestant, in welke niet alleen den gemeenen Staet van dese Vereenigde Nederlanden, maer insonderheit ook die van dese Provincie in 't bysonder, in dese laetste opgekomene luctueuse Oorlog, door een overstrominge van machtige Vyanden, is gestortet geweest, en dat Wy tegenwoordig wederom aenmerken, hoe wonderlijk en onverwacht het Godt Almachtigh heeft belieft, onder, en door het hoogwijs beleit, arbeit, en onvermoeielijke sorge van Uwe Hoogheit, die soo krachtigh vervallene saecken, soo van den Staet, als van dese Provincie, soo verre te herstellen; soo moeten Wy bekennen, dat Wy dien grooten Godt voor sijne onverdiende genade hier in niet genoechsaem konnen danken, of ook bequaem sijn uit te drukken, hoe seer dese Provincie daer over aen U Hoog-

heit is verplichtet, die, boven alle sijne toegebrachte Vaderlijke voorsorge, ten besten van deselve, in dese ongemakkelijke Winter-tijden, noch die goetheit heeft van daer by te voegen het aennemen van soo een moeielijke reise herwaerts, om de Regeringe in sijn volkomentheit te herstellen, en het soo seer vervallene een vernieuwt wesen toe te brengen, 't geene niet alleen in Ons, maer in alle de Ingesetenen komt te baren een ongemeene vreugde, die Wy en sy in het opofferen van ootmoedige dankseggingen en dadelijke erkentenissen, aen U Hoogheit met de binnenste bewegingen van oprechte harten, wenschen te mogen en te kunnen betoonen.

Wy wenschten ook, dat U Hoogheit dese Provincie, by dese herstellinge harer Regeringe in die Staet mochte vinden, dat deselve bequaem ware, met hare schouderen de lasten van den Staet, als voor desen altijt bereitwilligh en met allen yver is geschiet, te konnen helpen dragen, en dat dien volgens, 't geen alhier van ter sijden is gehoort, als of de Bontgenooten van resolutie souden sijn, die op de oude Quota in alle ordinaris en extraordinaris lasten op de respective Staeten van Oorlog te brengen, in ons niet behoefde te baren die perplexïteit en onuitsprekelijke bekommeringe, waer in Wy ons daer over, niet sonder de allergrootste redenen, bevinden.

Wy weten, dat die soo hoogh-importante besigheden van uwe Hoogheit in dese soo seer sware tijden, Ons moeten verbieden, deselve

met een lang reeit van redenen moeyelijk te vallen, maer Wy bidden, dat U Hoogheit, naer sijn gewoone goedertierenheit, ons wil vergeven, dat Wy, om ons te quijten van onse debvoir, ten aensien van de arme Ingesetenen, komen te seggen, dat, soo eene der Provincien, voornamelijk dese, soo door Vyanden, Militie van den Staet, als andere toevallen, is beswaert, geruineert, en gantsch bederven geworden. Want, dieselve niet onder een, maer onder verscheide der Vyantlijke magten gestelt geweest sijnde, als Vrankrijk Keulen en Munster, heeft een jeder van die, elk voor sich, het meeste getracht te schatten en te trekken, waer door ook iterative is gebeurt, dat het geen een by præventie hadde ontfangen, en 't geen was toegeseeht voor alle te sullen valideren, naderhant by de Ministers van de andere mede is geverdert, en aen deselve betaelt heeft moeten worden; hebbende aen de eene sijde Vrankrijk, de Ingesetenen binnen Campen soodanig beswaert, dat deselve in den tijt van anderhalf jaer, soo aen gelt, als het afdwingen van de kost en onderhout van peerden, wanneer yder man alleen wort genomen op 6. st. daegs, daer het aen de meeste wel vier mael soo veel, ja meerder heeft gecost, daer in gerekent de Brandtschattinge en het extraordinaris beswaer in de laetste 14 dagen, niet veel minder, soo niet meerder, als 6. tonnen Gouts, in der daet hebben moeten contribueren, boven dat dieselve sijn gedwongen geweest, meest ter nombre van 200 mannen, en anders ter nombre van hondert, dagelijks, geduirig aen de

Fortificatien, t' sedert September 1672. tot den einde toe te arbeiden, eerst om die te maken, en daer na om die wederom om verre te werpen; waer over oock de meeste Ingesetenen zijn wech gelopen, en over de ses hondert huisen, in soo kleinen plaets, geabandonneert geworden, waer van ruim de helfte onwoonbaer gemaeckt sijn. Sijnde dieselve Ingesetenen naderhant, by het verlaten der Franschen, ook geobligeert geweest, die doe omvergeworpen werken weder te herstellen, en, soo veel doenlijk, in postuir van defensie te brengen.

En aen d' andere sijde, hebben de Keulsche en Munstersche troupen de Steden Deventer en Swol, Hasselt en Steenwijck, soo door extraordinaris Schattingen, als het afperssen van het onderhout der sware Guarnisoenen, niet minder overlast aengedaen, en aen alle kanten de Inwoonderen soodanig geperst, dat niet alleen Gout en Silver, maer by de meeste ook Tin en Koper, verkoft en verset heeft moeten worden, waer door ook aldaer menigte sijn verlopen, en hare ledige huisen geruineert.

Hier by compt, dat het Platte Landt, soodanigh van de Vyanden is geschattet, niet alleen door ordinaire, maer ook door extraordinaire Lasten, en allerhande dienstbaerheiden, dat niet alleene de Eigenaren van hare goederen niet hebben kunnen trekken, maer dat die noch dikwils genootsaeckt sijn geweest, boven het missen van hare pachten, hare Meijers met gelt, in plaets van dat t' ontfangen, te moeten ondersteunen, om hare landen niet ten eenenmael belmundigh

te doen worden, en veele, en meest aensienlijke, daer en boven noch sijn gedwongen geworden, haer goederen en holt-gewas met grote penningen te redimeren.

Behalven dat menigte van particuliere Huisen sijn verbrant en geruïneert, soo in Sallant, Twenthe, als Vollenhove, daer onder geheele Carspelen, als Wyhe, Holten, Gramsbergen, en een groot gedeelte van 't Carspel van den Herdenberg, sijn verbrant, Losser, Staphorst, en Rouveen absoluit en soodanig bedorven, dat in lange tijden deselve in geen staet, van het hare op te brengen, sullen konnen worden herstelt.

En dit, buiten het generael nemen van Peerden, Koeyen, Schapen, en andere Bestialen.

Het heeft dese Provincie ook meerder, als andere gedrukt, dat de Chur en Fursten van Coln en Munster alhier het maniement van Financien de Regeringe hebben onttrokken, en die selfs absolutelijk in handen genomen, jeder Stadt en Carspel soodanig schattende en perssende, als de Ministers daer van goet vonden, en by de minste voortschuivinge gebruikende seer kostrijke en sware Militaire Executien, en aenhalinge van Ingesetenen, waerom eenige door harde tractementen, dewijl door onmacht der Carspelen de penningen niet soo haest te borde gebracht konden worden, in de gevangenisse sijn gestorven en omgekomen. Daer-en-boven hebben dieselve haer ook gestelt in de possessie van de Provinciale Domainen, en alle Geestelijke goederen, de opcomsten daer van trekkende, en latende de lasten van Renten, Tractamenten, en Gages van

Predicanten en Schoolmeesters, en der selver Weduwen onbetaelt, uit welken hoofde de Provincie dienvolgens tegenwoordigh voor veele duisenden achterstant wort gemaent, en aengesproken van veele, die, van eerlijke conditie sijnde, sonder betalinge, hare Familien ten eenemael souden moeten sien verlooren gaen, 't welk niet minder hoort als eenvoudelijk sonde sijn.

Hier compt by, dat de Landen, door de Vyanden alsoo boven haer macht sijnde beswaert, ten lesten noch mede sijn aengeslagen, om selfs Contributie aen den Staet te moeten geven, 't welk niet en heeft gestrekt, om de Vyanden daer door te minder te doen genieten, als die echter tot het minste toe, als van te voren, het hare hebben geëxtorqueert, maer heeft alleen het selve de lasten voor die bereits te gronde sinkende Ingesetenen verdubbelt.

En alhoewel men het geven van Contributie aen den Staet, ten minsten van die kant van alle overlast en vexatien hadde behooren bevrijt te sijn, soo heeft echter de Vriessche Cavallerie in het Landt van Vollenhove, en andere in Salland ontrent Ommen en andere plaetsen, weken en maenden lang, en tot verscheiden reisen hare inquartieringe genomen, en de Ingesetenen, niet als of die saten onder Contributie, en alsoo onder sauf-conduict, maer als pure Vyanden, met allerhande exactien, niet alleen tot nodigh onderhoudt van Menschen en Paerden, daer die doch het selve niet schuldigh waren, maer verder met alle ongeregeltheden beswaert.

En heeft ook den Commandant van Blokzijl

goetgedacht, in den jare 1673 de Sluisen in dit Somer te openen, en door het inlaten van 't Zee-water, wanneer de Landen stonden vol gras om gemayt te worden, en andere vol turf, om te werden afgevoert, te inunderen, sodanig, dat noch hoy, noch turf heeft kunnen werden genoten; en dat ook andere daer onder liggende Veene-landen, die men anders was gewent met Boekweit te besayen, beploegt noch besayt hebben konnen werden.

Boven dit alles is noch voorgevallen die een beswaerlijke en ruineuse Tocht van de troupen, onder de Heer Lt. Generael Rabenhaupt, dwars en langs door Twenthe en Sallandt haer cours hebbende genomen, welke onder de bereets uitgemergelde Ingesetenen niet weinige heete tranen heeft voortgebracht, waer over ontallooslijke klachten sijn ingekomen, sijnde het ontfangen tractement weinigh conform de Vryheit, die de Ingesetenen, als al mede sittende onder Contributie van den Staet, hadden verwacht, en met redenen meinden te mogten te genieten sien.

Monterende de ingebrachte schade, soo van inquartieringe, als dese door-tocht, geen vijf en veertich duisent gl., soo den Ontfanger Tollius, als men van ter sijden verstaet, over Contributie noch soude willen eischen, maer over de hondert en t'seventigh duisent gl., welke, als tegen de nature van 't Contract van Contributie, en die daer uit spruitende Vryheit, aengedaen, Wy niet anders konnen oordeelen, of moeten by de Ingesetenen, met de grootste redenen, van den Staet weder geëischt te moeten worden, sal-

hoewel by Tellius, daer over de ellendige Ingesetenen noch dagelijks met Executien tracht te quellen, 't geen Wy, in gevolg van U Hoogheits aen ons opgedragene sorg, en des selfs ons toegesondene Missive, in dato den 30 Junij 1674., hebben geoordeelt van onsen plicht, te moeten tegen gaen.

Behalven dit alles, hebben ons de Ingesetenen, achtervolgens het Placcaet, by de Gecommitteerden van hare Ho: Mo: gedaen emaneren, ingebracht haer Rekeningen van geledene schade, 't sedert den 12. April des afgelopenen Jaers 1674. ter occasie en by het evacueren der Provincie, welke uitbrengen over de viermael hondert en sestigh duisent gl., en dat buiten de achtergeblevene Wagens, soo op ordre van de Gecommitteerden van Hare Ho: Mo: waren geprest, en waer voor by dieselve, en niet by ons Ostagiers waren genomen, welke stilswijgende sijn deurgegaen, waer van de geledene schade is ingebracht, tot op 44615 caroli gl., die U Hoogheit buiten twijffel, naer desselfs hoge wijsheit, mede redenmatig sal oordeelen, dat die door den Staet, die dese Wagens heeft doen gebruiken, aen de geinteresseerde, almede werden betaelt en goet gedaen.

De groote onmacht, door alle dese toevallen veroorsaekt, heeft onder anderen ook hier uit gebleken, dat geen, of immerts gantsch weinige Carspelen sijn gevonden geweest, die by de Evacuatie hare Contributien hebben connen betalen, waer over dan uit alle Ostagiers, selfs eenige voor oude Restanten, die voor den tijt

van den Oorlogh waren schuldig geworden, welke genomen hebben moeten worden, die met groote kosten, door opgenomene penningen, by de Carspelen weder hebben moeten worden gelost, waer mede deselve dan, buiten de oude en de tegenwoordig lopende lasten, alsnoch sijn beswaert, monterende sulks een groote excessive Somma, buiten dat veele particuliere, om haer schattingen op te brengen, soo veel het credit eenigsins heeft konnen strekken, haer met opgenomen penningen hebben moeten beswaren, die dienvolgens tot armoede sijn geraekt, en tot het dragen van lasten onmachtig geworden.

En alhoewel door alle dese toevallen de bedroefde Ingesetenen deser Provintie sijn gebracht geweest tot de uiterste extremiteit van ongeluk, armoede, en ellende, soo heeft men echter niet nagelaten, op het goetvinden van den Staet, tot voortsettinge van de Belegeringe voor de Stadt Grave, met alle promptitude te formeeren twaelf hondert Pioniers, en hondert Wagens, welke die bereets uitgeteerde Ingesetenen geaffecteert by de hondert duisent gl., ja meerder hebben gekost.

Het heeft ook Godt Almachtig belieft, in het uitvoeren sijner rechtvaerdige oordelen, immediate van den Hemel, in het midden van de voorledenen Somer, hier by te senden een scherpe Vorst, waer door veel Somer-vrugten, en onder andere de Boekweite ten eenemael geruineert is geworden, het welk sijnde een capitael koren, 't geen insonderheit strekt tot onderhoud dinge van de Familien der Huisluiden, is niet

alleen dese schade geweest een schade van het verlies der opkomsten, maer veroorsaekt by de tegenwoordige steigeringh van het koren, by mennigte geen gelt sijnde voorhanden om het selve te copen, by veelen gebrek, het lijden van honger, en het moeten denken op ongemeene en seer herde middelen, om het leven te behouden.

Uit alle dese fataliteiten en droevige ongemakken is voortgekomen het verlopen van vele menschen, en die het noch hebben staende gehouden, dat die genootsaekt sijn geworden haer Vee, 't welk den Oorlog haer noch mochte hebben overgelaten, tot betalinge der exorbitante lasten en subsistentie harer huisgesinnen, te vercopen, invoegen dat tegenwoordigh over al, selfs in de beste gedeelten, veele Erven en Landen onverhuirt blijven liggen, en andere, ja genoechsaem alle, niet na behoren kunnen werden geccultiveert, en waer van dienvolgents de gewoonlijke vruchten niet werden verwacht, en die soo noch werden verhuirt en gebruikt, moeten door de Eigenaers, by gebrek van Menschen en Vee, voor de helfte, ja een derde part, en minder, worden uitgedaen, qualijk soo veel, en verscheiden minder opbrengende, als de lasten die daer van bereits worden betaelt.

Wy sullen alhier niet aenhalen het verloop of beswaernissen, die wy uit de gedane Rekeningen hebben bevonden, van de jaren voor den Oorlog, tot laste van de Provincie te leggen, waer van Wy, voor soo veel tot onse kennisse is geraeckt, de Memorie aen U Hoogheit sullen,

comen over te geven, alsoo de Fiscael Tollius de Registers, Chartres, en Papieren, waer uit de vorige volcomene Staet pertinent soude moeten werden gesien, niet tegenstaende hy iterative by ons is gesommeert, om die ter Greffie over te brengen, onder hem heeft gehouden, die dan dien volgents daer van openinge sal moeten geven.

Maer uit desen allen, bidden wy, dat U Hoogheit, naer desselfs hoge wijsheit en bescheidenheit, believe te considereren, hoe onmogelijk het sy voor deze deplorabile, verarmde, ja op het uiterste geruineerde Provincie, daer noch gelt in cassa, noch credijt om het te negotieren, noch Ingesetenen, om het daer uit te halen, sijn te vinden, in de ordinaris, laet staen extraordinaris lasten te continueren, of die te konnen opbrengen: en of niet deze Provincie voor al redenen heeft, om, in dese soo notoire en onwedersprekelijke onmogelijkheit, van hare Bontgenooten te versoeken, dat die selve hier om van den Staet van Oorloge, met die daer toe behoorende lasten moge werden geëximeert, soo niet in 't geheel, ten minsten voor het grootste gedeelte, ten einde alsoo bequaem te werden, van door de tijt dit groot verval te mogen redresseren, en in staet te geraken, hier naer, met alle yver en promptitude, als hier te bevoren is geschiet, tot het ondersteunen der gemeene sake het hare te mogen en te konnen contribueren, waer toe Wy ootmoedich versoeken, dat U Hoogheit, na sijn gewoone goedertierenheit, door des selfs authoriteit, grootgunstig de saken be-

lieve te dirigeren, en te recommanderen, en gelijk buiten het selve de Provincie nootsakelijk moet te gronde sinken, soo sal die aen het selve alleen haer conservatie schuldig te sijn, altijt, met behoorlijk respect, moeten en komen te erkennen.

Hier mede sullen wy ons gelukkig achten te blijven, die wy sijn,

Doorluchtige, Hooghgeborene Furst,
Genadige Heere,

Uwe Hoogheits gehoorsame Dienaren,

De Gedeputeerden over de Provincie van
OVERYSSEL,

JACOB van COEVERDEN. vt

Ter Ordonnantie van de selve,

Zwol, den 17. Febr. 1673. R. van BREDA.



HET VOORMALIGE

KASTEEL

SCHULENBURG.

De eerste melding van dit kasteel is te vinden bij eenen middeneeuwschen schrijver (1) van de twaalfde eeuw, bij de vermelding van den oorlog tusschen Keizer HENDRIK den V en Hertog LOTHARIUS van Saksen, in het jaar 1123 gevoerd.

In de oude Kronijken en andere oirkonden vindt men deze plaats vermeld onder den naam van *Sculenberch* (2), *Schulenborgh* (3), *Schulen-*

---

(1) *Annal. Saxo ad annum* MCXXIII *apud* ECCARD. *Corp. hist. med. aevi.* I. 651 et 652. — cfr. praeterea HEDA, *Europ. Hist.* VII. 243. — DUMBAR, *Daventr. p.* 446. — *Tegenw. Staat van Overijss. pp.* 61 en 62. — *Hist. Kamp. Kron. p.* 64.

(2) ECCARD. l. l.

(3) Resol. van de Stat. van Overijss. 1677, te vinden in het werk: *Ded. van de regt. en geregtigh. der heerlijkheid Almelo p.* 198.

borg (4), *Schuilenborg* (5), *Schuilenborgh* (6), *Schuilenborch* (7) en eindelijk *Schuilenburg* (8).

De ligging was voor eene middeneeuwsche vesting allergunstigst gekozen, zijnde gebouwd aan de rivier de Regge (9), en aan den ouden

---

(4) *Idem*, l. l.

(5) Register van verhandel. der Stat. van Overijss. van 1650 tot 1740, M.S. fol. 62. Zie verder hetzelve werk fol. 3, 9, 45 en 54 alwaar deze naam op verschillende wijzen wordt geschreven. — Kaart van Overijssel, door J. de Lat, van het jaar 1743. — Idem van de Wit, Covens en anderen.

(6) Rectum. Markeboek M.S. fol. 130 en verscheidene onder mij berustende oude stukken, betreffende de marken van Wierden, Enter, Notter, Rectum, enz.

(7) *Tegenw. Staat van Overijss. p.* 105.

(8) Er bestonden eertijds meer huizen of kasteelen van denzelfden naam; onder anderen het huis *Schulenburg*, gelegen ten noorden van de Stad Nieuwenhuis, nabij het dorp Esche, in het graafschap Bentheim. cfr. W. F. Visch, *geschied. van het graafsch. Benth. p.* 124. — Onder de hoogheid van Wisch in Gelderland, lag het adelijk huis *Schuilenburg*, aan den ouden IJssel, boven en ten zuidoosten van ter Burg, op eene hoogte. Het was een oud gebouw, met eenen dikken vierkanten toren. In het jaar 1598 werd het huis Schuilenburg, waarop Diderik van Dort met eenige troepen in bezetting lag, door den Admirant van Arragon ingenomen Zie E. van Reijd, XV Boek, bl. 357 aangehaald door den schrijver van *Tegenw. Staat aller volk.* T. XIII. *pp.* 412 en 413.

(9) Over den oorsprong en de meerdere of mindere bevaarbaarmaking van de Regge kan veel gezegd worden. Deze rivier wordt voornamelijk zamengesteld uit twee bronnen, te weten: door het water afkomende van Vriezenveen, Geesteren, Almelo, enz. en het water, dat uit de Schipbeek omtrent Diepenheim afvloeit, zich even boven het Exo vereenigt, onder den naam van de Aa (ook wel door de landlieden de *Beek* ge-

Twentschen weg (10), verdedigd ten noorden

---

naamd), Rijssen voorbijstroomt, Notter van Zuna scheidt, en vervolgens in de gemeente Hellendoorn onder den naam van Regge (cfr. *Tegenw. Staat. van Overijss. p.* 16) zijnen loop in eene noordelijke rigting volgende, zich beneden Ommen in de Vecht ontlast. Wel is waar, geeft men in het algemeen den naam van Regge (reeds in het jaar 1404 als bevaarbare rivier onder den naam van *Regde* bekend; cfr. Brief van den Bisschop FREDERIK van Blankenheim, aan die van Zwolle gegeven, bij VAN HATTUM I. Deel, bladzijde 274) aan het water van Diepenheim tot aan de Vecht, — evenwel kan men niet ontkennen, dat de beken, uitmakende de eerst genoemde bron of oorsprong dezer rivier, onder den naam van de Aa (hetwelk eigenlijk en oorspronkelijk loopend water beteekent) bekend, het meeste water toevoeren. Zelfs onder Enter is het bekend geweest onder de benaming van *Goorsche Schipbeek.* (Zie brief van den Graaf VAN WASSENAER TWICKEL, dd. 20 September 1771, aan de Goedsheeren van de marke Enter, te vinden in het Markeboek fol. 92); en alhoewel wij de meening niet omhelzen, dat deze geheel *gegraven* is geworden, moeten wij evenwel erkennen, dat dezelve *vergraven* is; haar loop, de ligging der aangrenzende landerijen, enz. die wij meermalen onderzocht hebben, bevestigen dit gevoelen, en deze schijnbare rivier is tot eene bevaarbare schipvaart (reeds in den jare 1404 als dusdanig bekend) gemaakt, maar heeft hare oorspronkelijkheid aan de natuur te danken. Want van Diepenheim tot aan de zuidelijke grenzen der marke Ypelo loopt dezelve met eenige kronkelingen noordwaarts, en ontvangt toevoer van water van het oosten (de Pot-lee, de Zeldamsche-lee, de Kraaijenvelds-lee, de Wetering, enz. van de gemeente Ambt Delden en van het Enterbroek) en tevens van het westen (de Holtdijksbeek van de gemeente Markelo), en dus is het klaarblijkelijk, dat er eene afwatering in deze noordelijke rigting vroeger moet bestaan hebben.

(10) De oude Twentsche weg was vroeger de algemeene weg van Zwolle naar dat gedeelte van de provincie

door eenen streng uit genoemde rivier (11), ten oosten door dezen stroom zelf, ten zuiden door lage landerijen, die vroeger doorsneden werden, zoo als het ons door plaatselijk onderzoek gebleken is, door verscheidene bogten, inhammen en strengen van meergenoemde rivier (12) en ten

---

Overijssel, waarvan deze naam ontleend is. Hij vereenigde zich te *Wierden* met den weg van Deventer naar Noordhorn, en niet, zoo als een kundig schrijver meent, aan het Rijssensche veer. Zie *Overijss. Alm. voor oudh. en lett. over 1839*, p. 93 not. 58: alwaar beweerd wordt, dat 't veer te Rijssen reeds in 1828 't punt was, waar zich de groote wegen van en naar Zwolle, Hasselt en Kampen aan den eenen, van en naar Deventer aan den anderen kant scheidden. Wel is waar bestond reeds zeer vroeg een weg van het Rijssensche veer, langs Zuna en Noetsele naar Hellendoorn. Onder den naam van Noetseler dijk moet verstaan worden de weg van de Regge tot aan het lage Hexel, ook wel het Hexel te Noetsele genaamd. Dezelve wordt thans niet meer gebruikt, en dient slechts tot vervoer van turf uit de veenen. (Zie de reeds aangehaalde kaart van de provincie Overijssel door J. de Lat en andere oude kaarten van deze provincie). Ook een buurtschaps weg van Notter naar Haarle, is reeds van ouds bekend, maar deze twee wegen zijn nimmer als handelwegen of groote communicatiewegen gebruikt of bekend geweest; evenmin is de Noetseler-dijk op de kadastrale plans der gemeenten Wierden en Hellendoorn aangeduid, als ook op den legger der schouwbare wegen gebragt. cfr. de kadastr. kaarten der genoemde gemeenten en leggers der wegen bij die gemeentebesturen berustende.

(11) De Molenbeek. De watermolen, waarvoor deze streng uit de Regge zal zijn gegraven geworden, is sedert lang niet meer in werking of in gebruik.

(12) Er moeten in deze rigting verscheidene verdedingsmiddelen aangelegd geweest zijn, zelfs op eenen grooten afstand van het kasteel, hetgeen bevestigd

westen door een sterk bruggenhoofd, alwaar zich de ingang naar het kasteel bevond, uitkomende aan den Twentschen weg (13).

De Schuilenburg is gelegen onder de burgerlijke gemeente Hellendoorn (14), op den afstand van een klein half uur gaans ten noordoosten van het dorp, aan den linker oever der rivier de Regge en is begrepen onder de marke van Hulzen (15).

---

wordt door de steenen grondvesten (fundamenta), als door de overblijfselen van bak- en andere steenen, onder de oppervlakte der ten zuiden liggende percelen nog ten huidigen dage gevonden en steeds aanwezig. De bedekte weg of onderaardsche gang, waarvan wij nader melding zullen maken, was tevens in deze rigting.

(13) Er bestaat nog verder ten westen van de plaats, waar de voorburg of het bruggenhoofd gestaan heeft, eene diepe gracht, langs den Twentschen weg, en in verband met de Molenbeek, die (indien dezelve niet van later oorsprong is) dezen kant nog ongenaakbaarder maakte.

(14) Hellendoorn beteekent, volgens ons inzien, *witte doorn*, want *hel* of *helle* is *glansrijk*, *wit*, *helder*, en het is bekend dat hier veel witte doornen (spina alba — épine blanche) gevonden worden, die in de omstreken zeer geacht en gezocht zijn. — לְבָנָה (Lebaanaa): luna. — לְבָנוֹן: Libanon, i. e. mons albis, witte berg, a לָבַן, i. e. wit zijn en glinsteren. — Sic ἕλω: splendeo — ἥλιος: sol. Anderen zijn van gevoelen dat dit woord beteekent *een hellend oord*, omdat dit dorp aan de helling van eenen berg gelegen is. Men kan verder zien het werk: *Oudh. en gesticht. van Deventer*, II Deel, *p.* 291—293.

(15) Deze kleine marke, waarvan de oppervlakte der

Het kasteel Schuilenburg heeft hetzelfde lot als de kasteelen van Saasveld (16), Voorst (17), Eerde (18), Lage (19), Azeelen (20), Garner (21) en meer anderen (22) ondergaan, die

---

onbebouwde en in gemeenschap bezeten wordende gronden slechts 243 bunders, 35 roeden en 40 ellen is, schijnt eertijds verbonden te zijn geweest met de marke van Hellendoorn, of misschien ook wel met deze eene en dezelfde marke uitgemaakt te hebben. Wanneer deze splitsing plaats greep, is mij onbekend; het markeboek van Hellendoorn, hetwelk slechts met het jaar 1710 begint, geeft daaromtrent geene inlichtingen.

(16) Ook wel *Satersle* genaamd; geslecht geworden in het jaar 1360. cfr. *Chron. auct.* J. DE BEKA *p.* 254. — S. E. TEN BRINK en G. JORDENS, *consideratien* enz. *p.* 20. ed. *Devent.* 1751. — *Tegenwoord. Staat van Overijss. p.* 94.

(17) In het jaar 1362. cfr *Overijss. Alman. voor oudh. en lett.* over 1836 *p.* 18–24. — Idem over 1837 *p.* 122–125. — *Tegenw. Staat van Overijss. p.* 96–98. — DUMBAR, *Analect.* II. *p.* 132. — VAN HATTUM, I. *p.* 181.

(18) In 1380. cfr. *Overijss. Alman. voor oudh. en lett.* over 1839 *p* 167–185 en de dáár aangehaalde schrijvers. vid. praeterea A. MATTHAEI *Anal.* III. *p.* 379. — DUMBAR, *Anal.* II. *p.* 143.

(19) In 1381. cfr. S. E. TEN BRINK en G. JORDENS, l. l — DUMBAR, *Daventr. p.* 558 en *Anal.* II. *p.* 315. — *Hist. Kamp. Kron p.* 168.

(20) *Tegenw. Staat van Overijss. p.* 105. In hetzelfde jaar 1381 gesloopt.

(21) Ook wel *Gerner* genaamd; insgelijks in het jaar 1381 geslecht, cfr. DUMBAR, l. l. — *Tegenw. Staat van Overijss.* l. l. — S. E. TEN BRINK en G. JORDENS, l. l.

(22) Reeds vroeger zijn de Kasteelen Bukhorst (waarschijnlijk in het jaar 1222), Laar (in 1227, cfr. W. F. VISCH, *geschied. van het graafsch. Bentheim pp* 62 en 136) en andere door de wapenen van de Bisschoppen van Utrecht belegerd, ingenomen en verwoest gewor-

omtrent de laatste helft der veertiende eeuw geslecht zijn geworden.

In het jaar 1381 (23) is het slot of kasteel Schuilenburg, een eigendom van ZWEDER van Schuilenburg, Heer van het kasteel ter Melen (24), door den Bisschop van Utrecht, FLO-

---

den. Het Kasteel Puttenstein (cfr. J. J. PONTANUS, *Hist. Gelr.* Lib. VIII. *p.* 302—307 — SLICHTENHORST, *Geld. Geschied.* VIII. *p.* 156 sqq. — *Overijss. Alm. voor oudh. en lett. over* 1838 *p.* 101—127) onderging in 1379 hetzelfde lot. Alhoewel buiten de grenzen der provincie Overijssel gelegen, zijn deze twee laatste genoemde Kasteelen met de geschiedenis van dit gewest zoo naauw verbonden, dat deselve hier melding verdienen.

(23) *Tegenw. Staat van Overijss. p.* 106. — S. E. TEN BRINK en G. JORDENS, t. l. — *Hist. Kamp. Kron. p.* 168.

(24) Dit Kasteel heeft gestaan ten westen van en aan den ouden Twentschen weg, tegen over het Kasteel Schuilenburg. Zie nevensgaand kaartje. — Men wil, dat hetzelve reeds vroeger gebouwd is geworden dan het Kasteel Schuilenburg, hetgeen ons niet waarschijnlijk of aanneemlijk voorkomt. Zekerder is het, dat in het jaar 1381 het Slot ter Molen of ter Meulen, ook wel ter Mollen genaamd, bestond. Zie de oorlogsverklaring van de ingezetenen der stad Kampen aan ZWEDER van Schuilenburg, te vinden in de reeds aangehaalde *Hist. Kamp. Kron. p.* 168. — Dit slot heeft vroeger onder de Parochie van Hellendoorn gestaan, blijkens den schrijver van *Oudh. en Gesticht. van Deventer* II. Deel, *p.* 292. en tevens moet er eene Kapel in dit Kasteel aanwezig geweest zijn, waarin, volgens de aanteekening van WILLEBR. BORNINGERHOF (Regist. der Proostd. van Devent.) een Kerkdienst of zoogenaamd beneficie omtrent het jaar 1513 gesticht was. cfr. *Oudh. en Gesticht. van Devent. pp.* 292 en 293.

ris van Wevelikhoven (25), met behulp der ingezetenen van Kampen, Deventer en Zwolle, waarschijnlijk om dezelfde redenen (26), die aanleiding gegeven hadden, om de kasteelen van Voorst, Eerde en anderen aan te vallen, tot den grond toe verwoest en afgebroken (27).

De geschiedenis leert ons, dat Overijssel slechts langzamerhand, trapsgewijze en bij gedeelten, onder de heerschappij der Utrecht-

---

(25) Bisschop Floris van Wevelikhoven of Wevelinkhoven heeft van 1378 tot 1393 geregeerd, en vele gewigtige zaken tot stand gebragt. Onder zijne regering is het dijkregt van Mastenbroek ingesteld; — de binnenlandsche rust bevorderd; — het vermaarde Klooster te Windesheim gesticht; — het slot Vollenhove aanmerkelijk versterkt; — Hardenberg en Ommen hersteld; — Arkelstein en Diepenheim ingelost, enz.

(26) » Exemplum in eos statuere atque ferociam eorum vi compescere, ne quasi publice licentiæ vexillo ceteri id imitarentur. S. E. ten Brink en G. Jordens, l. l. *p.* 19.

(27) De meesten dezer kasteelen zijn weder opgebouwd (Eerde in het jaar . . . . ; geslecht op nieuw in 1521; weder gebouwd in 1715. — Ruitenburg in 1389. — Bukhorst in 1391. (cfr. *Hist. Kamp. Kron. pp.* 171 en 346. — Dumbar, I. *p.* 558. — Van Hattum, II. *p.* 203); alhoewel onder voorwaarde, dat daaruit niets kwaads zoude ondernomen worden, waarvoor de edellieden vooraf, bij plegtige brieven van verzekering, zulks moesten beloven. Zelfs op St. Remigius dag (1 October) 1381 hadden zij zich onderling verbonden, dat van dien tijd af geene nieuwe sloten of kasteelen zouden getimmerd, noch de oude of reeds bestaande gevestigd worden. cfr. Revius, *Dav. p.* 84. — Dumbar, *Anal.* II. *p.* 315. — S. E. ten Brink en G Jordens, l. l. *p.* 20.

sche Bisschoppen, door giften (28), veroveringen (29), aanmatigingen (30), koop (31), verdra-

---

(28) *Vollenhove* in 943. cfr. *Heda*, *p.* 83 en 84.

De omstreken van Vollenhove in 1042. Zie *Hist. Kamp. Kron. p.* 59.

Isloi in 1046. cfr. Racer, *Overijss. Gedenkst.* VI. 375. sqq. en id. ibid. VII 144, 145. — Bondam, *Ch.* I. 115 sqq. — Dumbar, I. 442. — *Overijss. Alm. voor oudh. en lett.* over 1838 *p.* 64. Deze landstreek of pagus zal waarschijnlijk een gedeelte van het graafschap Hameland geweest zijn. cfr. *Hist. Kamp. Kron. p.* 60.

Isselgouwe (Landstreek aan den IJssel) in 1086. cfr. oirkonde van dat jaar bij Dumbar, *Kerkel. en Wer. Devent.* I. 444.

Alhoewel een schrijver (zie *Overijss. Alm. voor oudh. en lett.* over 1836, *p.* 54 in fine) beweert, dat het geheel onbekend is, hoe de streeken langs de Vecht aan het Sticht van Utrecht gekomen zijn, meenen wij, dat dezelve in of omtrent het jaar 947 door Koning Otto den I aan Bisschop Baldrik geschonken zijn geworden.

(29) *Goor* in 1248. cfr Brumanus, *Res Transisal.* ubi legitur: » ditionem comitis adimit (rex enim Guillielmus) quæ Trajectinis addicta sunt.

Paaslo, *IJsselham* enz. in 1354. cfr. Schotanus, *Fris. Hist. p.* 186.

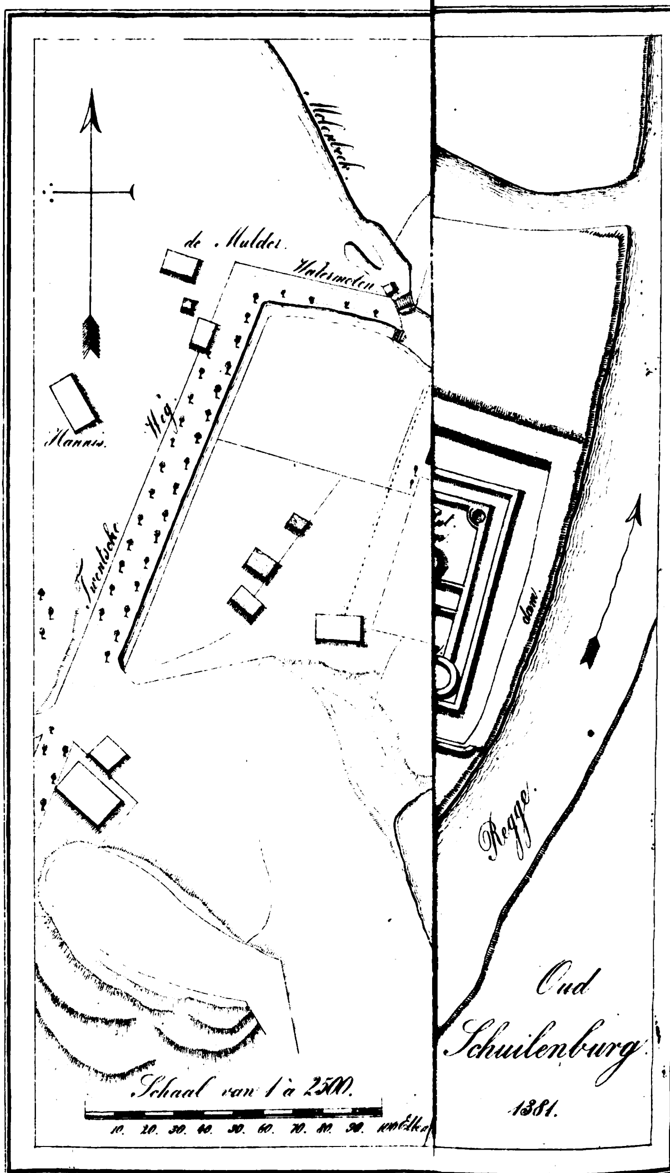
(30) *Nieuwenhuis*, *Velthuizen*, *Ulzen*, enz. in 1418. In het algemeen hebben de Bisschoppen van Utrecht altoos getracht, zich meester te maken van de nedergraafschap van Bentheim. cfr. Jung, *Hist. Comit. Benth.* II. *pp.* 134 en 315. — Visch, l. l. *pp.* 68 & 69.

(31) *Diepenheim* in 1331, voor 11,000 Zw. Tourn. cfr. *Hist. Kamp. Kron. p.* 119—121.

Enschede in of omtrent hetzelfde jaar 1331. cfr. *Hist. Kamp. Kron. p.* 121. — S. E. ten Brink en G Jordens, l. l. *p.* 26.

Lage in 1346. cfr. Visch, l. l. *p.* 144. — *Tegenw. Staat van Overijss. p.* 90. — *Hist. Kamp. Kron. p.* 125.

Kuinre in 1402. cfr. Dumbar, *Kerkl. en Wereld De-*


Molenbeek.
de Mulder.
Watermolen.
Hannis.
Twentsche Weg.
dam.
Regge.
Oud Schuilenburg.
1381.
Schaal van 1 à 2500.
10. 20. 30. 40. 50. 60. 70. 80. 90. 100 Ellen.

gen (32) gekomen is, en dat deze landstreek, sedert den inval der Saksen in de VIde eeuw, alhoewel onder het Keizerrijk behoorende (33), verdeeld was in marken (34), en dat de nakomelingen der aanvoerders, magtigsten en voornaamsten der Saksische edelen, verscheidene sloten, kasteelen, burgten en hoven hebben gesticht (35). Deze sloten zijn veel vroeger gebouwd en aangelegd, dan de steden, dorpen en de meeste der kerken; de tegenwoordig bestaande marken ver-

---

vent. p. 641. Deze koop is geschied voor de som van 6200 oude Frankische Schilden (dus volgens onze berekening voor *f* 13020). Zie de aanteekening op M. Winhoff, *Landrecht van Averissel*, *p.* 191. cfr. etiam id. ibid. *p.* 107 en 108. — Anderen beweren, dat deze heerlijkheid reeds in het jaar 1397, en wel op den 3 Mei aan het sticht van Utrecht gekomen is. Zie *Hist. Kamp. Kron. p.* 190. Doch sommigen meenen, dat de opdragt dezer heerlijkheid niet geschied is voor het jaar 1407. cfr. Dumbar, l. l. *p.* 641.

(32) *Almelo* wordt genoemd een open huis des Bisschops van af den 29 December 1394 cfr. *Hist. Kamper Kron. p.* 185. — Dumbar, *Anal.* II. *p.* 339. Zie verder het reeds aangehaalde werk: *Deduct. der regt. en geregtighed. der heerlijkh. Almelo*, en Dumbar, *Anal* II. *p.* 339

(33) Tanquam suprema potestas sive jurisdictio feudalis.

(34) Cfr. *Overijss. Alm. voor oudh. en lett.* over 1837. *p.* 144. not. ff. — *Tegenw. Staat van Overijss. p.* 31—34.

(35) Deze zijn meestal aan de oevers of in de nabijheid der rivieren gebouwd en aangelegd. Bij voorbeeld aan de Vecht vinden wij Gramsbergen, Heemse, Beerse, Rechteren, enz. en langs de Regge: Oosterhof, Grimberg, Eversberg, den Dam, Schuilenburg, Rhaan, Mennekishave, Eerde, enz.

toonen ons nog heden den vroegeren toestand, de gedaante (zoo wel natuurlijke als staatkundige) van deze provincie, en geen gebouw is in deze streken getimmerd, of hetzelve bevindt zich op oorspronkelijk markegrond. — De inrigtingen der markegenootschappen waren strijdig, zeer moeijelijk overeentebrengen met het kerkelijke- romeinsche- en staatkundige regt, waardoor botsingen, schijnbare tegenstrijdigheden en vele moeijelijkheden ontstaan zijn. — Nog heden is men het niet eens over de natuur der marken, uit een regterlijk oogpunt beschouwd; en wil men deze inrigtingen leeren kennen en beoordeelen, zoo moet men dezelve in haren oorsprong beschouwen, en tevens alle de staatkundige gebeurtenissen, in deze provincie voorgevallen, nagaan.

Alhoewel het kasteel Schuilenburg in het jaar 1381 tot aan den grond toe verwoest is geworden, moet het evenwel later weder opgebouwd zijn. Althans wij vinden aangeteekend, dat Hertog KAREL van Gelder de kasteelen Schuilenburg, Termolen en Rechteren in het jaar 1525 van bezetting liet voorzien (36); en dus is het wel mogelijk, dat de opgegravene grondvesten niet alleen tot de XIVe, maar tevens ook tot de XVIe eeuw behooren.

Tevens vindt men vermeld, (37) dat reeds in den jare 1227 de Bisschop WILLEBRAND van Oldenburg een kasteel te Hardenberg liet bou-

(36) Cfr. *Hist. Kamp. Kron. p.* 374.
(37) *Anonym. de reb. Ultraject. a* MATTHAEO *edit.* c. 33.

wen en bevestigen met de poorten en balken, die hij van den Schuilenburg afhaalde.

Door het ontblooten en uitgraven der fundamenten van dit overoud kasteel heeft men de vroegere grootte, den omtrek, de ligging, voor zoo verre de muren, grachten, enz. betreft, naauwkeurig kunnen nagaan, en de volgende opgaven zijn aanteekeningen op de plaats zelve gedaan.

Het kasteel of slot, hetwelk men op nevensgaand kaartje afgebeeld zien kan, was een langwerpig vierkant, 20 nederlandsche ellen (38) lang en breed 17¼ ellen (39); de gracht was ongeveer 6 ellen wijd of breed (40); het bruggenhoofd en de voorburg zijn ten westen van het kasteel nog door het puin duidelijk aan te wijzen.

Binnen de gracht bestond er een ringmuur, ter dikte van eene nederlandsche el, die het slot geheel omgaf of omsingelde, en verwijderd van het hoofdgebouw of kasteel zelf op eenen afstand van ruim anderhalf nederlandsche el, waardoor een gang rondom het slot ontstond, die de verdedigers van hetzelve vrijheid gaf om gedekt te kunnen gaan en de aanvallers en vijanden te kunnen weren en afslaan.

Ten westen kan men nog duidelijk zien, dat de gracht aan de buitenzijde met eenen muur opgetrokken was en in verband stond met eenen bedekten weg of onderaardschen gang, die zich

---

(38) Of 70 voeten, van het oosten naar het westen.
(39) Of 60½ voeten, van het noorden naar het zuiden.
(40) Of 21 voeten.

in de rigting van het zuiden boogsgewijze tot aan de rivier de Regge uitstrekte.

Het kasteel zelf had eenen gang, die het in twee gelijke gedeelten splitste. Men kan niet bespeuren, dat het zuidelijkste gedeelte door muren was verdeeld, maar het noordelijkste gedeelte bevatte eene vierkante ruimte, ongeveer 12 of 16 nederlandsche ellen in de oppervlakte, welke waarschijnlijk gediend heeft tot kerker, gevangenis of iets dergelijks; de westelijke kant was nog door eenen muur van het vorige gedeelte afgescheiden. — De put, nog goed nategaan, bestond in den noordoostelijken hoek van het kasteel en was rond, slechts van baksteenen (oude roode kielvormige putsteenen) opgetrokken.

Er schijnen twee ronde torens geweest te zijn; de eene moet gestaan hebben aan den zuidoostelijken hoek en de andere binnen het gebouw, in het noordelijke gedeelte van hetzelve. Men zoude dit kunnen opmaken uit de ingeheide palen, die op deze twee plaatsen gevonden zijn, welke doorgaans dienden, om de fundamenten en grondvesten van torens en andere zware en hoog opgetrokkene muren te ondersteunen.

Buiten de gracht was het kasteel ten noorden en ten westen door eenen dijk, dam of wal, omsingeld, waarschijnlijk opgeworpen om den hoogen vloed van de Regge te keeren, en tevens ook misschien, om de voorbijvarende schepen te kunnen bedwingen (41).

---

(41) Dat er tollen aangelegd zijn geworden, door de

Het kasteel of gebouw zelf had binnen de binnenste muren eene oppervlakte van drie roeden, vijfenveertig ellen, nederlandsche maat, en het geheel besloeg eene oppervlakte van ruim een vierde nederlandsche bunder (42).

Tegenwoordig is het veranderd in een perceel bouwland, bij het Kadaster bekend onder Sectie H. nummer 3 der gemeente Hellendoorn, boomgaard, groot « 26. « 30 toebehoorende aan den Heer W. R. A. K. Grave van Rechteren Limpurg (43).

In de maand Maart 1840 zijn de fundamenten van dit kasteel uitgegraven, om als puin ge-

---

eigenaren der aan stroomen en rivieren gelegene Kasteelen, is genoegzaam bekend. Reeds zeer vroeg werden deze inkomsten uitgevonden en belemmerden niet weinig den toenemenden handel; zij zijn eene der oorzaken geweest, dat de ingezetenen der steden zich tegen de edelen verbonden om meer vrijheid te genieten, en niet langer aan de belemmeringen, vexatien en geweldenarijen der burghoofden onderworpen te zijn. Zie *Tegenw. Staat van Overijss. p.* 106. sqq.

Het Hanzeverbond, in het jaar 1241 opgerigt, is zijnen oorsprong verschuldigd aan de onveiligheid en moeilijkheden, die den Koophandel in de dertiende en volgende eeuwen zoo zeer belemmerden, en aan hetzelve hadden de steden hare opkomst en rijkdom te danken. cfr. Kohlrausch, *Teutsche Geschichte*, Thl. I. *p.* 236.

(42) Zie nevensgaand kaartje.

(43) Men moet aanmerken, dat op de meeste kaarten, zelfs op de kaart van de Lat (Deventer 1743) het Kasteel Schuilenburg verkeerd is aangeduid en geplaatst. Op laatstgenoemde kaart is het aangetoond of aangeteekend alwaar zich tegenwoordig het huis van den Heer Stokkers bevindt, tusschen de Schuilenburger- en Molenbruggen.

bruikt te worden in den nieuwen weg van Ommen naar Zwolle. Bij deze gelegenheid heeft men gevonden:

1° eenen net bewerkten koperen kraan;

2° een uit steen vervaardigd hoofd van een vrouwenbeeld;

3° eenen zonnewijzer.

De twee eerste voorwerpen leveren weinig merkwaardigs op; maar het laatste verdient, om zijne zonderlinge gedaante, eenigzins vermelding en nader beschreven te worden.

Om dit een en ander duidelijker te maken hebben wij dezen zonnewijzer afgeteekend, en de teekening alhier bijgevoegd.

Dezelve is vervaardigd van eene soort van zandsteen, eenigzins harder, witter (kalkachtiger) en fijner dan de Bentheimer steenen, en gelijk aan de steenen, die men in vroeger tijden gebruikte om altaren, zerken en andere kerkelijke versiersels te maken — niet ongelijk aan de Engelsche molensteenen en tevens aan de soort, aan den Rijn, in de omstreken van Maintz en Frankfort gegraven.

Deze zonnewijzer is onder de fundamenten of puinhoopen gevonden, en zoo wel door ouderdom als door ruwe behandeling zeer beschadigd. Hij heeft op eene kolom of op een voetstuk gestaan; het onderste gedeelte levert nog bewijzen hiervan op, en de menigte van afzonderlijke zonnewijzers, die in alle rigtingen op dezen steen uitgehouwen en afgebeeld zijn (waarvan wij nog dertien telden), maken dit nog waarschijnlijker, te meer daar sommige zulke schuin-


10
11 12
7
9 10 11 12 1 2 3
4
7 8 9

sche rigtingen hebben, dat het onmogelijk moet geweest zijn, dat de zonnestralen haren invloed of werking hebben kunnen doen, indien deze steen niet op eene hoogte geplaatst is geweest.

Verscheidene ijzeren pinnen of naalden zijn er voorhanden geweest, die alle of afgebroken of uitgevallen zijn, Wanneer men in aanmerking neemt, dat voor en in de XIVe eeuw de kunsten en wetenschappen in deze streken nog zeer ten achteren waren (44), zal men ons wel toestemmen, dat dit voorwerp van uitheemschen, ja misschien wel van zuidelijken oorsprong is.

Dit merkwaardig overblijfsel der oudheid is tegenwoordig in bezit van den Heer Jan ter Horst, te Rijssen, aan wien wij, zoo wel ten aanzien van dezen steen, als omtrent de mededeelingen in dit artikel, veel verschuldigd zijn.

Wierden, September 1841.

F. Graaf van Bijlandt.

---

(44) Zelfs in de laatste helft der XVde eeuw heerschte groote onkunde onder de geestelijken van het bisdom van Utrecht. Bij zeker onderzoek van kweekelingen voor den geestelijken stand, was de Bisschop David van Bourgondië (1478—1496) tegenwoordig, en vond onder een aantal van 300, naauwelijks drie, die voldoende blijken van bekwaamheid konden geven. Zie *Hist. Kamp. Kron.* p. 283 en 284.

GESCHILDERDE GLAZEN.

Er is te voren melding gemaakt van de gewoonte, om elkander geschilderde glazen te vereeren. Ook plaatselijke Regeringen deden zulks aan naburige of bevriende gemeenten, bijzonder voor de kerken. De Kameraarsrekeningen van Deventer bevatten daaromtrent menigvuldige voorbeelden. De Heer en Mr EBBINGE WUBBEN deelt, als eene bijdrage tot deze gewoonte, uit het archief van Hasselt, den volgenden brief van de Regering van Steenwijk aan Burgem. Schepenen en Raad van de stad Hasselt mede:

Erentfeste hoochwyse zeer discrete heren, Insonders groot gunstige vrunden ende naburen, het is kenlick ende notoir, welcker gestalte onse enichste parochell kercke inde vergangen twe belegeringen ende die ene overvall (die ons ende onse stadt, leyder, met onse totael verderff binnen corten iaren zyn wedervaren) gheheel geruiniert ende onder de voeten gheschoten is gewest, dier gestalte dat wy om de sware tyden ende onse onvermogenthz deselve voor dese tyt niet weder hebben connen reparieren. Maer also wy nusulcx hebben aengevangen, ende de kercke ende thoren weder dack-

dichte ghemaect ende de nedergeschoten pilaren weder opgerichtet, So isset dat ons onder anderen daer aen mede gebreecken de glasen van dien, Ende also de nabuer provincien, heren ende vrunden van olts herwaerts tot ciraet der kercken ende tot conservatie van de nabuer eendracht ende vruntscap wel mutueliek plegen de ene den anderen met glasen te vereren, So hebben wy u. Eers. als mede litmaten ende naeste naburen deser provincie, oock willen aensoecken, om onse kercke met een glas onder u. Eers. name ende wapen te willen versien, In rigardt dat wy om de gemene saecke de ruinen ende verwuestingen tot driemael hebben geleden, Alles ten eynde dat inde selve kercke voirtaen Godts heylige woort weder mach werden geleert ende de sacramenten nae die reformatie des Euangeliums geadministriert, Twelck doende sullen wy geneecht zyn sulcx met danckbaerh. tot allen tyden tegens u. Eers. in gelycken te recognosceren, Ende wes wy dien aengaende van u. Eers. sullen hebben te verwachten, begeren wy dat u. Eers. wil gelieven ons by brenger deses te rescribieren. Hents uth Steenwyck den 29en August. 1604.

U. Eers. zeer geaffectioneerde vrunden
Burgermrn. Scepenen ende Raedt
der Stadt Steenwyck.

Zulk eene gewoonte had ook in Gelderland plaats. De WelEd. Heer G. HAASLOOP WERNER berigt daaromtrent, dat zich, op het archief van Elburg, een brief van den Secretaris WILLEM SLUIJSKEN te Arnhem, van den jare 1593, bevindt, waarbij dezelve aan den Magistraat van

Elburg schrijft „dat hy, een huys gekocht heb-
„bende, daarin vyf glazen had laten maken met
„de wapenen der Hoofdstadt en der vier kleine
„steden, in hoope, dat sy in geene beswaarnisse
„zullen stellen die kosten daarvan te dragen,
„versoekende om hem zulken glas te schenken
„en de rekening des glazemakers te betalen."

HANDSCHRIFTEN

NAGELATEN

DOOR

GIJSBERT CUPER.

Onder de mannen, die in het laatst der zeventiende en het begin der achttiende eeuw, dat gewigtig tijdperk voor Godsdienst en Staatkunde in Europa, in ons vaderland hebben uitgemunt, bekleedt gewis GIJSBERT CUPER, eerst Hoogleeraar, naderhand Burgemeester te Deventer, Lid van Hunne Hoogmogenden de Staten Generaal, Gedeputeerde te velde van wegens Gelderland en Overijssel in 1706, en Lid der Gedeputeerde Staten van het laatste gewest, eene aanzienlijke plaats, als die gedurende eene lange reeks van jaren niet minder als Staatsman, dan als geleerde zulk eenen gewigtigen invloed uitoefende, dat zijn gezag zich niet binnen de grenzen van zijn vaderland, ja zelfs niet van Europa bepaalde, maar zich tot over de zeeën, tot in het Oosten uitstrekte. Ik hield vroeger eene lofrede op CUPER, bij de aanvaarding van mijnen post, en trachtte daarin, voor zooverre mijne jeugdige krachten dit toen veroorloofden,

zijne onderscheidene verdiensten te schetsen, makende ook bij die gelegenheid melding van de aanzienlijke verzameling van Handschriften, door CUPER nagelaten, en thans het eigendom van mijnen vriend, den kundigen en regtschapen Officier van Justitie bij de Regtbank hier ter stede, den Heer Mr C. A. VAN MUNSTER JORDENS, die van eene der dochters van CUPER afstamt. Hetgene ik toen van die verzameling heb gezegd berustte op eene oppervlakkige inzage van eenige stukken en van den Catalogus, die zich bij dezelve bevindt, daar mijn tijd en de rigting mijner studiën mij toen niet veroorloofden, mij daarin verder te verdiepen. Voor eenigen tijd echter werd door den Heer JORDENS de wensch geuit, dat die stukken eens nader mogten onderzocht worden, en dit wekte bij mij de begeerte, om dien letterschat eens wat naauwkeuriger na te gaan, waartoe mij dan ook de gelegenheid op de verplichtendste wijze gegeven werd. Met dit onderzoek heb ik dan nu eenen aanvang gemaakt, met het voornemen, om eenen beredeneerden Catalogus van deze Verzameling op te stellen, welke ik thans reeds van veel hoogere waarde beschouw, dan ik vroeger had durven gissen. Intusschen zal dit een werk van grooteren omvang zijn, dan ik mij eerst had voorgesteld, daar deze verzameling uit meer dan tweehonderd boekdeelen bestaat, bevattende grootendeels eene alleruitgebreidste briefwisseling van CUPER met de meest uitstekende personen van zijnen tijd, welke zoowel de staatkundige gebeurtenissen van die dagen, als geleerde onderwerpen betreft, en

welke hij zelf naauwkeurig heeft bijeengevoegd, daar hij zich op dezelve, en niet zonder eenige reden, nog al wat liet voorstaan. Het is zoo, niet alles is hier van even groot gewigt en er worden vele zaken van minder en persoonlijk belang in verhandeld; maar het is toch een merkwaardig schouwspel, wanneer wij eenen eenvoudigen Burgemeester van Deventer gemeenzame briefwisseling zien houden met eenen WILLEM III, eenen Hertog VAN MALBOROUGH, eenen Graaf VAN NESSELRODE, eene Princes VAN NASSAU, eene Princes VAN SOISSONS, moeder vau Prins EUGENIUS, eene Gravin VAN EGMOND en zoo vele andere hooge personaadjen, waarin blijkbaar de zucht doorstraalt, om met dezen magistraatspersoon der Vereenigde Nederlanden op eenen goeden voet te staan. Doch daarenboven bevat deze verzameling vele merkwaardige bijzonderheden omtrent de groote gebeurtenissen van dien tijd, tot welke de betrekkingen van CUPER hem van nabij de kennis openden. Zoo vindt men hier, om iets te noemen, afschriften van brieven der verschillende Mogendheden aan de Vereenigde Staten van Nederland met de antwoorden op dezelve, alle in het Latijn, welke antwoorden door CUPER waren gesteld. Zij loopen over de jaren 1682 tot 1692 en hebben betrekking op de verbindtenissen van onzen Staat met de koningen van Zweden, Polen en den Duitschen Keizer. Vooral zijn daaronder hoogst merkwaardig eenige brieven aan Keizer LEOPOLD, om hem te vermanen tot bijlegging der zaken met Turkije, hem aan te spo-

ren tot vereeniging van krachten tegen LODEWIJK XIV., en ter verdrijving der traagheid zoo wel van den Spaanschen Koning, als van de Duitsche Vorsten, ten einde dezen door zijn gezag tot gemeenschappelijken ijver op te wekken.

De lezing van deze en zoo vele andere brieven doet het vaderlandsche hart hooger kloppen, wanneer het daarin de menigvuldige blijken ontwaart van den overwegenden invloed, welken ons Gemeenebest ten dien tijde uitoefende op het staatkundig evenwigt van Europa, en met welk eene zelfstandigheid onze Vaderen tegen over de magtigste Mogendheden de wereldgebeurtenissen wisten te besturen en hun gezag te handhaven, ook bij de grootste gevaren, die hen omringden en de openlijke of geheime tegenwerking, die zij van alle zijden hadden te verduren. Ja, zoo het tegenwoordig geslacht nog vatbaar is, om zich eenigzins tot den roem van het voorgeslacht weder te verheffen, dan vindt het hier eene school, waaruit het de krachtigste lessen van burgerzin, staatkundige wijsheid en voorzigtige beradenheid kan putten.

Ik wenschte de beminnaren der Vaderlandsche geschiedenis en van geleerdheid op dezen inderdaad rijken letterschat opmerkzaam te maken en gevoelde behoefte, daarvan voorloopig deze mededeeling, die slechts zeer oppervlakkig kon zijn, aan de lezers van dit jaarboekje te doen. Ten einde echter eenigzins aan de, zoo ik hoop, opgewekte nieuwsgierigheid te voldoen door eene nadere proeve van hetgene in deze verzameling

wordt gevonden, laat ik hier twee of drie brieven volgen uit eene hoogst belangrijke briefwisseling gedurende meer dan dertig jaren gevoerd tusschen onzen CUPER en den bekenden Smirnaschen Consul D. J. DE HOCHEPIED, waaruit vele inlichtingen zouden kunnen geput worden omtrent onze toenmalige betrekkingen in de Levant, en het deel, dat onze Staat nam in de oorlogen der Turken, Polen, Oostenrijkers, Zweden en Russen en in het algemeen omtrent den toestand van het Turksche rijk in die dagen, daar onze Consul ten dien tijde den grootsten invloed in die streken uitoefende, van alles naauwkeurig onderrigt was, en daarvan steeds uitvoerige en belangrijke berigten aan zijnen vriend mededeelde, die wederkeerig dezen bekend maakte met den staat van zaken in ons Vaderland (1). Die zoo even gemelde brieven zijn van het jaar 1714 en deelen den staat der vredesonderhandelingen, de woelingen der onderscheiden Mogendheden en het gewigtige punt der Barrière mede en geven ons eenig niet onduidelijk licht zoowel omtrent het deel, dat de afzonderlijke Provintiën in dien handel hadden, als omtrent de denkwijze, welke in dezelve aangaande sommige punten bestond, terwijl de derde brief nog

(1) De Hr SCHOTEL heeft in zijne geschied- letter- en oudheidk. uitspanningen eenen brief van H. onder dagteekening van 20 Oct 1699 medegedeeld. Waarschijnlijk zal dit naar eene copie of uittreksel zijn, want een oorspronkelijke brief aan CUPER van dien datum bevat uitvoerig dat verhaal met nog andere bijzonderheden.

eenige andere bijzonderheden bevat. Wij geven deze brieven onveranderd, ofschoon er, naar de gewoonte dier tijden, weinig zorg in is gedragen voor taal en spelling, zoodat zij ten bewijze kunnen strekken, dat wij in dit opzigt althans veel vooruit zijn gegaan: men bedenke intusschen, dat het maar brieven in klad zijn.

Den 12 meij
1714.

Ik heb mij op den 8sten Jan. de eere gegeven van te schrijven eenen seer langhen brief, ende doe beantwoord die gheene, die U WelGeb. my heeft believen toe te senden den 23 Sept. en 31 Oct. des afgeloopen jaers. U WelGeb. sal daeruyt gesien hebben, hoe de saeken hier in 't land en by de nabueren staen, en de Radstakse vrede daer op gevolght synde, kan deselve wel denken, dat daer uyt vloeyen verscheiden redenkavelingen en vry groote en swaere bedenkingen.

Ik wil wel niet gelooven, dat aldaer mesures souden zyn genomen tot naedeel van onse Republyk en van de protestansche Religie, maer het is eghter seker, dat daer saeken syn gepasseert, waer men niet kan aghter komen. Ende geeven de werveinghen en het peerden koopen van Vrankryk en Lotharingen, het camperen van de militie van die kroon by Valencyn en elders vry wat bedenkinghen op den teghenwoordighen staat van Groot Britannien. Wand het schynt veele seeker toe, dat die gheene, die aan 't roer sitten wel souden kunnen geneghen syn, om den

Pretendent in te haelen, maer aldewyl sulcx niet kan geschieden sonder wapenen, omdat een groot deel van die natie yverigh is voor de protestansche successie, ende daertoe de meeste van de Lords inclineren, soo werd verspreit, dat alle die bewegingen en voorbereitsels sullen dienen, om ietwes groots te waeghen. Immers ik twyffele geensints, nae dickwils rypelyk overwoghen te hebben den toestant van saeken, onsen Staet van buiten en van binnen, onse vrunden van voor deesen en de tegenswoordighe, soo soude ik haest kunnen verseekeren, dat binnen korten tyd een bom sal springen, die veel gerugts nae alle waerschynlykheyt sal maeken en wel van swaere gevolgen soude kunnen weesen.

Desen Staet sal nu moeten handelen met den Keyser over de Barriere, en sal men nu sien of die volgens het Tractaet met Vrankryck en Engeland gemaekt, sal blieven, dan of den Keyser die sal querelleren, waertoe die Majesteyt schynt geneghen te zyn, en werd voorgegeven, dat tot dien einde 40000 man afsend nae de Spaense Nederlanden.

Dese materie brengt my op eenen wegh, om daer over een weinigh te raisonneren. Ik en vele zyn altoos van gevoelen geweest, dat die gheene, die aen het roer sitten, de barriere al te groot hebben begrepen, ende dat wy seekerder waeren, als wy hadden bedongen Dendermonde, Antwerpen, Ghent, en soo den Demer op, Charleroy, Naemen. Wand dese teghenwoordighe barriere kan ons altoos onvrugtbaer werden gemaekt soo wel door de Franssen, als

door de Keyserse, als maer willen met een leger van 20000 man die barriere afsnyden, soo dat wy d' eene of de andere stad niet souden kunnen te hulpe koomen; daer d' andere of kleynder barriere aen ons land liggende, lightelyck soude kunnen geholpen worden.

Den Coning van Pruissen brenght by en omtrent Wesel een leger van 18000 man, ende men kan niet wel begrypen, waer toe dat dienen sal. Veele syn hier al vry wat geombrageert, dogh eghter gelooft men niet, dat dien Vorst ietwes teghens ons of uyt hoofde van de nalatenschap van de Erfenisse van den Coning WILLIAM Hoogloff. Gedagtenis, of uit hoofde van oude pretensien, bysonder op Gelderland, soo men seyd, ietwes teghens soo vertrouwde Bondgenooten soude willen ondernemen.

U WelGeb. sal uyt dit alles kunnen zien, dat wy bennen in eenen sleghten en gevaerlycken staet, zynde bynae ontblood van militie, van geld, van schepen en van vrunden; hetwelk wy moeten toeschryven aen de conduite, die het Ministerium van Groot Britannien zedert eenige jaeren gehouden heeft, waerdoor dan alle de voordeelen, die wy als in de hand hadden, zyn plotselyck ter neder geslaghen.

Het is seker, dat de Roomsse Geestelyckheyt de kruynen begint te verheffen, ende dat het haer toeschynt, dat nu haest absoluut meester sullen werden van de Ketters, soo zy ons noemen, die dan sekerlyk het eygenste lod souden ondergaen, als in Vrankryck geschied is ten tyde van de Paus PIUS V. by Platina; waerby ge-

voeght kan werden hetgheen ten dien einde mede op den selfden tyd geschreven heeft den Jesuit POSSEVIN in syn boekje, *il Soldato Christiano*, welke regelen en wetten of voorschryvingen ik niet kan leesen sonder ontsteltenis: t. w. « dat een Christen, dat is Papisten-soldaet synen pligt is de protestanten allegaar tot een toe te vermoorden, of dat sy anders selfs het geloof souden versaeken en verloochenen en vervolgens de zaligheyt niet en souden kunnen verkriegen.

Doch dit zyn als tware gedaghten, en hoope dat God de Heere soodaene saeken sal afweeren en syne Kercke beschermen.

Ik sende hier by ens. waermede verblyve

CUPER."

De volgende brief is van 4 Sept. van hetzelfde jaar, beginnende met eenig narigt omtrent oude penningen en inscriptiën, waarmede de vorige was geeindigd. Hierop gaat de schrijver aldus voort:

« De saaken van de wereldt zyn hier seer verandert, ende dat door de dood van de Coningin van Engeland, van dewelke U WelG. nu buiten twyffel al sal gehoort hebben, gelyck mede van de proclamatie van den Churfurst van Hanover tot Coningh, hetwelk geschiet is sonder eenighe tegenstant en met volle bewilliginghe van de parlementen en van andere Grooten, jae van het geheele volk soo in Engeland, als in Schotland.

Het is sekerlyk een werk van God de Heer, soo deesen nieuwen Coningh soo saght aen de

Croon koomt, dewyl men anders niet heeft kunnen sien, of den Chevalier DE ST. GEORGE soude soo wel onder het Ministerium en andere Grooten, en onder het gemeene volk een groot appuy hebben gehadt, waerby dan als de papisten sigh quamen te voeghen, gelyck wel seeker is, dat gedaen souden hebben, soo soude den geseyden Chevalier veele bewegingen hebben kunnen maeken. Dogh het is tot nogh toe stil, ende dewyl den Keyser ende den Coningh van Vrankryck verklaeren, dat haere Majesteyten sigh met die saek niet willen bemoeijen, dat Vrankryck in specie seyd, dat de vrede heylighlyk wil onderhouden, en alle de artikulen van dien, waer onder ook is het maintineeren van de Engelsse successie in de protestansse linie ende het huis van Hanover. Den Pretendent is op een dorp by Paris geweest, heeft aldaer met syn moeder en den Heer DE TORCY gesprooken, ende door den Minister den Coningh laeten verseeken om assistentie, maer de Hr. DE TORCY hadde geantwoort, dat syn Heer en Meester syne daghen wilde toebrengen in vrede, dat de gemaekte tractaten wilde heyliglyck onderhouden: ende als den Chevalier DE ST. GEORGE daerop seyde, dat evenwel met 3 a 4 persoonen wilde oversteeken, is hem sulcks afgeraden door ged. Heer TORCY, die dan daerby gevoeght heeft, dat syn Heer en Meester niet eens in het neemen van die resolutie heeft gebalanceert, ende dat ook ordre heeft gesonden aen syn Minister in den Haagh, om den geproclameerden Coningh te erkennen.

Syne Majesteyt sal in het korte de reyse van Hanover nae Engeland aenneemen ende staat, soo men meent, door dese stad te koomen, als wanneer ik de groote eere sal genieten, om deselve uyt den naem van dese stad aen te spreeken, te feliciteeren ende verder te seggen, wat men in soo een uytstekent voorval gehouden is te doen.

U WelG. sal uyt de couranten gesien hebben de disputen, die tusschen de Jesuiten en Jansenisten in Vrankryk zyn, over eenighe positien, die met onse overeenkomen, van Pater QUENEL, welke by den Paus van Romen als ketters zyn veroordeelt, en wil den Coningh dat de Clergé die sal aanneemen en promulgeeren, alschoon het t' eenemael strydt met de vryheyt van de Gallicaansche kerk, die tot nu toe by de Coningen en Parlementen is bewaert en gehantvest. Den Cardinael DE NOAILLES, als Aerts-Bisschop van Parys, is aan 't hooft van diegheene, die sigh stellen teghens den Paus en Jesuiten, en heeft aen zyne zyde verscheyde Bisschoppen en Prelaten: syne Eminentie vreest tot nogh toe niet de bedreygingen van den Coningh en houdt sigh herdt: dit soude wel groote troublen in Vrankryk kunnen geeven, byzonder als den Coningh quam te sterven. Dit is het gheene waer van voor het teghenwoordige U WelG. kan onderhouden, ende blyve derhalven enz.

P. S. Dese naght is de bagagie van den Con. van Groot Bretagne hier door gegaen, ende den Directeur seyd, dat syne Maj. morghen avond van Hanover sal gaen.".

Nu volgt een derde brief van 20 Dec. houdende weder verschillende berigten en eene uitvoerige beschrijving van den ontvangst hier ter stede van de nieuwe Koningin van Engeland met de aanspraak bij die gelegenheid aan Hare Maj. in het Fransch door CUPER gehouden, zijnde de Koning over Zutphen gegaan, om bij den Graaf VAN ALBEMARLE te overnachten. Voorts vindt men hier nog verscheiden bijzonderheden omtrent den staat van zaken in Groot Brittanje en de Godsdiensttwisten in Frankrijk: doch deze brief is voor ons tegenwoordig oogmerk te lang, om hier bij te voegen. Wij gaan dan over tot eenen vierden, gedagteekend 1 Junij 1715 en deelen daaruit het tweede gedeelte mede, 't welk van den volgenden inhoud is:

„Den Coningh van Sweeden schynt nogh vol te zyn van nieuwe ondernemінghen en heeft den Coningh van Pruissen aengetast en wel het Eyland Usedom, hetwelk die Majesteit is toekomende. Hierop heeft ged. Coningh syne troepen byeen gerukt en het schynt veele toe, dat het tot eene rupture sal koomen: maer ik ben van goederhand bericht, dat het wel sal koomen tot een vergelyk, waertoe het schynt volgens de publyque nouvelles, dat het sigh al begint te schikken, waertoe ik my derhalven met U WelG. goedvinden koome te gedraghen. Men geeft voor, dat alle de posten by Saxen en Poolen soo wel besedt zyn, dat de Sweden in die landen niet sullen kunnen doordringen, hetwelk soo waer is, souden de oneenighheden in het Noorden

haest gestilt syn, te meer dat Mr. CROSSY daertoe mede soude arbeiden uyt den naem van den Coningh van Vrankryk, die men niet wel kan begrypen, waerom sooveel volk byeen breaght soo in de Spaansse Neaerlanden, als in den Elsas, en syne troupes doet recruteren.

Het schynt my toe, om de reysen van sommige Churfursten ende andere Fursten nae Weenen, dat daer ietwas groots moet op handen wesen, waervan men den sleutel nogh niet heeft, en ook niet gissen kan, waer toe dese samenkomsten souden kunnen strekken. Het formeeren van drie legers der Turken in Morea, in de Ukraine ende op de frontieren van Ungarien geeft veel naebedencken, en meenen veele, dat daer tusschen dat Hof ende den Con. van Sweden ietwes leyd, om in Poolen te vallen, by aldien de laetste Majesteit daer in soude kunden dringen, ende dat het leger versamelt by Hungarien, daer soude geleydt wesen, om den Keyser te beletten secours te senden of aen de Venetianen of aan den Coningh AUGUSTUS, dogh hiervan sal U WelG. beter kunnen oordeelen, als diegheene, die de eere heeft dese kleyne redekavelinghen aen deselve over te schryven.

Het parlement in Engeland is nogh besigh, om te examineren het gedragh van het Ministerium van de Coningin ANNA, ende men is in sekere verwaghtinge, dat daer wonderbaerlyke en onbegrypelyke intrigues voor den dagh sullen koomen, te meer, dewyl men gelooft, dat volgens publyke en particuliere brieven den Heer PRIOR soude verscheidene saken van groote aen-

gelegentheit aen den dagh hebben gebragt. Daer zyn nogh al in dat Ryck woelende geesten, gelyk als blyckt uyt een tumult, dogh sonder gevolgh, waervan staet in de Couranten, ende sal buyten twyfel den Coningh met nadruk daer-in voorsien of dienen te voorsien, by welke gelegentheit my inschiet, dat de Engelsse aen den Coningh WILLIAM, die al te saght was, seyden, dat syne Majesteit moeste straffen die gheene, die sigh tegens de Regeeringe stelden, te meer, dewyl haer natie gaerne bloet sagh.

Het werk van de Barrière sal haest afgedaen zyn nae alle waerschynelikheit, maer of het nae den sin van den Staet sal zyn twyfelen veele seer; ende meenen sommighe Provintien, dat die al te groot begrepen is, soo dat het beter ware, dat die wierde ingetrokken en naeder geleght aen onse frontieren, te meer dewyl dat verscheyde Provintien nogh willen casseren en reduceren ses duysent man en brengen de geheele militie op 40000 man, met dewelke het onmogelyk is de groote steden der barrière te besetten, en in de Provintien weinigh of geen garnisoenen kunnen geleydt werden, opdat ik niet segghe, dat de inwoonders dier steden light meester kunnen worden van geseyde garnisoenen, byzonder als d' een of d' ander maghtighe nabuyr ons quam te ontrusten. Ik vreese, dat die cassatie sal aengaen, en oordeele, dat wy ons al te blood stellen, gelyk dan ook Gelderland meent, en deze Provintie mede, maer verscheyde andere om haer uitgeputte finantien zyn van ander gevoelen, waertoe dan ook de Provintie

van Holland soude beginnen te hellen, hetwelk byaldien soo is, kan gheen twyfel wesen, of sulx zal synen voortgangh gewinnen."

Voorts volgt nu nog in dezen brief een omstandig verhaal van Cuper's benoeming als buitenlandsch lid van de Fransche Academie, waarmede hij niet weinig gevleid was, als met eene eer, die aan zoo weinigen te beurt viel, en die vooral ook daarom merkwaardig was, omdat anders Lodewijk XIV zoo hevig tegen alle Protestanten was ingenomen en de twisten tusschen Jesuiten en Jansenisten op dien stond juist zoo heftig aan den gang waren.

Uit het bovenstaande vertrouw ik, dat de lezer eenigzins zal kunnen oordeelen over het belangrijke van deze nog te weinig bekende verzameling uit een der gewigtigste tijdperken van ons Vaderland.

Mr. P. Bosscha.



Nen stuksken op sien Zoksebargs.



Leeve juffers, gelaerde haeren!
Ai luustren wilt, dan wok oe laeren
Hoe dai wal ees bie ons keunt heuren proaten,
Maer veuroet mok oe dan toch zeggen,
En dit moje wal oaverleggen,
Dai der 't riempsel of mot loaten.
Want riemen biwwe bie ons zoo neet e wend
Doar 's nums neet, dee dat zoo kent;
Nee, wy hebt bie ons geen Bilderdieken,
Doar w' ees zoo noa keunt kieken,
En dat sal oet dit riempsel ook wal blieken.
Maer 't schient zoo wat nen mode te waezen
Amme ees wat veur wil laezen,
Dat et dan gelaerde praeken bund,
Of ook wal ees riempseltjes sunt.
Noar 't riemen mod ie dan neet heuren,
Want zee, 't kan wal ees gebeuren,
Dak in dat stuk van zake
Wal ees nen groëten flater make.
Gelaerdheid moje ook neet verwachten,
Nee, hoo kommie op zukke gedachten!
Dee kenne wie neet in onzen hook,
Zee kiekt doar nog wal ees in en book,
Maer 't is dan veulle in en Demter almblak,

Of zee hebt en leedebreef in nen noazak.
Alleenig op de sproake moje dan letten,
Ik wol maer hebben, daje dee zollen weeten.
Dak se riemen loate, is es loeter veur pleizeer,
Maer ai je 't neet gaerne meugt heuren,
Dat wal es ligte kan gebeuren,
Zee, dan doo 'k et ook neet weer.
Het dinge dak oe veur wol stellen,
En in dit riempseltjen vetellen,
Is en preutjen, zoo as wal es gebeuren kan,
Tusschen eenen GAIT en zien noaber JAN.
Disse noabers kwammen zik mekaar es tegen,
T' was leuv' ik in de deepe steege,
Zee begonnen astond haddop te fluustren,
En ik stond er net es bie te luustren.
Want asse zik zaggen, nen een en nander,
Dan proaten ze voort es met mekander;
Zee wisten ook al, as noabers goo vreunde wilt bliiven,
Dat ze dan vrendelik mot waezen en neet kiiven.
Pas hadden ze zik mekaare dan annekekken,
Of JAN dee begon 't eerste te sprekken:

JAN.

Dag GAIT, kumpst toe doar ook weer an?
Ak et vroagen mag, woor kumst toe van dan?

GAIT.

Dat zak die zeggen JAN, 'k bin noar mien volkshoes e west,
Want zee, 't is doar met de beppe heel neet best.

JAN.

Das ook woar, ik hadde' heurd, ze had zik bezaerd;
Maer zeg es GAIT, hoo 's toch met 't broene paerd?

Zoo ak mie deur owen scheeper hebbe loaten vetellen,
Dan zolt zik joa leelk e drok hebben met ten hamerzellen.

GAIT.

Juust Jan. Nen paerdedokter hef beide en kenneken geeven.
Maer 't hef niks e heulpen, 't is nog netzelfde bleeven,
Joa, de beppe is nog slimmer e wodden sind dee tied.
En de broene is de piine ook nog neet weer kwied.
Asse steurf, 't was jammer, want hee is deur innekof,
En de beppe, wat zamme doar van zeggen, 't wark is 'trof.
Maer zeg es, doe kiks nog wal es in de krante, Jan,
Zee proat veulle van en oorlog, is doar wat van an?

JAN.

Joa, met ten oorlog steet et nog neet heel best,
D'Engelschen, leuve ik, bint doar al an 't scheeten e west,
Ze hebt ook en heele stad ebommedeerd,
En alle huze en scheuppen 't underste boaven keerd.

GAIT.

Foi, maer 't is hop ik nog wied van de hand?

JAN.

Joa Gait, 't is heel wied, doar boaven in 't land.
Zoo as de meister zeg, doar kot bie 't Jeudsche land.
Hee zae, 't was meuglik wal doezend uur van hier,
En van de tale, dee ze der sprekt, vestoaje geen zier,
Hee weest mie op en kaatte, maer doar kon 'k niks van begriepen,
'T was zoo'n groot pampier, vol met kromme striepen.

GAIT.

Bo, den oorlog Jan breg ons nog vaste en deurte in 't zoad,

En dat was in dissen tied, veur ons boeren geen kwoad,
Maer jongs, de Engelschen keunt toch, ze bint wal onbandig,
Maer um zon vreumd volk te vechten geet ook neet handig,
Wat meut ze neet lange masscheren, veur dat ze der bint,
En dan weet ze neet, hoo veulle saldoaten of doar zint?

JAN.

O das niks GAIT, doar weet ze no nikkes maer van.
Ze hebt niemoodsche scheepe, men zol zeggen, hoo komt ze dran,
En dee goat, zegge ze, miserabel had,
Doar heb ze alle saldoaten innepakt e had.
Joa, raa zit tran krek as an en watermeulle,
En zukke scheepe heb ze no oaveral veulle.
Dee raa goat in 't ronde, 'k weet neet hoo ze 't kriget in den kop;
Ik hebbe zonne schute te Demter zeen, en schossteen steet er boaven op.

GAIT.

Maer goat dee raa dan in 't ronde van 't water, JAN?
Zee, 'k vroage dit maer, ik weet er nikkes van.

JAN.

Nee, dee gaot van en damp, hek wal es e laezen,
Maer 'k begriepe ook neet, hoo dit kan waezen.
Ze prakkezeerd altemet alle nye flantuten,
Zoo geet met de fabrieken, zoo geet ook met de schuten.

GAIT.

'T is woar JAN. Maer hef er niks maer in de krante stoan?

JAN.

Joawal, 't hef in Amsterdam zoo biister of e goan.
Doo den nyen keunnik doar zinen eed hef e doan.
Heel veulle van de menisters, en al zuk slag,
Dee hebt den keunnik noa de karke brag,
Doar bint ze do op ure plaassen zitten goan,
En do hef en doomnaer nen praeke drop e doan.
Ze hebt er ook maer zoo geld op stroate smetten,
En de keuniginne hef in en glazen koetse zetten.
De vlagge heb ze droette steukken, en de huze lummeneerd,
De kanonnen hebt er goan, de saldoaten hebt er exer-
ceerd,
Meibeume hadden ze d'roaveral op stroate stoan,
Joa, het mot er biister hebben of e goan.
Ook hef de keunik op en witten bolstad e reen;
Ik wil dy wal zeggen, ik had et wal es meugen zeen.

GAIT.

Das tan toch biester wes, dat was tan toch leeffebrye;
Dat hef onze Baend e treuffen dee lig doar in de sal-
doaterye.
No, was 't kot bie ewest, doar hak miin veusken nog
es veur e ploaget.
Wye wal leuven, 'k had er twee schillinge anne woaget.
En den nyen keunnik zal den opbrengst wal vemindren
hek eheurd?
No, 't was wal es good, dat dat es gebeurt.
Ze hebt e zeg, men zal geen teurfschientjes maer hoo-
ven te halen?
En de mulders zollen oaveral weer vrie meugen malen!
Onzen nyen noaber, en dee weet et nog wal te oaverleggen.

Let er de rogge al op liggen, dat kan 'k dy zeggen.
En 't keuken wille ook neet aer slagten as in 't nye joar.

JAN.

Joa, den opbrengst Gait, en den aksies is wal en groot
bezwoar;
Maer dat trof zal kommen, is niks van woar.

GAIT.

No, 'k wilt ook wal leuven, 't was ons wal good ewest.
Want met de waeverye leupt et ook al neet heel best.
Ik hebbe Goonsdag nog en stukske weggebragt, maer
men krigt er neet van,
'K hebbe ook nog smaldook op teuwe, maer 't breg
ook al neet an.
Jongs, 'k wol dak ook as toe, zoo veulle scheppels
rogge kon zaeyen,
En as 't sunt Joapik was, zoo veulle vieme kon maeyen.
Want toe vreugst er niks noa, zoom rieken boer?

JAN.

No, 't meenst toe wal, 't vaelt mie ook wal zoer,
Maer lowe doar neet vaerder van kallen,
Ik zol mien tied wal stoan te vemallen,
Want 'k meut goan, 't wod tied, dak en stal nog oet-
meste,
No, grootenisse 't hoes, met de kranken wunsche ik
dy 't beste.
As t'es bie ous veby kumst Gait, moste es in kommen
kieken.

GAIT.

'T zak dooen Jan; no 'k wunsche dy van 's gelieken.

Maer ik zal dy ook es vewachten JAN,
Op en hilgen dag most dooen, weurkeldaags kump er zoo neet van.
Diene vrouwe mostoe meddebrengen, en ook de oolde bestevaar.
Zee, das nog wal es aardig, 't is dan en heele riege by mekaar.
En by ons in de keukken kan 't Bestevaar nog wal hadden,
Want en teurf hewwe in, en ook nog en stotkoare vol oolde schadden.
En doe wees wal, dee bint nog zoo kwoad neet an nen haerd?

JAN.

Nee GAIT, dee bint 't branden nog wal waerd.
No, 'k zal 't JENNEKEN en de vaar wal es zeggen.

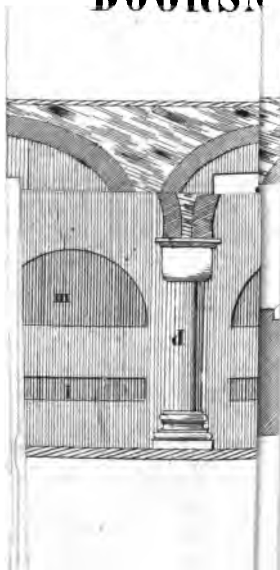
GAIT.

Joa, dat moye met mekare dan es oaverleggen.
Je keunt dan eerst noa de karke goan.
No, miene vrouwe zolt ook best anstoan.
Ik weet wal, asset kommen veuroet wiste,
Ze stopte nen kluntjen veur oe in de kiste.
En dat bie en smodde vol koffie en nen stoetenbrugge?
'K weddde dat maakte bestevaar nog weer vlugge;
En dan nen boddel Munsterfoesel der boaven op.
Nen sluksken maer, ans woi dol in nen kop.
No, ik hoolde der nog wal van:
Dat weest toe ook wal JAN?

H. 1840. December. A. J. SCHEIJ.



DOORSN



DE KROCHT
IN DE GROOTE KERK
te Deventer.

Omtrent dit overblijfsel eener vroegere Bouwkunde is reeds in den Almanak van 1839 en van 1841 melding gemaakt. De hoop, welke toen bestond, dat het puin weggebragt en de grond tot de oorspronkelijke laagte aan den voet der kolommen uitgegraven zoude worden, is sedert vervuld. De afbeelding, welke hier bij gevoegd is, stelt het inwendige van deze onderaardsche kapel naauwkeurig voor.

Deze krocht bevindt zich onder het achterste verhoogde gedeelte van het Koor; men gaat er aan weerszijden door middel van trappen *e* (welke gedeeltelijk nog bestaan) in. De rigting van de onderlinge snijdingen der gewelven zijn door de getrokkene lijnen in den platten grond aangewezen. Deze gewelven, welke zeer nabij halve cirkels zijn, rusten op zes stuks pilaren *b. c. d.* Deze pilaren zijn twee aan twee gelijk versierd; zie de figuren bij A, hiertoe op eene dubbele

grootte geteekend; om *c* en *d* zijn slangsgewijze lijsten geslingerd, terwijl *b* schubs-gewijze is uitgewerkt,

a is een put, welke bij de gedeeltelijke opruiming bleek een welwaters-put te zijn, in tuf of cementsteen uitgevoerd.

f is het overblijfsel van een altaar.

g zijn ligtopeningen.

h de oppervlakte van den beganen grond in de Kerk.

i de oppervlakte van den beganen grond op het Koor.

k het verhoogde gedeelte van het Koor.

l gedeeltelijk onder het metselen in den muur gespaarde verdiepingen en gedeeltelijk uitgehouwen. Zeer waarschijnlijk is het dat hier kastjes in geweest zijn.

m zijn dergelijke uitgespaarde halve bogen.

n is een nisje, hetwelk zich boven het altaar bevindt, doch bij vergissing aan de verkeerde zijde van het altaar geteekend.

De vloer in dit gebouw is van keijen en gietkalk vervaardigd en ongeveer 0,5 El dik.

Bouwkundigen en Oudheidkundigen mogen nu hunne aanmerkingen omtrent dit gebouw, dat waarschijnlijk nog van de 11e eeuw is, mededeelen. Vooral wenscht men opheldering omtrent het oogmerk van den put. Er zijn er, die meenen, dat hier de plaats eener oude Heidensche offerbron was, over welke men de Christelijke kerk bouwde, opdat het bijgeloof geene aanleiding meer hebben zoude tot het gebruik. Zulke bronnen bevinden zich somtijds in onderaard-

sche kerken in andere landen, b. v. te Dalby en Lund in Zweden.

Het vinden van eenen grafkelder, waarin de lijken van twee Bisschoppen, op het koor dezer Kerk zal aanleiding tot een opstel in den almanak van het volgende jaar geven.

DE STIJL.

Ik achte mij gelukkig Mijne Heeren, eene reeks van lessen voor u te mogen openen, en zulks om twee redenen. De eerste, dat uw opperhoofd, die de pen met den degen vereenigt en dus meer dan iemand in staat is over verdiensten te oordeelen, mij daartoe wel heeft willen uitnoodigen: de tweede, dat ik de eere hebbe te spreken tot u, Mijne Heeren, aan wier dapperheid en beleid welligt eenmaal de verdediging van alles, wat ons op aarde dierbaar is, onze haardsteden en altaren, zullen toevertrouwd worden. Ik beloof u, dat ik deze eer zal trachten te verdienen met opregte pogingen aan mijnen kant, om u in de loopbaan, welke gij ingeslagen zijt, nuttig te wezen. De plaats echter, waar wij te zamen zijn, hoe weinig schijnt zij te stroken met het doel, dat wij ons hebben voorgesteld. De zolder van eene barak de leerschool voor stijl en geschiedenis! Dit klinkt vrij bespottelijk. Ondertusschen is het juist deze plaats, die mij herinnert om van het kleine talent, dat mij geschonken wierd, u mede te deelen, zonder eenig ander bijoogmerk, dan ken-

nis en beschaving bij u te bevorderen, en alzoo den mensch in den krijgsman te veredelen. Want hoezeer thans het verblijf van den ruiter, was dit geenszins de oorspronkelijke bestemming van dit gebouw. Twee der grootmoedigste hervormers van de 14 eeuw, GERARDUS MAGNUS en FLORENS RADWIJN hebben in deze gebouwen die broederschap, die fratres communis vitae, gevormd, die met hunne scholen een groot gedeelte van Europa voorzagen, en in de dikke duisternissen, die toen dit werelddeel bedekten, de eerste stralen van godsdienstige en wetenschappelijke verlichting wierpen, terwijl hun onberispelijk voorbeeld de ergerlijke zeden der geestelijkheid bestrafte. Op dezen zelfden naakten zolder, waar wij bij elkander zijn, woonden zij, en waren er werkzaam met schrijven en onderwijzen tot verlichting en verbetering van het bedrogen geslacht, waaronder zij leefden. Onder dezen zelfden zolder was de kerk, waarin zij den schepper naar de inspraak van hun zuiver geweten verheerlijkten, en om licht in de schaduwen des doods aanriepen. Wel, Mijne Heeren, wat zoude ons beletten om deze verblijven ten minste eenige oogenblikken aan hunne oorspronkelijke bestemming terug te geven, en de woonplaats der zonen van MARS in den ouden tempel der zanggodinnen te herscheppen?

Het eerste, waarover ik mij met u wenschte te onderhouden, M. H. is de *stijl*. Het is hier niet te doen, dit moet ik u vooraf zeggen, om schoolmeesters of geleerden van u te maken,

maar om u datgene te leeren, zoo gij het alrede niet kent, wat men in de negentiende eeuw van elken koopman, ja, van elken winkelier vordert, namelijk zijne gedachten geregeld op het papier uit te drukken. Ik verzeker u bij ondervinding, dat alle standen in deze kunst dagelijksch meer en meer vorderingen maken, en ik geloof mij verzekerd te mogen houden van uwe overtuiging, dat de krijgsmansstand in dezen niet mag achterblijven. Hoe dikwerf zult gij misschien geroepen worden om schriftelijk verslag van eenig gebeurde in te leveren; of om uwe denkbeelden omtrent ontwerpen, waarover gij geraadpleegt wordt, uit elkander te zetten, en wat zouden generaals of ministers dan over u moeten denken, indien uwe penne niet beter versneden ware dan die uwer oppassers? Of zoo gij in den oorlog uwe manschappen met een kort en krachtig woord het vertrouwen op zich zelven wildet inboezemen, en gij vondt geen enkel woord, dat u met gevoel en vaardigheid welsprekend van de lippen vloog; zoudt gij in dat geval u zelven kunnen voldoen, wanneer gij bedenkt, hoe dikwerf door de taal van een groot bevelhebber de wijkende krijgsdrommen tot staan zijn gebragt, en de bloodaarts in leeuwen herschapen wierden?

Verder, indien gij alle aanspraak op eenen goeden stijl, hetzij in eenen brief, hetzij in een verslag, had prijs gegeven, dan zoude men daaruit in dezen tijd gevolgtrekkingen wegens uwe afkomst en opvoeding maken, op welke gij geenszins gesteld zoudet zijn. Voert eenen goeden stijl, M. H.

eene zuivere taal, in uwe brieven, en hij, die u leest, zal, zonder u gezien te hebben, uit uw schrift besluiten tot een man van gezond verstand, van goeden huize, en veel opvoeding. Het algemeene vooroordeel doet het kenmerk eener fatsoenlijke afkomst eenig bestaan in zekere buigingen van het ligchaam, in sommige klankrijke uitdrukkingen van wellevendheid, en in een soort van beuzelpraat, waarop de mode haar zegel gedrukt heeft. Ik ben geheel geen vijand van deze schatting der beleefdheid; want ik meene te weten wat elke elle van dit bont in onze maatschappij, vooral bij de schonen, geldt. Maar, M. H. wanneer iemand daarin uitgeleerd is, en hij schrijft zijnen brief of brengt zijn verslag uit in den stijl eener keukenmeid, dan heeft hij veel van eene herberg, waar een fraai modisch uithangbord voor prijkt, doch de tafel mager, de wijn zuur, en het ledikant hard is.

Vergunt mij, M. H. nog eenen stap voorwaarts te wagen. Zoo even mogt ik u zeggen, dat de krijgsmansstand met de vorderingen, welke alle standen in geestbeschaving gedaan hebben, gelijken tred behoorde te houden, en in het vaardig schrijven zijner moedertaal dus bij niemand achterlijk te zijn. Maar nu ga ik verder, en vrage, of de krijgsman de anderen hierin niet vooruit behoort te zijn? Gewis, 't is de eerste pligt van den krijgsman zijn eigenlijk beroep te verstaan. Al voerde hij eenen stijl schooner dan Buffon, en hij kon in het gevecht zijn zwaard of paard niet besturen, de pen van Buffon zelve zoude hem niet behoeden om zandruiter

te worden. Maar dit neemt niet weg, dat de kunst om zijne taal wel te gebruiken de kunst des oorlogs moet ondersteunen en den krijgsman in staat stellen om met glans op dat nieuwe tooneel te verschijnen, hetwelk onze eeuw hem geopend heeft. Ik onderstel, M. H. dat gij door de edele eerzucht bezield wordt, die naar de hoogste rangen dingt in uwen stand, en hoe wel gij ze allen niet bereiken zult, kunt gij ze toch bereiken. Een slecht soldaat, zegt het Hollandsche spreekwoord, die geen Generaal zoekt te worden. Wel nu dan, M. H. wat ziet gij met die Generaals gebeuren? Na de schitterendste laurieren op het veld van eer geplukt te hebben, worden zij door de koningen in de raadsvergaderingen van Europa geroepen, of achter de kanonnen weggehaald, om aan het hoofd van den burgerstaat de teugels des bewinds mede te helpen besturen. WELLINGTON, de held van Spanje en Waterloo, is bij herhaling hoofd van het Engelsch ministerie geweest; jaren achter elkander heeft SEBASTIANI, die in de legers van NAPOLEON zoo vermaard was, de belangen van Frankrijk bij het hof van St. James behartigd, en om van eene menigte krijgslieden, die in deze oogenblikken staatkundige betrekkingen in Europa waarnemen, niet te gewagen, zal ik eindigen met u te herinneren, dat de eerste soldaat uit NAPOLEONS school, de Maarschalk SOULT, in deze gewigtige oogenblikken aan het hoofd van het staatkundig bewind in Frankrijk staat. Uw gezond verstand, M. H. zegt het u, dat het deze mannen onmogelijk

zoude zijn tot dien rang op te klimmen, of er zich eenen enkelen dag te handhaven, indien zij de studie van de pen met die van den degen niet eenigzins gepaard hadden, en gij beseft duidelijker, dan ik 't kan uitdrukken, dat de krijgsman, die hen hierin niet verkiest na te volgen, ook hunne dubbelde loopbaan voor zich gesloten heeft.

Maar het is niet op mijn woord, M. H. dat gij de noodzakelijkheid voor eenen krijgsman behoeft te gelooven, om zich een vaardig en zuiver gebruik der taal in geschrifte eigen te maken. Een persoon van oneindig meer gewigt roept er u toe. Het is de vorst, die onlangs de teugels van het gebied over dit rijk in handen genomen heeft. De veldheer, wiens naam met de namen van Vittoria, Quatrebras en Leuven vereeuwigd is, weet zeker, wat eenen krijgsman toekomt, wat den krijgsman vormt, en hem geschikt maakt voor de loopbaan, welke hij intreedt. Die veldheer, die alle aanspraak op uwe overtuiging en eerbied heeft; die koning, wien gij den eed van trouw en gehoorzaamheid gezworen hebt; hij wil niet alleen een dapper leger: want dapperheid, zonder kennis of beleid bestuurd, is meest de prooi van den koelen op het slagveld vergrijsden berekenaar; de koning wil een leger, welks bevelhebbers, even als die van Pruissen en Frankrijk, zich onderscheiden door eene beschaving, die met hunnen stand en rang, met hunne behoeften en vooruitzigten overeenkomt, en door de eeuw, in welke wij leven, gebiedend gevorderd wordt.

De verordeningen Z. M. op uwe wetenschappelijke vorming ademen overal dien wil, en ik hope, dat het uur en de plaats zelven, die ons bij elkander vinden, er de onmiskenbare uitdrukking van zijn zullen.

Het zal dus, M. H. niet te veel van u gevergd zijn, mene ik, indien ik eenige oogenblikken uwe aandacht inroepe op de volgende bedenkingen wegens den stijl. Ik heb geen oogmerk om u met lange voorbereidsels bezig te houden; liever wilde ik u al doende het allernoodzakelijkste leeren, dan door uitgebreide en veelzijdige beschouwingen over de eigenschappen van eenen goeden stijl ophouden. Maar ik dien u toch in ruwe omtrekken vooraf te zeggen, wat stijl eigenlijk zij, en wat er de voornaamste eigenschappen van uitmake.

Ieder woord heeft twee beteekenissen; eene eigenlijke of grondbeteekenis; en eene andere, die in het gebruik geldt. De eigenlijke beteekenis van het woord *stijl* is deze. De Romeinen schreven in was met eene metalen punt, en die punt, die hun dus voor penne gold, noemden zij *stilus*. Gelijk wij nu van eenen auteur, die eenen goeden schrijftrant heeft, zeggen, dat *zijne pen wel versneden* is, zoo spraken de Romeinen in den zelfden zin van eenen goeden of kwaden *stilus*. In die laatste beteekenis, M. H. hebben de tegenwoordige volken van Europa het woord *stilus* van de Romeinen overgenomen, gelijk gij duidelijk hoort in het Fransche *stile*, ons *stijl*, het Italiaansche *stilo*, en zoo vervolgens. De stijl is dus de wijze, de trant, waarop iemand zich

in het spreken of schrijven uitdrukt. En dewijl alle kunsten zoo vele middelen voor den mensch zijn, om zijn gevoel of denkbeeld langs verschillende wegen uit te drukken, is die beteekenis ook tot schilder-, beeldhouw- en bouwkunst overgegaan. Men schildert in den stijl van REMBRAND, men beitelt beelden in den stijl van MICHEL ANGELO, en men bouwt een Paleis in den stijl van CORINTHE, even zoo goed als men schrijft in den stijl van SCHILLER, SEGUR of HOOFT.

De stijl, met welken wij te doen hebben, is de kenmerkende trant, waarop de mensch zich in het spreken of schrijven uitdrukt. In het spreken, zegge ik, vooreerst. Wij spreken door woorden, en woorden zijn zoo vele bewerktuigde klanken, waardoor de mensch zich aan zijnen natuurgenoot mededeelt. Dewijl het dier noch onze denkbeelden noch onze spraakklanken bezit om ze uit te drukken, kan het dus ook geenen *stijl* hebben. Eigenlijk zijn het echter niet de woorden, die den stijl maken, maar hunne opeenvolging en verbinding tot eenen volzin; en de betrekking, in welke die volzin tot den voorgaanden en den volgenden, ja, tot den geheelen draad der rede staat. De woorden, welke wij bezigen, zijn dezelfde, allen genomen uit den schat derzelfde Nederlandsche taal; maar de wijze, waarop wij die woorden tot eene rede rangschikken, verschilt hemelsbreedte, en dat verschil maakt juist het karakter uit van datgene, wat wij *stijl* noemen.

Wat ik nu gezegd heb omtrent den stijl in

het spreken, M. H. heb ik ook gezegd omtrent den stijl in het schrijven. Het schrijven immers is niets anders dan de spraakklanken, waardoor wij anderen onze denkbeelden uitdrukken, met letters op het papier zigtbaar te maken. Wie de letters leest, brengt de spraakklanken of woorden uit, die er door aangeduid worden. Spreken en schrijven is dus het zelfde, met dit onderscheid, dat het schrijven eene afbeelding van het spreken is.

Hieruit volgt dus, M. H. dat iemand, die schrijft, zich altijd moet voorstellen, dat hij spreekt tot een ander. Daardoor alleen zal zijn stijl dien toedrang en die levendigheid verkrijgen, die de aandacht van den lezer boeijen. Wat mag toch wel de reden zijn, dat men bij de meeste redevoeringen en predikatien zoo veel geneigdheid voelt om, even of ons heulsap ingegeven wierd, een slaapje te nemen, en dat die zelfde redenaars in hun dagelijksch gesprek dikwerf zeer onderhoudende zijn en ieders aandacht weten te boeijen? De reden is bij der hand, M. H. Die redevoeringen zijn opgesteld in het studeervertrek, dus in de afgetrokkene eenzaamheid, zonder dat de man zich iemand anders voorstelde tot wien hij sprak dan zijn eigen persoon; door die alleenspraak, om mij zoo eens uit te drukken, heeft de man de geheele vergadering verveeld. Maar toen hij een persoon voor zich zag, aan wien hij zich mededeelen wilde, rigtte hij, onwillekeurig en zonder het zelf te bedoelen, zijne woorden en gebaarden in met het doel, om zijne denkbeelden op de duidelijkste,

natuurlijkste en eigenaardigste wijze aan zijnen natuurgenoot kenbaar te maken. En deze aanmerking, M. H. kan ik u nog door een ander voorbeeld bevestigen. Het is bekend en erkend, dat de vrouwen uitmunten door haren brievenstijl. De brieven der uitmuntendste mannen schieten bij die der vrouwen in levendigheid, natuurlijkheid, duidelijkheid, gemakkelijkheid verre te kort. De reden is, dat de meeste mannen ingekeerd tot zich zelven meer of minder op hunne brieven studeren, waardoor hun stijl afgetrokken en stroef wordt, terwijl de gezelschapzoeter vrouwen schrijven zonder zich een oogenblik te bedenken, even of zij tot dengene, aan wien zij schrijven, spraken. Door dien gezelschapstoon zetten zij haren stijl al dat wegslepende bij, waarvoor de brievenstijl, als een kout met zijnen vriend, zoo bij uitnemendheid berekend is.

Maar dan, zult gij zeggen M. H. was het maar best, dat men altijd daar maar henen schreef, zoo als de denkbeelden in ons opkomen! Wat zoo goed in den brievenstijl is, zal wel niet kwaad in de andere soorten van stijl zijn. Daar wilde ik u juist henen leiden, M. H. Na aftrek van den gemeenzamen toon, die den brief zoo bijzonder kenmerkt, zult gij u altijd in het schrijven daarbij het best bevinden, dat gij u iemand voor oogen stelt, wien gij iets beduiden wilt, en dat gij dan door uwe pen de gedachten onmiddelijk uit uwe ziel op het papier laat vloeijen. Hoe langer gij naderhand dan nog op het geschrevene omwerkt, en hoe meer nagels

gij er op stuk bijt, om het regt mooi te maken, hoe leelijker uw stijl worden zal. De boeren, zegt men, fatsoeneren hunne vormlooze jongen door ze te likken; maar de schrijvers likken hunne papieren kinders meesttijds zoo lang, dat zij alle natuur en leven verloren hebben, en niets dan een schrepel ligchaampje van nette maar vervelende letterklanken hebben overgehouden. De luchtige schetsen van eenen schilder zijn dus ook nader aan zijn denkbeeld dan zijne schilderijen.

De woorden stellen onze denkbeelden voor. Wat het woord onmiddelijker aan het denkbeeld ontspringt, wat het dat denkbeeld getrouwer, frisscher, en schooner aan anderen zal teruggeven. Op deze wijze wordt de taal de spiegel der menschelijke ziel. Gelijk de spiegel het beeld van ons gelaat terug kaatst, zoo stelt de stijl ons het beeld van de ziel des sprekers voor oogen. Maar nu begrijpt gij ook, M. H. dat uw stijl geheel van uwe ziel, en den staat der denkbeelden, welke zij vormt, zal afhangen. Plaatst eene leelijke vrouw voor den heldersten spiegel, en hij zal haar leelijk beeld des te getrouwer teruggeven. Nooit zult gij eene schoonheid in dien spiegel aanschouwen. Wel nu, mijne Heeren, drukt u uit in de rijkste en keurigste taal der wereld, maar laat het denkbeeld, dat uwe ziel vormt, gebrekkig zijn, en weest verzekerd, dat uw stijl gebrekkig zijn zal. Daarentegen plaatst eene frissche maagd, met al de aanlokkelijkheden van jeugd en schoonheid, voor eenen morsigen spiegel, en hij zal u, laat het

den wat minder helder zijn, jeugd en schoonheid teruggeven. Zoo ook gij, mijne H.! Zet uwe denkbeelden uit elkander, vormt u duidelijke voorstellingen van het voorwerp uwes geestes, en gij kunt verzekerd zijn, uwe taal moge niet aan de wetten der spraakkunstenaars beantwoorden, uwe spelling moge wemelen van fouten, uw stijl zal de helderheid en klaarheid, die in uwe gedachten heerscht, met onverzwakten luister teruggeven. Eene fout in den stijl is eene fout in de gedachte.

Dus, M. H. denkt klaar, en gij zult klaar spreken. Schrijft gelijk gij tot anderen spreekt, en gij zult in eenen klaren en duidelijken stijl schrijven. Deze klaarheid en duidelijkheid nu is de eerste van alle verdiensten in eenen goeden stijl. U te doen verstaan, u duidelijk en klaar te doen verstaan bij anderen, is het eerste oogmerk der menschelijke spraak, en alzoo van den schrijfstijl, waardoor de spraak aan het oog wordt voorgesteld. Al had uw stijl alle mogelijke verdiensten en hij miste deze, zoo zoude hij niets waardig zijn. Weest schatrijk in woorden, laten ze als olie in eene welluidende opeenvolging uit uwen mond vloeijen, dat uwe gansche rede prijke met de schoonste bloemen en de treffendste beelden, zoo gij niet juist en duidelijk het onderwerp uwer rede aanwijst, gij zult niemand treffen, omdat gij van niemand regt verstaan wordt. Indien gij voor u zelven oordeelt, en niet napraat wat anderen u voorzeggen, kunt gij nooit schoon en treffend vinden, wat gij niet begrijpt. Of gij moest aanspraak

willen maken op eene zonderlinge eigenschap der Nederlandsche dames van de bon ton, welke ik onder eene Fransche predikatie van Coquerel en in de Opera van Robert le Diable dikwerf tranen zag storten, daar men evenwel van de goede schepseltjes wist, dat ze weinig meer Fransch verstonden, dan er noodig was om een paar gants glacés te koopen bij Madame Pas de Loup.

Wanneer gij eenmaal uwe denkbeelden goed geschift en gescheiden hebt, mijne Heeren, en geleerd hebt u duidelijk uit te drukken, dan hebt gij de grootste moeijelijkheid overwonnen. Want duidelijk en bepaald in zijne taal te zijn is eene hoogstzeldzame eigenschap, hoewel zij daarvoor niet gehouden wordt; eene eigenschap, welke ik tegenwoordig aan geene twee schrijvers in Nederland durve toekennen. Maar als gij duidelijkheid en eenvoud in uwe voordragt hebt, dan zullen alle overige deugden van eenen goeden stijl, voor zoo verre gij daar vatbaar voor zijt, van zelven volgen.

De eerste deugd van den stijl, die er voor u uit zal vloeijen, is de gemakkelijkheid. En zonder gemakkelijkheid kan niets schoon zijn. Gaat in het renperk van Blondin, ziet de vervaarlijkste sprongen te paard maken, doch laat de rijder zich eene pijnlijke moeite geven om zijn werk te volbrengen, zoodat gij de angst op zijn gelaat en de teekenen zijner inspanning in zijne gewrongene ledematen aanschouwt: weg is de betoovering en het vermaak, dat gij u voorgesteld had. Dan eerst, wanneer hij zich met dezelfde gemakkelijkheid, met dezelfde losse bevalligheid op het za-

del als op den vloer der danszaal beweegt, zullen zijne kunsten u goed doen. En dit krijgt hij alleen door zijne kunst meester te zijn. Hij springt zoo lang op zijn paard om, dat hij het zadel ten laatste voor eenen vloer in beweging aanziet. Dit nu geldt voor alle schoone kunsten: waar geen gemak in de uitvoering is, daar is geene bevalligheid, geene schoonheid. Bovenal geldt dit in de taal. Voor dat gij schrijft maakt u eerst meester van het onderwerp, beziet het van alle kanten, en wanneer gij het duidelijk begrepen hebt, zet u neder en schrijft. Schrijft die woorden, die van zelven in u opkomen om uw denkbeeld uit te drukken, en weest nimmer bevreesd, dat die woorden wegblijven zullen. Want zoodanig zijn wij menschen gevormd, dat naast een duidelijk denkbeeld tevens het woord, waardoor het zich uitdrukt, geboren wordt, even als de schaduw nevens het ligchaam. Schrijft dat woord, die uitdrukking, M. H. Gij hebt er niet om gezocht; gij hebt u in geene bogten gewrongen om het te vinden. Het is dus een gemakkelijk en natuurlijk uitvloeisel uwer ziel, dat door aangeborene bevalligheid, even als alle andere gewrochten der natuur, de aandacht boeijen zal. Onmiddellijk aan het denkbeeld ontsprongen, zal elk ander gezocht of lang beduimeld woord den maagdom missen, waardoor dit zich aanbeveelt.

Deze duidelijke bevatting zal u voor een gebrek bovendien hoeden, hetwelk den stijl van hooge staatsmannen zelven somtijds ontsiert. Zij laten namelijk vele volzinnen in elkander vloeijen.

Wanneer men hen begint te lezen, is dikwerf de zin niet volkomen uit voor dat men één of twee bladzijden ten einde is. Zulk een stijl, M. H. heeft veel van de Neurenberger doosjes, die bij dozijnen in elkander zitten. Die er het laatste van wil hebben moet ze allen openen, en bij slot van rekening zit er nog dikwerf niets in. De reden dezer wijze van voorstelling is de duisterheid der denkbeelden van den schrijver. Indien hij zijne denkbeelden goed onderscheiden en van elkander gescheiden had, alsdan zouden zijne volzinnen ook scherp van elkander gescheiden zijn geweest, en geen anderen band gekend hebben, dan waardoor ze als deelen derzelfde reden tot het leveren van hetzelfde bewijs vereenigd zijn. In het algemeen kan ik u den raad geven, om niet meer dan één denkbeeld in elken volzin te brengen.

Ik zeide u straks, Mijne Heeren, dat nevens het denkbeeld het woord geboren wordt, [want wij denken zelfs in het woord], en dat gij het eerste woord, hetwelk de gedachte bij u verwekte, als het prilste en schilderachtigste, als het beste volgen moest. Doch zulks was in de onderstelling, dat gij de taal meester zijt. Er zijn zeer onderscheidene trappen in de waarheid en kracht der taal om het denkbeeld met de eigene kleuren, met welke het voor uwen geest zweeft, aan anderen overtegeven. Wanneer gij eerst begint uwe gedachten op het papier te brengen, zijt gij dikwerf niet voldaan over de woorden; zij drukken niet volkomen uit, wat gij bedoeld hebt: met één woord, gij gevoelt meer, dan

gij zeggen of schrijven kunt. Gij spreekt dus den ganschen schat der taal aan; gij spoort hare hulpmiddelen van heinde en verre op, en beproeft die. Deze oefening zet gij zoo lang voort, tot gij ten laatste eene behendigheid en vaardigheid verworven hebt, die u nooit om het woord of de uitdrukking verlegen laten. Gelijk den schilder, die na jaren oefening de teekenkunst en de behandeling der kleuren meester is geworden, eindelijk de beelden uit zijne ziel door het penceel als 't ware op het paneel vlieten, met dezelfde en nog veel grooter gemakkelijkheid ontvloeijen uwe ziel dan de woorden, die de ware voorstelling uwer denkbeelden met zich brengen. Als gij uwe eerste proeven naziet, zult gij bevinden, dat gij wel de ruwe omtrekken der gedachte, maar geenszins hare fijne schakeringen hebt uitgedrukt, en dewijl het juist door deze schakeringen is, dat wij ons van elkander onderscheiden, terwijl de ruwe omtrekken van het denkbeeld in ons allen vrij gelijk zijt, zoo ziet gij hier eene voldoende reden, waarom middenmatige schrijvers veel op elkander gelijken. Daar zij geenen voorraad van woorden hebben, noch de spreekwijzen en duizendvormige wendingen der taal magtig zijn, is er boven dien iets onbehelpelijks en armoedigs in hunne uitdrukking, het welk zoo weinig onze aandacht trekt, dat wij er niets kenmerkends in gewaar worden. Het gaat met middelmatige schrijvers even als met kladschilders; wij gaan ze beiden als karakterloos voorbij.

In welk een geheel ander licht vertoont de

schrijver zich aan u, Mijne Heeren, wanneer hij eenmaal zijn onderwerp en zijne taal beide meester is. Dan kan hij zijne pen geheel aan het bestuur der gedachten, die in hem opkomen, overgeven, en alsdan zal hij ook eenen eigenen stijl hebben. De meesten, gelijk ik zeide, hebben eenen algemeenen stijl zonder karakter; zoo als zij schrijven, schrijven er honderd. Maar een goed schrijver heeft eenen eigenen stijl; aan vier regels kent gij hem. Van waar dit verschijnsel? Verscheidenheid in de eenheid is de groote wet door geheel de natuur. Onder de ontelbare millioenen bladeren, welke elke lente laat groeijen, bestaan er geene twee, die elkander volkomen gelijken. Er zijn onder de ontelbare menschengeslachten geene twee aangezigten, die elkander in alles gelijken; nogthans bestaan zij uit dezelfde deelen. Deze verscheidenheid nu heerscht ook in onze karakters en wijzen van zien. Ieder gevoelt de waarheid en de schoonheid iets anders dan zijn natuurgenoot. Het is dezelfde waarheid, dezelfde schoonheid, maar erkend en gesmaakt met gewaarwordingen, die naar ieders bijzonder karakter eenigzins gewijzigd zijn. Wanneer vier uitmuntende schilders het zelfde meisje schilderen, zullen die vier pourtraiten u de volkomene gelijkheid van haar wedergeven; maar het licht, het koloriet, de gansche toon zal in allen verschillen. Zij hebben wel het zelfde beeld gezien, maar de uitwerking, welke het op hunne ziel oefende, was verschillende, en deze verschillen heeft ieder door zijn penceel teruggegeven. Zoo doen ook de goede schrijvers.

Om dat zij zich ongedwongen, juist zoo als zij zijn, op het papier kunnen uitstorten, vertoont hun stijl in zijne kleur en geheelen gang die schakeringen van hun gevoel, waardoor zij van elken anderen schrijver onderscheiden zijn.

Ook zult gij aan ieder voorwerp en denkbeeld zijnen waren eisch dan eerst geven, wanneer gij u in geene bogten behoeft te wringen om de ware uitdrukking te vinden, en al wringende in de onnatuurlijkste en wanstaltigste vormen uwer gedachten valt. Wansmaak is zeker de hoofdgrond van dit gebrek; maar onkunde der taal, en gevolgelijke nooddwang om naar de juiste uitdrukking als de blinde rond te tasten, vergrooten het tot walgens toe. Behalve dat ieder karakter zijne schakeringen heeft, ligt er in ieder onderwerp, dat men beschrijft, eene zekere kleur, welke de stijl eens schrijvers moet wedergeven. Een ander is het gevoel, dat de dood eener aangebedene moeder; een ander, dat het bijwonen van eenen veldslag; een ander, dat de opgaande zon; een ander, dat de schoonheid eener vrouw in ons verwekt. Alle deze wijzigingen van het gevoel des schrijvers moeten duidelijk in zijnen stijl uitkomen, of zijne voorstelling zoude niet volkomen zijn. Wel nu, M. H. die zal hij u wedergeven; indien hij schrijft gelijk hij denkt; als hij het woord, de uitdrukking ter neder schrijft, die onmiddelijk met het gevoel uit zijn hart opwelt, en dus woord en denkbeeld als ligchaam en ziel aan elkander vastzitten. Dan zult gij de teederheid des zoons voor zijne moeder, de ijzing van den menschen-

vriend over zijne geslagte broederen, en de verrukking van den jongeling over het voorwerp zijner liefde, beurtling in zijnen stijl zien ademen. En dan alleen, wanneer hij zich moet bedenken, en dus studeert om het regt mooi te krijgen, zal alle natuur en waarheid uit de voorstelling zijner aandoeningen geweken zijn. Gij verstaat mij immers wel, M. H! Wanneer een leeraar op de stoel zijne gemeente tot bidden wilde opwekken, en gij hem hoordet zeggen, « Laat ons met de steenen des gebeds de poorten des hemels indonderen?" Zoudt gij zulk eene uitdrukking met het plegtig gevoel, dat den leeraar voor den troon des oneindigen moet bezielen, weten overeen te brengen? Of wanneer gij eenen officier aan zijne manschappen in het gelid hoordet bevelen, « Mag ik de vrijheid wel bezigen, mijne kameraden, u te verzoeken, om uwe ligchamen naar den regter kant om te wenden?" Zoudt gij in zulk eenen stijl den mannelijken geest van bevel en stipte gehoorzaamheid, die de ziel van het krijgswezen is en in elken braven krijgsman huisvest, kunnen terugvinden? En geeft het korte en krachtige, *regtsom keer*, u dien geest niet veel beter terug? Of zoo BAMBERG u in de heldenspraak van ACHILLES eijeren uit de zak toverde, die er niet in waren, zoudt gij dit eenen stijl achten, die met het karakter, de afkomst en het werk van den man, die hem voerde, overeen kwam? Neen, in dit alles ziet gij niet dan logen. Tot waarheid in de voorstelling zal dan eerst uw stijl genaderd zijn, wanneer gij, meester van de taal, spreekt en schrijft uit uwe ziel.

Ook dan eerst, mijne Heeren, zult gij in het geval zijn, van het welk mijn vriend BILDERDIJK sprak,

Weest meester van de taal, gij zijt het van 't gemoed.

In uwe boezems, gelijk in die van elk gevoelig mensch, rijzen denkbeelden en aandoeningen op, die, kondet gij ze slechts naar waarheid mededeelen, geheel eene schare, die u hoorde, in vuur en vlam zouden zetten. Indien uwe bezeffen door de spraak konden geschetst worden, juist zoo als zij u verpletteren of verheffen, zij zouden door hunne aanstekende natuur de zelfde gewaarwordingen bij anderen verwekken; zij zouden ook uwe hoorders verheffen en verpletteren. Ziet daar, mijne Heeren, het geheim dier tooverkunst, waardoor groote dichters en redenaars zich in u als 't ware weten over te gieten, en duizend hoorders te slingeren als zoo vele ligchamen, die allen slechts door eene ziel, de ziel des sprekers, bewogen worden.

Mijne Heeren, ik heb genoeg met u geredekaveld. Wij willen liever tot de toepassing van het gesprokene op onderscheidene soorten van stijl overgaan; eerst, met u de gebreken in de taal en stijl van goede schrijvers te doen opmerken; vervolgens, met uwe eigene krachten in de duidelijke uitdrukking uwer denkbeelden door de Nederlandsche taal te beproeven en te ontwikkelen. Ik zegge, door de Nederlandsche taal, en wel, was het mogelijk, in alle hare zuiverheid. Tot de zuiverheid van den stijl behoort gewis de zuiverheid der taal; deekt evenwel niet, mij-

ne Heeren, dat zuiverheid van taal en stijl één zijn. Men kan onbesmet Nederlandsch schrijven, en toch eenen onaangenamen stijl hebben. Daarentegen kan een wegslepend schrijver dikwerf zondigen tegen den aard der taal. Van der Palm is een gemakkelijk en boeijend schrijver, geheel eenig in den waren volkstoon, schoon hij zich dikwerf tegen den aard van het Nederlandsch vergrijpt, terwijl het proza van Bilderdijk, die door zijn instinct belet wierd om ooit tegen den aard van het Nederlandsch te zondigen, door niemand gaarne gelezen wordt. Wanneer die groote dichter zijnen pegasus in het prosa brengt, mijne Heeren, is 't even of gij eenen schuimenden harddraver dwingt om langzaam te stappen als een bedaagd paard. Evenwel, ik herhale het, zuiverheid van taal ligt min of meer in zuiverheid van stijl opgesloten, wanneer hij wezenlijk dien naam verdienen zal. Want behalve dat het eene grove onkunde en slordigheid verraadt het achtbaar gebruik der taal te verkrachten, zoo dringt men daardoor ook beteekenissen aan de woorden op, welke zij niet hebben, en geeft alzoo aanleiding tot onduidelijkheid en verwarring van denkbeelden, die boven alles te vlieden zijn.

Maar waar of van wien, zult gij vragen, leren wij dat zuivere Nederlandsch? Mijne Heeren, de luchtkring, dien gij in dit opzigt inademt, is zoo innig verpest, dat ik geene kans hoegenaamd zie om u voor besmetting te hoeden. Het groote ongeluk onzer taal is haar gebrek aan eene eigene letterkunde, rijk genoeg

om den wolfshonger der natie naar telkens nieuwe boeken te verzadigen. Een gansch fabriekvol broodschrijvers, die hunne inspiratie in de maag vinden, zwoegt dus het gansche jaar door om uit alle mogelijke talen, in welke Romans of Novellen gemaakt zijn, vertalingen aan onze perssen te leveren, en het is de broddeltaal dezer ongelukkigen, die door altijd en schier bij uitsluiting gelezen te worden, in het bloed, de sappen, ja, in den levensader onzer spreek- en schrijftaal overgaat. — In den zelfden verderfelijken zin werken onze meestgeachte dagbladen. Het belangrijkste deel van hunnen inhoud bestaat in slechte vertalingen van artikels uit vreemde dagbladen, en gij weet, dat men in de negentiende eeuw elken dag met de courant opent en sluit even als voorheen met den bijbel. Er zijn verscheidene zotte, onzinnige woorden in zwang, die in de laatste tien jaren uit een zeker blad in onze taal geslopen zijn, en thans bijkans burgerrecht verworven hebben. — Onze geleerden vinden in de letterkunde onzer eigene taal ook op verre na geene spijze genoeg. Meest gaan zij te gast bij de Duitschers, wier taal met de onze naauw verwant is, en wier spraakvormen en eigendommelijkheden zij op de erbarmlijkste wijze met de onze verwarren en vermengen. Indien ik 't met het wetboek der edelmoedigheid of mijne rust rijmen konde, dooden aan te randen, dan zoude ik u den naam van eenen man noemen, die door elkander op elke bladzijde vijf Germanismen heeft gemaakt, en wiens schriften nogthans door invloed-

rijke leerlingen, die hem vergoden, als modellen van smaak en stijl gelezen, en den ganschen lande door aangeprezen worden. Nu alzoo het voorbeeld des verderfs boven van den hoogen parnas op u afdaalt, zal niemand het u, aan de wapenen gewijd, kwalijk duiden, zoo gij eenige Gallicismes, Germanismes, of welke ismes en inkruipers er meer zijn, met de redenaars en schrijvers van den eersten rang gemeen hebt. In de loop mijner lessen zal ik mij alleen beperken om u eenige der grofste en bespottelijkste misbruiken van dit soort onder 't oog te brengen, waartoe de meeste nieuwe boeken 't ons zelden aan rijken stof zullen laten ontbreken. Bij voorkeur wenschte ik echter uwe aandacht te vestigen op schrijvers van een vroeger geslacht. Wij leven in een tijdvak van doortocht van den eenen toestand naar een' anderen; wij zijn een geslacht van overgang tot andere staatkundige inrigtingen, andere uitvindingen, andere geloofsbegrippen, andere middelen van bestaan; met één woord, tot eene gansch andere wijze van zien en zijn. In deze crisis deelen ook alle talen van Europa, die er meest, zoo wel de eenvoud en klaarheid der uitdrukking, als eene gemakkelijke en natuurlijke constructie, bij inschieten. Gelijk alle maatschappijen thans op kunstige stelten loopen zoo ook alle talen. Om deze reden is het, mijne Heeren, dat ik uwe aandacht vooral wenschte te bepalen bij één of twee schrijvers der vorige eeuw, die zeker in overdrijving en praalzucht verre bij ons achterstaan, doch dit gebrek door

waarheid van gevoel, door zuiverheid van taal, en door eenen gekuischten, vasten, en duidelijken stijl, rijkelijk vergoeden.

J. H. HALBERTSMA.

Inleiding tot de lessen over stijl en geschiedenis aan de Heeren Cadetten van het 3de regiment ligte Dragonders. Col. FREDERIK BOUDEWIJN Vrijheer VAN GAGERN.

23 Dec. 1840.



Onderscheidene ingekomene stukken zijn voor een volgend jaar gespaard, nadien meer letterdruk bij het meer dan gewone getal der afbeeldingen de kosten te zeer verzwaard zoude hebben.

In het formaat van dezen

ALMANAK

wordt uitgegeven bij de Erven

VALCKENIER,

te Kampen,

en is bij den uitgever dezer te bekomen:

HISTORISCH

KAMPER KRONIJK,

DOOR

C. Moulin.

1839.

OVERIJSSELSCHE

ALMANAK

VOOR OUDHEID EN LETTEREN.

Overijsselsche ALMANAK voor OUDHEID EN LETTEREN.

1843.

Achtste Jaargang.



DEVENTER
J. DE LANGE
1842.

Overijsselsche
ALMANAK
VOOR
OUDHEID EN LETTEREN.
1843.

Achtste Jaargang.



DEVENTER
J. DE LANGE
1842.

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF *trigonometrisch bepaald is op* 52° 15′ 9″ *N. B. en* 3° 49′ 12″ (*in tijd* 15ᵐ 17ˢ) *Oosterlengte van Parijs of* 6° 9′ 37″ (*in tijd* 24ᵐ 38ˢ) *Oosterlengte van Greenwich.*

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag *dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.*

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld: — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, *van middag tot middernacht* avond *genoemd.*

Op de eerste bladzijde der maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen te behouden. Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans op- en ondergang beide aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den ondergang, van volle tot nieuwe maan alleen den

opgang, 't geen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgeblevene ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van zigtbaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

INHOUD.

Zons- en Maanverduisteringen.

Er vinden in dit jaar twee Zonsverduisteringen en ééne Maanverduistering plaats, waarvan alleen de laatste in onze streken zal kunnen worden gezien.

I. *Zonsverduistering* den 27 Junij. Bij ons onzigtbaar.

II. *Maanverduistering* den 6 en 7 December. De Eclips zal aanvangen den 6, 's avonds te 11u 42m en eindigen te 1u 29m na middernacht; hare grootte bedraagt 2d 5.

III. *Zonsverduistering* den 21 December. Bij ons onzigtbaar.

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN

VOOR HET JAAR 1843.

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . .	1843
Na de schepping der wereld	5792
Na de Joodsche tijdrekening beginnende 25 Sept.	5604
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden . . .	30

Het Guldengetal	1	De Zonnecirkel	4
De Epacta	XXX	De Romeinsche indictie	1

De Zondagsletter A.

Septuagesima	12 Febr.	Hemelvaart	25 Mei.
Vastenavond	28 Febr.	Pinksteren	4 Junij.
Aschdag	1 Maart.	Eerste Advent	3 Dec.
Paschen	16 April.		

Quatertempers.

Den 8, 10 en 11 Maart.	Den 20, 22 en 23 Sept.
Den 7, 9 en 10 Junij.	Den 20, 22 en 23 Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest . . . . den 16 Maart.
Paschen . . den 15, 16, 21 en 22 April.
Pinksteren of Wekenfeest den 4 en 5 Junij.
Nieuwjaarsfeest . . . den 25 en 26 Sept.
Groote Verzoendag . . . den 4 October.
Loofhuttenfeest . den 9, 10 en 15 October.
Vreugde der Wet . . . den 17 October.

De Lente begint den 21 Maart smorgens te 6 u. 22 m.
De Zomer begint den 22 Junij smorgens te 3 u. 19 m.
De Herfst begint den 23 Sept. 's avonds te 5 u. 27 m.
De Winter begint den 22 Dec. smorgens te 11 u. 5 m.

JANUARIJ,

1	Zondag	Nieuw-Jaarsdag.	's av.	on.
2	Maandag		6	0
3	Dingsdag		7	14
4	Woensd.		8	26
5	Donderd.		9	35
6	Vrijdag	*Drie Koningen.*	10	43
7	Zaturdag		11	51
8	Zondag		sm.	on.
9	Maandag	Koppermaandag.	1	1
10	Dingsdag		2	11
11	Woensd.		3	23
12	Donderd.		4	34
13	Vrijdag		5	40
14	Zaturdag		6	37
15	Zondag	H. Naam Jezus.	7	23
16	Maandag		's av.	op
17	Dingsdag		6	13
18	Woensd.		7	41
19	Donderd.	*Hare Majesteit de Koningin verj.*	9	7
20	Vrijdag		10	33
21	Zaturdag		11	58
22	Zondag		sm.	op
23	Maandag		1	22
24	Dingsdag		2	45
25	Woensd.	Pauli Bekeering.	4	1
26	Donderd.		5	8
27	Vrijdag		6	1
28	Zaturdag	Agnes H. Driev.	6	42
29	Zondag		7	12
30	Maandag		's av.	on.
31	Dingsdag		6	9

Louwmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	42	8	13	3	54
2	12	4	11	8	13	3	55
3	12	4	39	8	13	3	56
4	12	5	6	8	13	3	57
5	12	5	34	8	12	3	59
6	12	6	0	8	12	4	0
7	12	6	27	8	12	4	1
8	12	6	53	8	11	4	3
9	12	7	18	8	11	4	4
10	12	7	43	8	10	4	6
11	12	8	7	8	9	4	7
12	12	8	30	8	9	4	9
13	12	8	53	8	8	4	10
14	12	9	16	8	7	4	12
15	12	9	37	8	6	4	13
16	12	9	58	8	5	4	15
17	12	10	19	8	5	4	16
18	12	10	38	8	4	4	18
19	12	10	57	8	3	4	20
20	12	11	15	8	1	4	22
21	12	11	33	8	0	4	23
22	12	11	49	7	59	4	25
23	12	12	5	7	58	4	27
24	12	12	20	7	57	4	29
25	12	12	35	7	55	4	30
26	12	12	48	7	54	4	32
27	12	13	1	7	52	4	34
28	12	13	13	7	51	4	36
29	12	13	24	7	50	4	38
30	12	13	34	7	48	4	40
31	12	13	44	7	47	4	42

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 17 m. *langer*.

u. m.

Eerste kw. in den *Ram* 8 Jan. 's avonds te 8 36
Volle M. in de *Kreeft* 16 Jan. smorgens te 8 52
Laatste kw. in den *Scorpioen* 23 Jan. smorg. te 1 26
Nieuwe M. in den *Waterman* 30 Jan. 's av. te 0 26

Venus **vertoont zich als *morgenster* gedurende de negen eerste maanden van het jaar; zij komt op:**
1 Jan. smorg. te 6 u. 23 m.
15 Jan. smorg. te 5 u. 16 m.

Mars **staat bij *Spica* waarvan zij zich oostwaart verwijdert; zij komt in de vroegte op:**
1 Jan. smorg. te 2 u. 17 m.
15 Jan. smorg. te 2 u. 7 m.

Jupiter **wordt onzigtbaar in deze maand; zij gaat onder:**
1 Jan. 's av. te 5 u. 31 m.
15 Jan. 's av. te 4 u. 52 m.

Saturnus **ook komt smorgens laat op en gaat 's avonds vroeg onder.**

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

FEBRUARIJ,

1	Woensd.		's av. on.
2	Donderd.	*Maria Lichtmis.*	8 23
3	Vrijdag		9 37
4	Zaturdag		10 45
5	ZONDAG		11 54
6	Maandag		sm. on.
7	Dingsdag		1 4
8	Woensd.		2 14
9	Donderd.		3 21
10	Vrijdag		4 22
11	Zaturdag		5 12
12	ZONDAG	Septuagesima.	5 52
13	Maandag		6 23
14	Dingsdag		's av. op
15	Woensd.		6 38
16	Donderd.		8 7
17	Vrijdag		9 36
18	Zaturdag		11 4
19	ZONDAG	Sexagesima. *Kroonpr. Will.*	sm. op
20	Maandag	(*Fred. Paul Alex. Lod. verj.*	0 29
21	Dingsdag		1 50
22	Woensd.	Petri Cath.	3 1
23	Donderd.		3 58
24	Vrijdag	*St. Matheus.*	4 42
25	Zaturdag		5 15
26	ZONDAG	Quinquagesima.	5 39
27	Maandag		5 59
28	Dingsdag	Vastenavond.	6 15

SPROKKELMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 48 m. *langer.*	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.		u. m.
1	12	13	53	7	45	4	43	Eerste kw. in den *Stier*	
2	12	14	0	7	44	4	45	7 Febr. 's avonds te	4 57
3	12	14	7	7	42	4	47	Volle M. in den *Leeuw*	
4	12	14	14	7	40	4	49	14 Febr. 's avonds te	8 34
5	12	14	19	7	38	4	51	Laatste kw. in den *Schutter*	
6	12	14	23	7	37	4	53	21 Febr. smorg. te	11 10
7	12	14	27	7	35	4	55	*Venus* komt op:	
8	12	14	30	7	33	4	57	1 Febr. smorg. te 4 u. 50 m.	
9	12	14	32	7	31	4	59	15 Febr. smorg. te 4 u. 47 m.	
10	12	14	33	7	29	5	0	Den 7 Febr. heeft zij haren grootsten glans, en den	
11	12	14	34	7	28	5	2	28 hare grootste Westelijke afwijking van de Zon.	
12	12	14	34	7	26	5	4		
13	12	14	32	7	24	5	6		
14	12	14	31	7	22	5	8	*Mars* komt op:	
15	12	14	28	7	20	5	10	1 Febr. smorg. te 1 u. 55 m.	
16	12	14	25	7	18	5	12	15 Febr. smorg. te 1 u. 42 m.	
17	12	14	21	7	16	5	14		
18	12	14	16	7	14	5	16	*Jupiter* is onzigtbaar.	
19	12	14	10	7	12	5	18		
20	12	14	4	7	10	5	20	*Saturnus* komt op in het Zuid-Oosten:	
21	12	13	58	7	8	5	21	1 Febr. smorg. te 6 u. 44 m.	
22	12	13	50	7	5	5	23	15 Febr. smorg. te 5 u. 55 m.	
23	12	13	42	7	3	5	25		
24	12	13	34	7	1	5	27		
25	12	13	25	6	59	5	29		
26	12	13	15	6	57	5	31		
27	12	13	4	6	55	5	32		
28	12	12	54	6	52	5	34		

Zon in ♓ Pisces, den 19.

MAART,

1	Woensd.	Aschdag H. Driev.	's av.	on.
2	Donderd.		7	24
3	Vrijdag		8	32
4	Zaturdag		9	42
5	ZONDAG	Quadragesima Gr. Vastenav.	10	50
6	Maandag		sm.	on.
7	Dingsdag		0	0
8	Woensd.	Quatert. *Overijsselsche Biddag*	1	7
9	Donderd.	(*voor het Gewas.*	2	8
10	Vrijdag	Quatert.	3	2
11	Zaturdag	Quatert.	3	45
12	ZONDAG	Reminiscere.	4	19
13	Maandag		4	45
14	Dingsdag		5	8
15	Woensd.		5	28
16	Donderd.		's av.	op
17	Vrijdag		8	32
18	Zaturdag		10	2
19	ZONDAG	Oculi.	11	29
20	Maandag		sm.	op
21	Dingsdag		0	46
22	Woensd.		1	50
23	Donderd.		2	40
24	Vrijdag		3	16
25	Zaturdag	*Maria Boodschap.*	3	43
26	ZONDAG	Laetare.	4	4
27	Maandag		4	22
28	Dingsdag		4	36
29	Woensd.		4	50
30	Donderd.		5	4
31	Vrijdag		's av.	on.



DE HAVEZATE BUKHORST van de noordzijde te zien.

Lentemaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	12	42	6	50	5	36
2	12	12	30	6	48	5	38
3	12	12	18	6	46	5	40
4	12	12	5	6	43	5	42
5	12	11	52	6	41	5	44
6	12	11	38	6	39	5	45
7	12	11	24	6	37	5	47
8	12	11	9	6	34	5	49
9	12	10	54	6	32	5	51
10	12	10	38	6	30	5	53
11	12	10	23	6	27	5	54
12	12	10	[illegible]	6	25	5	56
13	12	9	50	6	23	5	58
14	12	9	33	6	20	6	0
15	12	9	16	6	18	6	2
16	12	8	59	6	16	6	3
17	12	8	41	6	13	6	5
18	12	8	24	6	11	6	7
19	12	8	6	6	9	6	9
20	12	7	48	6	6	6	10
21	12	7	30	6	4	6	12
22	12	7	11	6	2	6	14
23	12	6	53	5	59	6	15
24	12	6	35	5	57	6	17
25	12	6	16	5	54	6	19
26	12	5	58	5	52	6	21
27	12	5	39	5	50	6	22
28	12	5	21	5	48	6	24
29	12	5	2	5	45	6	26
30	12	4	44	5	43	6	28
31	12	4	26	5	41	6	29

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 7 m. *langer*.

u. m.

Nieuwe M. in de *Visschen* 1 Maart smorg. te 6 27

Eerste kw. in de *Tweelingen* 9 Maart sm. te 10 13

Volle M. in de *Maagd* 16 Maart smorgens te 6 23

Laatste kw. in den *Steenbok* 22 Maart 's av. te 10 58

Nieuwe M. in den *Ram* 31 Maart smorgens te 0 13

Venus komt op:

1 Maart smorg. te 4 u. 46 m.

15 Maart smorg. te 4 u. 40 m.

Mars komt op:

1 Maart smorg. te 1 u. 23 m.

15 Maart smorg. te 1 u. 1 m.

Jupiter komt op:

1 Maart smorg. te 6 u. 3 m.

15 Maart smorg. te 5 u. 14 m.

Saturnus komt op:

1 Maart smorg. te 5 u. 4 m.

15 Maart smorg. te 4 u. 12 m.

Zon in ♈ Aries, den 21.

APRIL,

1	Zaturdag		's av. on.
2	ZONDAG	Judica.	9 49
3	Maandag		10 57
4	Dingsdag		sm. on.
5	Woensd.		0 0
6	Donderd.		0 54
7	Vrijdag		1 40
8	Zaturdag	*Princes Wilh. Maria Soph.*	2 16
9	ZONDAG	PALMZONDAG. (*Louisa verj.*	2 45
10	Maandag		3 8
11	Dingsdag		3 29
12	Woensd.		3 48
13	Donderd.	Witte Dond. *H. Drievuldigh.*	4 7
14	Vrijdag	Goede Vrijdag.	's av. op
15	Zaturdag		8 56
16	ZONDAG	PASCHEN.	10 20
17	Maandag	2e PAASCHDAG.	11 33
18	Dingsdag		sm. op
19	Woensd.		0 31
20	Donderd.		1 14
21	Vrijdag		1 45
22	Zaturdag		2 9
23	ZONDAG	Quasimodo.	2 27
24	Maandag		2 43
25	Dingsdag		2 57
26	Woensd.		3 11
27	Donderd.		3 26
28	Vrijdag		3 42
29	Zaturdag		's av. on.
30	ZONDAG	Misericordia.	8 48

GRASMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	4	7	5	38	6	31
2	12	3	49	5	36	6	33
3	12	3	31	5	33	6	35
4	12	3	13	5	31	6	36
5	12	2	55	5	29	6	38
6	12	2	38	5	26	6	40
7	12	2	20	5	24	6	42
8	12	2	3	5	22	6	43
9	12	1	46	5	20	6	45
10	12	1	29	5	17	6	47
11	12	1	13	5	15	6	49
12	12	0	57	5	13	6	50
13	12	0	41	5	10	6	52
14	12	0	25	5	8	6	54
15	12	0	10	5	6	6	56
16	11	59	55	5	4	6	57
17	11	59	40	5	2	6	59
18	11	59	26	4	59	7	1
19	11	59	12	4	57	7	2
20	11	58	58	4	55	7	4
21	11	58	45	4	53	7	6
22	11	58	33	4	51	7	8
23	11	58	21	4	49	7	10
24	11	58	9	4	46	7	11
25	11	57	58	4	44	7	13
26	11	57	47	4	42	7	15
27	11	57	37	4	40	7	16
28	11	57	28	4	38	7	18
29	11	57	19	4	36	7	20
30	11	57	10	4	34	7	21

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 58 m. *langer.*

u. m.

Eerste kw. in de *Kreeft* 7 April 's avonds te 11 30

Volle M. in de *Weegschaal* 14 April 's av. te 2 53

Laatste kw. in den *Waterman* 21 April 's av. te 0 49

Nieuwe M. in den *Stier* 29 April 's avonds te 4 43

— —

Venus komt op:
1 April smorg. te 4 u. 25 m.
15 April smorg. te 4 u. 5 m.

Mars komt op:
1 April smorg. te 0 u. 28 m.
15 April 's av. te 11 u. 51 m.
Den 17 vertoont zij zich in de nabijheid der Maan.

Jupiter komt op:
1 April smorg. te 4 u. 15 m.
15 April smorg. te 3 u. 25 m.

Saturnus komt op:
1 April smorg. te 3 u. 9 m.
15 April smorg te 2 u. 15 m.

Zon in ♉ Taurus, den 20.

MEI,

1	Maandag	*Philipp. en Jacobus.*	's av. on.
2	Dingsdag		10 50
3	Woensd.	Kruisvinding.	11 38
4	Donderd.		sm. on.
5	Vrijdag		0 17
6	Zaturdag		0 47
7	ZONDAG	Jubilate.	1 12
8	Maandag		1 32
9	Dingsdag		1 51
10	Woensd.		2 9
11	Donderd.		2 28
12	Vrijdag		2 50
13	Zaturdag		's av. op
14	ZONDAG	Cantate.	9 9
15	Maandag		10 15
16	Dingsdag		11 6
17	Woensd.		11 43
18	Donderd.		sm op
19	Vrijdag		0 10
20	Zaturdag		0 31
21	ZONDAG	Vocem.	0 48
22	Maandag	Kruisdag.	1 4
23	Dingsdag		1 17
24	Woensd.		1 32
25	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	1 47
26	Vrijdag		2 6
27	Zaturdag		2 27
28	ZONDAG	Exaudi.	2 56
29	Maandag		's av. on.
30	Dingsdag		9 36
31	Woensd.		10 18

BLOEIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	57	2	4	32	7	23
2	11	56	54	4	30	7	25
3	11	56	47	4	28	7	26
4	11	56	41	4	26	7	28
5	11	56	35	4	24	7	30
6	11	56	30	4	22	7	31
7	11	56	25	4	21	7	33
8	11	56	20	4	19	7	35
9	11	56	17	4	17	7	37
10	11	56	14	4	15	7	38
11	11	56	11	4	14	7	40
12	11	56	9	4	12	7	42
13	11	56	7	4	10	7	43
14	11	56	7	4	8	7	45
15	11	56	6	4	7	7	46
16	11	56	6	4	5	7	48
17	11	56	7	4	4	7	49
18	11	56	9	4	2	7	51
19	11	56	11	4	1	7	52
20	11	56	13	4	0	7	54
21	11	56	16	3	58	7	55
22	11	56	20	3	57	7	57
23	11	56	24	3	55	7	58
24	11	56	29	3	54	8	0
25	11	56	34	3	53	8	1
26	11	56	40	3	52	8	2
27	11	56	46	3	50	8	4
28	11	56	53	3	49	8	5
29	11	57	0	3	48	8	6
30	11	57	8	3	47	8	7
31	11	57	16	3	46	8	9

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 34 m. *langer*.

u. m.

Eerste kw. in den *Leeuw* 7 Mei smorgens te 8 49

Volle M. in den *Scorpioen* 13 Mei 's av. te 10 59

Laatste kw. in den *Waterman* 21 Mei smorg te 4 19

Nieuwe M. in de *Tweelingen* 29 Mei smorg te 7 19

——

Venus komt op:
1 Mei smorg. te 3 u. 37 m.
15 Mei smorg. te 3 u. 10 m.

Mars komt op:
1 Mei 's avonds te 11 u. 2 m.
15 Mei 's avonds te 10 u. 7 m.

Jupiter komt op:
1 Mei smorg. te 2 u. 27 m.
15 Mei smorg. te 1 u. 36 m.

Saturnus komt op:
1 Mei smorg. te 1 u. 13 m.
15 Mei smorg te 0 u. 18 m.

Zon in ♊ Gemini, den 21.

JUNIJ,

1	Donderd.		's av. on.
2	Vrijdag		11 16
3	Zaturdag		11 38
4	ZONDAG	PINKSTEREN.	11 57
5	Maandag	2e PINKSTERDAG.	sm. on.
6	Dingsdag		0 14
7	Woensd.	Quatert.	0 32
8	Donderd.		0 52
9	Vrijdag	Quatert.	1 16
10	Zaturdag	Quatert.	1 47
11	ZONDAG	*Dom. Trin. H. Drievuldigheid.*	2 28
12	Maandag		's av. op
13	Dingsdag	*Prins Will. Fred. Hendr. verj.*	9 38
14	Woensd.		10 10
15	Donderd.	*Sacrament.*	10 34
16	Vrijdag		10 53
17	Zaturdag	*Kroonprinc. Soph. Fred. Math. verj.*	11 9
18	ZONDAG	Overw. bij Waterloo. *Dank-*	11 24
19	Maandag	*(en Bededag.*	11 38
20	Dingsdag		11 53
21	Woensd.		sm. op
22	Donderd.		0 10
23	Vrijdag		0 30
24	Zaturdag	Johan Babtist.	0 55
25	ZONDAG		1 29
26	Maandag		2 12
27	Dingsdag		's av. on.
28	Woensd.	Vast.	8 52
29	Donderd.	*Petrus en Paulus.*	9 21
30	Vrijdag		9 44

ZOMERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	57	25	3	45	8	10
2	11	57	34	3	45	8	11
3	11	57	43	3	44	8	12
4	11	57	53	3	43	8	13
5	11	58	3	3	42	8	14
6	11	58	13	3	41	8	15
7	11	58	24	3	41	8	16
8	11	58	35	3	40	8	17
9	11	58	46	3	40	8	18
10	11	58	58	3	39	8	19
11	11	59	9	3	39	8	19
12	11	59	21	3	39	8	20
13	11	59	33	3	38	8	21
14	11	59	46	3	38	8	21
15	11	59	58	3	38	8	22
16	12	0	11	3	38	8	22
17	12	0	23	3	38	8	23
18	12	0	36	3	38	8	23
19	12	0	49	3	38	8	24
20	12	1	2	3	38	8	24
21	12	1	15	3	38	8	24
22	12	1	28	3	38	8	25
23	12	1	41	3	38	8	25
24	12	1	54	3	39	8	25
25	12	2	7	3	39	8	25
26	12	2	20	3	39	8	25
27	12	2	32	3	40	8	25
28	12	2	45	3	40	8	25
29	12	2	57	3	41	8	25
30	12	3	9	3	41	8	24

De dagen worden van 1—21 Junij 22 m. *langer*; van daar tot aan het einde der maand 5 m. *korter*.

u. m.

Eerste kw. in de *Maagd* 5 Junij 's avonds te 3 0

Volle M. in den *Schutter* 12 Junij smorg. te 7 34

Laatste kw. in de *Visschen* 19 Junij 's av. te 8 55

Nieuwe M. in de *Kreeft* 27 Junij 's avonds te 7 45

Venus komt op:
1 Junij smorg. te 2 u. 38 m.
15 Junij smorg. te 2 u. 20 m.

Mars komt op:
1 Junij 's av. te 8 u. 48 m.
15 Junij 's av. te 7 u. 34 m.
Den 6 Junij is zij in tegenstand met de Zon.

Jupiter komt op:
1 Junij smorg. te 0 u. 32 m.
15 Junij 's av. te 11 u. 34 m.

Saturnus komt op:
1 Junij 's av. te 11 u. 6 m.
15 Junij 's av. te 10 u. 9 m.

Zon in ♋ Cancer, den 22.

JULIJ,

1	Zaturdag		's av. on.
2	ZONDAG	Maria Visitatie.	10 22
3	Maandag		10 39
4	Dingsdag		10 58
5	Woensd.		11 20
6	Donderd.		11 47
7	Vrijdag		sm. on.
8	Zaturdag		0 25
9	ZONDAG		1 10
10	Maandag		2 10
11	Dingsdag		's av. op
12	Woensd.		8 36
13	Donderd.		8 57
14	Vrijdag		9 15
15	Zaturdag		9 30
16	ZONDAG		9 45
17	Maandag		9 59
18	Dingsdag		10 15
19	Woensd.	Honsdagen begin.	10 34
20	Donderd.		10 57
21	Vrijdag		11 26
22	Zaturdag		sm. op
23	ZONDAG		0 4
24	Maandag		0 54
25	Dingsdag	St. Jacob.	1 56
26	Woensd.		3 8
27	Donderd.		's av. on.
28	Vrijdag		8 9
29	Zaturdag		8 28
30	ZONDAG		8 46
31	Maandag		9 5

HOOIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	3	21	3	42	8	24
2	12	3	33	3	43	8	24
3	12	3	44	3	43	8	24
4	12	3	55	3	44	8	23
5	12	4	6	3	45	8	22
6	12	4	17	3	46	8	22
7	12	4	27	3	47	8	21
8	12	4	36	3	48	8	21
9	12	4	46	3	49	8	20
10	12	4	54	3	50	8	19
11	12	5	3	3	51	8	18
12	12	5	11	3	52	8	18
13	12	5	18	3	53	8	17
14	12	5	25	3	54	8	16
15	12	5	32	3	56	8	15
16	12	5	38	3	57	8	14
17	12	5	44	3	58	8	13
18	12	5	49	3	59	8	12
19	12	5	54	4	1	8	10
20	12	5	58	4	2	8	9
21	12	6	1	4	3	8	8
22	12	6	4	4	5	8	7
23	12	6	7	4	6	8	5
24	12	6	9	4	8	8	4
25	12	6	10	4	9	8	2
26	12	6	11	4	10	8	1
27	12	6	11	4	12	8	0
28	12	6	11	4	13	7	58
29	12	6	10	4	15	7	56
30	12	6	8	4	16	7	55
31	12	6	6	4	18	7	53

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 10 m. *korter*.

u. m.

Eerste kw. in de *Weegschaal* 4 Julij 's av. te 7 27
Volle M. in den *Steenbok* 11 Julij 's av. te 5 30
Laatste kw. in den *Ram* 19 Julij 's avonds te 2 3
Nieuwe M. in den *Leeuw* 27 Julij smorgens te 6 7

***Venus* komt op:**
1 Julij smorg. te 2 u. 9 m.
15 Julij smorg. te 2 u. 14 m.

***Mars* gaat onder:**
1 Julij smorg. te 1 u. 23 m.
15 Julij smorg. te 0 u. 23 m.

***Jupiter* komt op:**
1 Julij 's av. te 10 u. 30 m.
15 Julij 's av. te 9 u. 34 m.

***Saturnus* komt op:**
1 Julij 's avonds te 9 u. 4 m.
15 Julij 's avonds te 8 u. 4 m.
Den 15 is zij in tegenstand met de Zon.

Zon in ♌ Leo, den 23.

AUGUSTUS,

1	Dingsdag		's av. on.
2	Woensd.	*Prins Will. Alex. Fred. Const.*	9 52
3	Donderd.	(*Nicol. Mich. verj.*	10 25
4	Vrijdag		11 7
5	Zaturdag		sm. on.
6	ZONDAG		0 1
7	Maandag	St. Albert.	1 7
8	Dingsdag		2 20
9	Woensd.		3 35
10	Donderd.	St. Laurens.	's av. op
11	Vrijdag		7 37
12	Zaturdag		7 52
13	ZONDAG		8 6
14	Maandag		8 22
15	Dingsdag	*Maria Hemelvaart.*	8 40
16	Woensd.		9 0
17	Donderd.		9 26
18	Vrijdag		10 0
19	Zaturdag	Hondsdagen einde.	10 44
20	ZONDAG		11 39
21	Maandag		sm. op
22	Dingsdag		0 46
23	Woensd.		2 2
24	Donderd.	St. Bartholomeus.	3 23
25	Vrijdag		's av. on.
26	Zaturdag		6 51
27	ZONDAG		7 11
28	Maandag		7 32
29	Dingsdag	St. Jans Onthoofding.	7 56
30	Woensd.		8 28
31	Donderd.		9 7

OOGSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	6	3	4	20	7	52
2	12	6	0	4	21	7	50
3	12	5	56	4	23	7	48
4	12	5	51	4	24	7	46
5	12	5	46	4	26	7	45
6	12	5	40	4	27	7	43
7	12	5	33	4	29	7	41
8	12	5	26	4	31	7	39
9	12	5	18	4	32	7	37
10	12	5	10	4	34	7	35
11	12	5	1	4	36	7	33
12	12	4	52	4	37	7	31
13	12	4	42	4	39	7	29
14	12	4	31	4	41	7	27
15	12	4	20	4	42	7	25
16	12	4	8	4	44	7	23
17	12	3	56	4	46	7	21
18	12	3	44	4	47	7	19
19	12	3	31	4	49	7	17
20	12	3	17	4	51	7	15
21	12	3	3	4	52	7	13
22	12	2	49	4	54	7	10
23	12	2	34	4	56	7	8
24	12	2	18	4	57	7	6
25	12	2	2	4	59	7	4
26	12	1	46	5	1	7	2
27	12	1	30	5	2	7	0
28	12	1	13	5	4	6	57
29	12	0	55	5	6	6	55
30	12	0	38	5	7	6	53
31	12	0	19	5	9	6	51

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 55 m *korter*.

u. m.

Eerste kw. in den *Scorpioen* 2 Aug. 's av. te 11 51

Volle M. in den *Waterman* 10 Aug. smorg. te 5 19

Laatste kw. in den *Stier* 18 Aug. smorgens te 7 14

Nieuwe M. in de *Maagd* 25 Aug. 's avonds te 3 0

Venus komt op:

1 Aug. smorg. te 2 u. 43 m.

15 Aug. smorg. te 3 u. 22 m.

Mars gaat onder:

1 Aug. 's av. te 11 u. 20 m.

15 Aug. 's av. te 10 u. 42 m.

Jupiter komt op:

1 Aug. 's av. te 8 u. 24 m.

15 Aug. 's av. te 7 u. 26 m.

Den 16 is zij in tegenstand met de Zon.

Saturnus gaat onder:

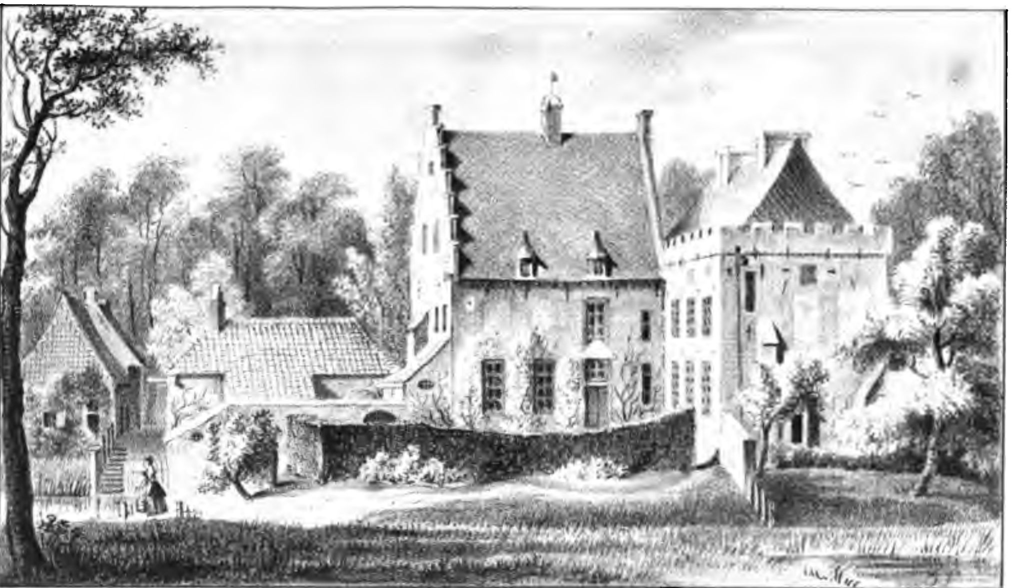
1 Aug. smorg. te 2 u. 55 m.

15 Aug. smorg. te 1 u. 55 m

Zon in ♍ Virgo, den 23.

SEPTEMBER,

1	Vrijdag		's av. on.
2	Zaturdag		11 0
3	ZONDAG		sm. on.
4	Maandag	*Prins Will. Nicol. Alex. Fred.*	0 10
5	Dingsdag	(*Karel Hendr. verj.*	1 24
6	Woensd.		2 37
7	Donderd.		3 50
8	Vrijdag	*Maria Geboorte.*	's av. op
9	Zaturdag		6 14
10	ZONDAG		6 29
11	Maandag		6 47
12	Dingsdag		7 6
13	Woensd.		7 30
14	Donderd.	Kruisverheffing.	8 0
15	Vrijdag		8 39
16	Zaturdag		9 29
17	ZONDAG	St. Lambert.	10 29
18	Maandag		11 39
19	Dingsdag		sm. op
20	Woensd.	Quatert.	0 56
21	Donderd.	St. Mattheus.	2 17
22	Vrijdag	Quatert.	3 41
23	Zaturdag	Quatert.	's av. on.
24	ZONDAG		5 34
25	Maandag		5 58
26	Dingsdag		6 27
27	Woensd.		7 5
28	Donderd.		7 54
29	Vrijdag	St. Michiel.	8 54
30	Zaturdag		10 2



DE HAVEZATE BIJKHORST van de zuidzijde te zien.

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	0	1	5	11	6	48
2	11	59	42	5	12	6	46
3	11	59	23	5	14	6	44
4	11	59	4	5	16	6	41
5	11	58	44	5	17	6	39
6	11	58	21	5	19	6	37
7	11	58	4	5	21	6	34
8	11	57	44	5	22	6	32
9	11	57	24	5	24	6	30
10	11	57	3	5	26	6	28
11	11	56	42	5	27	6	25
12	11	56	21	5	29	6	23
13	11	56	0	5	31	6	21
14	11	55	39	5	32	6	18
15	11	55	18	5	34	6	16
16	11	54	57	5	36	6	13
17	11	54	36	5	37	6	11
18	11	54	15	5	39	6	8
19	11	53	54	5	41	6	6
20	11	53	33	5	42	6	4
21	11	53	12	5	44	6	1
22	11	52	51	5	46	5	59
23	11	52	30	5	47	5	57
24	11	52	10	5	49	5	54
25	11	51	49	5	51	5	52
26	11	51	29	5	53	5	50
27	11	51	9	5	54	5	47
28	11	50	49	5	56	5	45
29	11	50	29	5	58	5	42
30	11	50	9	5	59	5	40

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. *korter*.

u. m.

Eerste kw. in den *Schutter* 1 Sept. smorg. te 5 47

Volle M. in de *Visschen* 8 Sept. 's avonds te 7 22

Laatste kw. in de *Tweelingen* 16 Sept. 's av. te 11 37

Nieuwe M. in de *Weegschaal* 23 Sept. 's av. te 11 17

Eerste kw. in den *Steenbok* 30 Sept. 's av. te 2 34

——

Venus nadert tot de Zon; zij komt op:
1 Sept. smorg. te 4 u. 15 m.
15 Sept. smorg. te 5 u. 1 m.

Mars gaat onder:
1 Sept. 's av. te 10 u. 5 m.
15 Sept. 's av. te 9 u. 44 m.

Jupiter gaat onder:
1 Sept. smorg. te 3 u. 23 m.
15 Sept. smorg. te 2 u. 20 m.

Saturnus gaat onder:
1 Sept. smorg. te 0 u. 44 m.
15 Sept. 's av. te 11 u. 43 m.

Zon in ♎ Libra, den 23.

OCTOBER,

1	ZONDAG		's av. on. 11 15
2	Maandag		sm. on.
3	Dingsdag		0 29
4	Woensd.		1 41
5	Donderd.		2 51
6	Vrijdag		4 1
7	Zaturdag		5 9
8	ZONDAG	Maria v. Rem.	's av. op
9	Maandag		5 12
10	Dingsdag	Victor.	5 35
11	Woensd.		6 4
12	Donderd.		6 39
13	Vrijdag		7 24
14	Zaturdag		8 20
15	ZONDAG		9 24
16	Maandag	St. Gallus.	10 36
17	Dingsdag		11 53
18	Woensd.	St. Lucas.	sm. op
19	Donderd.		1 13
20	Vrijdag		2 35
21	Zaturdag		4 1
22	ZONDAG		5 29
23	Maandag		's av. on.
24	Dingsdag		4 58
25	Woensd.		5 43
26	Donderd.		6 40
27	Vrijdag		7 48
28	Zaturdag	*Simon* en *Judas.*	9 2
29	ZONDAG		10 17
30	Maandag		11 31
31	Dingsdag		sm. on.

WIJNMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 4 m. *korter*.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	u. m.
1	11	49	50	6	1	5	38	Volle M. in den *Ram*
2	11	49	31	6	3	5	35	8 Oct. smorgens te 11 41
3	11	49	12	6	4	5	33	Laatste kw. in de *Kreeft*
4	11	48	53	6	6	5	31	16 Oct. 's avonds te 2 24
5	11	48	35	6	8	5	28	Nieuwe M. in de *Weegschaal*
6	11	48	18	6	10	5	26	23 Oct. sm. te 8 0
7	11	48	0	6	11	5	24	Eerste kw. in den *Waterman*
8	11	47	43	6	13	5	21	30 Oct. smorg. te 3 7
9	11	47	26	6	15	5	19	*Venus* verliest zich in de
10	11	47	10	6	17	5	17	Zonnestralen; den 2 Octo-
11	11	46	55	6	18	5	15	ber komt zij in conjunctie
12	11	46	39	6	20	5	12	met de Zon; in het laatst
13	11	46	25	6	22	5	10	der maand begint zij zich
14	11	46	10	6	24	5	8	als *avondster* te vertoonen.
15	11	45	57	6	26	5	6	*Mars* gaat onder:
16	11	45	44	6	27	5	3	1 Oct. 's avonds te 9 u. 32 m.
17	11	45	31	6	29	5	1	15 Oct. 's avonds te 9 u. 24 m.
18	11	45	19	6	31	4	59	
19	11	45	8	6	33	4	57	*Jupiter* gaat onder:
20	11	44	58	6	35	4	55	1 Oct. smorg. te 1 u. 20 m.
21	11	44	48	6	36	4	53	15 Oct. smorg. te 0 u. 22 m.
22	11	44	38	6	38	4	50	
23	11	44	30	6	40	4	48	*Saturnus* gaat onder:
24	11	44	22	6	42	4	46	1 Oct. 's avonds te 10 u. 39 m.
25	11	44	14	6	44	4	44	15 Oct. 's av. te 9 u. 46 m.
26	11	44	8	6	46	4	42	
27	11	44	2	6	47	4	40	
28	11	43	57	6	49	4	38	
29	11	43	53	6	51	4	36	
30	11	43	49	6	53	4	34	
31	11	43	46	6	55	4	32	

Zon in ♏ Scorpio, den 24.

NOVEMBER,

1	Woensd.	*Allerh.* Overijss. dankdag	sm. on.
2	Donderd.	(voor het Gewas.	1 52
3	Vrijdag	St. Hubert.	3 0
4	Zaturdag		4 8
5	ZONDAG		5 15
6	Maandag		6 23
7	Dingsdag	St. Willebrordus.	's av. op
8	Woensd.		4 40
9	Donderd.		5 23
10	Vrijdag		6 15
11	Zaturdag	St. Marten.	7 17
12	ZONDAG	St. Lebuinus.	8 25
13	Maandag		9 38
14	Dingsdag		10 55
15	Woensd.		sm. op
16	Donderd.		0 13
17	Vrijdag		1 34
18	Zaturdag		2 57
19	ZONDAG	Oct. St. Lebuinus.	4 24
20	Maandag		5 52
21	Dingsdag	Maria Presentatie.	's av. on.
22	Woensd.		4 21
23	Donderd.		5 26
24	Vrijdag		6 40
25	Zaturdag	St. Catharina H. Drievuld.	7 58
26	ZONDAG		9 14
27	Maandag		10 28
28	Dingsdag		11 40
29	Woensd.		sm. on.
30	Donderd.	St. Andreas.	0 49

Slagtmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	43	44	6	57	4	30
2	11	43	43	6	59	4	28
3	11	43	42	7	0	4	26
4	11	43	43	7	2	4	24
5	11	43	44	7	4	4	23
6	11	43	45	7	6	4	21
7	11	43	48	7	8	4	19
8	11	43	52	7	10	4	17
9	11	43	56	7	12	4	16
10	11	44	2	7	13	4	14
11	11	44	8	7	15	4	13
12	11	44	15	7	17	4	11
13	11	44	22	7	19	4	9
14	11	44	31	7	21	4	8
15	11	44	41	7	22	4	6
16	11	44	51	7	24	4	5
17	11	45	3	7	26	4	4
18	11	45	15	7	28	4	2
19	11	45	28	7	30	4	1
20	11	45	42	7	31	4	0
21	11	45	56	7	33	3	58
22	11	46	12	7	35	3	57
23	11	46	28	7	36	3	56
24	11	46	45	7	38	3	55
25	11	47	3	7	40	3	54
26	11	47	21	7	41	3	53
27	11	47	41	7	43	3	52
28	11	48	1	7	45	3	51
29	11	48	21	7	46	3	50
30	11	48	43	7	48	3	49

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. *korter*.

u. m.

Volle M. in den *Stier* 7 Nov. smorgens te 5 46
Laatste kw. in den *Leeuw* 15 Nov. smorgens te 2 58
Nieuwe M. in den *Scorpioen* 21 Nov. 's av. te 5 58
Eerste kw. in de *Visschen* 28 Nov. 's avonds te 7 33

Venus is *avondster;* zij gaat onder:
1 Nov. 's avonds te 4 u. 49 m.
15 Nov. 's av. te 4 u. 36 m.

Mars gaat onder:
1 Nov. 's avonds te 9 u. 25 m.
15 Nov. 's av. te 9 u. 30 m.

Den 30 vertoonen zich *Mars* en *Jupiter* digt bij elkander.

Jupiter gaat onder:
1 Nov. 's av. te 11 u. 16 m.
15 Nov. 's av. te 10 u. 27 m.

Saturnus gaat onder:
1 Nov. 's av. te 8 u. 43 m.
15 Nov. 's av. te 7 u. 53 m.

Zon in ♐ Sagitt., den 22.

DECEMBER,

1	Vrijdag		sm.	on.
2	Zaturdag		3	4
3	ZONDAG	1 Advent.	4	12
4	Maandag		5	19
5	Dingsdag		6	25
6	Woensd.	St. Nicolaas, Vast. *Z. M. Koning*	7	26
7	Donderd.	*(Willem II verj.*	's av.	op
8	Vrijdag	*Maria Ontvangenis.* Vast.	5	9
9	Zaturdag		6	17
10	ZONDAG	2 Advent.	7	29
11	Maandag		8	44
12	Dingsdag		10	1
13	Woensd.	Vast.	11	19
14	Donderd.		sm.	op
15	Vrijdag	Vast.	0	38
16	Zaturdag		2	0
17	ZONDAG	3 Advent.	3	25
18	Maandag		4	50
19	Dingsdag		6	12
20	Woensd.	Quatert. Vast.	7	23
21	Donderd.	St. Thomas.	's av.	on.
22	Vrijdag	Quatert. Vast.	5	29
23	Zaturdag	Quatert.	6	48
24	ZONDAG	4 Advent. Vast.	8	6
25	Maandag	CHRISTUS GEBOORTE.	9	21
26	Dingsdag	2e KERSDAG.	10	33
27	Woensd.	*St. Johan Evangelist.*	11	42
28	Donderd.	Onschuldige Kinder.	sm.	on.
29	Vrijdag		0	50
30	Zaturdag		1	58
31	ZONDAG	Silvester.	3	5

Wintermaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	5	7	49	3	49
2	11	49	28	7	51	3	48
3	11	49	51	7	52	3	47
4	11	50	15	7	53	3	47
5	11	50	39	7	55	3	46
6	11	51	4	7	56	3	46
7	11	51	30	7	58	3	45
8	11	51	56	7	59	3	45
9	11	52	22	8	0	3	44
10	11	52	49	8	1	3	44
11	11	53	17	8	2	3	44
12	11	53	44	8	3	3	44
13	11	54	13	8	4	3	44
14	11	54	41	8	5	3	44
15	11	55	10	8	6	3	44
16	11	55	39	8	7	3	44
17	11	56	9	8	8	3	44
18	11	56	38	8	9	3	45
19	11	57	8	8	9	3	45
20	11	57	38	8	10	3	45
21	11	58	8	8	11	3	46
22	11	58	38	8	11	3	46
23	11	59	8	8	12	3	47
24	11	59	38	8	12	3	47
25	12	0	8	8	12	3	48
26	12	0	38	8	13	3	48
27	12	1	8	8	13	3	49
28	12	1	38	8	13	3	50
29	12	2	7	8	13	3	51
30	12	2	36	8	13	3	52
31	12	3	5	8	13	3	53

De dagen worden van 1—21 Dec. 25 m. *korter*; van daar tot aan het einde der maand 6 m. *langer*.

u. m.

Volle M. in de *Tweelingen* 7 Dec. smorg. te 0 25
Laatste kw. in de *Maagd* 14 Dec. 's avonds te 1 17
Nieuwe M. in den *Schutter* 21 Dec. smorg. te 5 33
Eerste kw. in den *Ram* 28 Dec. 's avonds te 3 17

———

Venus gaat onder:
1 Dec. 's avonds te 4 u. 36 m.
15 Dec. 's av. te 4 u. 57 m.

Mars gaat onder:
1 Dec. 's avonds te 9 u. 37 m.
15 Dec. 's av. te 9 u. 42 m.

Jupiter gaat onder:
1 Dec. 's avonds te 9 u. 35 m.
15 Dec. 's av. te 8 u. 53 m.

Saturnus gaat onder:
1 Dec. 's avonds te 6 u. 58 m.
15 Dec. 's av. te 6 u. 10 m.

Zon in ♑ Capric., den 22.

GENEALOGIE

VAN HET

KONINKLIJKE HUIS.

WILLEM FREDERIK GEORGE LODEWIJK de II, sedert 7 October 1840 Koning der Nederlanden, Groot Hertog van Luxemburg, Hertog van Limburg, enz. geboren den 6 December 1792. Gehuwd den 21 Februarij 1816 met:

ANNA PAUWLONA, Groothertogin van Rusland, geboren den 19 Januarij 1795.

Kinderen :

WILLEM ALEXANDER PAUL FREDERIK LODEWIJK, Prins van Oranje, Kroonprins, geboren den 19 Februarij 1817. Gehuwd den 18 Junij 1839 met SOPHIE FREDERIKE MATHILDE, geboren den 17 Junij 1818, dochter van Z. M. den Koning van Wurtenberg.

WILLEM ALEXANDER FREDERIK CONSTANTIJN NICOLAAS MICHAËL, geboren den 2 Augustus 1818.

WILLEM FREDERIK HENDRIK, geboren den 13 Junij 1820.

WILHELMINA MARIE SOPHIE LOUISA, geb. den 8 April 1824.

Kind van den Kroonprins :

WILLEM NIKOLAAS ALEXANDER FREDERIK KAREL HENDRIK, geboren den 4 September 1840.

HERMAN EN PELGROM DE VOS

VAN STEENWIJCK VAN PUTTEN.

In den Almanak van het jaar 1838 heeft de Heer J. Moulin naauwkeurige berigten gegeven omtrent Herbern van Putten en de belegering van *Puttenstein*. Aldaar is bl. 115 en 116 melding gemaakt van eene latere belegering en verwoesting, als een gevolg der vijandelijke gezindheid der latere Heeren van *Putten*, genaamd de Vos. Het archief van *Elburg* bevat daaromtrent belangrijke stukken, wier inhoud wij zullen mededeelen.

De uitgebreide bezittingen van den Heer Herbern van Putten, waaronder ook het huis *Oelden-Putten* (thans *Putten*) behoorde, gingen, na zijn overlijden, in 1382, over aan *Peregrinus* (ook *Pilgro*) van Putten, eigenaar en bewoner van den hof de *Verlchorst* (thans *Veelhorst*) onder *Nunspeet*, wiens dochter Aleid in 1399 voorkomt als *buten horen maghen haer selver ghemant hebbende an Reinier den Vos van*

Steenwyc (1) die zich weldra ook van deze goederen meester maakte, en wiens nazaten, ruim honderd jaren later, en wel van het jaar 1480 tot 1491, even als HERBERN VAN PUTTEN, door rooven en brandschatten den geheelen omtrek van Elburg verontrustten.

Onder anderen had HERMAN DE VOS VAN STEENWIJCK VAN PUTTEN (2) in 1480, eenen burger van *Elburg*, AREND WAGENER, omgekocht, om hem behulpzaam te zijn tot het overvallen der stad met de Zutphensche bezetting, onder aanvoering van den Overste LINTELOE, bij welke gelegenheid PILGRO DE VOS VAN STEENWIJC een der eersten was, die door eene opening in den stads ringmuur (door A. WAGENER aangewezen) kwam, de burgerwoningen eigenhandig open brak, alles hielp uitplunderen en daarenboven de stad van hare wapenen beroofde (3).

(1) ALEID was niet met PILLEGROM gehuwd, gelijk *Overr. Alm.* 1838 bl. 114 staat, maar met REINIER. Zij was ook geene dochter, maar eene kleindochter van HERBERN, eene dochter van PILGROM VAN PUTTEN en KATHARINA VAN ZINDEREN. NIJHOFF *Gedenkw.* D. III. bl. 212. 215.

(2) Hij noemt en schrijft zich: *Harmen de Voss van Steenwijck van Putten, Borchgr. Ritter.*

(3) *Minute en articul eener missie* in het archief van Elburg d. a. 1482 — *te weten, dat pilgrim de Voss is mitten aller eersten mede by nachte in der Elborch duer dat gat gekomen, doe Elborch so jammerlik verrade wert, daer Arent Wagener die konde aff was ind hielp ons gnad. heer die Stad van der Elborch affhandich maken ind holp die huse destruere ind den burgers dat oere nemen.* En aan het slot nog eens: *ind nam die burgers oer cleinode ind geld, ind der stat oer bus-*

Later sloot hij eene overeenkomst met den Stadhouder ADOLF, Graaf van Nassau, waarbij hij zijn huis *Old-Putten* voor een *open huis* verklaarde, met oogmerk om op hetzelve een zeker getal ruiteren en voetknechten ten behoeve van den Aartshertog MAXIMILIAAN in bezetting te nemen, en van hier den toevoer van levensmiddelen aan de vijanden af te snijden, die zich in *Utrecht*, *Amersfoort* en *Nijkerk* ophielden.

Tot dien tijd toe was het huis *Oelden-Putten* nog een *onversterkt huis* of *hof* gebleven, nadien *Elburg* ten allen tijde bevoorregt was, van geene sterkten of sloten binnen eene mijl in den omtrek te dulden, zoo als het privilegie vermeldt: dat wij *nyet betymert noch besloet en sullen werden binnen eene myle weges van der stat*. Des niet tegenstaande werd door HERMAN DE VOS, tegen alle bestaande voorregtsbrieven aan, het huis *Putten* versterkt en met grachten en wallen voorzien, waarbij hij meer dan landsheerlijk gezag oefende, door de inwoners uit den omtrek te noodzaken, deze grachten te graven en het huis te versterken, ten einde uit hetzelve zijne strooptogten te kunnen doen en het geroofde voor zijne vervolgers in veiligheid te kunnen brengen. In de klagt der Schepenen van *Elburg* wordt daaromtrent gemeld: *do hem dachte, dat syn huys stark genoeg was lyet hy die bende lopen, diet namen dair sy dat krygen konden, oick sette he een scattinge vur hem selve over*

---

een oer cruyt boven dat he ons gened. heer of der stat vyant nyet en was.

de dorpen off he een lantsheer geweest weer, ind dat maende he van den huyslniden mit gewalt (1).

Aan MAXIMILIAAN verschafte deze sterkte aanmerkelijke voordeelen; hij kon daaruit een gedeelte van den omtrek bestoken en brandschatten. Hierin bleven zijne benden ook niet achterlijk; zij liepen als vrijbuiters het land af en maakten zich spoedig bij vriend en vijand gehaat, zoo dat die van *Elburg* met klagten bestormd werden, met de bede, om toch door gepaste maatregelen een einde te maken aan den kleinen oorlog, die deze streken in rouw en ellende dompelde (2).

Elburg kon en mogt niet gedoogen, dat in den onmiddellijken omtrek der stad een versterkte burg verrees, en leende aan deze wettige klagten gereedelijk gehoor. Bij eene dagvaart te *Elburg* kwamen de steden *Kampen*, *Harderwijk* en *Hattem* met haar overeen, om met vereenigde wapenmagt het huis *Old-Putten* te belegeren, te overmeesteren en tot den grond te slechten. Hierop werd in Aug. 1482 het beleg begonnen, en in September bood zich zich de Ritmeester DIRK VAN LINTELOE aan, om met *Elburg* een bestand te willen maken „ten einde het *Vossennestke* te helpen omverre werpen." In Maart 1483 werd het gemelde huis vermeesterd en daarbij de gansche bezetting gevangen. Onder deze gevangenen bevonden zich de gebroeders HERMAN, ROELOF en DIRK DE VOS VAN STEENWIJCK, benevens hun neef JOHAN.

---

(1) *Minute en articul eener missie.*
(2) Zie *Memoriaal van feitelijkheden*, hier achter.

Hierop schreef JOHAN VAN EGMOND aan die van *Elburg*, verstaan te hebben, dat zij, met meer anderen, op het huis te *Putten* geweest, dat gewonnen en daarop HERMAN en ROELOF DE VOS, met meer andere goede knechten, gevangen te hebben, en verklaarde daarbij, dat die bezettingen van wege en in dienst van den Aartshertog van Oostenrijk aldaar gelegerd waren, om de steden *Utrecht* en *Amersfoort* te verhinderen, dat haar eenige hulp of levensmiddelen mogten toegevoerd worden, en indien deze bezettingen eenige vijandelijkheden mogten bedreven hebben, zoo vermoedde Z. H. dat zulks niet met kwade oogmerken, maar in de veronderstelling, dat het vijanden waren, geschied was; en raadde daarbij H. Ed. Achtb. zeer ernstig en vriendelijk, om HERMAN en ROELOF en JOHAN, met de overige medehelperen en knechten, met lijf en goed te willen vrijstellen en dezelve op redelijke voorwaarden en oorfede te willen loslaten.

Hieraan gehoor gevende, werd met HERMAN DE VOS VAN STEENWIJC VAN PUTTEN, eene oorfede getroffen, waarbij dezelve verklaarde, de inwoners der steden *Kampen*, *Harderwyk*, *Hattem* en *Elburg*, de landzaten der Veluwe en anderen, met onregt beschadigd te hebben, en beloofde, om al het geroofde aan ieder te zullen vergoeden. Hij stond daarbij toe, om de Hofstede *Putten* te mogen slechten, dezelve nimmer te laten betimmeren, te bevesten of te besloten, dan een bouwhuis of twee met schuur of berg er op te zetten, om die te vermeijeren; voorts dat die van *Elburg* al het hout en den steen van

gemelde hofstede mogten wegvoeren (1). Met den steen, van het huis Putten afkomstig, heeft vervolgens de stad *Elburg*, de *Oostbeek* (welke de stad in het dwars doorstroomt) aan beide zijden met eenen muur laten beschoeijen.

Ook beloofde HERMAN, om aan JOHAN BIGGE van wege zijnen broeder te zullen bezorgen eenen kwijtscheldingsbrief zijner gevangenis, of zelf binnen *Elburg* zich in de gevangenis te zullen begeven, op poene van meineedig te zullen worden en eene boete van duizend Rijnsguldens.

Uit een stuk van 20sten Dec. 1482 schijnt te blijken, dat ROELOF DE VOS te *Kampen* is gevangen geweest, terwijl HENDRIK VAN MUNSTER, Heer van Runen, de Drost van Coeverden en DE VOSSEN zich stellen tot borge, dat zoo ROLOF DE VOS zijn oorvede aan *Kampen*, *Harderwyk*, *Hattum* en *Elburg* verbrak, zij denzelven *weder* in de gevangenis aan die van *Kampen* zouden leveren, of anders aan hen ten behoeve der drie steden te vervallen in eene boete van 500 guldens.

Maar in 1485 leverden HERMAN DE VOS VAN STEENWIJCK VAN PUTTEN Burggr. alsmede zijn broeder PELGROM DE VOSS VAN STEENWIJCK

---

(1) Deze oorfedebrief van 1483 des vrijdags in de vasten na Zondag oculi, door HERMAN voor zich, zijne erven en nakomelingen gegeven, is nog aanwezig op het raadhuis te *Elburg*. Over de beteekenis van het woord *Orphede*, *oervede* zie men NIJHOFF's *Gedenkwaardigheden* II bl. 172 en WEILANDS *Woordenboek*, op *oerveede*.

VAN PUTTEN aan Burgem. Schepenen en Raad der stad *Arnhem* eene afzonderlijke klagte in (doch beide woordelijk van denzelfden inhoud) wegens het hun, zoo zij voorgaven, aangedane onregt door de sloping van het huis *Putten*, en ter bekoming van schadevergoeding. Hierop werd door de steden *Kampen* en *Zwolle* eene wederlegging van het manifest der Gebroeders HERMAN en PELGROM DE VOS ingediend (1). Intusschen

(1) De hoofdzaak van de verdediging der VOSSEN bestond daarin, dat zij het huis te *Putten*, als een *open huis* voor den Stadhouder ADOLF van Nassau, gebruikt hadden, om de proviand te keeren, die van *Kampen* en *Zwolle* naar de vijanden gebragt werd. Terwijl zij dus hunnen Heer naar vermogen met lijf en goed bijgestaan hadden, waren zij door *Kampen* en anderen overvallen, hun huis verwoest en beroofd. Maar *Kampen* en *Zwolle* antwoordden daarop, dat het openbaar was, hoe de VOSSEN met hunne helpers, van het huis te *Putten*, de ingezetenen van de Veluwe, koopman en onderzaten van den Vorst, burgers en meijers, en alle andere kooplieden, waar zij die op straten en stroomen vinden konden, vriend en vijand, benadeeld, jammerlijk uitgeplunderd, daarbij geslagen en gewond hadden. Deze steden hadden het toezenden van proviand naar de vijanden zoo veel mogelijk gekeerd: de bewering der VOSSEN was dus onwaar en logenachtig. Beide stukken zijn ook nog voorhanden. *Elb. archief Lade* 16 No. 24. — In 1486 vinden wij *eene Weigering* der steden *Harderwijk*, *Hattem* en *Elburg*, op het versoek der stad *Kampen* gedaan » om aan Campen een Cer» tificaat te geven dat die van Campen *om hoere bede* » de versteuringe des huys van Putten souden gedaen » hebben,'' waaruit men zoude moeten opmaken, dat zich de stad *Kampen* naderhand voor onschuldig heeft willen verklaren aan het helpen belegeren en slopen van het huis *Putten*.

lieten de Gebroeders zich zoo zeer gelden, dat hunne goederen weder ontslagen werden, waarop HERMAN kort daarna kwam te overlijden, wanneer het huis *Olden-Putten* aan zijnen broeder PELGROM DE VOS overging (1).

PELGROM DE VOS VAN STEENWIJCK deed in 1489 de eigendommen der Kamper-burgers, op de Veluwe gelegen, in beslag nemen, en eenige ossen, aan dezelve toebehoorende, wegvoeren, op welke ingeleverde klagte *Elburg* eenen brief van *Arnhem* ontving, waarbij te kennen gegeven werd, *dat het niet weinig befrembt*, *dat die van Elborch bis noch daer nyet vlytiger ynne geweest en syn te helpen vervolgen na hare bewantenisse ind naburschap.* Vervolgens werd in 1490 nogmaals door *Elburg* eene klagt tegen PELGROM DE VOS VAN STEENWIJCK ingeleverd aan den Heer HENDRIK VAN GHEMEN, Stadhouder, waarbij men te kennen geeft, dat PELGROM eenen burger van *Elburg* bij het *hooge Soevel* met een blank zwaard had vervolgd, met oogmerk om hem te dooden, en ook nog denzelfden dag eenen burger, DRIJCK NAGGE, insgelijks met zijn zwaard gedreigd had, dood te zullen slaan. Waarop hij zich aan gezegden Stadhouder verantwoordde en zich daarbij beriep op den Drossart EVERT VAN LIJNTELOE.

---

(1) In het *Geldersch Rozendaal* van VAN HASSELT vinden wij, dat PELGRIM DE VOS en FRANS DE VOS in 1488 een verdrag gesloten hebben met de stad *Arnhem*, waarbij de eerste, als Burchgrave van Rozendaal ten behoeve van den Roomsch-Koning, om gemeld slot getrouw te bewaren, wordt aangesteld.

In hetzelfde jaar 1490 kwam HENDRIK VAN WISCH, een Zutphensch Edelman, voor den dag met de vordering eener groote som gelds, welke door zijnen vader van wijlen Bisschop RUDOLPH VAN DIEPHOLT en de Overijsselsche steden ter leen gegeven zoude zijn, met sterke bedreiging, indien zij dezelve niet dadelijk terug betaalden. In weerwil van de bewijzen der ongegrondheid van dezen eisch, viel de Heer VAN WISCH met zijne rooverbenden in het Neder-Sticht, stak den brand in twee boeren-huizen, nam eenige boeren gevangen en voerde grooten buit mede. Met PELGROM DE VOSS gemeene zaak makende, kondigde hij den Bisschop en de Steden van Overijssel openlijk den oorlog aan en rukte op denzelfden dag met zijne benden, voet- en paardenvolk, in de Veluwe, waar hij jammerlijk huis hield, de dorpen uitplunderde, en een groot getal gevangenen wegvoerde. Een gedeelte van zijn volk trok naar Overijssel, en begon in den omtrek van *Kampen*, op welke stad inzonderheid PELGROM zeer gebeten was, allerlei moedwil te plegen. Hierop werd vervolgens een bestand getroffen en de vrede gesloten. PELGROM, die aan deze overeenkomst geen deel had genomen, zette zijne wraak tegen de Kampenaars voort, door hun op allerlei wijze schade toe te brengen. Uit Gelderland verdreven, had hij in Holland eenige kapers uitgerust, welke de te huis komende Kamper-schepen aanvielen en van de lading beroofden, weshalve de stad eenige oorlogsvaartuigen deed uitloopen, om hare koopvaarders te geleiden. Men beloofde tevens, aan dengenen, die

PELGRIM zou dood slaan, eene belooning van honderd heeren pond.

Het huis *Old-Putten* ging vervolgens door het huwelijk van erfdochters over, eerst aan WILHELM VAN HAEFTEN, Leenheer des hofs en huis tot Putten, welke in 1679 de jofferentiend in de buurschap *Ossendorp* en *Eket* aan SYWART VAN WIJNBERGEN, Heer van *Olden-Aller*, verkocht. Hierop aan CHRISTIAAN VAN LENNEP, die in 1702 de halven beekakker en de helft van de 9 mudden haverland, gelegen in de buurschap *Bissel*, ten Zutphenschen leen verhief en laatstelijk aan de VAN COEVERDEN'S.

Thans zijn alle overblijfselen van het vroeger zoo beruchte roofslot dier kleine despoten uit de middeleeuwen van hier verdwenen; en nog slechts weet men de plaats, waar eenmaal de vermaarde *Vrijboom op den groenen heuvel* gevonden werd, aan te wijzen, welke aan doodslagers en misdadigers, die derwaarts hunne toevlugt namen (zoo men wil) veertig dagen lijfsbehoud verzekerde.

Door de familie VAN COEVERDEN is naderhand op die zelfde grondslagen van *Old-Putten* een, in eenen modernen trant gebouwd Heerenhuis gezet, hetwelk onder den naam van *Putten* alnog aanwezig is en thans, door aankoop, in eigendom bezeten en bewoond wordt door den Heer Baron VAN HUGENPOTH TOT DEN BERENKLAUW.

HAASLOOP WERNER.

Wij laten hier een *Memoriaal* volgen van de feitelijkheden waarover zich de Regering van *Elburg* beklaagde.

» Wy Burgemeister Scepenen en Raet der Stat van der Elborh, bekennen en certificeren overmits deze tegenwoordige Schrift, dat ons wittich en kondich is, als dat die excesse ende euveldaden stratenschynden en anders hier nabeschreven van den huse toe Putten bij der Elborch geschiet syn, van welke een deels ons en onse borgers geschiet en angekoert syn gewest, dat wy gesien en gehoort hebben, en eendeels van onse naburen over lang klagelyk toe kennen gegeven is geweest.

In den eersten heeft Pilgrim de Voss, Johan Bigge onse mede Scepenen geslagen daer hy kwam gaan by den Somerdyk binnen onser Stats Vryheit en solde den Dyk helpen schouwen als een gesworen Heemraet.

Item die van Putten hebben onse Susteren Clooster by nachte genomen drie koeien en op het huys geslachtet.

Item noch nemen die van Putten, Claes Feyt onse inwoner, vier vette Runder en eene Vaerse, doe dede Claes voorschr. de rovers naeryden mit twee peerden en die die ronders genomen hadden namen die twee peerden daartoe.

Item Andries van Empse hebben de Putteren by nachte acht Ossen ontjaegt.

Item Hemer Roelofs en Wolter Daene onze burgers hebben sy blauw en bloedig geslagen.

Item eene bode van Zwolle hebben sy, als hy segde, ontfreemt ses Rynsche guldens.

Item die van Putten namen op eenen middag over eten (1), als de poorte gesloten waren, ses Koeien van welke sy twéé wederkregen, want die eene olde schamele Vrenle toehoorden ende de andere vier Koeien moesten onze burgers die die toebehoorden weder lossen met twintig Ryns guldens.

Item Herman de Voss gesellen hebben onsen Ronneboom (Hekke) by nacht antwéé gesneden.

Item Herman de Voss dwong de buren van doornspyk, dat sy eene schatting in gelt ut mosten zetten en brengent hem.

Item Herman de Voss dwong Hemer Reynders op den Somerdyk, dat hy uit syne nabuurt solde maenen 20 gulden en brengen hem die.

Item die van den Somerdyk, gemeenlyk, hebben sich twéé werff beklagot aan ons, dat Herman de Voss gesellen, eens by dage en eens by nachte oer botter en kees, oer rogge, gelt ende wat hem diende genomen hebbe.

Item binnen een goed bestand, hebben die van Putten, an Wolter Peelen onse burger genomen twee en veertig malder boekweits en negende halve mudde rogge die te Oestenwolde in Gerbert Hellen zoons huys in sakken lagen en Pilgrim de Voss sloeg den voerman daer toe ene grote wonde in syn hooft met syn armborst.

Item die van Putten namen Johan Assens onse borger, eene Veerse in de Vryheit.

Item een deel mannen synt komen vaeren van

(1) Waaruit blijkt, dat men destijds gewoon was, om gedurende het middageten de stadspoorten te sluiten.

Kope ende selden saet te Harderwyk voeren, so synt die van Putten gekomen en hebben die mannen eendeels gevangen ende oir saet genomen en eendeels ontrunden hem, so als ons die mannen te kennen gegeven.

Item die van Putten hebben Herman Overtwat van Heerde, syn huys opgebroken en namen hem een bedde en dat gaaren daer men een bedde van maken solde, daertoe eene deken, dree slaeplakenen, dree tinne kannen, vier tinne schotelen, vyff stukke wullens garen, een tabbert en eene kovell, ende Johan de Voss nam den man vorschr. selve een ryns Gulden en vier Vlaamsche.

Item noch namen die van Putten Gerrit Johanz te doornspyk vier merrien, die hy niet gegeven zoude hebben voor hondert gs.

Item die van Hulsberge namen sy vier merrien, die omtrent hondert ryns guldens waardig.

Item Johan Hemerix en Evert syn broeder beklaagden sich aan ons, dat de gesellen van Putten oir huys ende oire kisten met gewalt opgebroken hebben en namen daeruit een bedde, spek, en ander gereedschap dat hen genoegde.

Item die van Putten braken ook Asse Wittenz in 't Oldebroek syn huys op ende namen hem een bedde, dat moest hy hem weder afkopen voor anderhalve ryns guldens.

Item die van Putten hadden Lambert Hemerix gevangen ende sy dwongen hem ene osse af ende Pilgrim de Voss pynigde denzelven in den stock.

Item Johan Berents hebben die van Putten

met geweld genomen ses stuyvers uit synen budel.

Item Johan Rents werd genomen achttehalve stuvers daer Pilgrim de Voss selve mede was.

Item Johan Rolenzoen namen bij een half vat Nebbelinx (of aal) (1)."

Om de eentoonigheid laten wij nog ongeveer dertig artikelen van denzelfden aard weg. Het stuk eindigt aldus:

"En boven alle deze voorschreven punten is gekomen Pilgrom de Voss en is een van de eersten geweest, die onse Stat Elberch by nacht heeft helpen beweldigen end winnen in der tyt als wy stonden onder onsen allergnadigsten Erts hertog van Oostenryk van Gelre en syne gehoorsame Stat waren, en heeft binnen van het begin met anderen, onse burgeren hare huysen opgeslagen, gedestruirt en namen alles naa hoeren wille ende want wy dan mit menige vriendelyke verzoeken die van Putten niet onderwiesen en konden die excessen voorschreven te laten, maar dagelyksch grooter en meerder op onse burgeren en anderen geschiedde, niemand sparende, en ons doe ter tyt niet gelegen en was alsulke excessen en misdaden met recht en justitie in den lande te vervolgen, aengemerkt de Cleefschen doe ter tyt Arnhem, Wageningen, Nykerk en andere plaatsen in hare gewald hadden ende ook nae andere steden en plaatsen des lands van Gelre doe ter tyt dagelyks stonden ende de excesse dagelyksch soo veel gebeurde dat

(1) Men ziet dus hieruit, dat het de gewoonte was, paling en aal in te zouten en te verzenden.

ons by vertrek van tyt tot verderflyke schaden gekomen solde hebben die saken aan onsen allergenadigsten Heer den Hertog van Oostenryk en toe vervolgen om afwezens onses genadigen Heer voorschreven en bysterlyke gestaltenisse des lands van Gelre ende wy dan verstaan hadden onse allergenadigsten Heer van Oostenryk en syner genaden Stadholder Jonkheer Adolph greve van Nassau begeert hadde van de Stadt Campen, dat sy syner gnaden gehoorsame steden en ondersaten bystandigheit doen wolden tegens den genen die sy beschadigden, so hebben wy van de Stat Campen vrendelyk begeert ende want heure burgers ook dagelyksch by die van Putten merkelyk beschadigd worden, dat sy ons vrendelyke dage wolde helpen holden tegens die van Putten ende met den besten helpen onderwysen dat onse burgeren ende ondersaten onser allergenadigs. Heer voorschr. van die van Putten onbelastet mogten blyven, dat die van Campen gaerne gedaan hebben mits ons aan die van Putten vake met menig vriendelyk verzoek gedaen die excesse voorschreven te laten, dat alles niet heeft mogen gebeuren, so hebben die Steden Harderwyk, Hattem en Elburch met die van Campen die excessen en euveldaden helpen straffen dat voor de ondersaten ende burgers en den koopman seer groot van nooden is geweest.

In oirkonde der waarheid so hebben wy Burgemeester Scepenen en Raet der Stat van der Elborch onser Stat Secreet Segel hier aan desen openen brief doen hangen, gegeven in 't jaar MCCCCLXXXV."

KAMPEN

VOOR HET

HANZE-GERIGT.

Gedurende de vijandelijkheden, welke onder de Bourgondische regering, in 't laatst der XVe eeuw, tusschen *Holland* en *Gelderland* plaats grepen, maakten eenige Geldersche Edelen daarvan gebruik, om hunne roofzucht bod te vieren tegen de Overijsselsche steden, welke ter hulpe van haren heer, Bisschop DAVID VAN BOURGONDIE, in den oorlog deel nemende, tevens gelegenheid vonden, tegen die roover-ridders hare strijd-krachten te beproeven.

PILGROM VOS, heer van *Putten* en HENDRIK VAN WISCH, een Zutphensch Edelman, kondigden den Bisschop en den steden *Deventer*, *Kampen* en *Zwolle* openlijk den oorlog aan; doch door derzelver gewapende burgers terug geslagen, zagen zij zich al spoedig genoodzaakt het veld te ruimen en Overijssels grondgebied weder te verlaten. De Heer VAN WISCH trok naar zijne Kasteelen *Terborg* en *Wildenborg* terug, welker behoud hij alleen aan het aannemen van den hem voorgeschrevenen vrede te danken had. Heer PILGROM VOS, hoewel ook uit zijne bezittingen

verdreven, zette de vijandelijkheden tegen de stad *Kampen* voort (1).

Er bestond eene oude vete tegen die stad wegens de verwoesting van het kasteel *Puttenstein*, voorheen het eigendom van Heer HERBERN VAN PUTTEN, hetwelk, eene eeuw geleden, door de Kamper burgers, na eene harde belegering, dien roover-ridder ontnomen en tot den grond toe verwoest was geworden. Heer PILGROM meende door roof en plundering thans nog wraak daarover te nemen, en had eenige kapers uitgerust, welke de te huis varende Kamper schepen en andere, van *Engeland* en *Frankrijk* naar de *Oostzee* zeilende, van derzelver lading beroofden en de buit gemaakte goederen in de eene of andere haven, waar slechts koopers gevonden werden, aan den man zochten te brengen.

De Oostfriesche Edelen IKO VAN KNIJPERS, EDO VAN JEVER en HERO VAN ESUM, om dezen tijd met *Groningen* in onmin, hielden ook eenige kapers in zee, welke een rijk geladen Hollandsch schip hadden genomen; doch hetwelk, door de *Groningers* hernomen, te *Groningen* werd opgebragt, en het volk van den kaper met den dood gestraft.

In 't jaar 1488 werd, op eene bijeenkomst der zeesteden te *Bremen*, een verbond van onderlinge hulp tegen de zeerooverijen der *Oostfriezen*, voor den tijd van tien jaren, gesloten,

---

(1) *Hist. Kamper Kronijk* I D. bl. 278—282. Zie ook het voorgaande stuk van den Heer HAASLOOP WERNER.

waardoor deze roofzieke heeren tot het staken der vijandelijkheden, en, in 1489, tot den vrede genoodzaakt werden (1).

De stad *Kampen* had, om de zeeschuimers te beteugelen en hare koopvaarders te beschermen, mede eenige oorlogschepen uitgerust; de vloot lag in *Texel* gereed om uit te loopen, toen een zeeroover, *het kind van Texel* genaamd, in 't *Marsdiep* binnen gevallen, zijne buit gemaakte lading, bestaande in Engelsche lakens, Fransche wijnen, houtwaren en andere goederen, aan de aldaar liggende schepen uitveilde en verkocht; niettegenstaande de Admiraal der Kamper vloot aan de onder zijn bevel staande schippers, *bij pene en boete*, het koopen derzelve verboden had.

Het gerucht daarvan kwam den koopman JURRIEN VOET, eigenaar der lakens, al spoedig ter oore, tegelijk met de mare, dat ook de Kamper schippers eenige dier goederen gekocht en naar *Kampen* vervoerd hadden. Daar hij, zoo het schijnt, in eene der Oostzee-steden te huis behoorde, vervoegde hij zich dadelijk aan het hoofdbestuur der *Hanze* te *Lubek* en verkreeg aldaar *promotie-* of aanbevelingsbrieven aan de regering der stad *Kampen*, om hem tegen de koopers der lakenen goed regt te verleenen. Daarmede te *Kampen* verschenen, bragt hij het voorgevallene ter kennisse van den Raad, die hem toegang tot het regt verleende, met toezegging, de zaak naar hun stadregt te zullen onderzoeken en behandelen, mits hij ook aan de ver-

(1) *Tegenw. Staat van Groningen* bl. 188, 189.

eischten van het zelfde stadregt voldeed en zich aan hunne uitspraak onderwierp. De door hem aangeklaagde schippers, in zijn bijzijn voor den vollen Raad geroepen, waar de president Burgemeester op zijnen regterstoel gezeten was, hebben zijne gezegden met overtuigende redenen gelogenstraft en hem aangeboden, *voet bij voet en lijf bij lijf*, *op winst en verlies te zetten*, *naar uitwijzen van het regt;* waaraan JURRIEN VOERT niet kunnende noch willende voldoen, zich verwijderde en naar *Texel* vertrok, om van daar de noodige bewijzen voor zijne zaak in te winnen. Hierin ten deele geslaagd, begaf hij zich weder naar *Lubek*, hoog opgevende bij de *Heeren der Hanze* aldaar, van het ongelijk, hem op nieuw aangedaan, en voorwendende, dat de Raad van *Kampen* hem regt geweigerd had.

Deze had intusschen de door hem beschuldigde schippers getuigenis der waarheid van het voorgevallene doen afleggen en met eede bevestigen, daarop, door boden en brieven, den Heere van *Lunenburg* en de zes *Wendensche* steden (1) van de ware toedragt der zaak berigt gegeven, waarop echter weinig acht geslagen scheen te zijn, alzoo de Raad van *Kampen* nu voor het Hanze-Gerigt werd gedagvaard, om zich

---

(1) In 1347 komen *Lubek*, *Wismar*, *Rostok*, *Stralsund* en *Greipswald* in de eerste plaats als zoodanig voor; *Hamburg* is later daaronder begrepen, alsmede *Lunenburg* en een aantal kleinere steden. G. F. SARTORIUS *Gesch. des Urspr. der deutschen Hanse* I B. bl. 85.

aldaar wegens de behandeling dezer zaak te komen verantwoorden.

Daaraan werd in zoo verre voldaan, dat de Raad andermaal eenen zendbode naar *Lubek* afvaardigde, vergezeld van twee stads-dienaren en voorzien van eenen lastbrief, of *informatie*, waarnaar hij zich had te gedragen, eene *memorie* van de toedragt en behandeling der zaak, de *verbalen* van het hooren der getuigen en verdere bewijsstukken ter verdediging hunner schippers en burgers.

Het zijn eenige dezer stukken, welke mij toeschijnen der mededeeling wel waardig te zijn, daar dezelve 1° weder eenige bijzonderheden behelzen van de voormalige scheepvaart en koophandel der burgers van *Kampen* en van de bescherming, welke deze bij de Regering ondervonden; 2° Eenig licht verspreiden over de behandeling van zeezaken voor de *Hanze*, en 3° tot proeve kunnen dienen van het taalgebruik en den briefstijl van dien tijd.

De Zendbode, wien de reis naar *Lubek* en de bevordering der daaraan verbondene belangen werden toevertrouwd, was geen gering persoon: doorgaans werd zoodanige buitenlandsche zending opgedragen aan een lid van den raad, die met de stedelijke regten zoowel, als met de burgerlijke voorregten bekend, tevens bekwaamheid en den moed bezat, om dezelve te verdedigen en met waardigheid te doen gelden. Hij moest tegelijk een goed ruiter zijn, want het reizen buitenslands, te scheep en te wagen, wegens de onveiligheid der zee en de slechte landwegen,

dikwijls onduidelijk, of te langwijlig, werd meesttijds te paard afgelegd en in evenredigheid van den afstand, na volbragte zending, daarvoor een zeker mijlgeld toegestaan, overeenkomstig de daarvan bestaande bepalingen, welke het niet ongevoegzaam zijn zal, bij deze gelegenheid, onder de bijlagen te laten volgen (1).

De lastbrief ter *informatie* van den Zendbode, voor ruim 380 jaar geschreven, zal menigen lezer, aan dien ouden schrijfstijl niet gewoon, welligt eenige moeite kosten, om den zin daarvan regt te verstaan; daar nogtans dit geschrift, onder de bewijsstukken vooral in aanmerking komt, zal ik de verklaring daarvan voorafzenden, om met het oorspronkelijke, als bijlage volgende, vergeleken te kunnen worden (2).

Dezelve hield in: *a)* dat de Zendbode, volgens de hem voorgelezene citatie, op den bestemden dag voor de Heeren te *Lubek* behoorde te verschijnen.

b) Dat hij, alvorens op de aanspraak van JURRIEN VOET te antwoorden, zich wel rijpelijk vooraf behoorde te bedenken; wanneer namelijk hem vergund werd, zelf het woord te voeren, en indien niet, dan zijnen voorspraak daaraan te herinneren en te eischen, een aanteekening te houden en te registreren; dat noch hij, noch iemand hunner, door hetgeen zij in deze hunne zending zouden spreken of antwoor-

(1) Bijlage X.
(2) Zie Bijlage I.

den, gebonden wilden zijn, zich aan den eerbaren raad der afgevaardigden van de zes Wendensche steden, als hunne behoorlijke regters in deze zaak, te hebben onderworpen; noch dezelve (behoudens allen eerbied) daarvoor houden houden, zoo lang der stad *Kampen*, voor haren gewonen, dagelijkschen regter, niet naar regte bewezen ware, dat zij JURRIEN VOET regtspraak had geweigerd en aan de recessen der *Hanze* was ongehoorzaam geweest. Desgelijks hadden de stads dienaren, AREND en GEURT, wel toe te zien, dat zij zich niet zouden *verhallen*, of laten overreden, om toe te stemmen in eenige punten, waardoor de hoogheid der stad *Kampen* aangerand mogt worden; noch ook zich door de brieven van JURRIEN VOET te laten verschalken.

c) Wanneer dan JURRIEN klaagde, dat onze schippers en burgers 8 pakken Engelsche lakens, in de *Hanze* te huis hoorende, hem afhandig gemaakt en van den zeeroover wel 15 booten vol gekocht en naar *Kampen* gevoerd hadden, tegen de regten en de recessen der *Hanze* (1), zulks hield de raad (van *Kampen*) voor louter zegswoorden, wel overtuigd, dat noch JURRIEN, noch iemand zijnentwege, dit immer zoude kunnen waar maken.

d) En of JURRIEN dit met eenig certificaat, op *Texel* door hem verkregen, al mogt willen

(1) Volgens de Hanze-wetten mogt geen ter zee of te land geroofd goed in bewaring genomen, noch dien, die hetzelve had gekocht, ergens bescherming verleend worden. SARTORIUS I D. bl. 101.

bewijzen, daarop zou de Zendbode, na hetzelve te hebben hooren lezen en zijn beraad daarop te hebben genomen, vrij mogen zeggen, dat zoodanig certificaat de burgers van *Kampen* niet hinderlijk zoude zijn, vermits hij hetzelve *achterbaks* (op eene slinksche wijze) had bekomen enz. De Zendbode moest dan ook zijne beide certificaten, ten behoeve der Kamper schippers op *Texel* afgegeven, vertoonen, benevens het gescheurde handschrift van JURRIEN, hetwelk hij eenige lieden, voor zijne bedreigingen vervaard, had willen opdringen, om als zijne getuigen te bezweren, doch door 't gerigt van *Texel* was geweigerd te bezegelen, en waarbij hij zich zoo onbetamelijk aldaar had gedragen, dat de Schout hem wilde gevangen houden, waarvan hij slechts ter naauwernood was vrij geraakt.

e) Alzoo de Raad der Afgevaardigden te *Lubek*, op grond van zeker artikel uit de recessen der *Hanse*, vermeende, dat de Raad van *Kampen* in deze zaak voor hun gerigt behoorde te regt te staan, hetwelk echter door die van *Kampen* werd ontkend, gaf men den Zendbode een afschrift van dat artikel mede, beginnende aldus: „Voortmeer is gehandelt van der lakenen we„gen" enz.

f) Op de klagte van JURRIEN VOET, dat men hem te *Kampen* regtspraak geweigerd had enz. kon de Zendbode antwoorden, dat hij zulks ten onregte den Eerbaren Heeren aangebragt en de waarheid verzwegen had; want zoodra hij benevens Meester GERWURGH, Secretaris des koop-

mans, van wege den Staalhove te *Londen*, te *Kampen* voor den Raad was verschenen, had de Eerbare Mr. GOOSEN VAN HATTEM, Burgemeester in der tijd, op zijnen regterstoel gezeten, voor den vollen raad der stad *Kampen*, hem regt geopend (toegang tot het regt verleend) en gezegd, dat „wilde hij zich naar stads regt ge„dragen, hem zoude ook onpartijdig regt ge„schieden," waarop JURRIEN, wel wetende, dat hij daaraan niet konde voldoen, het antwoord was schuldig gebleven.

g) Te gelijker tijd gezegd hebbende, dat de schippers ARENT STARKE, GERBRANT LUTHE, WIJNKE WESSELS, JAN DUBBELTS, ALBERT CLAASS en JAN VAN OOSTENWALDE mede bij de vloot waren geweest enz. had de Raad die alle dadelijk in den gerigte doen verschijnen, waar dezelve met overtuigende redenen JURRIEN hadden tegengesproken en aangeboden *voet bij voet en lijf bij lijf te zetten, op winst en verlies, naar uitwijzen van het regt;* waartoe JURRIEN geen harts bezittende, zulks ook onbeantwoord heeft gelaten en naar *Texel* was vertrokken, om van daar voor zijne zaak eenige bewijsstukken te bekomen enz.; terwijl de genoemde schippers, ter bevestiging hunner afgelegde getuigenissen, dezelve met eede bij den Heiligen bezworen hadden, zoo als de certificaten, welke den Zendbode waren overgegeven, konden uitwijzen.

h) Hetgeen JURRIEN vervolgens mogt zeggen van een stuk rood laken enz., daarop zou de Zendbode kort en goed antwoorden, dat JAN

SANDERSS hetzelve niet van eenen priester had gekocht, en, zoo voor als na, niet had geweten of hetzelve geroofd was, al dan niet. Dat stuk was slechts 12 el lang en niet langer, zoo als GHIJS BLANKERT zaliger, voor den vollen Raad, met eede had bevestigd en JURRIEN van hem had gevorderd, aan wien nog dien zelfden dag, tot zijn genoegen, dat stuk laken was betaald (1).

i) Wanneer JURRIEN dan verder LEFFERT GEERTS aansprak voor 15 stukken graauw Engelsch laken, daarop moest de Zendbode antwoorden, dat LEFFERT voor den eerbaren Raad van *Kampen* bij den Heiligen had gezworen, dat hij 15 stukken graauw Engelsch laken, *fitzen* genoemd, ten huize van den gezegden GHIJS BLANKERT te *Kampen* had gekocht van eenen uitdrager, die dezelve voor eenen JAN DIRKSS, wonende op *Texel*, had uitgeveild, het stuk voor 9 koopmans Rijnsche Guldens (2). Dezelve hadden toen langer dan zes of zeven weken te koop gestaan, en hij had die ook omtrent een half jaar op zijn eigen venster gehouden, eer hij dezelve, stuk na stuk, had kunnen slijten. Dat hij ook, zoo voor als na, tot den huidigen dag niet had geweten, of die lakens waren geroofd, al dan niet. Dat gemelde LEFFERT ter zelfde tijd en stond, toen JURRIEN, in tegen-

(1) Zie daarvan *Bijlage* V.
(2) De *Rijnsche Gulden* deed in 1490, 20 Stichtsche Stuivers of 40 Cromsterten. F. v. MIERIS *Bisschoppelijke Munten* bl. 263.

woordigheid van Mr. GHERWURGH voornoemd, hem voor den vollen Raad te *Kampen* daarover had aangesproken, borgstelling van JURRIEN had gevorderd, om met hem bij het gerigt van *Kampen* te blijven, en met geen ander gerigt van buiten zich te zullen inlaten, naar vereisch van het stad-regt en de statuten van *Kampen*, (1) waarop JURRIEN had geantwoord: dat hij te *Kampen* geene borgen konde stellen enz. Dat Burgemeester Mr. GOOSEN VAN HATTEM hem toen had voorgeslagen; « wilde hij zweren, zich daar« bij te zullen houden, LEFFERT zou hem dan « ten antwoord staan" enz. waarop JURRIEN had gezegd *neen*, daartoe had hij van zijne medgezellen geen' last, doch wilde LEFFERT gaarne kwitantie geven enz. en vertoonde toen een geschrift.

---

(1) Eene Stads keur van 1334 luidt daaromtrent: Item weert sake dat enich onsser burgher mit eenen gaste toe doene hadde ende die burgher dat schepenen ende Rade toe kennen gheven hadde. Ende die scepenen den gast dair op gesproken hadden, off he die sake an den ersamen rade blyven wolde. Ende wolde die gast die sake an den ersamen rade niet blyven, so solde die gast onse stat ende onsse burgher schuwen na der sonnen, als onsse stat recht dair van is. En misschege den gast dair en boven, daer en wolde die rait ghiene woerde van horen. Ende also vake als die gast daer nae in onsse stat off vryheit qweme, soe mennich xl ₰ breket hie ter stat behoeff. Ende den gast sulle wij doen antasten ende in onsser vangenissen holden, hent he burghe gheset hefft die sake an ons toe blyven, ende syn koer betaelt hefft. Ende wes onsse burgher op den gast dede, were brekeloes.

k) Al het voorschrevene had de Raad van *Kampen* reeds vroeger door eenen bode des Heeren van *Lunenburg*, geheeten KOERT DEN MEIJSSENER, en anderen den zes Wendenschen steden en in 't bijzonder den Heeren te *Lubek* doen aanschrijven en duidelijk te kennen geven, maar nergens kunnen ontwaren, dat op hunne brieven acht geslagen was; naar het scheen, hadden JURRIENS onwaarachtige woorden veel zwaarder bij hen gewogen enz. alhoewel de Heeren van *Kampen* zich altoos bereid getoond hadden en nog bereid waren, belangende deze zaak tegen JURRIEN en zijne medgezellen te regt te staan voor onzen genadigen Heere van *Utrecht*, als hunnen behoorlijken (competenten) regter en landsheer, of voor de eerbare steden *Keulen*, *Munster*, *Wezel*, *Zutphen*, *Deventer*, of eenige andere, die hier in geheel onzijdig waren.

l) Eindelijk, dat de Zendbode behoorde indachtig te zijn, ingeval JURRIEN zich onbescheiden gedroeg en de Heeren hem in 't ongelijk stelden, dan te eischen, dat de gemaakte kosten door hem betaald werden.

Op de buitenzijde van dezen lastbrief is de lijst der daarbij behoorende stukken aangeteekend, als:

1) Eene missive van *Lubek* ende de aanklagt van JURRIEN VOET.

2) Eene missive van *Hamburg*.

3) Drie certificaten van *Texel*.

4) Een brief van de eeds-aflegging der schippers van *Kampen*.

5) Een certificaat van LEFFERT GEERTSS.

6) Een certificaat van GEERT LIJSBORN.

7) Een cedel van 't geen JURRIEN VOET wilde, dat die van *Texel* zouden bezweren en waarom hij gevangen werd gehouden.

8) Onze eigen brief.

9) Een certificaat van *Ter Schelling*.

10) Een instrument, dat wij gaarne genegen waren JURRIEN regt te doen.

11) Een cedelken van betaalde kosten.

12) Twee kopijen van JURRIENS brieven.

13 en 14) . . . (onleesbaar.)

Eenige dezer stukken, welke wij als bijlagen laten volgen, zullen vooraf ook eene korte verklaring vereischen.

Van den voormelden lastbrief vindt men het afschrift Bijlage I.

1) Van de certificaten, op *Texel* afgegeven, behelst het eerste de getuigenissen, afgelegd door JAN BIENESS, REIN SIMONSS VAN MEDENBLIK, WOUTER ALBERTSS, REIN SIJVERTSZ, MARTEN IJSBRANTSZ, SUSKER GHEERLOFSZ en ARENT GHERIJTSZ, waaruit blijkt, welke personen, aan boord van den zeeroover JAN SIJMONS, laken, wijn en andere waren hadden gekocht en dat geene Kamper schippers door gemelde getuigen daarbij zijn genoemd. Zie Bijlage II.

2) Het tweede certificaat, even als het vorige, de bekentenis, door eenige poorters van *Texel* voor Burgemeester en Schepenen aldaar, 12 August. 1487, dus kort na het gebeurde afgelegd, behelzende, doch van tegenovergestelden inhoud,

levert vrij duidelijke bewijzen op, dat de Kamper schippers werkelijk een deel geroofde lakens gekocht en naar *Kampen* vervoerd hadden; het afschrift is door JACOBUS, Secretaris in *Texel*, geteekend. Hun getuigenis werd echter door den Kamper Zendbode daarna voor den Raad der *Hanze* tegengesproken en wederlegd. Wij zullen daarop nader terugkomen. (Zie Bijlage III.)

3) Het derde certificaat bevat de bekentenis van MARTEN IJSBRANDSS en AREND GERRIJTSS voornoemd alsmede van ALBERT CLAASSZ van *Enkhuizen*, die andermaal van den verkoop der lakens bewijzen gaven, doch de Kamper schippers, die bij het hooren dezer getuigen tegenwoordig waren, onder de koopers niet hadden gezien. Dit certificaat, den 25 Augustus 1487 afgegeven, is door den Keizerlijken Notaris HENRICUS NICOLAI geteekend. Zie Bijlage IV.

4) Een certificaat van de beëedigde verklaring der Kamper schippers ARENT STARKE, GARTRANT LUTTEKE, WEIJNKE WESSELSZ, JOHAN DUBBELTSZ, ALBERT CLAESSEN en JOHAN VAN OESTENWOLDE, den 19 Julij 1487 voor Burgemeesteren, Schepenen en Raden der stad *Kampen* afgelegd, ter bevestiging, dat noch zij, noch iemand van hun scheepsvolk, eenig laken van den zeeroover gekocht hadden, zulks met het daarbij verder voorgevallene nader aantoonende.

Dit certificaat, vijf jaar daarna, 19 Julij 1492, bezegeld, is te merkwaardiger wegens den daarin voorkomenden *Admiraal der Kamper Vloot* enz. (Zie Bijlage V.)

9) Een afschrift van het certificaat van *Ter*

Schelling, zonder naam of dagteekening, het voorgevallene op *Ter Schelling* behelzende. (Zie Bijlage VI.)

De overige stukken van de lijst ontbreken; maar de bovengenoemde certificaten zijn toereikende om den aard van het geding te verklaren, en uit de volgende zal men ook den afloop daarvan nagenoeg kunnen opmaken; hoewel de brieven van *Lubek* en *Hamburg*, benevens die van Jurrien Voet, welke in het archief der stad *Kampen* gezocht zullen moeten worden, daaromtrent nog wel eenige bijzonderheden zouden opleveren.

De Zendbode, van deze bewijsstukken voorzien en behoorlijk toegerust, benevens de stads dienaren Arend en Geurt naar *Lubek* vertrokken en aldaar voor den raad der Hanze-steden verschenen, na de aanspraak en de klagte van Jurrien Voet te hebben aangehoord, zal, ingevolge zijnen last, de zaak der Kamper schippers naar vereisch hebben verdedigd, ook het regt en de bevoegdheid zijner zenders om daarover in *Kampen* regt te spreken, wel duidelijk hebben aangetoond, maar Jurrien Voet niet minder zijne eischen aangedrongen en door zijnen voorspraak het regt der *Hanze* om de zaak in *Lubek* af te doen, hebben doen gelden. Het certificaat, waarvan hier boven gesproken is (bl. 28), voor Burgemeesteren, Schepenen en Raad der stede *Texel* aan hem afgegeven, bezegeld en door Jacobus den Secretaris onderteekend, de bewijzen inhoudende, dat de Kamper schippers van het geroofde laken een aantal stukken gekocht

en naar *Kampen* gevoerd hadden, moest zijne zaak bij den raad der *Hanze* aanmerkelijk doen winnen, en evenzeer ten nadeele der Kamper schippers, als die, welke de Zendbode had overgelegd, ten hunnen voordeele, worden uitgelegd.

Wij zullen dit oude stuk, bijlage III voorkomende, door eene veranderde lezing, ook daarom trachten duidelijk te maken.

De volgende poorters van *Texel* hadden hun getuigenis met opgerigte vingeren, bij den heiligen met eede bezworen, namelijk: 1) LUIJTGEN DIRKSS dat het scheepsvolk van de Kamper vloot ten zijnen huize dikwijls getwist en gekeven had om de hoeveelheid laken, die zij van JAN SIMONS hadden gekocht.

2) MARTEN IJSBRANDS, dat hij wel had hooren zeggen, dat er booten met volk van de Kamper vloot, bij nacht, aan het schip van JAN SIMONS waren gekomen, om aldaar laken te koopen.

3) AREND GERRITSS, dat hij bij JAN SIMONS, liggende in 't *Marsdiep*, aan boord zijnde, aldaar eenige booten van de Kamper vloot waren aangekomen, van dewelke het volk laken van JAN SIMONS en zijne medepligtigen had gekocht.

4) ALBERT HENRIKSS, dat hij, van *Deventer* te *Kampen* gekomen, zijnen medepoorter JAN DIRKSS bij toeval aldaar had ontmoet ten huize van GIJS BLANKERT, die gemelden JAN DIRKSS behulpzaam was, om de lakenen van JAN SIMONS te verkoopen, en dat de betaling daarvoor ontvangen, door JAN DIRKSS, voor een gedeel-

te, was besteed tot aankoop van buskruid en harnassen.

5) SCHELE, de huisvrouw van gezegden JAN DIRKSS, had eveneens getuigd, dat haar man, te huis gekomen zijnde, had verteld, dat hij met zijn schip, met lakens van JAN SIMONS, houtwaren en sparren geladen, te *Kampen* was geweest en van daar harnassen en *bossekruit* ten behoeve van JAN SIMONS had teruggebragt.

6) AREND GERRITSS voorn. had nog getuigd, dat, toen hij aan boord van 't gemelde schip was geweest, zijn medepoorter, MARTEN IJSBRANDS, van hetzelve was vertrokken met zijne schuit, beladen met laken, doch waarheen hij daarmede gevaren was, wist hij niet te zeggen.

7) Genoemde MARTEN IJSBRANDS had ook zelf bekend, dat hij een aantal stukken laken, welke door SIMON WILLEMS, Schout van *Huisduinen* van JAN SIMONS waren gekocht, in zijne schuit had geladen en daarmede was gevaren naar het *Heers-diep*, waar dezelve door twee gezellen van den voornoemden AREND waren overgenomen.

8) Dit was door NOMNE, GERRIT MEIJNERSZOONS WEDUWE, nog nader bevestigd, welke had getuigd, dat zij aan boord van 't gemelde schip was geweest, waar de genoemde Schout SIJMON WILLEMS van JAN SIMONS en zijne medgezellen laken had gekocht en daarop betaald de som van 16 nobelen of daarboven.

Tegen deze getuigenissen deed de Zendbode zijne aanmerkingen en bedenkingen ter wederlegging aanteekenen. Eenige derzelve zijn met wei-

nige woorden en enkele letters in 't latijn, zoo 't schijnt door hem zelven, pro memoria, op den kant van dit certificaat uitgedrukt, (zie bijlage III) waar wij de verklaring er van zullen bijvoegen. De daarin voorkomende bijzonderheden worden ook in het eerste certificaat (bijlage II), doch eenigzins verschillende, en met bijvoeging van andere, verhaald.

Nadat nu de wederzijdsche partijen gehoord, derzelver bewijsstukken ingeleverd en de noodige verklaringen daarbij gevoegd waren, zal de Kamper Zendbode, ingevolge zijnen lastbrief, nader hebben verklaard, zich aan de uitspraak van den raad der Hanze-steden niet te mogen onderwerpen, ten zij JURRIEN VOET bewijzen konde bijbrengen, dat hem te *Kampen* regt geweigerd was (1), die daaraan niet kunnende voldoen, is de uitspraak achtergebleven en werden de verdere handelingen afgebroken.

JURRIEN VOET, daardoor in zijne verwachting bijster te leur gesteld, schijnt echter van zijne eischen tegen de Kamper schippers niet afgezien noch zijne zaak, als verloren, opgegeven te hebben; want vijf jaar later hebben wij daarvan weder eenig bewijs aangetroffen in eene memorie, even als den vroegeren lastbrief, de

(1) De verschillen der bijzondere Hanze-steden, of tusschen deze en de vereenigde *Hanse* ontstaan, konden door derzelver bemiddeling of regterlijke uitspraak beslist worden; maar wanneer vreemden over misdrijven harer burgeren klaagden, was de afdoening aan de steden zelve overgelaten. SARTORIUS I D. bl. 91.

voornaamste punten zijner beschuldiging behelzende en blijkbaar ingerigt ter inlichting van den Zendbode, die door den Raad der stad *Kampen* in 1492 naar *Lubek* werd afgevaardigd, om de meergemelde schippers tegen de vernieuwde aanspraak van JURRIEN VOET te verdedigen en te vrijwaren, waartoe een certificaat, in 1487 door de Kamper schippers ter hunner verontschuldiging afgelegd en beëedigd, (bijlage IIII), hem werd medegegeven, benevens andere stukken, welke ter hunner ontlasting konden dienen. Zijne zending ging nu echter met tegenspoeden verzeld, welke het oogmerk, zoo het schijnt, deden mislukken; daar hij op zijne reize naar *Lubek*, te *Verden* werd aangehouden en bezet, benevens de stads dïenaren, die hem vergezelden.

Verden aan de *Wezer*, niet ver van *Bremen*, in de rigting naar *Lunenburg* en *Lubek* gelegen, was welligt de woonplaats van JURRIEN VOET en zijne medgezellen, die op de stad *Kampen* gebeten, uithoofde deze de uitspraak over het geschil aan *Lubek* betwistte, zich op haren Zendbode hebben willen wreken door dezen moeijelijkheden in den weg te leggen, welke aanleiding tot twist en vervolgens tot zijn arrest gegeven kunnen hebben.

Een brief des Ambtmans te *Verden*, wegens het gebeurde aldaar, een brief des Heeren van *Munster* aan denzelven, om den Zendbode te ontslaan, en een geleide-brief van denzelven, waarvan in de gemelde memorie (bijlage VII), wordt gewag gemaakt, schijnen daarop te doe-

ken; maar een brief van den Schout te *Bremen* en een andere van het Domkapittel en den Raad aldaar, beide aan Burgemeesteren en Raden van *Kampen* geschreven, geven ons duidelijk berigt, dat, door hunne tusschenkomst, het ontslag van den Kamper Zendbode en de dienaren bij den Heere van *Munster* en *Bremen* zoo ras doenlijk zoude bevorderd en het arrest te *Verden* opgeheven worden. (Zie deze brieven bijlagen VIII, IX.)

Of nu de Zendbode met den brief des Heeren van *Munster* vrij geleide naar *Lubek* verkregen en de reis derwaarts voortgezet, dan of hij den terugtogt naar *Kampen* aangenomen hebbe, is mij niet gebleken, even min als de uitslag, welke de zaak verder heeft gehad; waarschijnlijk is daarover vervolgens door briefwisseling onderhandeld, daar de zaak van Jurrien Voet de stad *Kampen* en hare burgers reeds meer dan 100 golden Rijns-Guldens had gekost. (Zie bijlage VII.)

Het aangevoerde zal ook voldoende zijn ter verklaring van de stukken, waaruit ik het verhaal heb ontleend, en nu als bijlagen zal laten volgen; hoewel onvolledig, hoop ik nogtans, dat dezelve aan mijn oogmerk beantwoorden en tot ontdekking van het ontbrekende leiden mogen. Ik vond mij tot derzelver mededeeling te meer aangespoord door den raad van een' geachten schrijver, om oude, belangrijke, nog ongedrukte oorkonden eenvoudig mede te deelen; ten einde de daarvan verspreide stukken, van verschillende zijden bekend gemaakt, later door eene

bekwame hand verzameld en tot een geheel gebragt kunnen worden (1).

April 1842. E. Moulin.

---

(1) De bijdrage, waarin ik dezen wenk heb opgemerkt, behelst een gelijksoortig verhaal, als het onze, van een regtsgeding over gepleegden zeeroof, doch bijna eene halve eeuw vroeger voor het *Veemgerigt* voldongen.

Daar de stad *Kampen* mede daarin betrokken is geweest en wij de Westphaalsche vrijgerigten, de uitgebreide magt der vrijgraven, en inzonderheid van dien des Aartsbisschops van *Keulen* daardoor nader leeren kennen, heb ik gemeend, van dat verhaal en van de merkwaardige, daarbij mededeelde, oude oorkonde, welke het eindvonnis bevat, een uittreksel, als bijlage (1) wel hierbij te mogen voegen; te meer, daar wij hier eene Hanze-stad tot die hatelijke vrijgerigten de toevlugt zien nemen, om den zoen en de bescherming, aan eenen zeeroover verleend, als geoorloofd, te doen gelden, en den beroofden koopman het regt, om, langs denzelfden weg, het hem ontnomen goed terug te vorderen, zien betwisten en geheel ontzeggen.

Men vindt dit stuk onder den titel, *Zutphen voor het Veemgerigt*, medegedeeld door Mr. L. A. J. W. Baron Sloet, in de Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, verz. door Is. An. Nijhoff, II Deel, 3de Stukje bl. 133.

(1) Bijlage XI.

BIJLAGEN.

I.

Informatie of Lastbrief voor den Zendbode.

a) In den eersten ghy yngelaten woerden voer de heeren to komen by de citatie yuw voergelesen is ende yuwe tyt, ende der anderen twyer is.

b) Dat ghy antworden sult up Joriens tosprake, soe verwaert yuw eerst kloickliken, ynden ghy selven yuwe woorde voeren mogt, is des nyet, soe ynformeert des yuwe voirspraken, dat hie juw des wal beware, ende begheert dat men dat benotelen ende alsoe registreeren wille, dat ghy saementlick, noch nymant van ju bysunders myt alle den woirden ghy sprekende werden en tho antworde geven, up desse reyse, yuw onder de Erbaeren Radessendebaden der vj Wendeschen steeden nycht en geven als onsen behoirlike rechters desser sake, noch ter eerlike lieffte, dair oick noch ter tyt nicht voer en holden eer den tyden de Stadt van Campen voer haeren geboirliken ende dachlige Rechter des myt rechte verwonnen sy, dat sie Jorien rechts geweigert hebben, ende den recessen der hanze onhoersam geweest syn. Des glyken Arent ende Goert oick bysunders ynden ghy van der stadt wegen allene verantworden sullen, en dat sie

alsoe toseen dat se hem nicht en vercallen, noch oever geven yn yenigen stueken, dair by de hocheit van den steeden se beghrypen muchten offte Jorien myt synen vrunden.

c) Item. Jorien beclaget sick, dat hem onse schippers en borghers affhandich gemaket heben viij terlynge engelschen lakene yn de hanze te huys hoerende, en dat sie der xv boete vul gekofft heben van den zeerover en to huys gevoirt heben tegens de recesse der hanze etc.

Dit holde wy al te samen voir seggeworden en weten wal dat Jorien, noch nymant van synre weghen, dat tot yenigen tyden immermeer waermaken en sal.

d) Item. off Jorien dat betugen wolde mit enigen certificatien up texel verworuen, dair up segget vry, als ghy se heben lesen hoeren en yuw berait dair up genomen, dat de certificacien den borgeren van Campen nycht hinderlick wesen en sal, want sie achterbakes verworuen is, etc. ende thoent dan yuwe twee certificacien up texel verworuen dair by, en den cedel myt dat gat, dat Joriens hantschrifft is, en Jorien wolde de lude dryngen en benouwen dat sie alsoe tugen en sweren solden, en tgerichte en wolde des nycht besegelen, dair Jorien sick alsoe onbehoirliken omme hadde, dat hie van den schulten gevangen woert ende nauwe en wech quam en laet de heren dan de certificacien tallen syden wal overseen en verstain etc.

e) Dit is de artikel wthe recessen dair die Raitssendebaden wth menen to bewysen, dat die Rait van Campen in deser

sake voir hem luden is schuldich to rechte te stain.

„Vorder meer is gehandelt van der lakenen „wegen etc." en dessen Artikel hebbe ghy yn een sunderlinge cedel van weirde tot woirden.

f) Item. als dan Jorien sick beclaget, dat men hem to Campen rechts geweigert hebbe etc.

Dair up segget, dat he dat den Erbaeren heren myt onrechte anbrenget ende de waerheit spaert, want soe balde he to Campen quam vor den Rait myt promocie brieven der Erbaeren heren van Lubeck etc. ende myt mester Gerwurg Secretairis des coipmans van Lunden van den Staelhoeve, doe hefft hem de Erbaere meister Goessen van hatthem yn der tyt Borgemeister, yn syn sittende richterstoel ende vor den gantzen Rade der stadt van Campen recht geopent, en gesecht, dat hie schuldigen sake na der stadt recht, hie wille hem Justicie ministreren onvertogen; dat Jorien nyet en hefft doen konnen, noch doruen, want hie wal wiste dattet hem nycht mogeliken to doende enwas, aldus hefft hie dair vorder den Borgemeister nycht up geantwort.

g) Item. soe he segede, dat Arent Starcke, Gherbrant Lutke, Wynken Wesselss, Jan Dubbelss, Albert Claiss ende Jan van Oestenwalde mede yn der vlote geweest hadden etc. Soe hefft die Erlike rait van Campen de alsamen van stonden an in gerichte doen eyschen en heben Jorien myt grote bewyssliken reden gestraefft ende haers voete by voete ende lyff by lyff geboden to setten en to wynende ende to verle-

sende alleent dat recht vermuchte, dair Jorien nycht up geheerdet en was ende onverantwort leet, ende en wech treckede up texel, omme enige certificacien to weruen etc. Voirt soe heben de vj voirsz. schippers en borgers lyffliken thoe hilligen geswoeren etc. als de certificacien dat wtwysen, die ghy dair van heben, de ene to Campen ende danderde up texel besegelt.

h) Item. Soe Jorien do voert segede van een stucke rodes lakens etc. Dair antwort up mit kort, dat Jan Sanderss dat van genen zerouer, meer van enen prester gekofft hadde en oick nii en wist voer noch na off dat geroevet was eder nyet, ende dat stucke was omtrent xij ellen lanck ende nyet langer, soe dat selige ghyse blanckert myt synen ede voir den vullen Rade waermakede, den Jorien van hem nam realiter en dat stuck lakens wort hem van stonden an in den seluen dage wal betaelt tot syn benoghe.

i) Soe Jorien dan voert secht en anspreckt Leffert Geertss voir xv engelsche grawe, soe antwordet dair up, dat Leffert dat lyffliken then hilligen geswoeren hefft voir den eerliken Rade van Campen, dat hie xv engelsche grauwe, fitzen genoemt (1), gekofft hefft van enen velevenster (2) bynen Campen to ghyse blanckerss huys, van enen Jan Derxss genoempt, wonende up texel, tstuck voir ix comans Rs gulden (3) en

---

(1) *Fitzen* zijn basterden, dus gemeene grijze lakens.

(2) *Velevenster*, waarschijnlijk eene uitdraagster, die vensternering hield, en de goederen uitveilde.

(3) Een *Rijns Gulden* en *Andries Gulden* deden 20 stuiv.

hadden langer dan vi off vij weken to coipe gestain en heelt de oick up syn eyhen venster omtrent een halff jair eer hie se stuck na stucke verslyten konde, dat he mii en wist voer noch na, noch huden te dage off de lakene geroeuet weren eder nyet. Hefft oick deselue leffert up deselue tyt end stunde doe Jorien in presencie meister Gherwurg voirs. hem hyr voir toespraeck vor den vullen Raide to Campen borgen van Jorien geeschet, des rechts mit em to Campen to blyuen, en hem myt anders ghenen recht van buten to moyen na vermoege der stadt recht en statute van Campen. Dair Jorien up geantwort hefft, he en hebbe gene borgen to Campen te stellen etc. hefft hem de Borgemeister M. Goessen voir gelecht, wil hi et myt yn eet holden, leffart sall hem antworden etc. dair Jorien up seide neen, hie en hedde des van synen mede gesellen nycht yn beuele, meer hie wolde leffart gerne quytancie geuen etc. ende toent daer up yn Instrument.

k) Item alt geene voirss. stait heben de Rait van Campen voirtyts myt enen boeden der heren van lunenborg geschieten Coirt de Myssener ende mit anderen den vi Wendessche steden en sunderlinge den heren to lubeck doen anschryuen, en clairliken to kennen geuen, dan heben niiwerlde konnen vernemen, dat die brieuen gehoirt noch geacht syn geweest, meer alst schynt soe gaent Joriens onwairhafftige redenen beeuen etc. Al woewal de heren van Campen siek verbeden en altyt verboeden heben, al desses opleggens tegens Jorien off de syne, Rechts to

plegen voir onsen gnedigen heren van Vtregt, als voir oeren geboirliken Richter en lantszhere offt voir den Erliken Steden Colne, Munster, Wesel, Zutphen offt Deventer, offt enige andere, de des ghien parthie noch syde en dragen.

l) Item to gedenken off Jorien yn onbescheet velle ende de heeren kanden dat he onlyck hadde, dat ghy voruolgen up de oncosten ons betaelt te werden van Jorien.

Item to gedenken dat ghy een certificacie mede heben van Gheert leysboeren.

(Op de buitenzijde van den brief staat.)

Itm i missive van lubeke ende een clage van Jurgen Voet.

Itm i missive van hamborch.

Itm iij certificaciones van texel.

Itm i breef dar de schippers in gesworen hebben.

Itm i certificatio van leffert.

Itm i certaficacio van ghert lyster.

Itm noch i cedele van dat Jurgen wolde, dat de van texel bezweren solden, dar Jurgen om gheuangen waert. Itm onse eigen c.. tie breef.

Itm i certificacie van der schellynge.

Itm i instrument dat wy gheerne recht wolden ghedaen hebben.

Itm i cedelken van des cost's handt.

Itm ii copien van Jorgens breve.

Itm i breef de hie onderscreven hefft.

Itm. . . .

II.

Copia prime certificacionis extracta ex quodam Registro in texel in qua de Campensibus n^a mensio fit.

Wy scout burgemeesteren en scepenen der stede van Texel doen kont allen luyden die desen brieve sullen sien oft hoeren lesen, dat voer ons quam in den gherechte van Texel Alsulcdanighe personen als hier nae geschr. staen, en hebben ghetucht een yghelic bysonder by haren eet en hebben gheswoeren lieflicken ten heylighen met opstaende vingheren als hier nae volgt:

In den eersten heeft ghetucht Jan bienez dat hy heeft gheweest an Jan symonsz scip ende daer is in syn scut ghecomen roet laken, blaeu en wyt ende dat heeft nomne gheryt meynerts zoens wyf ghenoemen wt desen scute op een waghen ende heeftet wech ghevoert.

Item Reyner symonz te medenblyck heeft ghecoft tachtich rynsgulden wort laken (1) en desen Reyner heeft gheseyt dat hy wel mocht hebben xx Rynsgl. voer syn goets penninck, en dat heeft mede ghetucht ysbrant.

Item Wouter albertz heeft ghetucht dat maerten vernou hadde vyff verdel laken by den arm ghemeten, ende Jan Symonsz van 't kerueel scipper gaf wouter voirsz. drie verndeel lakens.

Item Reyner Syvertz heeft ghetucht, dat al-

(1) Het laken door hem gekocht was 80 rijnsgl. waardig.

bert gherytz van egmondt hadde een roet stuck lakens en heeft x man ghebrocht in Wyeringhen mit haer boeytynck, daer den een is gheheten moelenaer van hoern, ende een Jan van burch ende abken van hoern ende die smit van wieringhen (1).

Item maerten ysbrantz heeft ghetueht, dat nomne voirsz. hadde een goet grof stuck wits, twe of drie packen, tinnen platielen ende twe scuttelen ende heeft nomne self thuys gheuoert des manendaghes nae byloken paesschen ende wer voer den sonnen toeganck. En evert janz van andwerpen heeft een lappe lakens ende symon tiengz van medenblyck heeft een groet pack lakens omtrent iiij foet hoech, dat hi self seyde ende hi xx gulden mochte hebben voer syn goets pennynck als voirsz. staet. Ende die scout van huysduynen heeft maerten voirscr. inghesceept ii pipen wins gasgoengert ende symen wilmz met syn derden heeft een kar vol lakens roet ende blaeu heele packen en meer ander laken en heeftet ghebrocht met die wyn int heersdiep (2).

Item Jasker Gheerlofz heeft ghetucht dat nomne voirss. quam met een scuyt lakens, die somme van lxx gulden wort, soe Jan seyde ende waeren drie heele lakens ende noch meer ander stucken.

Item Aaernt Gherytz heeft ghetucht, dat daer weel vyftien boets van die groet sceep waeren

(1) De tien man, die hij met zijn boeijer naar Wieringen bragt, hadden waarschijnlijk allen laken gekocht

(2) Thans het *Landsdiep*.

ant kerveel ende een ygelic cofte soe veel, als hem believede ende dat hi self hadde een half pack ghement laken.

III.

Jorien Voet r e i certificacione sigillata in texel i q excusar nri.

In den jaer ons heren dusent vierhondert lxxxvij up ten vyffentwintichsten dach in der maent Augusto soe hebben desse nabescreven Tuyghe ende poirters in texell mitten rechte daer toe vermaent gedrongen en gebracht, een tuich der waerheit in den saeke nabeser. voir burgemeisteren ende scepenen in texell by oeren eede gedaen ende gesecht, als hierna bescreven staet.

In den irsten soe heft marten yssbrantss by synen eede ghetuicht als dat hy selfs voir syn persoen niet gesien heft noch hem niet witlic en is, noch en heft dair oic niet by over noch an gewest, dat die scippers van Campen of oer volck an dat kerveel of schip gewest synnen, off dat sy dair laken off yet anders gecofft heben, dat Johan Symonss tkind van texell een tyt verleden int marsdiep liggen vaeren plach; mer tgene hie in dessen saeken hier benoerens tot versouk joerien voet getuighet hefft, dat hefft hie getuighet van hoeren seggen ende niet van syns selves wetenheit (1).

(1) Zie Bijlage IIII. 2.

Item Aernt Gerrytss heft getuighet ende tuighet als dat hem woll kenlick is, doe Johan Symonss voirsz. mitten kerveell int marsdiep lach, dat dair veele meer ander schepen lagen van hollant, van oesten, van Campen; mer soe als hie hier beuoerens heft getuighet, dat dair Campers an Johan Symonss boert waren, is geschiet want Joerien Voet scarpliek ende dreychlick tot hem sprack. » Wat seg gy, dair en laghen » doch op die tyt anders ghene schepen, dan al- » leen van Campen." Doe was die voersz. Aernt seggen, » waeren dair anders gene schepen, soe » moetent campers gewest syn" mer hie en hefft niet gesien, dat die Campers dair an boirt waeren, noch hem is oic niet kenlic, die sie enich laken cleyn noch groet van den voirsz. Johan Symonss gecofft heben, want hie niemant van de scippers van Campen, noch van oer volck en kande, die hy wiste dat sie van Campen weeren (1).

Item Albert claess van enghusen heft ghetuget, dat hy op die selue tyt mit enen boeth an Johan Symonss karveell was geuaeren, doe hy dair an quam schenkeden sy hem drincken, anders bedreef hy dair niet, hie en wiste oik niemant van de ander scippers ende schipluden van Campen, dat sy dair laken of yet copen waeren, wtgesecht Johan Sanderss. Aldinck sonder archelist.

Dit is geschiet ende gedaen Anno et die quibs supra op Texell ther borch in Coman Symons huis voir burghemeister ende scepenen in texel

(1) Zie Bijlage III. 3.

Johan bartenss, Symon in de coghe, Jacob couenss ende anders voele guede mannen, die dair by en ouer waeren, die dit mede saegen ende hoirden, als Aernt claess ende Gise Coters, dair oic tegenwoirdich in persoen waeren Jacobus de secretaris in texell, Aernt starke, Albert claessz, Garbrant luttike, Johan Dubbelss borgers en scippers van Campen, dat dit voirsz. alsus bescr. en getuget is.

per me henricus nicolai imperiali
Auctoritate Notar° ppls.

IIII.

Copia sede certificacionis Jeorgy Voet.

Wy Burgemeisteren Scepenen ende Raidt der stede van texel certificieren mits desen onssen certificacie, dat opten dach van huyden voir ons in persone gecomen syn enyghe van onssen poirters en poirterssen, die aldair toe verdaicht ende gebrocht weren by plycke mit opgerechte vingheren ende als dat volsstaests eedts behoirt gesat ende gesworen hebben in manieren hier nae gescreuen.

Iste pstea p alia vba clarior deposuit declando sim dcm (*).

1) In den eersten soe heeft luytgen Dircxz gesat ende getuget, als dat hem wel kenlyck is, dat die scipluyden uit die Camper vlote tot sinen huse laghen ende aldair dycke

---

(1) De zin dezer kantteekeningen van den zendbode

onderlinghe kivende weren omme dat sie alle also veel laken vut Jan Simons scip gecoft hadden.

Iste tm̄ deponit q. ita fam̄ fuisse audivit ab alijs (1).

2) Item marten ysbrants heft getuget, als dat hi wel heeft horen segghen dat die boets van die Camper vloete by nacht syn gecomen an Jan Simons scip omme laken aldair te copen.

Iste arndvs pt̄ ē pelli p exep°° et ē r̄ p bat s. (2).

3) Item arent gheryts heeft ghetuget, dat hi in Jan Simons scip int marsdiep geweest is, dair gecomen syn enighe boets vuten Camper vloete an den scepe voirsz. die welke aldair laken copende weren van Jan Simons ofte van sinen medeplegers.

Iste nihil p bat c̄ nos (3).

4) Item albert henrics heeft getuget, als dat hi van Deventer toe Campen gecomen is ende aldair bi geualle geuonden heeft Jan Dircxs onssen medepoirter mit Jan Simonsz voirsz. laken, ende alsoe die voirsz. Jan Dircxs thuys leggende was mit ghys blanckert, soe was die voerss. ghys blanckert den voirs. Jan Dircks behulpelyck omme die lakene te ver-

hospes ēat g° m̄ (4).

zal hier op neerkomen: Deze (Luitgen Dirks) heeft daarna duidelijker verklaring afgelegd met andere woorden.

(1) Deze (Marten IJsbrands) verklaart, slechts van anderen gehoord te hebben, dat zoo de spraak ging.

(2) Deze (Arend Gerrits) kan worden gewraakt, wijl zijne getuigenissen niet in allen deele overeenstemmen. Zie Bijlage II en III.

(3) Deze (Albert Hendriks) bewijst niets tegen ons.

(4) Gijs Blankert was hospes, zijn getuigenis doet niets af.

copen, van welke lakene die betalinge eendeels ghengen en gegaen syn tot bosse cruyt en harnasche.

Id. d. q. es cfux (1).

5) Item Schele, Jan Dircsz huisurouwe heeft getuget, als dat Jan Dircss voirsz. hair man thuis gecomen is ende hair vertellende ende seggende was, dat hy toe Campen mit syn scip geweest hadde mit Jan Simonss laken ende sparren ende wederomme van dair gebrocht hadde tot Jan Simonss behoeff, harnassche en bossecruyt.

6) Item Arent Gherytsz voirss. heeft noch getuget, als dat hy in den voirss. scepe was ende maerten Ysbrantsz. onsse poirter van den scepe mit syn scute geuaeren wairt, een deel lakens dair in wesende, mer wair dat hi tot die selfde tyt varende was, des en wuste die voirss. arent niet.

7) Item Marten Ysbrantsz. voirss. heeft noch tuget, dat Simon Willemss schout van huusdunen een ghemenichte van laken gecoft heeft van Jan Simonss ende dat laken heeft marten voirss. in syn scute ghesceept ende is dair mede gevaren in dat heersdiep, dairt die voirss. arent mit syn twee gesellen ontfanghen hebben.

---

(1) Deze Scheele zegt wat haar man heeft verteld.

8) Item nomne gheryt meynerts zoens wedue heeft getughet, als dat sy in den voirss. scepe geweest is, dair commen was Symon Willemss voirss. ende heeft gekoft laken van den voirss. Jan Simonss ende syn mede gesellen, op welke lakene hi gegeven heeft die somme van sestien nobel (1) of dair en bouen.

In oirconde van desen besegelt mit onsse stede dagelics signet hier beneden anghehanghen op ten twaleften dach in augusto Anno Dusent vierhondert lxxxvij.

Copiata per me Jacobus Secretarius in texala.

Con ista c tificas vid alia qua nos
hes de data eiusd ani sz d mese
augsi die xxv et hj traz A (2).

V.

Certificaat van Burgem. Schepen. en Raad der stad Campen van den eed door de Schippers afgelegd in de zaak van Jorien Voet.

Allen den ghenen die dessen onsen openen

---

(1) De gouden Rozenobel deed om dezen tijd 50 Stuivers en 100 jaar later *f* 6.10 St. en 50 jaar daarna, volgens de Keizerlijke ordonnantie van 1633, deed een Kamper-Rozenobel wegende 5 Eng. *f* 8.10 St.

(2) Tegen dit certificaat vergelijke men het andere, dat wij hebben van 't zelfde jaar, bezegeld 25 August. en 't afschrift A.

breeff soelen sien ende hoeren lesen doen wy Borgemeistere Scepene ende Rait der stat van Campen kenlick ende openbair mit kennisse der wairheit ende unse vruntlike gruete certificierende, dat in den jaire ons heren dusent vierhondert soeuen ende tachtentich verleden xix° julij voer ons gecomen ende erschenen syn in gerichte schipp. Aernt Staerke, Garbrant luttyke, weynken Wesselsz, Johan Dubbelsz, Albert Claiszen ende Johan van Oesterwolde, onse borgere ende schippers, guede gelouighe mannen, om hoir onschult toe doene in der saken nabescr. ende heben aldar voir ons gesacht, bekant ende mede mit oeren opgerechte vingeren gestaefts eets lyffelicken ten hilligen geholden ende gesworeen woe dattet verleden was omtrent acht (1) jaeren, dat sie van Campen wtseylden ter *bayewert* (2) en quamen in *texel*, dair een zeeroeuer lach, genomet *tkeynt van texel*, de eetliker coipluden laken ende guede wt der duitscher hanse, soe de fame ghing, genomen hade en dat doe de Ammirael van den vloete van Campen geboet by penen ende boeten als dat behoirde, dat niemante van oir volck wt den Camper scepen dair wth, noch van en koffte noch copen en solde, dair en boeuen syn gecomen een, genomet Geert Sobbe mit twee andere coeplude ende heben die schippers van Campen voirsz. angestreden en-

(1) Moet zijn *vijf jaren*, zijnde in 1487 voorgevallen en dit certificaat in 1492 afgegeven.

(2) *Ter baijewart*, welke baaij of haven hier mede bedoeld werd, is mij niet gebleken.

de angesynt, dat sie etlike lakenen ende gueden wter roefscepe gecoft hadn, dair op die voersz. antworden, men solde dat in der wairheit soe niet vynden ende wysten sie iemant van hem schuldich, dat sie den melden, sie wolden dair mede voirtvaren alst na rechte geboirde, dair nae heben die drie coipmans voirsz. dese voirsz. schippers van Campen angesonnen, dat sie den zeeroeuer voirsz. nemen wolden, dair sie op antwoirden, dat des in oire macht nicht en were, want hie doe toe zeyle was ende in eenen engen water, ende hadden sie eenen dach eer gesproeken, des sie wal macht gehat hadden, want sie dair verhaelen in den derden dach gelegen hadden, soe wolden sie dat geerne gedaen heben, ende dair en boeuen boeden sie hem toe leenen hoir scepe boete . . . . . ende volck, dair nae heft de Ammerael van Campen noch gesecht. in luyken dircks burgermeisters hues in texel, totter drie coepluden, ofte sie die van Campen oic ergent mede betegen van den geroefden gueden, dair op sie antwoirden seggende neen, wtgesacht dat stuck tabbert laken, dat Johan Sandersz van den priester gekoft hadde.

Sonder archelist des tot oirconde, want dit alsus voir ons betuget ende besworeen is, heben wy yn kennisse der wairheit onser stad segell an dessen brieff doen hangen int jair ons heren dusent vierhondert tweentnegentich op ten negentynsten dage in de maent julio.

Stads secreet zegel in donker groen was hangt nog onbeschonden aan dezen brief.

Van het bovengemelde stuk *tabbert laken*, in bijlage I. h. *rood laken* genoemd, had de priester 12 el verkocht aan JAN SANDERS, die dezelve tegen betaling aan JURRIEN VOET weder had afgestaan; het overige van dat stuk (1) was, zoo 't schijnt, verdonkerd en ten huize van BEREND BUDDINK geborgen; doch daarna door den Kerkmeester HENDRIK VAN DEN VENE aangetast en aan JURRIEN VOET betaald, blijkens de volgende kwitantie:

Anno mccccclxxxvij, xviij Julij.

Joerien Voet bekent dat hie ther noeghe ontfangen hefft van heinrick van den vene kerckmeister van sante nicolaus kercke ix curv. Rinschen gulden ende een oert, heercomende van den stucke lakens, dat Johan Sanderss gecoft hadde vnde toe beernt buddingshuis verbystert stont dat de kerckmeister antastede; Alsoe dat Joerien der kercken voers. dair van quytscheldet sonder archelist.

Ex Registro recognicionum Opidi Campen.

VI.

mtn ysbrants e b i n.

Item tkint van texel is ghecomen in der schellinghe ende heeft laken ghenomen, welke laken in den toern van sinte nicolaes kerke besloten

---

(1) Een stuk Engelsch laken was doorgaans 50 el lang.

waren, dat ghetal des en weten wy niet, ende die heerschip heeft die lakenen becommert totten behoeft des coepmans. Des sint daer luyden ghecomen om te vervolghen die lakenen, welcke voirss. lakenen tyman heynrickz en Gheryt sobbe van Zwolle ende welke ander coepluyden, die om die lakenen quamen en welks merke de voirs. coepmanne screuen op de bancke op den toern, en wes lakenen merck hadden, die creghen si weder en wes gheen merck en hadden, die behilt hy en vercoftse bi die vame, dair aernt rutz tusschen lxx en tachtich vaem af hadde en voert an den luyden, die de coften en wtgheuoert in vrieslant mit grote hopen.

VII.

Memorie, betreffende de zaken met Jurrien Voet.

In den yrsten, soe Jorien Voet sick beclacht dat etlike schippers van Campen myt namen Wouter Starcke, Goert Janss, Jan Sanderssz etc. in voertyden (1) ynt marsdiep van enen zeroever sullen gekoft heben xv boete vul engelsche laken, ende die yn Campen gevoert en aldair versleten, tegens vermogen der Recessen van der hanze.

Seggen die voerss. schippers dair up Joriens segge. Sy nen weren dair an, ende en salt tot

---

(1) Namelijk in 't jaar 1487.

genen tyden bewysen konnen myt rechte, dat dair een wair woort an sy, ende produceren des ij certificacien, besegelt een up texel, dander van den raide van Campen, dair contrarie yn bevunden weert etc. en noch de certificacie mit A. En off Jorien seggen wolde, dat die Campers dat upter schellynge gedaen hadden, soe salmen tonen die certificatie up schellingen verworven (1).

Item als Jorien leffar Geertss ansprick voer xv laken etc. salmen produceren leffarts procuratorium dair mede ynne stait woe ende yn wat maniren hie de gekofft hefft (2) en voert als Jorien beclaget, dat hem die rait van Campen rechts geweigert hebbe up leffart voersz., salmen tonen dat Instrument, dat yn hefft wat die Râit Jorien in tegenwoirdicheit Gerwucgs geboeden hefft (3).

Van den saken then Voerden (4) geschiet heben wy enen brieff van den Amptman ten Voerden, mytten copie, woe myn heere van Munster hem gescreven hefft de onse to verlaten.

Item wy heben geleyde breeff myns heren van monster, den onsen aldair gesant.

Item enen brieff woe dat capittel ende stadt van Bremen yn der sake sich gehat heben.

Item een certificatie, woe onse sendeboede

---

(1) Zie Bijlage VI.
(2) Zie Bijlage I. i.
(3) Zie Bijlage I. i.
(4) De stad Verden aan de Weser. Zie bl. 34.

der besathe ende oers eets then Vorden quyt geschulden syn (1).

Item soe hefft die stadt van Campen ende oere borgen de sake van Jorien Voet alrede gecoft boeuen de c golden rs. gl.

VIII.

Brief van den Schout van Bremen.

Opschrift.

Denn Erzamenn Vorsichtigenn hrn Borgemeisternn unnd Rade tho Kampen mynen guden frenndenn.

Meinen frunntlikenn grudt to voren, Ersamenn Vorsichtigenn besunderenn guden frunden, alszo gy my nu juwe scrifft itliger besate haluen hebben antogen laten, so hefft tes geliken myn guetigeste leve haere van Munster unde Bremen der zakenhalven ook ton scriuenn, te tenn tar upp van my, wo de dinge zick erhavenn hebben, vnd in rechts dwange stan, klare antworde verlanget hefft. Sine Gnade juw machlichte tar vppe woll werth toen scriuen, wo sine gnade tar anne behagent wille hebben, unnd wess sine gnade tar ann van my furder will gescheyn hebben, toe ick plichtigen gernn, dat ick juw so wittige. Juwe lefſte Gode almechtich beue-

(1) Zie daarover den brief, Bijlage IX.

lende. Gescr. onder mynenn Ingz. Am achtendage assumpcionis marie vrgs (22 August.) Anno red. xcij.

GERLICH Schulte Amptman tes Stichts to Bremenn.

IX.

Brief van Domdeken en Capittel, Burgemeesteren en Raad van Bremen.

Opschrift.

Denn Ersamenn vnd vorsichtigenn Borgermesteren vnnd Radtmannenn der Stadt Campen onssen gudenn frunden.

gg.

Vnssenn fruntlikenn gruth ond wes wy gudes vermogenn stedes thouornn; Ersamenn vorsichtigenn bisundernn gudenn frunden, Wy na juwenn scrifftenn ons anderdages van wegen Juryen Vothes, De juwen Denre ond Sendebaden tho Vorde mit ons ynd stichte van Bremen mit rechte hefft besatet laten, befoget. De mochten quithgeschulden ond vorlaten werden, heben wy dar umme unsse drepliken scriffte an den Duchtigenn Gerlich schulten amptm. des stichtes van Bremen, beschicket, De ons dar up sine antworde hefft beualet, inholdend. De Erwerdige onsse gnedige leue here ock eme der sake haluen, hadde doen laten scriuen, Dar up he sinen gnadenn scrifftliken hebbe gheantwort, Vnnd

wes sine gnade em dar wedder up doeyt wittigenn; dar ann he sick wol werde holdenn etc. So dat wy anders uth den suluen sinen wedderscrifften nichts vernemen. Mer dat juwe Denre und Sendebaden in gantser thouorsicht erer behindernissehalven wol quithgeschulden und vorlaten werden. Were ock deme so nicht en schege, Wilt ons scriuen, Willen wy uns dar omme de vorlaten werden mege, Im to leff mede und willen arbeydes nicht vorsellen laten, konden wy jw ander war ann to willen itschinen, deden wy gerne.

Gade almechtich sidt beualen, screven am dage Bartolomei apli (24 August.) under unss eynsig. secretum Anno m iv^c^xc secundo.

Domdeken unnd Cappittel der hilgenn kercken, Borgermestere unnd Radtmannen der Stadt Bremen.

X.

Uit het gulden boek der Stad Campen.

In den jare ons heren mcccc ende viij is ouerdraghen wanneer men reysen doet van der stat weghen enz.

Wie die reyse doen sullen.

Item totten reysen salmen setten ende ordinieren die daer nuttest toe syn, ende die in reysen comen, sullen die reyse wt doen van eenre

saken, dat is tweten, die scepen sullen enen raet ende die raet enen scepen daer toe setten.

Wat men van reysen toe weruen hebn sal.

Item van der reysen toe weruen sal een scepen ende een raet elck hebben voer horen arbeyt ene take (1) wyns en wan sie toe huys comen elck ene quaerte wyns voir hore cost, ende elck dienre een menghelen wyns, ende anders ghiene cost toe doene als se wt ryden ende thoe huys coemen, dan in der reysen geboeren, dat se redelic mede nemen, enen secretarais gelyck enen scepen off rait.

Van den anderen reysen binnen lants.

Item van anderen reysen sal een scepen ende rait van hoer myel gelt hebben van elcker milen iiij camper groet in ende wt (2), toe verstane van Campen toe Deventer ende weder toe Campen xx herengroet, ende voert daernae alle mylgelt. Ende wanneer se toe huys coemen sullen se elck voir hore cost hebben ene quaerte wyns ende hoere knechte elck een mengelen ende anders ghiene cost van der stat weghen toe doene. En wes min dan ene mile is, daer sal men ghien mylgelt van gheuen anders dan een quaerte wyns elck voer syne cost, wan se toe huys coemen.

---

(1) In later tijd werd eene take wijns betaald met 12 stuiv. eene quarte met 6 stuiv. en een mengelen met 3 stuiv.

(2) 4 Camper groot is 2 stads ℔, of ½ heeren pond, dus 7 stuiv.

Messagiers reysen.

Dat men de mesaagiers hoir liggegelt gheuen sal als se buten ligghen, al worde en die cost ende dat gelach off anders geschencket, allike wel salment en (1) hier betalen off gheven.

Woe men reysen ouerschriuen sal.

Item men sal alle reysen ouerschriuen woe mennigen dach ende woe mennighen nacht ende mit woe voele peerde men wtghewest is, toe gueder bewysinge, off to wagen off thoe scepe daer nae die reyse gheuallen synt, ende wanneer men boetscap van reysen doet, dan openbaer thoe segghen wes die reyse gheeost hefft.

Van reysen in hollant en in zeelant.

Item indes grauenhaghen ende in zelant sullen scepen ende Raet hebben voir hoer mylghelt ende arbeit elck vyff gulden ende yslyck knecht enen halven gulden ende an desse syde des greuenhaghen sullen se mylghelt hebben woert ghelegen is.

Van reysen in vlanderen en in brabant.

In Vlanderen off in brabant elck viij gulden voer syn mylghelt ende arbeyt, en een yslick van horen knechte i gl., xiij vlaemsche grote voer enen gulden (2). En wan se toe huys coe-

---

(1) *en* voor *hen* of *hun*; zoo ook in den vorigen regel.

(2) In een ander afschrift vind ik den gulden ge-

men elck ene quaerte wyns ende die knechte elcke een mingelen.

Van reysen die oestwert vallen.

Item an desse syt Bremen, off soe nae ende toe bremen binnen op mylghelt. En toe lubecke, hamborch, lunenborch elck xxv gulden voir mylghelt, arbeyt ende voer hore cledinghe. En tem Sunde ende in den Wenschen steden elck xxx gulden. En elck stat Dienre, die met hen reyset sess gulden.

Van reysen die verder vallen.

Item reysen die vurder vallen sullen staen tot guetdunckent der scepen en rade ende der zworen meente, het sy oest off west, off anders dan voersz. is. En desse voerscr. gulden sullen wesen xiij vleemsche groten.

Van den baden, die oestwert reysen.

Item is ouerdraghen van den baden, die oestwert reysen ende die reyse vorder velt dan toe bremen, wes em dan wort thoe verdrinken gegeuen, dat sal he holden. Ende wes den anderen baden binnen der tyt op ter straten ende an drincgelde veruelt, dair en sal he nyet an delen, die in der reyse is.

Als men der stat watere ende dycke besiet.

Item wanneer scepen en raet ergent gaen off

---

taxyert op een heeren pond. De nieuwe gouden gulden, in 1490 door Bisschop David gemunt, deed 20 nieuwe stuivers.

varen omme der stat orber, water, lande off dycke thoe besiene, wie daer dan mede gaet off vaert van scepen off rade, die sal eene quaerte wyns hebben, ende wie daer niet mede en is, die sal nyet hebben, ende wie daer mede gaet off vaert van der ghesworen meente, die men begheert, die sal een mengelen hebben.

Van der stad peerde.

Item soe en sal nyemant, he sy scepen off rait off burgher off anders, der stat peerde ryden, dan in der stat reyse, ende noch burgemeysters, noch muermeysters (1) noch nymant daer oerloff to gheuen, die de peerde wt ledde ende rede. Beholtelick dat ymant van den rade in syns selues saken twe peerde nemen mach by oerloff en mit enen der stat dienre. Ende des sullen se de peerde des seluen dages weder op den stal brenghen by den koer voersz.

Off ene van den rade worde gheuanghen.

Item worde ymant van den rade gheuanghen in enyger stat reyse, dat were hier off ouer zee, den sal die stat lossen mit dusent olde frankersche schilde, off die weerde daer voer (2). Ten

---

(1) *Muermeysters*, bouwmeesters en opzigters over stads vesten, muren en torens; in welke laatstgenoemde ook de stads paardestallen waren.

(2) In een later artikel staat van frankr. schilden, *Ista duo nobilia habent.* In 1455 werd door raad en meente vastgesteld, dat een old frankr. schild zou betaald worden met drie heerenponden, of 42 stuiv.

were dat men hem met min verdinghen conde. En we breve hebben wil den sal men se doen off gheven tot elcker reysen ende den brieff sal men doen enen van den rade. En wanneer he weder compt sal he den brieff voersz. den scepenen ter hant weder leveren.

XI.

Omstreeks het jaar 1433 werd een schip van *Kampen*, met koopmansgoederen bevracht, op de Zuiderzee buit gemaakt. Een deel dier goederen behoorde HERBORT REZEN, die vermeende, dat burgers van *Zutphen* de zeeroovers waren en dat het geroofde goed binnen die stad was gesleten. Hij sprak eenigen daarover voor de stads-bank in regten aan; maar toen de beklaagden, naar stadsregt een *voorvank* (1) hebben en *voet bij voet zetten wilden*, *om lijf en goed te verwedden* (2), dat zij niet schuldig aan de betichting waren, toen trad hij terug, ging weg van de bank en wilde zich aan het stads regt niet onderwerpen.

Vier jaren later had een der roovers, SPLINTER LOEFFSSONE genaamd, met die van *Kampen* eenen zoen getroffen en, na drie jaren als burger aldaar gewoond te hebben, in 1440 zich in *Zutphen* nedergezet. HERBORT REZEN, die ook

(1) Waarschijnlijk een *voorspraak*.
(2) Zie deze regtsterm ook hier voor Bijlage I. g.

burger van *Kampen* en aldaar woonachtig was, schijnt na zijne eerste poging, om te *Zutphen* regt te bekomen, zich lang stil gehouden te hebben en eerst in 1449 tot het besluit te zijn gekomen, om voor het Veemgerigt de zaak weder op te vatten. Zelf vrijschepen zijnde, verscheen hij den 25 September van dat jaar voor den keizerlijken vrijstoel van den vrijgraaf HENRICH VAN WERDINCHUSEN te *Velgeste*, in het vrijgraafschap *Unna* in *Westphalen* gelegen, en klaagde aldaar, dat eenige Zutphensche burgers hem op het water en den stroom, niettegenstaande hij zijnen tol- en geleidegeld betaald had, het zijne ontnomen hadden en zich in die stad ophielden; dat zij dus met *schrevelicher frevelicheit*, tegen God, eer en regt, straatroovers en schenners in hunne stad toelieten en beschermden; dat hij naar inhoud der Hanze- en koopmansprivilegien, te *Zutphen* tegen dezelve regt gevraagd, maar zulks niet had mogen ontvangen.

Het vrijgerigt voorn. wees daarop voorregt, dat HERBORT REZEN de burgers van *Zutphen* te zamen en afzonderlijk met het keizerlijke vrijgerigt mogt dringen en dwingen, tot dat hem regt zoude geschieden en hij zijn ontnomen goed terug bekomen had. Op zijn verzoek werden daarop Burgemeesteren, Raad en alle mannelijke burgers en inwoners van *Zutphen*, boven de 12 jaren oud gedagvaard, om den 20 November voor den vrijstoel te *Velgeste* te verschijnen, ten einde hun lijf en eer tegen HERBORT REZEN te verantwoorden, de Vrijgraaf HENRICH VAN WERDINGHUSEN voegde er de bedreiging bij, dat,

bijaldien zij verzuimden daar aan te voldoen, of met *freuelmueden* zich daar tegen wilden verzetten, hij of een ander Vrijgraaf alsdan over hun lijf, eer en goed rigten en oordeel en regt over hun geven zoude, hetgeen hun dan zwaar zoude vallen.

Op aanzoek van *Kampen* en om twist tusschen Hanze-steden voor te komen, kwamen die van *Zutphen* met REZEN overeen, om hunne verschillen aan de beslechting van *Zwolle* en *Deventer* over te laten, doch op de bijeenkomst, in laatstgenoemde stad daar over gehouden, weigerde hij zich daaraan te onderwerpen.

Drie Raadsmannen van *Zutphen*, door Burgemeesteren, Schepenen en Raad daartoe gemagtigd, gaven daarop, bij eenen bezegelden brief, aan den Vrijgraaf HENRICH VAN WERDINGHUSEN de verzekering, dat al de gedaagde personen aan den gerigte en den klager doen zouden, wat zij van eer- en regtswege verpligt en schuldig waren, indien hun *dey geborliche stede binnen geborliche tyt bescreuen ind betekent werde verteyn dage to voren, assich in den richte gebort* (1).

Er geschiedde nu van wege den voorn. Vrijgraaf aan die van *Zutphen* eene nieuwe dagvaarding om op den eersten Maart 1450 voor hem te verschijnen in het Augustijner klooster te *Wezel*.

Van wege Burgemeesteren, Schepenen en Raad van *Zutphen* werden tot *procurators* en *werues-*

---

(1) *Geborliche* voor *behoorlijke*, *gebort* voor *behoort*.

luden gesat en gemagtigd dey Erbaren JOHAN VAN RAESUELDE, JOHAN HOIJNCK, raetsman to *Wezel*, ANDRIES KREIJNCK, HUGEN VAN OSTERWICK vrijgreven en HINRICH KLEPPEL, om op den dage te *Wezel* te verschijnen en aldaar hun regt en hunne eer tegen HERBORT REZEN te verantwoorden. Hun volmagtsbrief hield tevens in, dat alle hunne mede Raadsgezellen, burgers en inwoners in het gerigte met ware woorden verklaard en daarna *mit oeren upgerechteden lyfliken vingeren gestavedes edes ten hilgen gesworen hadden*, dat zij aan alle betichting en aanklagte van HERBORT REZEN onschuldig waren, dat zij het genomen goed, waar over hij klaagde, nooit gezien noch gehantierd en ook nimmer, *mit Rime of mit Rade*, gehoord, vernomen, of geweten hadden, dat dat goed binnen stads vrijheid openbaar of heimelijk gesleten of verhandeld was geworden.

Op den bepaalden dag (1 Maart) te *Wezel* voor den vrijstoel van HENRICH VAN WERDINCHUSEN verschenen, nadat de voornoemde volmagtsbrief gelezen en niet wedersproken was, deden twee van HERBORTS vrienden hunne aanklagt tegen die van *Zutphen*, hoe dat zij eenigen, die hem zijne have en goed *upter vryen straten as up den water ind stroem*, *dar hey synen tol ind geleidegelt gegeven ind betaald had*, *weder God*, *ere ind recht genomen ind also geweltliche ind roefflike geschinnet hadden*, *ind in der stad Zutphen weder ingetogen ind gekomen waren*, *aldaar weder angenomen ind upgehalden hadden tot Datum dezes.*

Twee der gemagtigden van *Zutphen* antwoordden daarop, dat zij der belichting voorz. *raets ind daets ind aller witscap, alingh end al unschuldich weren na wtwysinge des vors. breves.* HERBORTS vrienden klaagden verder, dat het geroofde goed naar *Zutphen* gevoerd en aldaar gebruikt was; waarop die van *Zutphen* nog antwoordden, dat zij zich door gemelden brief *aller clage unschuldich gemaakt hedn*, waarvan zij, ten aanzien der twee laatstgenoemde punten, nog overlegden eenen bezegelden brief van Schout, Burgemeesteren, Schepenen en Raad der stad *Haarlem*, van 26 Januarij 1449, inhoudende, dat eenige hunner poorters onder eede hadden verklaard, dat HERMAN VAN LOKHORST, SPLINTER LOEFS ZOON en derzelver medgezellen, omtrent het jaar 1433, openbaar verklaarde vijanden van het sticht *Utrecht* en van de stad *Kampen* zijnde, op de *Zuiderzee*, als op vijandelijken bodem hadden genomen een schip van *Kampen*, met allerhande goederen geladen, waaronder eenige van zekeren HERBORT REZE; dat die goederen niet door LOUFF KEYE, of eenig burger van *Zutphen*, in 't groot of klein gekocht, *geboyt of gepaert*, maar alle op dien zelfden tijd in oostland (1) en daaromtrent verkocht en gesleten waren.

Op dit getuigenis had HERBORT, zoo 't schijnt, verder niet in te brengen; hij beweerde nogtans en klaagde, dat hij, naar inhoud der koop-

(1) In de steden aa den oostzee gelegen.

mans-*privilegien* en der *Hanze*, te *Zutphen* geen regt had kunnen bekomen, waarop die van *Zutphen* antwoordden, dat zij hem nimmer regt geweigerd, maar de bank altoos voor hem geopend hadden, waaraan hij zich echter niet had willen onderwerpen. Zij bewezen dit met eenen brief, door vier echte, regte vrijschepenen, die bij de dagvaarding en 't gerigt te *Zutphen* tegenwoordig geweest waren, bezegeld, inhoudende dat, toen HERBORT REZEN aldaar sommige burgers had aangesproken, *umb zaken willen, dat zy hem zyn gued affhendich solden gemaekt en dat binnen Zutphen geslcten ind gebruet hebn, dey verklagede burgers ein vorvanck hebn wolden na der stad recht, ind voet by voet setten wolden, umb lyf ind gued te verwedden, dat sy der bylicht unschuldich weren, do trat Herbort mit orstride achterrugge ind genck van der banck ende en wolde der stad recht nicht ontfangen* enz.

Ook deden die van *Zutphen* door hunne gemagtigden zeggen, dat zij zich wegens deze zaak ten allen tijde *bij der Henze* konden verantwoorden, inzonderheid door de bemiddeling, welke zij met HERBORT overeengekomen waren, aan de eerbare Hanze-steden *Deventer* en *Zwolle* op te dragen; maar daarna door hem werd afgewezen, blijkende uit een' brief, door Burgemeesteren, Schepenen en Raad der stad *Zwolle*, 7 Decemb. 1449 bezegeld, die daar in getuigden, dat voor hen gekomen waren de raads Zendebode der stad *Zutphen* aan de eene zijde, en HERBORT REZEN, burger te *Kampen*, aan de andere zijde, in tegenwoordigheid des eerbaren Raads

van *Kampen*, van beide zijden daartoe gebeden; dat beide partijen door den Zendbode van *Kampen*, met vriendelijke bede, van hen hadden begeerd, dat zij met de eerbare stad *Deventer* over zekere aanspraak, welke voorn. HERBORT op die van *Zutphen* meende te hebben, regt zouden spreken naar inhoud van de notelen, daarvan te *Deventer* opgemaakt, en hun medegedeeld. Dat zij Burgemeesteren en Raad, wenschende twist en tweedragt onder de goede steden der *Henze* en hare burgers voor te komen, om beden wille beider partijen, dit hadden aangenomen en hunne Raadsvrienden op St. Andries (30 Novemb.) naar *Deventer* gezonden, om de zaak aldaar af te doen. Dat beide partijen ook aldaar gedagvaard en verschenen zijnde, HERBORT zijne belofte, aan die van *Zutphen* gedaan, niet had gehouden en de zaak, naar inhoud der notelen, aan die van *Zwolle* en *Deventer* niet wilde overlaten; zoodat het zijne schuld was, dat de zaak toen niet afgedaan is geworden.

Na dezen brief te hebben overgelegd, hebben de Zutphensche gemagtigden nog gezegd, dat, daar HERBORD en zijne vrienden bleven volhouden, dat SPLINTER LOEFS ZOONE, die hem zijn goed zoude ontnomen hebben, nog in *Zutphen* woonde, zij konden bewijzen, dat SPLINTER jaar en dag voor of na het nemen van het schip, noch burger, noch inwoner van *Zutphen* was geweest. Doch lang daarna had hij eenen zoenbrief getoond met het uithangend zegel der stad *Kampen*, dat hij *witlich ind wal mit en gesoent were vor alle ore burgere ind inwonere.* En de-

wijl HERBORT ten tijde des zoenbriefs omtrent drie jaar burger en inwoner te *Kampen* was geweest (1) hadden zij hem vergund in hunne stad te wonen, zoolang hem zulks niet naar regten werd betwist. Zij legden den zoenbrief daarbij over, luidende van woerde tot woerde als volgt:

« Wy Burgemeestere, Scheppenen ind Raet « der stad van Campen, doen kunt allen luden, « dat wy, vor uns, unse burgere, undersaten « ind inwonre gegeuen hebn ind geuen mit de- « sen brieue Splinter Loeffs sonne eyne ganse « vaste stede zoene, sunder arch off list. In « kennisse des unser stad segel an dessen breeff « gehangen. Gegeuen int jaer ons Heren dusent « vierhundert seven ind dertich, des saterdages « na den hilgen Pinxterdage."

Nadat nu alle aansprake, antwoorden en schriften aldus waren voorgedragen, traden die van *Zutphen* met hunne gemagtigden en de omstanders tot HERBORT REZEN en den vrijgraaf HENRICH VAN WERDINCHUSEN, als richter in deze zaak, en zeiden, dat zij hoopten en meenden, dat zij de eer en het regt hunner beklaagde burgers, volgens hunnen lastbrief, wel verdedigd en gehandhaafd hadden. Zij verzochten de goede mannen en omstanders van beide zijden, dat die met den vrijgraaf en rigter dezer zaak in eenen kring wilden vergaderen, dat HERBORT dit ook zoude verzoeken en dat men dan beide partijen zoude laten henen gaan. Dachten de

(1) HERBORT REZEN was dus in den zoen met SPLINTER LOEFSZOONE begrepen.

wederzijdsche goede mannen, dat zij HERBORT dan nog meer doen moesten, daartoe waren zij volkomen bereid. Doch HERBORT wilde daarin niet toestemmen en alleen zijne vrienden, die hier gedagvaard waren, in dezen volgen en hunne regtspraak vragen.

Daar die van *Zutphen* dit niet konden toestaan, kwam daar voor hen GISKEN VAN TUIJL, *een vrijschepen en schildbordig man*, die wees voor regt, dat, na de klagte van HERBORT REZEN, de antwoorden van die van *Zutphen*, de getuigschriften en brieven gehoord te hebben, *die van Zutphen oer burge gequitet hedn, ind der ansprake ledich wesen solden, want sey dar allet gedain hedn, des sey Herborde ind den gerichte van eren ind rechts wegen plichtich ind schuldich weren to done up den vurs. daghe*, waarover de vrijgraaf HENRICH VAN WERDINCHUSEN, als regter in deze zaak, echter geene uitspraak deed.

Door den vrijgrave HUGO VAN OOSTERWICH, BITTER en JOHAN VAN RAESFELD en de overige Zutphensche gemagtigden, werd van deze gerigtshandeling te *Wezel* een brief gegeven en op denzelfden dag (1 Maart) aldaar bezegeld, mede door eenige andere vrijgraven en omstanders, welke daarbij tegenwoordig waren.

Die van *Zutphen* echter konden daarin niet berusten. De regtsspraak van GISKEN VAN TUIJL was aan het *ordel* van den vrijgraaf HENRICK VAN WERDINCHUSEN niet onderworpen, noch door de overige vrijgraven en vrijschepenen van zijn gerigt bevestigd geworden. De blaam, door den Kamper burger HERBERT REZEN hun aange-

wreven, als of zij openbare straatschenners en zeerovers in hunne stad inwoning hadden vergund, moest gerigtelijk opgeheven, zijne aanklagt valsch, SPLINTER LOEFSZOON voor een eerlijk burger verklaard en zij benevens hunne medeburgers van alle aanspraak daarover, van eer en regtwege, voor altijd bevrijd worden.

Hiertoe bood zich eerlang de beste gelegenheid aan. Op den 16 April bekleedde dezelfde HUGO VAN OESTERWICH, vrijgraaf des eerwaardigen hooggeboren Vorst en Heer, DIEDERIK, Aartsbisschop van *Keulen*, Hertog in *Westphalen* en *Engeren* etc. in den veste van *Rekelinchusen* (1), met koninklijke magt den vrijen stoel *in het eikenwoud bij den Luttikenhove*, in bijwezen van vele andere vrijgraven, ridders, dingpligtigen en meer dan 200 vrijschepenen. Toen het gerigt gehegen en de bank gespannen was, verschenen daar HERMAN DE DOOVE en HENRICK VAN HILDESEM, gemagtigden van Burgemeesteren, Schepenen, Raad en gansche gemeente der stad *Zutphen* en vertoonden hunnen volmagtsbrief met uithangende zegelen, welke openbaar voorgelezen zijnde, vraagden de gemagtigden, door hunnen voorspraak, een regten *ordel*, onder konings ban, of die volmagtsbrief van

(1) »Hugo van Osterwich, Frygreve im Veste van Rekelinchusen und des frien Stoels to Bykrame by Bottorpe 1476 auch schon 1438, 1439 und 1444 Freigraf genannt." *L. von Ledebur*, Das Land und Volk der Bructerer bl. 36. Meer andere Westphaalsche Vrijstoelen worden door hem genoemd bl. 28.

waarde erkend zoude worden. Het ordel daarover stelde de vrijgraaf HUGO voors. aan den *festen* HENRICH VAN BACKEM, *dey dat an sich nam, ind genck uit, ind bereit sich mit den dincplichtigen ind vryenscheppenen, ind quam weder in, ind wysede vor recht. Naden dat dat procuratorium wer gans van scriffte, van segele, van perkamente ind ongecanseleert, so sey dat procuratorium van werde.*

Daarop vertoonden de gemagtigden den brief, door den vrijgraaf HUGO VAN OESTERWICH zelven te *Wezel* afgegeven, mede met uithangende zegels voorzien, welke eveneens openlijk werd voorgelezen met al de daarin vermelde schriften en bewijsstukken. Zij deden door hunnen voorspraak een regten ordel vragen, onder konings ban, of dien brief ook voor echt en van waarde erkend werd, of wat daaromtrent regt was? Dat ordel stelde de vrijgraaf HUGO aan den *festen* BERNT VAN ERMELE, *dey dat an sich nam, ind genck uit ind bereit sich mitter ridderscap, dincplichtigen, ind frienscheppenen, ind quam weder in, ind wysede vor recht. Naden dat dey breiff wer gans van scriffte, van segel ind perkamente, ungekansellert, ind besegelt wer mit segelen der guden mans, dey dar ane ind ouer gewest hedn, na uitwysinge des breiffs, so sal dey van werde wesen.*

Nu vroegen de voorz. gemagtigden door hunnen voorsprake *een regts ordel onder koningsban;* dewijl Burgemeesteren, Schepenen, Raad en gemeente van *Zutphen* op de dagvaarding des vrijgraven HENRICKS VAN WERDINCHUSEN te *Vel-*

geste verschenen, aldaar hadden verklaard den gerigte en den klager te willen doen, het geen zij hem van eeren en regtswege schuldig waren te doen, en daarna op den, door gemelden vrijgraaf aan beide partijen verschreven dag te *Wezel*, tot aanspraak en antwoord waren gekomen; zoodat die van *Zutphen* HERBORT REZEN en den gerigte alles gedaan hadden, wat zij hem van eeren en regtswege schuldig waren, of zij dan nu van het gerigt en de aanklagte *ledig en los* wezen zouden en hunne burgers daarvan bevrijd hadden, naar uitwijzing van den voornoemden brief, of wat dienaangaand regt ware?

Dat *ordel* zette de vrijgraaf HUGO voorn. aan HINRICH PELGERIM, *dey dat an sich nam, ind genck uit, ind bereit sich mitter ritterscap, dincplichtigen ind vryenscheppenen, ind quam weder in, ind wysede vor recht: Nadeu dat sey verburget ind gelouen gedain hedn den gerichte in behoff des clegers vurs. ind dar up to daghe verschreven ind gekomen weren, dar sey en deden allet des sey en van eren ind rechtz wegen schuldich weren to doine, na vitwysinge des vurs. breues, so sollen dey ersame stad van Zutphen vurs. der clage ind gerichtz van den cleger vurs. ledich ind loes wesen, ind sey sollen oer burgen gequytet hebn.*

Nadien nu aangenomen werd, dat HERBORT REZEN de eerzame Burgemeesteren, Schepenen, Raad en gemeynheid der stad *Zutphen* ten onregte voor den vrijgraaf HENRICH VAN WERDINCHUSEN te *Velgeste*, in 't gerigte geroepen had en aangeklaagd op hun lijf en eer, waardoor

hun groote schade en hinder was toegebragt; zoo werd door de Zutphensche gemagtigden gevraagd, of hij niet schuldig ware, hun kost- en schadeloos te stellen, of wat dien aangaande regt zij, en waar zij hem dan dit behoorden af te manen?

De vrijgraaf HUGO beval het oordeel daarover aan HERMAN KUNST, die dit aannam en even als de vorigen, de vergadering verliet, om met de ridderschap, dingpligtigen en vrijschepenen zich te beraden, en teruggekomen, voor regt wees: Daar HERBORT REZEN de eerbare stad *Zutphen* met onregten klagte voor het gerigt van den vrijgraaf HENRICH voorn. had gedaagd, zoo was HERBORT schuldig, voor kosten en kenlijke schaden, hun vergoeding te geven, welke zij hem zouden mogen afmanen met welk gerigt zij best konden en mogten.

Voorts vraagden de gemagtigden van *Zutphen*, bijaldien de vrijgraaf HENDRIK VAN WERDINCHUSEN, of een andere vrijgraaf, in weerwil van bovengemelde uitspraak, mogt willen rigten of regtspreken, of dat van waarde en verbindend zoude zijn, of wat daaromtrent regt was? De vrijgraaf HUGO beval dit *ordel* aan EUERT DEN DOUEN, die, na gehouden beraad als voren, voor regt wees: dat de verdere regtspraak van HENDRIK VAN WERDINCHUSEN, of eenig' anderen vrijgrave, in deze zaak van geener waarde, krachteloos en onverbindende wezen zou, wanneer hem dit van wege den vrijgrave dezes gerigts, schriftelijk was bekend gemaakt.

Eindelijk vroegen de Zutphensche gemagtigden

een ordel onder konings ban, wanneer de vrijgraaf HENDRIK voorn. of eenig andere vrijgraaf, niet tegenstaande bij eenen bezegelden schijn dezes gerigts, hem zulks kond gedaan was, nogthans eenige regtsoefening daarover aanving, wat zijne boete daarvoor dan zijn zou, of wat daaromtrent dan regt ware?

De vrijgraaf HUGO beval dat ordel aan JOHAN KUNST HERMANSZOON, die dat aannam, en na gehouden beraad met de ridders, dingpligtigen en vrijschepenen, voor regt wees, dat zoo de vrijgraaf HENDRIK voorz. of eenig andere vrijgraaf, in deze zaak nog verder zoude willen rigten, nadat hem dit kond gedaan was, gelijk gezegd is, die dat deed, had het heilige rijk en het gerigte verbeurd ban en boete, en zou, wegens het verbreken van zijnen eed, aan het heilige rijk gedaan, van zijn ambt ontzet worden.

Toen dit alles zoodanig was geschied, verzocht de vrijgraaf HUGO VAN OOSTERWICH, aan alle voorschrevene stukken, ordelen en regten gevolg te geven; hij vroeg dit van ieder stuk bijzonder, *eene werf*, *ander werf*, *derde werf*, *als regt is*, *en vierde werf boven regt*. En daar dezelve niet wedersproken werden, zijn die door al de omstanders en dingpligtigen dezes vrijen gerigts toegelaten.

De vrijgraaf alzoo, op alle ordelen en ieder bijzonder zijne *orkunde* ontvangen hebbende, gaf daarvan *eynen apenen hemelichen breue*, door hem van des vrijen gerigtswege, benevens drie vrijgraven als bijzitters, en nog elf andere vrijgraven met hunne uithangende zegels bekrachtigd,

ten overstaan van vele Ridderen, vrijgraven en vrijschepenen, *wal geachtet op twe hundert, oft meer.* De brief, in April 1450, op perkament geschreven en met de 15 zegels behangen, wordt in het Archief der stad *Zutphen* bewaard.

Door het gewezen vonnis was de stad *Zutphen* van verdere aanspraak, SPLINTER LOEFSZOONE van alle vervolging ontslagen en HERBORT REZEN de weg van regten ten eenenmale afgesneden; of de stad *Kampen*, ter opsporing van het hem ontnomen goed, bij eenige der oostzee-steden, werwaarts hetzelve was vervoerd, hem nog eenige hulp bewezen heeft, is mij niet gebleken; maar op den land-dag door Bisschop DAVID VAN BOURGONDIEN, als Heer van *Overijssel*, in 1456 (het jaar na zijne huldiging) met Ridderen en knapen, de drie steden *Deventer*, *Kampen* en *Zwolle* en het gemeene land op *Spoolderberg* gehouden, werd overgedragen: *dat gheen ondersate des ghestichtes van Utrecht aen desse sydt der Ysselen off niemant van oere weghe myt ghenen uitheymschen rechten giestlyck off werltlyck den anderen aentalen off vervolgen sall, by eenre peenen van vierhondert vranckscher schilden, halff tot onser behoeff ende halff tot behoeff der gheenre die van den anderen alsoe vervolgt worde. Ende off daer ymandt boven dede, ende die alsdan soe vervolcht ende aengetaelt worde daerby schade ende kost dede off leede, dat salmen verhalen aen guede des gheens, die dat deede. Ende hadde hy ghien guedt, soe salmen dat verhalen aen syn lyff, te verstaen, dat men hem dan in venckenisse leggen sall syn leven lanck*

niet dan water ende broet te gheven, ter tyt toe ende alsoe lange, dat hy dat affgheduen ende ghebetert hadde; Ende worde yemandt beruchtighet, dattet van synre wegen tho queme, die myt uitheimschen rechte aengespraken worde, die beruchtichde mach hem (zich) *myt synen eede, rades, dades ende alles tho doens, ontschuldich seggen* (1).

Zes jaren later (in 1463) werden twee Raadsleden van *Kampen*, Rudolph Witte en Mr. Frederik van Wterwyck, benevens Roderik Kenneken en een ander burger, Stille Bartelt genaamd, door Bernard Hase wegens aanranding en berooving aangeklaagd en door den Gelderschen vrijgraaf Diterik Conick deswegens voor zijnen vrijstoel te *Steden* gedagvaard, doch door tusschenkomst en bemiddeling van Bisschop David daarvan bevrijd, met dat gevolg, dat, ter bede van de steden *Deventer*, *Kampen*, *Zwolle* en *Groningen*, Paus Pius II de ingezetenen dier steden aan de magt der vrijgraven heeft onttrokken, welk voorregt door eene pauselijke bulle werd bevestigd, en aan elk der steden een afschrift daarvan gezonden (2).

---

(1) Racer, Ov. Gedenkst. III. bl. 133.
(2) Volgens de aanteekening van Ter Borcop. Zie Revius Dav. III. pag. 114 en Hist. Kamp. Kron. I D. bl. 237.

HET ALOUDE

OVERIJSSELSCHE GESLACHT

VAN

VOLLENHOVEN.

In de geschiedkundige Verhandelingen over Vollenhoven en omstreken, van wijlen den Hoogwelgeb. Heer Baron DE VOS VAN STEENWIJK, ten jare 1831 uitgegeven, hoe naauwkeurig anders, vindt men geen verder gewag gemaakt van het aloude geslacht van dien naam, dan alleen met betrekking tot het heldhaftig gedrag van den Slotvoogd HERMAN. Omtrent de overige lotgevallen van dezen en zijnen broeder BERNHARDUS, en zijne verdere nakomelingen, waag ik het den lief hebbers der oudheid eene mededeeling te doen, geput, naar ik vermeen, uit goede oorkonden.

Voor zoo veel uit de stamboeken en geslachtregisters, ten deele nog aanwezig, kan worden nagespoord, is de oudst bekende Stamvader, tot wien men in regte linie onafgebroken kan opklimmen:

RAEDINCK VAN VOLLENHOVEN (1) die met zijn' broeder FLORIS alzoo voorkomt als

1ste Generatie.

Ridder RAEDINCK *van Vollenhoven*. gestorven anno 1212 te Zwolle, in zijn eigen Stins of Huis. Hij liet twee zonen na.

In het handschrift wordt van hem gezegd: « hij was een seer ryck ende aensienlick man: hij hat op syn schilt een solveren starre op lazuur. Syn broeder Florens tooch ter xvaert in 't jaar 1188 met aght gewapende Cneghte. Hy wert ghedoot in 't stormen van acron in palestyne sonder oir na te laten in 't jaar 1191.

2e Generatie. De zonen van RAEDINCK waren:

WALTHER (2) en *Pelgrom van Vollenhoven*. Zij woonden, even als hun vader, te Zwolle en waren daar en elders zeer in aanzien; inzonderheid bij Bisschop WILLEBRAND VAN OLDENBURG, die zich dikwijls bij hen ophield en ook ten

---

(1) De naam RAEDINCK is nog lang in aandenken gebleven. Zoo leest men, dat GEORG SCHENK VAN TAUTENBURGH zijn huis *Tautenburgh* bouwde in eenen Kamp, in *Johan Raedincks heurne* te Vollenhoven.

(2) Onder de getuigen van den Stadsbrief van Zwolle van 1230 komt voor *Wolterus Raedinck*. Dat dit en niet het jaar 1233, zoo als VAN HATTUM I. 124 wilde, het juiste jaartal is, blijkt uit het afschrift van dit Privilegie, staande in het Privilegiënboek der Stad Zwolle fol. 35. Men vergelijke daar en den tekst en het opschrift, en men zal bevinden, dat de afschrijver van den tekst wel voor het oogenblik eenen misslag in het schrijven van het woord *Tricesimo* kan hebben begaan, maar noch plaats achter dat woord opengelaten, noch er eene zweem van een *tercio* heeft ingevoegd.

hunnen huize, op den 26 Julij 1233 (volgens anderen 1236) is overleden.

3e Generatie. WALTHERS zoon was:

HERMAN *van Vollenhoven*. Hij hield insgelijks zijn verblijf in de ouderlijke woning te Zwolle, en is aldaar ook overleden. Hij was gehuwd met eene Duitsche vrouwe, *Bertha a Hersena*, of *Gersema* genaamd, en vereenigde zijn wapen met het hare, zijnde een hertebeest op goud.

In zijnen tijd leefden nog anderen van het geslacht *Vollenhoven*, namelijk: *Aleidis*, huisvrouw van Broeder *Bertholdus Raedinck*, van de Duitsche orde. Deze droeg zich met hare twee broeders, *Walterus* en *Bertholomeus* aan God en zijne allerheiligste moeder op, schenkende tot ondersteuning van het Heilige land al wat haar behoorde, aan het te Utrecht gevestigde Duitsche huis. Onder meer andere goederen, welke zij tot zulk een einde wegschonk, vermelde ik die, welke gelegen waren te *Waenepperwere* (mogelijk *Wanneperveen*, of het onder Drenthe behoorende, nabij Diever gelegen gehucht *Wapse*, of het daaruit gesproten kerkdorp *Wapserveen)*; voorts eene tiende te Surebeeke uit Rengers huis, en uit Altingens huis; een derde deel in een huis te Vollenhoven; een en een halve maat koorn, en twee maten garst; twee huizen, het eene staande te Westkerke en het andere boven Zwolle bij het later gesticht St. Jans Kamp; en eindelijk nog de werf bij het kasteel te Vollenhoven gelegen, welke van hunne voorouders, die daar op pleegden te wonen, afkomstig was.

4e Generatie. De kinderen van HERMAN waren:

HERMAN, Slotvoogd, Kasteleijn of Burgheer tot Vollenhoven. Dit kasteel werd ten jare 1165 door GODEVAART VAN REENEN, den 28sten Utrechtschen Bisschop, gesticht, om zijne landen tegen de strooperijen der Weststellingwervers te beveiligen. Vermoedelijk stond het op gronden, behoorende aan de voorzaten van HERMAN, die het daarna als een leengoed zullen erlangd hebben, althans aan HERMAN was het, onder den titel van Burgheer, door Bisschop GUYDO VAN AVENNES toevertrouwd.

HERMAN trouwde (wij volgen hier woordelijk het afschrift van de, omtrent 1600 opgemaakte *Boome genealogieke*). „Bate Thoe Wycke (3); als „de Fries 't Slot beleghert hebbe in 't jaar 1306 „heeft hij lanck en dapperlyck voor Bisschop Guy „ghehouden tot het ontset wert en hat daertoe „al syn lant en goet verpant en verkoft. Guy „loofde grotelix syn goet belyt en maakte Her„mannus Ridder segghende als hy hem sloegh, „Erat fortis, constans et fidelis, daarop Herman„nus antwoorde, semper fidelis, fidelis usque ad „mortem, en settet op zijn waepen so als bij „ons nogh gebruikelick is. Guy verspracк hem „al syn goet te sullen lossen 't geen niet is ghe„daen, sullix dat Hermannus ryck in eere maer „arm aen goet storf vol droeffenis om Guys on-

(3) *Wycke* komt voor op de lijst van Edelen, die met Hertog Albrecht van Beijeren in 1396 te Cuinre ter heervaart trokken in Friesland.

« danck in 't jaar 1310." Zijn zoon *Suffridus* nam de wijk naar Friesland en zijne dochter werd non in het klooster Mariënberg, anders Zwartewater (4). Dit nu was het loon en einde van den dapperen HERMAN (5)

In 1320 werd het slot met meer andere goederen aan den Gelderschen Graaf verpand. In later tijd bleef het een versterkt bisschoppelijk slot, onder bewaring van eenen rentmeester, die van zijn bewind rekening moest doen aan den Bisschop.

HERMANS broeder was de reeds boven vermelde BERNHARD VAN VOLLENHOVEN. Muntte de Slotvoogd in dapperheid uit, deze niet minder in godsvrucht en milddadigheid. Volgens het gebruik dier tijden besprak hij bij zijn testament, van den jare 1309, tot het stichten van een klooster te Zwolle, om daar in op te rigten een kollegie van reguliere kanonniken, zijn huis en gebouw te Zwolle, waarin hij woonde, met alle de daaraan liggende pleinen, met meer andere goederen, als ook die te Middelwyck gelegen, welke hij van zijn' broeder HERMAN gekocht had. Dit klooster onderwierp hij aan de kerk te Beth-

---

(4) Dit klooster was eene eeuw vroeger door toedoen van Bisschop WILLEBRAND gesticht, zoo als ik in de beschrijving van *Staphorst* breeder heb vermeld.

(5) De Heer A. VAN BUREN SCHEELE heeft voor eenige jaren, onder den titel *het Slot te Vollenhove*, een roman in 't licht gegeven, waarvan de inhoud in strijd is met het hier vermelde; ik beschouwe dus alles door Z.E.D. in denzelven verhaald als fictie. Z.E.D. houde mij deze aanmerking ten goede.

lehem, waarom het ook naderhand dien naam heeft aangenomen. Hij noemt zich in het testament Kanonnik der Deventersche kerk, tot wier dekenen hij vroeger behoorde, en was tijdens dit testament Proost der Bethlehemsche kerk te Zwolle.

Spoedig na dat BERNARDUS zijn testament gemaakt had, stierf hij (den 17 Mei 1309) in groote onmin met zijnen broeder HERMAN zijnde, die nu voorzeker eene tweede teleurstelling ondervond, daar BERNARDUS alle die bezittingen had weggeschonken; en dit was ook daarom eene nieuwe reden van droeffenis voor hem, dewijl hij door de gierigheid of het laakbaar verzuim van Bisschop GUY niet in staat was geweest, zijne verpande of tijdelijk verkochte goederen (zoo aan zijn broeder als aan anderen) in te lossen en de kooppenningen terug te geven.

5e Generatie. HERMANS zoon was de reeds genoemde.

SIEGFRIEDUS of SYWERT *van Vollenhoven*, *Cnaepe*. Hij huwde met *Lots Hottinga* (6).

6e Generatie. De kinderen van SIEGFRIEDUS waren:

Hitze, in Frankrijk overleden.

LUBBERTUS, overleden in 1416. Hij was gehuwd met *Tienck Hoitsema* of *Hoitema* (een reeds vroeg in Friesland bekend adellijk geslacht). En twee dochters, van welke de eene gehuwd

---

(6) Een Friesch adellijk geslacht, later vermaagschapt aan dat van *Aebinga van Humalda*.

was met *Joan van Braeckel*, Ridder, en de andere ongehuwd. (7)

7e Generatie. De kinderen van LUBBERTUS waren:

Agnete, *Lots*, *Lubbertus* en *Rienck*, alle ongehuwd, en DOUWE, die gehuwd was met *Ette Walta*. (*Walta* is almede een Friesch geslacht, verwant aan dat van *Aersen*, *Aylva* enz.)

8e Generatie. De kinderen van DOUWE *van Vollenhoven* waren:

UBBO (Ebbo), gehuwd met *Maria van Isselmuden*, dochter van *Geert van Isselmuden*, Kasteleyn en Schulte van Vollenhoven (8). UBBO overleed in 1454.

Rints Nonne en *Anna*, gehuwd met *Hendrik van Corput* (9) welligt dezelfde, waarmede FERWERDA de stamlijst van dezen begint.

---

(7) In den pandbrief van 1336, waarbij Bisschop JAN VAN DIEST, met uitzondering van Kampen, geheel Overijssel aan REINALD, Graaf van Gelder, verpandt, komt als borge voor *Johan Raedinck*, zekerlijk gesproten uit een zijtak van het geslacht *Vollenhoven*.

(8) Het geslacht van *Isselmuden* is een van de eerste adellijken in Overijssel, behoorende onder de 18 oudste. Het telt vele beroemde mannen, zoo van den degen als tabbaard. Het wapen van dit geslacht is een veld van keel, waarop een witte winkelhaak en drie witte zwanen. In het verdrag, gesloten tusschen den Bisschop van Utrecht en den Graaf van Gelder, in 1226, komt als getuige voor *Alfert de Isselmude militibus* en in den slag bij Ane (1227) wordt onder de verslagene edelen *Rijtbertus de Isselmuden* geteld.

(9) Het geslacht *van Corput* is afkomstig uit Breda; onder de leden van hetzelve is inzonderheid vermaard *Johan van Corput*, een der 18 kinderen van Mr *Johan*

9e Generatie. De kinderen van UBBO *van Vollenhoven* en *Maria van IJsselmuden* waren:

UBBO (EBBO), gehuwd met *Algart* of *Luitgert Sijtsma*

Taco. Munninck te Dickninge. Deze is de schrijver eener *genealogie Vullanhoviana*, die echter oorspronkelijk niet meer aanwezig is.

Sweer of *Sweder*. Deze vestigde zijne woonplaats te Delft en had vier kinderen, namelijk: *Jan*, *Dirk*, *Lysbeth*, Bagijne te Delft, en *Maria*. Van *Dirk* zijn afstammelingen geweest; vermoedelijk was hij bed-overgrootvader van *Hendrik van Vollenhoven*, die den togt naar Chattam als Kapitein Kommandant op de Agatha, een schip van 50 stukken, bijwoonde (zie leven van DE RUITER fol. 568.) (10).

10e Generatie. Kinderen van UBBE UBBOOS *van Vollenhoven* waren:

WOLFERT, in hoogen ouderdom overleden in 1535.

Lubbertus, abt te Dickningen: vermoedelijk was hij reeds in 1507 tot die waardigheid verheven (11).

---

van Corput en *Antonia Montens*. Hij was een uitmuntend Ingenieur Kapitein, Superintendent en Kommandant van Hasselt, en een ijverig voorstander der staatsgezinde partij. Hij is ongehuwd te Groningen overleden, den 17 September 1611, en aldaar in de Martini kerk begraven, waar zijn grafzerk met het wapen nog aanwezig is.

(10) In 1477 was *Henricus van Vollenhoven* deken van de St Plechelmi kerk te Oldenzaal.

(11) 1555 was het sterfjaar van *Ludolf van Vollenhoven*, 14e opperbestuurder der alomberoemde vergadering van het zeer vermaarde kapittel van Windesheim.

11e Generatie. Kinderen van WOLFERT *van Vollenhoven* waren:

Alijd, jong overleden.

LUBBERTUS, gehuwd met *Anna van Rijfhoek.*

12e Generatie. Kinderen van LUBBERTUS *van Vollenhoven* waren:

Sweder, nog jong zijnde, te Rome overleden.

Anna, gehuwd met *Cornelis van Diemen.*

WOLFERT, geboren den 4 Julij 1542, overleden den 2 Maart 1601. Hij was gehuwd met *Diewverda van der Werve.*

Ermgard, non te Utrecht.

13e Generatie. Kinderen van WOLFERT *van Vollenhoven* waren:

Joris, geboren den 8 Julij 1572; deze is de zamensteller geweest van eenen *Boome genealogieke* tot vervolg van de Latijnsche van den monnik *Taco.* Dezelve is op perkament en nog goed geconserveerd. (Van de daarin geteekende wapens straks nader.)

Ermgard, geboren den 10 Mei 1574, overleden den 2 Junij 1590.

Lubbertus of Lubberegt, jong overleden.

LUBBRECHT, geboren den 28 September 1578, gehuwd met *Meerte van der Muijlen.*

Wolfert en *Clementia*, beide ongehuwd overleden.

14e Generatie. Kinderen van LUBBRECHT *van Vollenhoven* waren:

Clementia, gehuwd met *Corvijn.*

Coenraad, eerst gehuwd met *Maria van Bergum* vervolgens met *Machteld Strick* (12).

---

(12) *Strick* is een adellijk geslacht, reeds in 1396 als zoodanig bekend.

Wolfert, jong overleden.
Jan, gehuwd met *Maria Hoesbaert*.
Dieuwerda, jong overleden.
Antonie, gehuwd met *Maria Koning*.
Joris, gehuwd met *Agatha van Heed*.
Eindelijk nog twee kinderen, die jong overleden zijn.

De meeste gehuwden van deze generatie hebben afstammelingen nagelaten, waardoor dit aloude geslacht zich zeer heeft uitgebreid. Sommige takken echter van hetzelve zijn of uitgestorven of in vervolg van tijd onbekend geworden; andere hebben zich in stand gehouden, van welke de nakomelingschap in Holland en elders nog aanwezig is. De leden van dezelve zijn sedert de hervorming niet de leer der heerschende kerk, maar die van MENNO SIMONS en JACOBUS ARMINIUS toegedaan geweest. Hierom zijn zij lang tot aan 1795 buiten openbare betrekking gebleven en waren verpligt door den handel of de nijverheid hun bestaan te zoeken; ten gevolge waarvan sommigen in kwijnende omstandigheden kwamen, anderen tot eenen vermogenden staat geraakten. Tot dus ver wat de afkomelingen in regte lijn van Ridder RAEDINCK *van Vollenhoven* betreft.

Nu nog iets van het wapen, boven vermeld. In de Boome genealogieke van *Joris van Vollenhoven* vindt men gekleurde wapens, vrij goed geteekend, en wier kleuren ook vrij goed bewaard zijn gebleven.

Dezelve zijn: 1° het wapen van *Raedinck van Vollenhoven*, een puntig driehoekig schild, blaauw

met eene ster van zilver en een helm met lambrekijnsblaauw en zilver.

2° Het wapen van *Gersema of Hersena*, goud met een hert van keel (rood) tegen eenen groenen boom.

3° Tusschen deze twee het wapen, hetwelk thans nog gevoerd wordt door de familie VAN VOLLENHOVEN, zijnde een gedeeld schild, regts blaauw met eene ster van zilver, links goud met een hert van keel tegen een groenen boom, tot timber een helm met vijf stijlen en twee vleugels, waar tusschen als cimier eene ster van zilver, tot supporten twee herten van keel met halsbanden van blaauw en zilver, tot devies *semper fidelis.*

4° Het wapen van *Sytsma*, blaauw met een klaverblad van goud, en onder en boven een bezan (bal) van zilver.

5° Het wapen van *Kijfhoek*, goud met twee gekanteelde fasies van zwart en een roode lambel.

6° Het wapen van *van der Werve*, zilver, roode fasie, waarop een kruis van goud.

7° Het wapen van *van der Muijlen*, zilver met een zwart paard.

Het oudste zegel der stad Vollenhove is, zoo niet in alles, nagenoeg hetzelfde als het wapen van het geslacht VAN VOLLENHOVEN. Het is eene ster op een azuur veld.

Ten slotte nog iets ter verdediging der tijdrekenkunde, welke ik, in strijd met anderen, gevolgd ben, met opzigt tot het beleg van het slot te Vollenhoven.

WAGENAAR en met hem anderen, die hij ge-

volgd is, geven het jaar 1311 op, als dat, waarin de verdediging van het slot door Herman *van Vollenhoven* voorviel. Daar nu de deken *Bernhard*, bij dien schrijver, als toen nog levende voorkomt, en deze volgens meerdere authentieke bescheiden, zoo als hier boven is opgegeven, in 1309 reeds overleed, zoo is dit klaarblijkelijk eene dwaliug, want, gelijk ook boven reeds is gezegd, was de broeder van *Herman*, *Bernhard*, deken en niet *Geerhard* proost van Deventer. De onduidelijkheid der getalmerken bij de oude schrijvers kan gemakkelijk tot deze dwaling aanleiding gegeven hebben, daar voor VI ligt XI konde gelezen worden. Maar eene meer gewigtige bijzonderheid maakt dit verschil nog aanmerkelijk moeijelijker en bijna onverklaarbaar. Guij namelijk bevond zich tijdens het beleg in Frankrijk, en wel op de algemeene kerkvergadering van Vienne, waar besloten werd tot de uitdelging van de orde der Tempelieren. Uit de kerkelijke geschiedenis is bekend, dat die vergadering gehouden werd in 1311, en hier tegen valt weinig te zeggen; bij gevolg strookt ook hiermede niet het door mij opgegeven jaar 1306.

Echter breng ik bescheidenlijk in het midden, dat, volgens de *Batavia Sacra*, Guijdo van Avennes, 42e Bisschop van Utrecht, onder meer andere deugden, ook die van eene zonderlinge spaarzaamheid bezat; dat hij, ten gevolge van die spaarzaamheid, in Frankrijk ging wonen om daar zuinig en sober te leven, tot hij de groote schulden, waarmede hij beladen was, zoude kunnen afdoen; dat hij vervolgens door Klemens V,

die den Pauselijken stoel naar Avignon overbragt, op de algemeene kerkvergadering te Vienne in 1311 is genoodigd. Ligt het dus niet in den aard der zaak, dat GUIJ, wiens karakter anders zeer wel overeenkomt met de boven vermelde gierigheid en inhaligheid ten opzigte van HERMAN, reeds *voor* die kerkvergadering in Frankrijk woonde, en dat de Friesen het ver af zijn des Bisschops waarnamen, als eene goede gelegenheid om het slot te belegeren? Is dit niet waarschijnlijker, dan dat die belegering zoude voorgevallen zijn, terwijl de Bisschop zich op de kerkvergadering bevond, daar toch de bijwoning van die vergadering een korter verblijf in Frankrijk doet veronderstellen, dan noodig was ter besparing van het geen hij behoefde om zijne schulden af te doen.

De voorganger van GUIJ was WILLEM VAN MECHELEN, die reeds in 1301 overleed. Spoedig werd de stoel weder vervuld en GUIJ (13) konde zijn spaarzaam leven reeds in 1306 in uitoefening hebben gebragt.

Tot staving van al het bovenstaande is het navolgende nog dienende, bij mij later ontdekt bij de lezing van H. VAN WIJN, *levensschetse van Heer Nikolaas van Putten*, te vinden in het vijfde deel der werken van de *Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leijden*, hetgeen ik hier letterlijk laat volgen voor zoo ver het dienstig is tot dit ons tegenwoordig geval.

---

(13) Volgens *Bockenberg* regeerde hij van 1301 tot 1317.

« Toen in den jare 1311 de Vriesen van Stellingwerf enz. nadat zij reeds in 1309 over het bedrijven van verscheiden vijandelijkheden, inzonderheid het belegeren van 't kasteel van Vollenhoven mitsgaders het plunderen van de kerk al daar, door Bisschop Guij, onder wien zij stonden, met den ban gedreigd waren, die in 1310 hun werd opgelegd, toen zeg ik in 1311 de Vriesen voor de *tweede reize* ('t geen ik niet weet of elders wel opgemerkt is) het slot Vollenhoven bij afwezigheid van den Bisschop belegerden, wist Bisschop Guij zijn Neve Willem Graaf van Holland ter zijner hulpe te belezen" tot zoo ver de Heer VAN WIJN. Waaruit blijkt, dat de Friezen reeds voorheen een beleg hadden ondernomen. In hetgeen verder verhaald wordt, wordt hoegenaamd van geen Slotvoogd gewaagd.

F. A. EBBINGE WUBBEN.


MORTEM CÆTERA MORTIS ERVNT
VINCIT AMOR


NEMO LÆDITVR NISI A SEIPSO

OVERIJSSELSCHE

GEDENKPENNING.

Dat er in Overijssel, tijdens de 17e, of welligt ook tijdens de 18e eeuw, ter gelegenheid van deze of gene gebeurtenis van geschiedkundig belang, of waardig om aan de vergetelheid te worden onttrokken, gedenkpenningen zijn geslagen, is niet te ontkennen; want hier en elders zijn dusdanige *Overijsselsche* Gedenkpenningen nog aanwezig. Maar met opzigt tot eenige derzelve, bestaat er onzekerheid omtrent de gebeurtenissen, ter welker herinnering die penningen zijn vervaardigd; aangezien zij de gebeurtenissen niet bepaald aanduiden noch vermelden, zelfs niet het jaar, waarin dezelve voorvielen of wanneer die gedenkpenningen zijn geslagen; waardoor het des te moeijelijker is, om, op goeden grond, iet stelligs omtrent de gebeurtenis of de bedoeling der medaille op te geven, maar het veld voor gissingen des te ruimer blijft.

Met betrekking tot de twee Overijsselsche Gedenkpenningen, in vroeger jaargangen van dezen Almanak geplaatst, (1) viel het wel niet te

(1) Zie Almanak van 1841 bl. 231 en van 1842 bl. 49.

betwijfelen: of zij doelen op den strijd, met Spanje gevoerd, en zijn geslagen welligt reeds vóór of tijdens het twaalfjarig bestand, dat in 1609 werd gesloten, ofschoon dan ook een gedeelte van Twenthe in Overijssel, ten jare 1626 nog in de magt van Spanje is geweest. (1) Het *meer bepaald* veronderstelde omtrent den gedenkpenning, vermeld in den Almanak van 1841, wordt dan ook bevestigd gevonden bij den Heer Mr G. VAN LOON, in zijne beschrijving der Nederlandsche historiepenningen, alwaar in Deel I, op Bladz. 494, de afbeelding van *dien* gedenkpenning en van nog *twee* andere voorkomen, welke, hoezeer veel overeenkomst met elkander hebbende, nogtans verschillen. Die penningen zijn vervaardigd ter gelegenheid der vele overwinningen, door MAURITS, *Graaf van Nassau*, *Prins van Oranje*, *Stadhouder der Vereenigde Nederlanden* behaald, in de laatste helft van 1597; — derhalve *wat Overijssel betreft*, ter herinnering van het bemagtigen der steden *Goor*, *Enschede*, *Ootmarssum* en *Oldenzaal*.

Het geen de Heer VAN LOON vermeldt, geeft wel aanleiding om te vermoeden: dat de penning, in den Almanak van 1842 geplaatst, ter zelfder gelegenheid zal zijn geslagen; echter wordt de afbeelding van denzelven ter aangewezene plaats niet gevonden.

---

(1) *Oldenzaal* werd laatstelijk in 1626 door Graaf Ernst Kasimir van Nassau bemagtigd, die hare vesting werken, op hoog bevel der Staten, liet slechten. Zie *algem. noodw. woordenb. der Zamenl.* bl. 1538, *Oldenzaal.*

Ten aanzien der medaille of van den gedenkpenning, waarvan de afteekening hiernevens gaat, valt het mede niet te betwijfelen: of zij is eene Overijsselsche, en in de 17e of wel in de 18e eeuw geslagen; maar ook zij draagt geen jaartal. De afgebeelde omtrek vertoont hare juiste grootte; zij weegt vijf looden en zeven drie vierde wigtje, is vervaardigd van 12 pennings-zilver (groote keur) en waardig *f* 5.79½; hier en daar is zij een weinig afgesleten of min duidelijk gestempeld. Op de ééne zijde zijn afgebeeld, in eene begroeide landstreek, waar kruiden, struiken en boomen staan, (in welke laatsten vogeltjes zitten) *drie* honden, waarvan *twee* een egel- of stekelvarken aanvallen; hebbende de *derde*, die den egel reeds aanviel, zich in den bek *gekwest*, daar hij dien openhoudt, en twee bloeddruppels onder zijnen bek vallen; zijnde dit kwetsen ook op te maken uit het omschrift, luidende: « *nemo laeditur nisi a se ipso*" d. i. *niemand wordt gekwetst dan door eigen toedoen.* Beneden staat het wapen van de provincie, waar achter een wimpel of lint, met de woorden: « *Vivat Trans.*" bij verkorting voor *Transissalania*, d. i. *Het ga Overijssel wel!*

Hier valt intusschen op te merken: dat in het verkorte TRANS, de letter N het onderste boven of het achterste voor, althans *verkeerd* staat, hetgeen op die medaille des te zonderlinger is, dewijl de overige twee letters N, voorkomende in het reeds opgegevene omschrift, *goed* staan. Is het nu wel *alleen* aan onwillekeurige vergissing van den stempelsnijder toe te schrijven, dat *die*

letter en *geene andere der vier* overigen in die lettergreep TRANS verkeerd staat? Of wel: indien één van die andere letters verkeerd ware gesteld, b. v. de ꓵ of de ꓢ, zoude zulks dan niet *meer* in het oogvallend zijn dan nu, en wel *te veel?* en zoude dus die verkeerde ꓠ ook in verband kunnen staan met de *bedoeling* van dien gedenkpenning? namelijk iets dat *te dier tijde verkeerd* was *in Overijssel?* De andere zijde van den penning toch vertoont, op den achtergrond, eene stad aan eenen, met schepen bevaren wordenden stroom, verbeeldende welligt de rivier *den IJssel*, ofschoon bij die stad geene schip- noch vaste brug is aangeduid, en dus met die stad niet bepaaldelijk *Deventer* noch *Kampen* te veronderstellen is, zoodat door een en ander ook wel het *Zwarte Water* en *Zwolle* kan zijn bedoeld. Op den voorgrond zijn *twee* elkander omarmende personen, of liever goede Geniussen, als hebbende ieder *één* zespuntige ster boven het hoofd; boven dezelven, in de lucht, staan *drie* zespuntige sterren, en door de wolken dalen lichtstralen op die Geniussen af; zijnde denkelijk het zinnebeeld van *éénsgezindheid*, welke, doordien daarop zegen daalt, voorspoed bevordert; terwijl het omschrift, waarin de wapens der *drie* steden, *Deventer*, *Kampen en Zwolle*, zijn afgebeeld, luidt: „*Vincit amor mortem caetera mortis erunt*” d. i. *de liefde overwint den dood, al het overige zal sterven*, of met andere woorden: *Eensgezindheid behoudt, wat anders zal vergaan.*

Tegen dit edel zinnebeeld op de ééne zijde der medaille, steekt dus zeer af het zinnebeeld

der *onéénigheid* op de andere zijde. Het zoude derhalve wel mogelijk kunnen wezen: dat die gedenkpenning zinspeelt op de onéénigheid, welke tusschen Ridderschap en Steden, de Staten van Overijssel, in der tijd plaats vond; immers met de drie honden kan wel gedoeld zijn op de *drie* bovengenoemde steden, wier wapens op den penning voorkomen, en met den egel op de Ridderschap; terwijl zoodanige onéénigheid nadeelig voor, en dus *verkeerd in Overijssel* was, maar daarentegen éénsgezindheid moeijelijkheden overwint en de welvaart der provincie bevordert.

Dat er onéénigheden in de Staten van Overijssel hebben bestaan, zelfs gedurende geruimen tijd, bewijzen onder anderen de jaren 1654 tot 1657; onéénigheid was toen ontstaan op den 8 April 1654, door het verkiezen van den H. W. Geb. Heer Rotgert van Haersolte van Haerst en Oosterveene, Heer van Staverden, Rentmeester Generaal van Salland, tot Drost van Twenthe; en die onéénigheid is welligt, in dat zelfde jaar, nog toegenomen door de verkiezing van den, des tijds nog niet vierjarigen, Prins Willem III tot Stadhouder en Opperhoofd (Kapitein Generaal) der krijgsmagt van Overijssel; (1) althans over de jaren 1655 en 1656 bestaan er geen notulen van Ridderschap en Steden van Overijssel, en achter de afgeschrevene notulen van 1653, in

(1) Zie VAN LOON, *Nederl. Historiepenningen* D. 2 bl. 388 en bl. 422, zich beroepende op AITZEMA, *zaken van staat en oorlog* D. 3 bl. 1107, 1109 en 1315, voorts D. 4 bl. 181.

het exemplaar, dat aan de Ridderschap heeft toebehoord, is het volgende genoteerd.

„ *Hier staat aantemerken dat in de jaren 1654,*
„ *1655 en 1656, de dissensien tusschen Ridder-*
„ *schap en Steden zijn geweest. Ende daarom*
„ *geene obligatoire resolutien hebben kunnen gene-*
„ *men worden.*" Dan ook nog in later jaren zijn Ridderschap en Steden het meermalen onéénѕ geweest over het stuk van de jagt. (1) Nu is het zeer wel te veronderstellen: dat op *die* onéénigheid en *niet* op die van 1654, de bijgaande afgeteekende gedenkpenning zinspeelt; want in de jaren 1654—1657, was *een gedeelte* van de Ridderschap en de Steden *Kampen* en *Zwolle* in verschil met *een ander gedeelte* van de Ridderschap en de stad *Deventer*; maar op het stuk van de jagt waren de *drie* steden te zamen het wel eens en in verschil met de Ridderschap. Indien nu de boomen en struiken, op den penning voorkomende, moeten aanduiden eene voor de jagt allezins geschikte plaats, dan zoude het boven veronderstelde meer grond erlangen. Hoe het zij, die medaille schijnt te doelen op eene gebeurtenis, toen de *drie* steden, Deventer, Kampen en Zwolle, te zamen het met de Ridderschap *niet eens* waren, hetgeen gewis tot nadeel

(1) Zie RACER, *Overijsselsche Gedenkstukken* D. 1. bl. 83, 123 en 124. Ook in 1668—1671 en in 1690 en verv. waren er oneenigheden, bij de laatste ook voor een gedeelte omtrent het stuk van de jagt. Men zie *Tegenw. St. van Overijssel* Ie d. 2e st. bl. 228 en volg. en omtrent de laatste meer uitvoerig VAN HATTUM *Gesch. van Zwolle* IVe st. bl. 103 volg.

van de provincie Overijssel strekte, en dus in dezelve *verkeerd* was; voorts wijst die medaille op eensgezindheid, welke allezins wenschelijk is.

Van dezen gedenkpenning, mij ter hand gekomen door de vriendelijkheid van den Heer Mr. L. J. Rietberg, Regter bij de arrondissements regtbank hier ter stede, bij wien ook zijn de twee andere hiervoren bedoelde medailles, heb ik de afteekening ter plaatsing in den *Overijsselschen Almanak voor oudheid en letteren* overgezonden, in de hoop, dat kundige lieden, ten opzigte van dezen Overijsselschen gedenkpenning, iets naauwkeuriger en meer voldoende zouden willen mededeelen.

J. M. V. R.

Zwolle, Augustus 1842.



Geschiedkundige Herinneringen

OMTRENT

DE STAD OOTMARSUM.

Velen hebben den naam dezer Stad van de oude *Marsen* afgeleid, doch met weinig zekerheid. Meer waarschijnlijk komt het ons voor, dat *Othmersheim* en *Othimarshem*, gelijk men den naam geschreven vindt, de *heim* van *Othmar* of *Othimar* aanduidt. Ook in Westphalen vindt men *Othmaring-hausen* en *Ottmars-bocholt*. Deze OTMAR kan een aanvoerder der Saksen geweest zijn, toen zij zich op dezen grond vestigden. Maar er is een berigt, dat veel ouder oorsprong vermeldt. Eene volksoverlevering schrijft de stichting der stad aan ODEMAR, Koning der Franken, toe, en in overeenstemming daarmede schijnt eene afbeelding van dezen Vorst vervaardigd te zijn, die eertijds op het huis *Saesveld* of *Saterslo* bewaard werd, en zich thans op het Raadhuis van *Ootmarsum* bevindt. Men vindt de bevesti-

ging van dat gevoelen bij den beroemden Abt van *Sponheim*, JOHANNES TRITHEMIUS, wiens geschiedkundig werk wij nog wel niet onder de oogen hebben kunnen krijgen, maar waaruit wij mededeelen hetgeen de stadsrolle van *Ootmarsum* in kopij bevat. TRITHEMIUS noemt ODIMARUS den oudsten zoon van RICHIMER (1), die veertien jaren, na zijnen vader, geregeerd heeft en een zeer vredelievend Vorst gewcest is. Hij maakte verbonden met de Romeinen en Galliërs en hield die met trouw; maar bouwde tot eer en sieraad zijns Rijks vele steden, sloten en vestingen. « Umb diese Zeitung ist *Vechtan* der Franken « Obersten und eltester Priester, geistlicher Vor- « weser und Weissag gewest, von alten künich- « lichen stam geboren, in Griechischer und Lati- « nischer Sprach fertigh, und wohl bereidt in « Astronomie, der Musick und des Gesangs, auch « der Arznei, natürlicher Künste und alter Grie- « chiser Weisheit vast kundig. Dan er zu Rom « und Athene lange zeit in werntlichen Sachen « und Kunsten sich mit andern seiner Schulgesel- « len und Mitjungeren geübt und geflissen hat. « Als er nun widerumb heim kommen, that er « der Künig und Landtsherrn sone leren (?) sein « schul nach gewonheid der Franken under ein « Eichenbaum halten. Er hat vill dings von « amptern der Abgot mit Griechischen Versen

(1) De voor fabelachtig gehoudene geschiedenis en geslachtlijst der Frankische Koningen van den vroegsten tijd kan men onder anderen zien bij HUBNER, *Staatk. Historie* V. bl. 403—408.

„und Gesetzen geschrieben. Er brach auch der „Künig alte Historien nach einander in Teutsche „sprach, durch solche der jungen knaben ge„schicklicheid anrichten und scherpfend-ertrank „in fünften Jahre Künig Odemars in einen klei„nen Wasser, den er auch sein name verlies, „also das er uf diesen tag nach obgemelten „Vechtan *die Vecht* genent is. Künig Odemars „bawet auch uf seinen Grab eine Stadt, die er „nach seinen namen *Odemarsheim* nennet, welcke „uff diese zeit in den Stift Utrecht ligen ist. „Odemar, Frankischer Künig, der, wie gesagt „alzeit friedlich vil stadt gebawet hat, starb „seines Reichs im vierzehenden, nach Christi Ge„burt im 127 jaren, der zehenden Römer zal „welches Leichnam als er bei seinem Leben ver„ordenet und geschaffet, ward begraben zu Ode„marsheim under die gemuerts in eines kegels „üfgefüret.” Wij kunnen niet opsporen, op welken grond TRITHEMIUS dit bepaalde en vrij omstandige berigt mededeelt; maar het is vreemd, dat er nog eene overlevering in den omtrek bestaat, volgens welke VECHTAN bij *Emmelenkamp* of *het Laar* zoude verdronken zijn, terwijl hij met eene afdeeling troepen het riviertje moest passeren. Ofschoon wij J. PICARDT geen ruim geloof schenken, verdient het toch vermelding, dat hij, in zijn *Antiquiteiten* bl. 79, schrijft: „Oock heeft men onderscheidelycke memorien en „berichten van Odimaro, Osmaro of Otmeyr, dat „hij de stadt *Oedtmarschen*, gelegen in Twent, „heeft gebouwt, naar zijnen naam genaemt, en „is aldaar oock gestorven, en in een gewelft

« graf begraven, welcke plaets als noch van die « borgers aangewesen wert." (in 1659) En bladz. 106 komt hij nog eens op dezen ODIMARUS te rug, die, als een Aanvoerder, Prins of Dynast, hier zijn hof gehouden heeft, gestorven is en op zijn graf heeft laten bouwen een pyramide of gebouw van steenen tot zijne gedachtenis, doch op welke plaats door de Christen Frankische Koningen een oratorium of kerk gebouwd is, onder wier drempel het gewelfde graf van dezen ODIMARUS verborgen ligt. De autoriteit voor dit verhaal wordt niet genoemd. Wij moeten dit punt onbeslist laten, daar het in betrekking staat tot het gevoelen omtrent de herkomst der Franken, eer zij België en Frankrijk zijn ingerukt. Dat zij werkelijk zich eenen geruimen tijd in onze streken hebben opgehouden, is zoo geheel verwerpelijk niet, ten minste wat een' der hoofdstammen van deze verbondene volken betreft.

Het is buiten twijfel, dat *Ootmarsum* reeds vroeger dan anderen Overijsselsche streken met het Christendom is bekend geworden. PHILIPPUS ROVENIUS meldt in schriftelijke aanteekeningen omtrent het Kapittel van Oldenzaal, in het jaar 1612 opgesteld, dat het gezegd werd *de oudste parochie van Twenthe* te zijn. BRUMANUS (2) schrijft aan LEBUINUS en MARCELLINUS den gelukkigen voortgang van het Christelijk geloof in Overijssel toe, met zulk een gevolg, *dat niet alleen te Heemse aan de Vecht eene kapel door*

(2) *Res Transisal.* in DUMBAR's *Analecta Tom.* II p. 53.

de inwoners gebouwd is, maar ook te Deventer, te Oldenzaal, te Ootmarsum tempels van een verbazend werk, die met hunne torens ten hemel rezen. Dit laatste zal wel overdreven wezen, daar het niet bewezen is, dat de kerken toen reeds torens hadden, wèl, dat het onaanzienlijke, van hout opgetrokkene gebouwen waren. Wij kunnen de eerste beginselen van het Christendom alhier wel niet vroeger dan het einde der 8ste eeuw plaatsen. — Uit dien tijd vinden wij reeds de vermelding van plaatsen onder de parochie van *Ootmarsum* of in den omtrek. In 797 gaf OODHELMUS, ten behoeve der reliquien, door den H. LUDGER te *Wichmond* bij Zutphen gebragt, eene hoeve in de *villa Huleri* en eene in de *villa Manheri* in *Noord-Twenthe* (*Mander* bij Tubbergen (3). In 799 geeft dezelfde weder eene in de *villa Manheri*, en eene te *Hasungun* (*Hesingen*), ook in *Noord-Twenthe.* In het jaar 1028 vindt men het *atrium Ulft* (*Lulft*) *in Twenthe* (4) — Bisschop RADBOUD van Utrecht, de verwoestingen der Noormannen ontvlugtende, hield zich eenen geruimen tijd te Deventer op, bezocht van hier de overige plaatsen van zijn Bisdom en stierf te *Ootmarsum* in het jaar 917. *Die clergy mitten volke, doende begeenckenisse so gloriosen vaders mit psalmen en mit lovesangen voerden hem na Deventer. En doe sy der stat genaecken quam hem al die stat mit drovigen ge-*

---

(3) *To Upbergen* in oude stukken.
(4) BONDAM *Charterboek* I bl. 9 en 106.

late toe gemoete. Aldus wart syn liehaem mit alre eerweerdichheit toe Deventer in der kercke gebracht en wert daer begraven in der noertside dier selver kerke (5).

Ten tijde van Bisschop HERIBERT, 1144—1148, werd in de nabijheid van *Ootmarsum* een veldslag geleverd, waarbij Graaf OTTO *van Bentheim* door den Bisschop overwonnen en gevangen gemaakt werd (6). Van meer belang voor de stad was, in dezelfde eeuw, de oorlog des Graven van Gelder tegen Bisschop BOUDEWIJN. De eerste leide haar, in 1196, geheel in de asch, terwijl ALTING meldt, dat zij het volgende jaar eenige schreden verder gebouwd is, en de plaats, waar de vroegere stad gestaan heeft, nog *Oud-Ootmarsum* heet. (7)

....

Dit is genoegzaam alles, wat men van de geschiedenis der stad uit de oudste tijden weet. De voortreffelijke *Tegenwoordige Staat van Overijssel* is voor Twenthe onafgewerkt gebleven, en RACER heeft in zijne *Overijsselsche Gedenkstukken* slechts berigt gegeven van het hofregt van het huis *Ootmarsum* en eenige regtszaken. (8) Het was

---

(5) *M. S. Leven van Radbodus*, op de Bibliotheek te Deventer. Cf. HEDA. p. 73.

(6) *Overijsselsche Kronijk* in DUMBAR's *Analecta* II. bl 214 en de daar aangehaalde Schrijvers; JUNGIUS, *Hist. Comitatus Benthemiensis* I. p. 158 etc.

(7) *Notitia Germ. inferioris* II. p. 137, *Overijss. Kronijk* bij DUMBAR, en de daar aangehaalde Schrijvers, die van dezen oorlog berigt geven.

(8) IVde D. bl. 237, Vde D. bl. 148 VIIde D. bl. 349.

ons dus aangenaam, door de welwillendheid van den Ed. Achtb. Heer Burgemeester P. H. DANNENBERGH, inzage te mogen hebben van de oude stukken, op het stadhuis aanwezig, alwaar wij, onder een aantal perkamenten van minder belang, eenige vonden, wier inhoud het gemis van andere geschiedkundige aanteekeningen eenigzins vergoedt en bijzonderheden bevat, die ons waardig voorkwamen, aan de vergetelheid te worden onttrokken.

Er zijn, vooreerst, eenige bezegelde brieven van de Bisschoppen van Utrecht, waarbij zij, gelijk de gewoonte was, beloofden, de privilegiën en voorregten der stad te zullen erkennen en handhaven. Zij zijn van Bisschop JOHAN VAN DIEST 1325, JOHAN VAN ARKEL 1346, JOHAN VAN VERNENBURG 1367, AREND VAN HOORN 1373, FLORENS VAN WEVELINCHOVEN 1381, FREDERIK VAN BLANKENHEIM 1394, RUDOLF VAN DIEPHOLT 1433, DAVID VAN BOURGONDIE, 1459, FREDERIK VAN BADEN 1496, en eindelijk van GEORGE SCHENK, in naam van KAREL V 1533.— In het jaar 1314 woensd. na St. Nicolai gaf Bisschop GUIDO VAN HENEGOUWEN aan de stad *Ootmarsum*, als van ouds *Wigbilderegt* hebbende, eene weekmarkt en eene jaarmarkt, zoo als de overige steden van het Sticht hadden. — Een oud stuk omtrent het stads-regt is de kopij van eenen brief van Bisschop JOHAN VAN DIEST van 1325, van dezen inhoud. *Wy Johan bij der genaden Gotz Bisschop t' Utrecht maken kundt allen luiden, dat voer Uns quemen onse guede luide die Schepenen van Oethmerschen en brachten ons aen datt dese puncten die hier nha beschreven staen*

hoere vryheit en recht waere. Int eerste datt wigbolde goeth datt gelegen iss binnen paelen en buiten paelen noch . . . (9) *vererven sall noch en mach, mer datt sall erven opt naeste litt, also veere alst die schepenen beholden wilt mett hoeren ehde, dattet wigbolde goeth iss* (10) — *Voert so sullen de Schepenen opboren van dengenen die knive* (messen) *trecken binnen der vrijheit een pundt lovens* (Leuvens); *voert sollen sy hebben van oerslagen* (oorvijgen) *vyf schellinge lov. voert van loecknen en scheltworden vyf schell. — Voert wat die schepenen mett hoeren ehde beholden wilt dat van oldes heer recht gewesen hevet, dat wille wy hem stede en vast blyven; voert datt die schepenen berichten sollen van wigbolde goede over hem selven als van oldes gewoentlick gewesen hevet. Voert van twiste de gescheen in harer vryheit sollen sie berechten onder hem, ten wahren broecke die an onse hoecheit gehengen, die solle wy of unse Amptsluide berechten; voerts wy boven schepenen ehde sprake waere op hondert schellinghe, alle dese puncten vryheit en rechten wy stede en vast bliven. In oerkunde des breves besegelt mett onsen zegell, gegheven int Jahr ons Heren dusent drehondert vyff en twintich des maen-*

(9) *hunwege* schijnt er te staan.

(10) Wij laten het aan de kenners der oude regten over, den inhoud op te helderen. Dergelijke uitdrukkingen komen ook in het stadregt van *Schuttorp* van 1295 voor. Zie Jungius, *Hist. Comit. Benthemiensis.* II p. 97. Verg. Winhoff *Landrecht van Averissel* door Chalmot blz. 376 en de aanteek. aldaar 82 en 84.

dages na Sente Johans dach babtisten des middenzomer.

Deze brief is merkwaardig, nadien men er uit ziet, hoe reeds in het begin der 14de eeuw de oorsprong van stadsregten, d. i. eigene jurisdictie, niet meer konde aangewezen worden, maar als een regt van herkomst en gewoonte bij den Landsheer gereclameerd werd, die het daarop door dezen bezegelden brief bevestigde. En zoo zal het ook het geval geweest zijn met sommige andere steden.

In het jaar 1395 gaf FREDERIK VAN BLANKENHEIM, te Deventer den 3den Dec., in aanmerking van de dienst, die de stad en burgers van *Ootmarsum* aan het Sticht gedaan hadden, dagelijks deden en verder doen zouden, de vrijheid van den tol te *Hardenberg* en te *Nijerbrugge*, zoo als zij die vrijheid genoten hadden in JAN VAN ARKELS tijden. Deze diensten bestonden bijzonder in het bevestigen en versterken van de stad. Het was voor den Bisschop, bij de oorlogen, die hij voerde, van belang, aan deze grens van het Sticht eene goede bevestigde plaats te hebben. Dit blijkt uit de volgende brieven. FREDERIK gaf den 15den Febr. 1397 een veld van de gemeente aan die van *Ootmarsum*, *daer sy vliitelich gearbeyt hebben en arbeiden, dieselve onse stat te begraven, te planckcn en te vesten dair sy hoers selfs koelhove en erve tot der stat graven en vestinge mede afgegraven hebben, want dit onsen gestichte en sonderlinge onsen lande van Twenthe seer nutte en orberlich is.* — CLAES VAN

OVERHAGHEN, Rentmeester in Twenthe, verpachtte, bij eenen brief van 1399, den naasten dag na St. Michiels-dag, den Schepenen der stad, op bevel van den Bisschop, *umme dat ze truwelike ende vlitelike ghearbeidet hebt an den wicbolde van Oedmarsum ende omdat ze daer noch voert truwelike en vlitelike an arbeiden*, de gruit (bieraccys) in de stad, met al wat daar toe behoorde en al zoodanig accys als daar viel, zes jaren lang voor tien goede Fransche gouden schilden jaarlijks. — Ook is er nog de volgende brief: *Frederic bider genaden Goids Bisscop t' Utrecht maken kond allen luden dat wy angesien hebben manighen trouwen dienst die ons onse lieve getrouwen die scepenen ende guede lude onser stad van Oetmersum gedaen hebben en off God wil noch namaels doen zellen ende mede dat dieselve onse stad an den eggen* (hoeken) *onses landes van Twenthe licht en wel meer vestinge en verbeteringe van graften en anders behoevede als dat noet were, dair deselve onse scepen en goede lude vurs. wel toe genaghet sin, ende opdat si dair te williger toe werden, soe hebben wij hem verlenget en verlengen myt desen brieve teends den jaren als onse pachtbrieven dair aff spreken vüf jaer lang alsulke pacht van asyse als sy ons jaerlix te geven plegen in alle manieren en op die selve pacht als die brieve dair aff begrepen hebben, myt voirwaerden, dat sy horen cyngel graven van onse stad vurs. bynnen dryen jaren na datum des brieffs wel graven zellen als hem dunckt, dattet best noet is en die stad vestigen en beteren nae hoere macht. Sonder argelist. In oirkonde des hebben wy hem dese brieff gegeven besegelt myt onse segel.*

Gegeven te Deventer int jaer onses heren dusent vierhondert en twe des iirsten dages in Augusto.

••••••••••••••••••••

De stichtingsbrief van het gasthuis is van het jaar 1398. GHERD VAN QUENDORPE en TRUDE, zijn wijf, gaven, op dinsdag na H. Kruisdag, *hun erve en hues, spiker en gaerden — tho behoef aermer lude in the wonene en in the herberghene na willen der Schepenen van Oedmersem en ern rade.* In een ander stuk van 1408 wordt het genoemd *die husinge bij der linde, die Ghert van Quendorpe en Trude syn echte wyf gheghcven en upgedraghen hebben tot behoef der armen tot een hospitael en ghasthues.* Met de stichting was een begin gemaakt, maar zij moest door milde gaven ondersteund worden; weshalve Bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM, den 9den Julij van het jaar 1422, allen, die tot dit werk van gastvrijheid ten behoeve van armen en vreemdelingen de hand zouden reiken, veertig dagen aflaat verleende. Eenige brieven, nog voorhanden, hebben tot dit gesticht en de kapel daarin betrekking; doch wij gaan die, als minder belangrijk, voorbij. Toen Bisschop AEGIDIUS DE MONTE, in het jaar 1571, kerkvisitatie in zijn Bisdom hield, vond hij in dit gesticht twintig zieken verpleegd.

••••••••••••••••••••

In het jaar 1417, in het laatst van November, viel EVERWYN VAN GUTERSWYK, Heer van *Nieuwenhuis*, onvoorziens in Twenthe, brandde in den omtrek van *Ootmarsum* onderscheidene boerenwoningen af en keerde, met buit beladen,

terug. De Bisschop rustte zich ten oorlog, en trok, door de drie Overijsselsche steden geholpen, door Twenthe voor *Nieuwenhuis*, dat hij weldra veroverde, waardoor EVERWYN VAN GUTERSWYK tot eenen vernederenden vrede gedwongen werd. (11) Ook *Ootmarsum* had bij deze oorlogsberoeringen grooten last en schade geleden, gelijk blijkt uit eenen bezegelden brief van HERMAN VAN KEPPEL en CLAWES VAN OVERHAGEN van 1425, waarbij zij verklaren, dat, toen de Bisschop voor *Nieuwenhuis* lag, het land van Twenthe hem eene schatting en bede gaf, maar die van *Ootmarsum* hunne schatting, daar zij op gezet waren, niet geven wilden, dewijl zij, even zoo goed als de landlieden, hunne have grovelijk verloren hadden, meenende dat zij billijker wijze genieten moesten, hetgeen de landlieden ook genoten; weshalve hun toegezegd werd, dat, zoo zij de schatting en bede betaalden, de Bisschop hun de eerste bede en schatting, die hem over hen toekwam, zoude kwijt schelden, waarop zij die dan ook betaald hadden. Van deze overeenkomst werd hun door de bovengem., Ambtman en Rentmeester van Twenthe, bewijs gegeven. — Ook RUDOLF VAN DIEPHOLT, opvolger van FREDERIK VAN BLANKENHEIM, erkende, in eenen bezegelden

---

(11) Het verhaal van dezen oorlog zie men bij DUMBAR, *Kerkelijk en Wereldlijk Deventer* II bl. 64. Indien JUNGIUS de door dezen Schrijver medegedeelde stukken uit het Deventer archief gekend had, zou hij de berigten van HEDA, *de Overijsselsche Kronijk*, REVIUS enz. zoo stout niet weersproken hebben, gelijk hij doet, *Hist. Comitat. Benthem.* I p. 318. Archieven liegen niet.

brief van het jaar 1438, des vrijdags op Allerheiligen avond te *Oldenzaal* gegeven, de trouwe diensten, door *Ootmarsum* zijnen voorvaderen en hem bewezen, en verleende daarom ten eeuwigen dage, dat Schepenen en Raad van beesten en allerhande vrachten een goed weggeld zouden heffen, *als gewoentlic is boven en beneden dat doer hoer straten en weghen en doer onse Stat van Oetmersum varen coempt als van uytheemschen goede, daer se mede beteren soelen die straten weghen en dyken onser Stat van Oetmersum.* Daarvoor zouden zij jaarlijks geven een oud schild.

In het jaar 1462 vinden wij de gansche stad *Ootmarsum* voor eenen Westphaalschen Vrijstoel gedaagd. De beide stukken, welke hierop betrekking hebben, zijn van dezen inhoud. *Ick Dyrick van Heyden Richter, Johan Morbecke ende wy ghemenen Schepen en Raet der Stat van Oetmersem erkennen, betugende myt dessen besegelden breve voir unss en unsse erffgen. en nakomelinghen, so als ick Dyrik van Heyden richter verschr. en wy ghemenen Schepen en Raet en gansse ghemeenheyt van manspersonen van Oetmersum die boven viertien jaer oelt synt und een deel myt name, wtgesproken papen ende vrygschepen, verbodet en verbrevet synt van Iohan Hakenberch vrygreve ter Nyerstat in dem Zuderlande van claghe ende anbrenghes weghen Iohannes de Heterscher, vermyts Dyrike van Heterschey syn procuratoer ende cleger na wtwysinghe des ladebreves — so wyllen desse vorbenoemde om sulcke claghe na lude des vorbenoemden ladebreffs*

dem vorg. klagher oder den die claghe na recht to done hedde und dem gerichte doen up geboerlike verwilligeden steden und bynnen ene geboerlike tyt des ze dar van eer en rechtsweghen schuldich en plichtig zynt to done — daer wy Dirick van Heyden Richter Johan Morbeke ende wy ghemenen Schepen ende Raet to Oetmersum vorg vor to borghe gebeden en gesat hebben dem vorg. cleger ende gerichte Tonys Pulaen en Werner van Scharpenhusen de vorg. zake to willen brengen. Dye welcke wy loven vestlick vermyts dessen breve en ore erffgenamen schadeloes to holden en to qwyten der vorg. loffte. Wert zaeke wy offt unse erffgen. offt nakomelinghe nycht en deden ende Tonys en Werner vorg. offt ore erffgen. der vorg. loffte in yenighen hinder offt schade qweme, dat qweme wo dat to qweme, wanneer wij Dyrick, Johan, Schepen ende Raet vorg. offt unse erfgenamen offt nakomelinghen dan gemaent werden van Tonys, van Werner vorg. van oren erffgenamen bynnen drey daghen na de maninghe loven wy vorgenoemde ellic intoriden myt twee perden en myt eynen knechte in ene gemene eersame herberge bynnen Schuttorpe dar inne lieghen ende leysten na gewoente guder lude en dar nycht wttoscheiden noch leystens up to holden, Tonys Werner vorg. en ore erffgen. en synt ierst vernoget gekwyt en schadeloes gemaket desser vorg. loffte. Wert oick zake, dat wy na zodaner maninghe nycht in en reden ende helden zo vorg. is offt legebaer worden in der leystinghe boven viertien daghe, dat qweme wo dat qweme, so maech Tonys, Werner vorg. offt ore erffgen. unss unsse erfgen. ende nakomelinghe aff manen ende inwynnen myt gestlike

offt myt wertlike gerichte myt beyden to gelike myt pandinge, myt besate an unsse lyff ende guet so vake en so langhe, thent ze ende ore erffgen gequyt en schadeloes gemaket syn. Darentegen solen wy gheenreleye weer doen noch myt leenrechte myt denstrechte noch anders wo dat komen moechte, ende gheenreleye vrygheyt noch velicheyt dar inne genieten. Sonder argelist, Alle desse vorg. puncten loven wy Dyrick van Heyden, Johan Morbecke, Schepen en Raet vorg. stede vast en unverbroken te holden by unsser eere in rechter ede stat als gude mans. Des to tughe der waerheyt hebbe wy ellyc unsse zegel an dessen breff gehangen in den jaer unsses heren dusent veerhundert twe en tsestich op Sancte Remigius daghe.

Op denzelfden dag stelden Tonijs Pulaen en Werner van Scharpenhusen, door deze beloften gerugsteund, den volgenden bezegelden brief op: *Wy Tonys Pulaen en Werner van Scharpenhusen bekennen en doen wytlic myt dessen brieve u Johan Hakenberch vrygreve eder den vrygreven, die den vryen stoel ter Nyerstat nest voer der poerten gelegen in dem Suderlande up den anderen dunredach na Sunthe michaelsdage nestkomende na date dessen brieffs in heymeliker achte und in rechte stede na rechte besittende wert. So gij Johan ffrygreve vorg. hebt verbadet und verbrevet dem Ersamen Richter Borgemeesteren Schepen ende Raet en gausse ghemeenheyt van manspersonen van Ootmorsum de boven viertien jaer oelt sijn und myt namen Dyrike van Heyden, Iohan van den Overhaghen, Iohan Zuest, Iohan ... Kracht, Johan van Coverden und synen sone, uitgescheiden papen*

und vrygschepenen, van clage en anbrenghens wegen Johannes die Heterschey vermyts Diderick van Heterscheiden synen procurateer en cleger ervordert gesant hebben, dar den Erberen Richter en Borgemeisteren, Schepenen en Raet ende gansze ghemeenheyt ende gude mans vorg. meynt ... unbehoerlike angeschreven sy na gelegenheyt der zacken, so doech soe wyllen die Erbere Richter en Borgemeistere Schepenen en Raet ende gansse ghemeenheyt van Ootmersum vorg. om sulcke claghe na luede des vorberoirden uwes ladebreffs dem vorg. cleger oder dem de der clage na rechte to done hedde unde dem gerichte doen op geboerlike verwilligeden steden un bynnen een geborlike tyt des ze dar van oerre eer weghene und rechtsweghene schuldich und plichtich synt to done, dar wy guet vor wesen wyllen alse rechte borghen na vryggstoels rechte, und louen u, dat in krafte desses breffs by unsen eeden den wy deden den hilligken rike, du wy vrygschepenen worden, geloucet ende gesworen hebt. Indem gy u dar voert boerlike na hebn eine daech stede en tyt daer toe laghen (*) und uns unde den vorbenoemden Richter, Borgemeisteren, Schepen en Raet ende gansse gemeenheyt vorg. tytlicke vermyts uwe scrifften sich na te richten weten, dan so sich dat gheboert na des gerichtes rechte. Des toe belove ende getughe so vorg. is, hebben wy Tonys Pulaen ende Werner van Scharpenkusen vorg. ellic unse zegel wytlike an dessen brief gehanghen in den jair unses heren 1462 op Sunthe Remigiusdaghe.

Ofschoon het jammer is, dat men van den

(*) Wij kunnen niet anders lezen, en de zin is ons duister.

aard en de gevolgen der aanklagt niets weet, meenen wij toch aan de Oudheidkundigen dienst te doen met de mededeeling dezer stukken, als eene bijdrage tot de geschiedenis der veel besprokene Westphaalsche Vrij- of Veemgerigten en derzelver invloed ook in ons land. Deze instelling der middeneeuwen, die, gelijk hier, gansche steden daagde en vonniste, heeft nog veel opheldering noodig, tot welke men eerst komen kan door eene verzameling van allerlei oorkonden Wij willen geene uitlegging beproeven (12). Dat TONYS PULAEN en WERNER VAN SCHARPENHUSEN gevaar van schade liepen, bewijst de plegtige belofte, die hun gegeven werd. Maar eene opheldering omtrent de gewoonte der *leystinge* zal bij deze gelegenheid niet te onpas zijn. De uitdrukkingen *leysten* en *liggen leysten* komen in oude Schriften in dien zin voor, dat crediteuren, voor dat zij des debiteurs goederen aanspraken, als een voorloopig dwangmiddel, op zijne kosten konden teren. Debiteuren verbonden zich bij hunne contracten daartoe. (13) Ook vindt men, dat debiteuren, bij

(12) Vergelijk het opstel van Mr. L. A. I. W. Baron SLOET, *Zutphen voor het Veemgerigt*, in de *Bijdragen* van J. A. NIJHOFF IIde D. 3 St. bl. 133—167 en de Schrijvers daar aangehaald.

(13) In een M. S. toebehoorende aan *de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leyden*, bevattende de uitlegging van duistere en verouderde woorden, spreekwijzen en gewoonten in Geldersche en naburige regten voorkomende, door Mr. I. C. C. v. H. (COPES VAN HASSELT) vindt men o. a. de volgende voorbeelden. Volgens het oude stadregt van *Bommel* de a° 1316 kon men voor eene schuld, voor Schepenen bekend, nadat men veertien da-

wanbetaling of niet praestatie van het factum, waartoe zij zich verbonden, zich verpligtten, om alleen, of met dienaren vergezeld, te komen *leysten* in eene herberg, door den crediteur aan te wijzen of vooraf bepaald, en daar op eigen kosten te blijven, tot dat de crediteur voldaan was. In dezen zin beloven dan Richter, Schepenen enz. van *Ootmarsum*, in eene herberg te *Schuttorp in to riden en daarin te liggen leysten*, tot aan de schadeloosstelling van TONIJS en WERNER toe. Het archief van *Ootmarsum* bevat nog een dergelijk voorbeeld van *leystinge*. Bij eenen bezegelden brief van 1446 beloven JOHAN VAN TWICKLOE, HENRIC VAN REDE, SWEDER en CLAES VAN OVERHAGEN, aan REYNALT HAKE en FYE, zijn echte wijf, zoo zekere mudden rogge jaarlijksche renten niet betaald wierden door REYNALT VAN

---

gen had *liggen leysten*, de goederen van den debiteur panden en slijten De Magistraat van *Harderwijk* nam in 1470 van PH. SCHRASSERT eene som van 200 Rijnsche guldens op, er eene rente van 12 guldens van belovende, onder beding, dat, zoo de stad in gebreke bleef op aanmaning van den crediteur, deze alle dagen op kosten van de stad mogt verteren een halven goudgulden. Er wordt voorts aangemerkt, dat deze manier van executie, om namelijk te teren op kosten van den debiteur, tot dat hij betaalde, in alle oude dijkregten gevonden wordt; wanneer hij, die tot het maken van zijnen dijk verpligt was, zulks bij de laatste schouwing niet gedaan had, begaf zich de Dijkgraaf met de Heemraden in eene herberg en teerde aldaar op kosten van den gebrekkigen dijkpligtigen. Hierin zou de oorprong zijn van de inlegering van garnisaires. — Voorbeelden van den tweeden zin, waarin dit *leysten* voorkomt, zie men bij NIJHOFF, *Gedenkw.* I bl. 44.

COVORDEN of zijne erfgenamen, hen schadeloos te zullen houden, en *bynen achte dagen na der maninge elc myd tween peerden en myd enen knechte te sullen ynriden to Oldensel in eene eerzame herberge, dar wy yn werden gewiset van Haken vors. of van ijemande van ziner wege en dar ynne lyegen en leesten een recht ynlager na guder mannen plecht en dar nicht uit by dage of nachte tot genen tyde* enz. Men heeft onderscheidene afleidingen van het woord, dat dit zonderlinge regt uitdrukt, voorgesteld. Mij komt het voor, dat het één van die duizend woorden is, welke het best uit het Anglo-Saksisch verklaard kunnen worden. *Hlaestan* beteekent *bezwaren*, *belasten*, en deze manier was werkelijk een *bezwaar* voor den debiteur, het zij men in eene herberg op zijne kosten teerde, het zij hij zich verbond, op eigene kosten in eene herberg te gaan en daar te blijven, tot de zaak vereffend was.

****

In de onmiddellijke nabijheid der stad lag het *Huis te Ootmarsum*, door LIFREDUS, eenen burger van Oldenzaal, in het jaar 1290, als klooster gesticht (14) en door ridders van de Duitsche orde bewoond. Deze kloosterheeren ston-

---

(14) *Matthaei Fundat. ecclesiarum* p. 568. H. v. H. en H. v. R. *Kerkelijke Oudheden* VI. bl. 655. Als kommandeurs worden hier genoemd FREDERIK VAN BEVEREN 1443 en 1470, HENDRIK VAN BODELSWING 1499, BERNARD VAN SCHEDELICH 1554. Men kan er uit het archief bijvoegen: ZWEDER VAN DIEPENBROEK, 1438.

den in dagelijksche betrekking tot de ingezetenen en het archief bevat onderscheidene overeenkomsten met dezelve. Eene der belangrijkste is die van het jaar 1438 op St. Gregorius-dag. De Kommandeur, ZWEDER VAN DIEPENBROEK, had met de Schepenen en burgers der stad verschillen gehad, waarvan de beslissing door den Bisschop van Utrecht opgedragen werd aan JOHAN VAN WELVELDE, Ambtman in Twenthe, en JOHANNES BONYNCGERHOF, Kanonnik te Oldenzaal, Rentmeester in Twenthe. Deze verschillen liepen over het gebruik van den Wildenhof, over het drijven van varkens, over het verbeteren van slechte wegen, en vele andere zaken. De brief, bezegeld door de Bisschoppelijke afgevaardigden, door den Kommandeur, met consent van den Landkommandeur HERMAN VAN KEPPEL, door de erfgenamen der Marke *Luttike Agelo*, waarbij de punten in geschil bijgelegd worden, is nog voorhanden. In het jaar 1447 beloofde de Kommandeur FREDERIK VAN BEVEREN, geene kroegen of tapperijen op kloosters grond te zullen zetten, en in 1450 had er, met consent van den Landkommandeur der balie van Utrecht, DIRK VAN ENGHEHUEZEN eene ruiling van landerijen plaats, enz. — Eene bijzondere vermelding verdient het oude gebruik, dat de burgerij van *Ootmarsum* bij vastenavond op het Huis met spijs en drank onthaald werd: dit was de *vastelaventsganck* genoemd. Dit gebruik duurde nog lang na de Reformatie voort, toen het Huis reeds in het bezit van de familie VAN HEIDEN was, want het was door verloop van tijd een regt geworden! De Classis van Deventer

vermeende, dat bij die gelegenheid jaarlijks *insolentiën werden gepleegd*, en drong op de afschaffing aan. De Staten van Overijssel bepaalden den 26 April 1653, dat deze niet meer zouden mogen plaats hebben, op eene boete van 25 goudg. voor ieder, zoo wel man als vrouw; de bezitters des Huizes zouden daarentegen binnen het stedeke de gewone spijzen en dranken leveren, die jaarlijks op den voorschr. tijd op het Huis werden geconsumeerd. In een der daarover gewisselde stukken wordt het een *godtloos Bacchusfeest* genoemd. Daar de taks van den schuldigen drank en van andere daartoe behoorende diensten, kamers, licht, vuur enz. niet door de resolutie der Staten bepaald was, achtte de Regering het beter, over den afstand van het regt in een vergelijk te treden, bij weigering waarvan *sie luiden gedencken by die possessie van harer olt hergebrachte reckten ende privilegien te continueren.* Het vergelijk kwam den 28sten Dec. 1653 o. s. tot stand, en de Heer JOHAN DIEDERICH VAN HEIDEN gaf aan de Regering, als schadevergoeding voor den afstand van den gang en het vastenavondswerk — *dat de Magistraat met zijne burgeren en inwoneren, jedoch niet turbatim maar onder seeckeren district van ondenckelyke jaren op maandag van vastelavondt gepleegt en genoten had*, heet het — zijnen gaarden, genaamd *den hoogen gaarden* voor de stad, in erfelijk bezit, en bovendien honderd zilveren dukatons. Dit op perkement opgesteld en bezegelde contract is nog voorhanden.

Nog eene bijzonderheid, die tot de geschiede-

nis van de invoering der Hervorming in Twenthe betrekking heeft. Toen MAURITZ van Nassau in het jaar 1597 *Oldenzaal* bemagtigd had, kwam ook het omliggende land onder het gebied der Staten. Het ging moeijelijk, de plaatsen van predikanten te voorzien, en men trachtte de pastoors over te halen, om de nieuwe leer te omhelzen. Een los stuk in het archief van *Ootmarsum* is van den volgenden inhoud:

Wy onderges. bekennen voer yder wye dyt syen, horen und lesen, hoe dat wy by dat Collegium bynnen Zwoll synnen gewest und angeholden omme onsen pastor te prediken Gods wort, soe yst dat ons de heren van dat Collegium dorch den griffier hebbet laten anseggen dat wy also wal als yn Zallant geschede, doen mochten, heft syn vynger voer de ogen geholden, syende doer de fynger, hebben wy geantwort, wy dancken de heren, wy verstaens genoegh. Datum Zwolle den 8 Oct. a° 99. Deze bijzonderheid is karakteristiek. Op de classis te *Oldenzaal* in 1601, komt dan ook nog de Pastoor van *Ootmarsum* voor, wien een bedenktijd van een maand gegeven werd, of hij de nieuwe leer wilde omhelzen, dan niet. (16) De Hervorming kon eerst vasten voet krijgen na de tweede verovering van *Oldenzaal* door de Staten, in 1632. Nadat men in Dec. van dat jaar den Katholijken Pastoor FREDERIK VAN DELDEN en zijnen kapellaan had aangezegd, de kerkdienst te staken, werd in het volgende jaar, den 20sten Oct., BERNARDUS NIJ-

(16) Zie *Overijss. Almanak* 1841 bl. 119.

HOFF tot eersten predikant aangesteld. De pastoors-plaats was eene collatie van het Sticht te *Weerzelo*, die vervolgens op de Ridderschap over ging. In 1639 werd er een tweede predikant bijgevoegd.

Ootmarsum had bij de beide invasiën van den Bisschop van Munster, eerst in 1665 en vervolgens in 1672—1674, veel te lijden. De predikant ABRAHAM VAN LAER heeft daaromtrent in het kerkeraadsboek (17) aangeteekend: » 1665 » den $\frac{21}{11}$ Sept. is den Bisschop van Munster seer » onverwaght met een grote krygsmaght gevallen » in de Twent, heeft Enschede geplondert en » Losser in de brant gesteken, waerdoor grote » verslagenheit alomme int ronde is ontstaen. Den » Drost en andere officieren en leden der Rege» ringhe ende Predicanten hebben moeten vlugh» ten nae de vaste steden en heeft alsoo den » Godsdienst hier en op andere plaetsen in de » Twent en Sallant stil gestaen, tot den 19 April » 1666 de vrede tot Cleef wiert gesloten, tus» schen de Heeren Staten Generaal en den Bis» schop van Munster, die hierop alle ingenomene » plaetsen heeft moeten uytruymen als Deutekom, » Borculo, Almelo, de Venebrugge en Ootmer» sum, alwaer wy wederom gekomen zynde met » droevige oogen hebben aangesien de groote ver» woestinge in onse stat door de lange inquar-

(17) Door den WelEerw. Heer BUKKERS vriendschappelijk medegedeeld.

» tieringhe van 2 Regimenten, bestaende uyt
» 2300 peerden, veroorsaeckt; de kerck, toern,
» predicanten en meeste burgeren huysen wa-
» ren beschadight ofte wel vele ten eene maal
» geraseert. 1666 $\frac{15}{8}$ Mey zyn de Bisschoplij-
» ke volckeren eerst uyt Ootmarsum getrocken."
Langduriger en erger was de toestand in de jaren 1672—1674. Ds VAN LAER heeft daaromtrent in breedvoerige aanteekeningen het volgende gemeld. De Bisschop overviel hen den 21sten Mei met eene groote magt ruiterij onder den Generaal Wachtmeester NAGEL, doch den 14den Junij werden eerst de kerk en predikants woningen opgezegd, daar Deventer, de hoofdstad, over was. Men moest voor de bedreigingen zwichten. De gereformeerde godsdienstoefeningen hadden vervolgens plaats eerst in de kerk van het Huis *Ootmarsum*, en vervolgens, toen dit verboden werd, van 9den Dec. af in een huis in de *Poelsteeg*, doch telkens afgebroken door de omstandigheden des tijds. De kerkelijke registers, zelfs de kerkelijke beker, werden ingevorderd en overgeleverd. De Bisschoppelijke troepen, die van tijd tot tijd heen en weder trokken, rigtten telkens groote schade aan en onthielden zich niet van plundering. Het uitbreken van twee gevangenen gaf aanleiding, dat Ds. VAN LAER met den Burgem. PALTHE gearresteerd werd, als hebbende, gelijk men zeide, kennis daarvan gehad en hen geholpen; zij werden echter na tien dagen weder ontslagen. De gansche gereformeerde gemeente werd den 9den Junij 1673 gestraft met eene boete van 1000 rijksd., in den tijd van

veertien dagen op te brengen, als zijnde schuldig aan gekwetste majesteit tegen den Bisschop van Munster, begaan in het overgaan van Koeverden en anders, met bedreiging van militaire executie. Hoe bezwaarlijk dit viel, werd de som toch bijeengebragt, daar men werkelijk tot de executie overging. Nog eens werd Ds. VAN LAER, nu met zijnen ambtgenoot, den $\frac{22 \text{ Nov.}}{2 \text{ Dec.}}$ gearresteerd en door dragonders, eerst naar *Oldenzaal*, vervolgens naar het Huis *Twikkel* gebragt, hetwelk eene represaille was, omdat men van Koeverden zekeren priester van het Vriezenveen had gehaald om eene personele actie. Zij bleven daar met nog drie andere predikanten, die insgelijks gearresteerd waren, zes weken tot $\frac{30 \text{ Dec.}}{9 \text{ Jan.}}$, nadat de priester van Vriezenveen door die van Koeverden was ontslagen, onder borgtogt, dat hij hen ook zoude losmaken. Den $\frac{30}{20}$ Maart 1674 trok het Munstersche garnizoen naar *Schuttorp*, uit vrees voor den Generaal RABENHAUPT, die *Nijenhuis* belegerde. In den loop dezer week vertoonde zich militie der Staten te *Ootmarsum*, en den 25sten werd de kerk, op order van RABENHAUPT, weder in bezit genomen, en een dank-, vast- en biddag gevierd. Aan eenigen van de Roomsche religie, op het raadhuis ontboden, werd, in naam van RABENHAUPT, aangezegd, dat, daar zij de Gereformeerden onschuldig aangeklaagd hadden en oorzaak geweest waren van de 1000 rijksd. boete, zij deze penningen weder moesten opbrengen voor de Gereformeerden; en nadien er merkelijke onkosten bij de afpersing wa-

ren gedaan, dat zij daarom 3000 guldens, zonder verwijl, bij poene van militaire executie zouden leveren. Den $\frac{19}{9}$ April, meldt Ds VAN LAER, zijn de predikanten, nevens velen van de gemeente, gevlugt naar Wilsum en des anderen daags door het moer naar Koeverden, ter oorzaak dat Z. Exc. RABENHAUPT (RABENHOOFT schrijft hij) met de militie weder terug trok (18), en dat zij vreesden voor de aankomst der Munstersche militie en de Roomsch-gezinden alhier, die zeer verbitterd waren, omdat zij door last van RABENHAUPT de kerk hadden aangetast en gebruikt, hoewel de militie hun de ornamenten, tot de altaren behoorende, meest had teruggegeven. — Ofschoon drie dagen later $\left(\frac{22ste}{12de}\text{ April}\right)$ de vrede te Keulen gesloten werd, met de bepaling, dat de Bisschop alle veroveringen zoude teruggeven, duurde het toch tot den $\frac{27sten}{17den}$ Mei, dat *Ootmarsum*, hetwelk intusschen weder door de Munsterschen bezet was, voor goed werd verlaten. De kerk was ook weder in bezit genomen door de Roomsch-Katholijken, die dezelve, in weerwil zy er dikwijls toe aangemaand werden, niet wilden overgeven, « ja « syn soo stout geweest" schrijft Ds VAN LAER « dat sy op denselven dagh, doen wij haar de « sleutels van de kerck hadden laten afeischen,

(18) Men vergelijke, omtrent de krijgsbewegingen in den omtrek, DEPPING, *Geschiedenis van den oorlog der Munsterschen en Keulschen, in verbond met Frankryk, tegen Holland. Arnh* 1841 bl. 257.

» tegen den avond met alle de klocken hebben la-
» ten luiden, en dat soo hevigh, dat de klepel uyt
» de grootste klock gevallen is." Op den dag van
het vertrek der Munstersche militie kwamen een
aantal gevlugte ingezetenen terug; door den toren
heen drong men in de kerk en hield er een dank-
uur; de aankomst van Staatsche militie op den $\frac{30}{20}$sten
Mei herstelde alles in kerk en politie op den ouden
voet.

P. C. MOLHUIJSEN.



AFSCHAFFING

VAN

DEN LOMBARD

TE

HASSELT.

In een protokol van Sententien en Resolutien van Schepenen en Raden der stad Hasselt, van 1600, vindt men het navolgende stuk, hetgeen ik om de curieusheid hier woordelijk laat volgen.

Alzoo all het geene welk in eene republique offt stadt den ondersatenen off ingesetenen an siele, lyf ende goederen schadelyck is, van ene lofflycke christelycke ende respective Overicheit met allen ernst ende goede trouwe behoort voorgekomen affgeschaft ende teenemale verboden te worden: Soo ist dat het stuck van Taeffelholdinghe der Lombert ende wat daeruan dependeert en aaneleefft angemerckt ende in allen omstandicheden well ingesien als ongoddelyck verdamlyck ende seer schadelyck onder de menschen synde bevonden wordt, oock nae allen behoor van sodanighe gemelte Overicheit geremedieert ende wechgenomen behoort te worden vth deze navolgende redenen.

Eerstelyck omdat het sy eene ongehoorde schandelycke woecker ende derhaluen in Godes heilige woordt neffens andere dergelyeke woeckery vtdruckelyck ende hooch verboden soe inde wett mosis soe bijden Prophcten soe van Christo selffs (1).

Daarnae om dat het strydet tegens de algemeine Wett der Nature lerende den menschen dat hy synen naasten doen sall welck hy wil dat hem geschiede, vth welcker wett der natueren den Heidenen voormaals oock soo voelle redenen affnemen dat sy gene woeckeraars in welgestelde republicquen begeerden te lyden, verclarende dat den menschen vth te woeckeren alsoe veele waren als hem te doden. Ja sy hebben eenen woeckeraar arger geachtet als eenen dief (2) ome dat een woeckeraar bauen syn gesette geringe gewin als een van de hondert in 't jaar te genieten vier dobbelt in 't jaar moeste wederom geuen daer eenen dief vant gene hy gestolen hadde alleene dobbelt weder omme gaf (3).

Ten derden is het strydende tegens de olde constitutien der loffelyche christelycke Keiseren dewelcke ten aensien van alle redelickheyt geen hogher pensioen ofte renthe jaarlix hebben gestelt als van die hondert 4, 5, 6, offt 8 nae

(1) Lv 22. Levit. 25. Deut. 23 v. 24. Neh 5. Psalm 15. Prov. 22 v. 28. Jer. 15. Ezech. 16 v. 28. Zach. 6.

(2) Cato.

(3) In lege Tabularum.

het ansien ende gelegenheit der personen welcke de penningen ontfingen ende daarmede profyt ende voordeel deden (1).

Ten vierden om dat sulx by allen vroomen een grouwal zy dewyle zodanigen handel voornamelyck doorgans strect ende loopt dat het sy een bytinge ende knaginghe der behoefftighe bekommerde armen menschen welcker haar goet ende bloudt darmede vthgesogen ende verteert wordt, want de bekommerde menschen ome door enich gelt voor enen tyt lanck geholpen te worden haar pandt tot dezen Lombert brengende komen buyten vermoeden door onmacht ende wederspoet in sulcker achterdeel dat in corten tyt een ongehoorde woecker opt ontfangen gelt verlopen sy. Soe menichmaal dat behoeftighe ende nootwendighe pandt selfs haastelycke verwesen worde, moeten alsoe entelycken horen ende sien met bedruckinghe hares harten dat haar luiden pandt voor haaren ende anderen menschen oghen opgelecht ende met vthroepinghe deur verhogingen vercoft ende anderen (als helpers volbrenghers en onderholders deses boesen wercx, jae deur haar onbeschaemde eigensoekinghe ende giericheit vthputters berouers en bedroeuers der behoefftighen) om enen geringhen prys vercoft worde ende ten dele vallen, streckende grootlicx niet alleene tot nadeel ende schaden maar oock principalyck tot grooter cleinachtinghe der gene welckers pandt also gemisset als oock zyner kinderen ende vrunden;

---

(1) Justinianus. Leo. Carolus V.

ook is desen handell grouwelyck om dat men by eruaringe bevinde welker gestalt een hoofft Lombert ofte woeckeraar vele andere jonge woeckeraars baren ende voortbrengen als die hem alst hooft ende opper tafellmeister de middelen verstrect op zeeckeren soe haluen offte ener woecker te brengen daar hy dan dubbelt offte meer van is genietende offte andersins met malcanderen maatschappye holdende als een hoop grypende rooffvogels met allen onversadelykheyt de bekommerden menschen tot den gront toe verteren ende daarmede het droeuighe wee der dreiginge Godts op sich laden (1)

Ten vyften omdat sodanighen handel deur dagelicxe bevindinghe in eener gemeinte seer schadelyck ende verderuelyck is in verscheyden manieren.

Eerstelyck omdat vele menschen (voornamelycke in dese sware bekommerde tyden) buyten eenigh vermoeden (als alrede geseit is) deur verloop des tyts met desen ongehoorden ende dagelycx oploopende woecker vthgeputtet ende entlycken ghedronghen worden haar behoefftighe panden geheel te missen, gaande alsoo van trappe tot trappe in de vtherste armoede ende volgents mede neffens hare kinderen tot last ende swaricheyt der gemeinte.

Ten tweden geeft het den onnutten swelghers ende deurbrengers anleidinge ende oorsake om in den Lombert op panden gelt te halen ende

(1) Jer. 5. Habac. 1. Jer. 22. Habac. 2.

alsoo gedurich hun gulsighe leven vth te vieren ter tyt het alles verslemt ende deurgebracht is ende worden alsoe de crogers vant vett der voerseiden woeckeraars mede gedroopt daar deur tusschen sodanige opsnappers ende haar vrouwens (well eerlycke van harten ende huis sparelyck synde) geen geringe onlust ende dagelyexe twisticheyt.

Ten derden isset den luyen tragen luyden (die anders beter solden gedrongben worden te arbeiden) mede een anleidinghe tot meerder ledicheit als haer panden brengende en versettende; lopen oock alsoo mede in de vtherste armoede ende tot beswaringhen der gemeinte.

Ten vierden hebben de rouers ende dieuen hier deur enen vryeren toevlugt om het geroofde ende gestolene in sodanige marcthuysen der lombarden te brenghen daar sy des onregtvaardighen lasters voer gelt connen ontledigt worden ende daar van scheiden.

Ten vyfdeu maackt dat d'eene vrundt ofte d'eene nabuyr van den anderen het een oft ander begeert geleent te hebben, twelck gedaen synde den bedriegelycken leender het geleende pandt terstondt in de lombert brengen twelk dan die leenende persoon tegen synen wille entlycken daar vth moet lossen reysende vth sulcker zaecke groten twist ende onenicheyt als oock brekinge van goede vrundschap ende nabuurschap.

Borgemeisteren Schepenen ende Rade desen ende dergelycken ongoddelycken ende schadelycken dinghen na dagelyckscbe beuindinghe (beter) doorsien

ende ondersocht hebbende, Isset dat haar Eersam. niet sonder conferentie en voorbedaghten rade hebben gestatueert ende statueeren mits desen dat alsoe na voorgaande verhaal het stuck van de Lomberts ende woeckeraars in Godes woordt by de christelycke keizers verboden by den Heidenen noyt gehoort by allen vromen grouwelyck ende onder een gemeinte seer schadelyck is, hebben daar omme haar Eersam. tot meerdere en grote weluaren harer goede ingesetenen niet alleene dese ongoddelycke ende vervloekte handelinge ten eenen maal gebannen ende afgeschafft.

Maar willen ooek mit desen wel expresselyck verbieden dat hiernaar geene haarder Borgeren ende ingesetenen sich verdrysten buyten deser stadt of andere plaatzen tot de voorgenoemde Lombarts offte dergelycke eenige panden te brenghen gelt te leenen ende van sodanighe handelinghe eenigh profyt (hoedanig het oock zy) te trecken op poene ende verbeurte vant capitaal ende daar te bouen nae qualiteit der personen ende gelegentheyt der zaacken anderen ten exempel arbitrarelyck gestrafft te worden.

Aldus geresolueert ter voller vergaderingh van Borgemeisteren Schepenen ende Raadt voornoempt ende te boecke geregristreert omme ten ewighen daghe by den nakomelinghen stede vaste ende onveranderlycke achtervolget ende onderholden te worden. Scheepens Willem Egberts ende Cornelis Jansz. opten 22 November A° 1603 gepubliceert.

F. A. Ebbinge Wubben.

Kleine Aanteekeningen

BETREKKELIJK

BLOKZIJL.

Ten tijde dat de bekende **Johan de Ligne**, Graaf van *Aremberg*, de Provincie Overijssel als Gouverneur bestuurde (1) gevoelde men, bij de al meer en meer toenemende bevolking en de grootere uitbreiding der Giethoornsche veenderijen, de dringendste behoefte aan een Kanaal, om uit het binnenland naar zee te kunnen komen. De Graaf, den landzaten zooveel mogelijk willende te wille zijn, deed van het gehucht *Muggenbeet* af eene vaart naar zee graven. Aan het einde van dat kanaal legde hij eene groote schutsluis (2), en daarmede den eersten grondslag van *Blokzijl*, — want de sterke doorvaart van schepen had weldra ten gevolge, dat nabij die sluis herbergen, pakhuizen en andere woningen gebouwd werden, en deze maakten al zeer vroeg een geheel dorp uit.

Dit dorp kreeg eene geheel andere gedaante, toen in $158\frac{0}{1}$ de Spanjaarden het grijze *Steen-*

(1) Van 1548—1568. Zijn zetel hield hij te *Vollenhove*.
(2) In 1707 en 1708 werd deze sluis wat verlegd.

wijk belegerden, en DIEDERIK SONOY door de H. H. Staten van Noord-Holland herwaarts gezonden werd, om der Spanjaarden magt te fnuiken (1 Februarij 1581). Met eenige oorlogschepen en andere vaartuigen aan Overijssels noordelijke kusten geland, wierp hij, zoo te *Kuinre* als te *Zwartsluis*, schansen op, en herschiep ook het nederig dorp in eene geduchte forteresse van vijfhoekige gedaante, tot groot bezwaar van hen, die *Steenwijk* belegerden. — Te gelijker tijd werd de naam *Groote Zijl* veranderd in *Blokzijl* (versterkte zijl, bevestigde sluis).

§ 2.

Het is niet te verwonderen, dat men van eene kleine plaats, gelijk *Blokzijl*, in 's lands historiebladen, maar zelden melding gemaakt ziet; maar er wordt toch met welverdienden lof van haar gesproken, en dit strekt haar tot niet geringe eere. — Inzonderheid is het der ingezetenen moed en trouw, tijdens de overheersching der Munsterschen aan den dag gelegd, die de bewondering van tijdgenoot en nakomeling heeft opgewekt.

Als in 1672, de Bisschop van Munster, Frankrijks bondgenoot, met zijne legerbenden in Overijssel viel, was *Blokzijl*, zoo min als eenige vesting, in eenen behoorlijken staat van tegenweer. De verdedigingswerken waren vervallen; men had krijgsbezetting noch oorlogstuig, en het was gemakkelijk te voorzien, hoe weinig hier de heldhaftigste tegenweer zou kunnen baten. Des

al niet te min besloot de burgerij, wallen en grachten zoo goed mogelijk te herstellen, en alles, wat mogelijk was, te doen, ten einde den vijand van Vaderland en Oranje te keeren.

Dan naauwelijks had men een aanvang met het werk gemaakt, of het gerucht van 's Bisschops zegepralen woei naar de verzwakte vesting over, en nog niet verre was men met het werk gevorderd, of eene talrijke legerafdeeling vertoonde zich voor de poorten. Men staakte het werk, en gaf, voor de overmagt bukkende, zich aan de Oversten wachtmeester TWIKKE of TWIKKULA over. Maar met grooten onwil droeg men zijn juk. Om daarvan verlost te worden, ging men met de Hoofden der krijgsmagt in Friesland eene geheime onderhandeling aan. De aanslag, met de grootste voorzigtigheid beraamd, werd eerlang met eenen heldhaftigen moed volvoerd, en door den besten uitslag bekroond. De Munsterschen moesten de vesting, die zij versterkt hadden, verlaten; zestig of zeventig hunner soldaten, twee luitenants en een priester werden gevangen genomen. TWIKKEL zelf schoot er, met ettelijken der zijnen, het leven bij in (3), en werd voor de deur der groote kerk begraven. De dappere burgerij van *Blokzijl* toch was in die dagen, de eerste van alle Nederlandsche steden, welke het juk der vreemde over-

(3) VALKENIER D I bl. 803—806, en anderen hebben dit wapenfeit in het breede vermeld; tot hen verwijzen wij den Lezer. Maar wij konden niet van ons verkrijgen, er hier geheel van te zwijgen.

heersching afschudde; zij herstelde toen de eer van den Overijsselschen naam, door de lafhartige overgave van zoo vele aanzienlijke en welversterkte steden, maar al te zeer geschandvlekt.

§ 3

Groote voorregten en privilegien zijn voor en na aan *Blokzijl* verleend geworden. Prins MAURITS schonk, blijkens acte van 18 Januarij 1609, den ingezetenen de vrijheid, om eene waag opterigten; en bij opene brieven van 28 Januarij van dat zelfde jaar schonk zijne Hoogheid haar een eigen wapen of zegel, bestaande in een zilveren schild met een hoofd van azuur, waarop een gouden blok boven eene zwarte zijl prijkte. Vroeger had hij het ook reeds eene eigene vlag gegeven, bestaande uit horizontale strepen, van blaauw, wit, geel en zwart (4). Later werd

---

(2) Deze vlag moet evenwel, ik weet niet door welke oorzaak, al zeer spoedig in onbruik geraakt zijn, zoo dat Burgemeesteren het reeds in 1593 noodzakelijk achtten, ten dien opzigte een publicatie uit te vaardigen. — Het oude stuk komt mij zonderling genoeg voor, om het der vergetelheid te ontrukken; en ik weet daartoe niets beters dan den Heer Redacteur te verzoeken, het hier een klein plaatsje in te ruimen: het luidt als volgt.

» Alzoo Zyne Excellentie believet heeft, die van
» Blokzyl te verleenen en te geven een wapen op
» haare scheepen te voeren, daarop haare opgerigte gil-
» den octrooyeeren, welke bestaat in blaauw — wit —
» geel en zwarte couleuren, en daar veele schipperen
» door moedwille ofte dartelheid tot kleyn agtinge derzel-
» ve zyne Excell. gunsten andere oneygentlyke waape-

aan *Blokzijl*, blijkens besluit van den 19 October 1672, door Prins WILLEM HENDRIK, stadsgeregtigheid — en twee jaren later, ook de criminele justitie of het halsregt toegestaan.

§ 4.

Groot was in vroeger dagen de welvaart van *Blokzijl*. Op de overdekte beurs (een schoon gebouw, dat nu ruim 15 jaren geleden, jammer genoeg, gesloopt werd) stond het tweeregelig versje·

Blokzijl heeft meer schepen in getal,
Dan Overijssel heel en al. —

een rijmpje, zeker van alle dichterlijke waarde ontbloot, maar ook vrij van die overdrevenheid

---

» nen, op haare scheepenen wel vermetelyk en tot veragtinge van haar zelf waapen zyn voerende, zoo is 't dat die aanwezende Gedeputeerden, representeerende de Burgemeesteren van Blokzyl daarop tsaemen hebben geresolveerd en verordent, statueren, verklaren en gebieden bij dezen, dat de schipperen van Blokzyl zonder uitneemen eeniger persoonen van stonden aan zoodanige vreemde, oneygene vleugelen van haare scheepen, met ter daad zullen afdoen en van nu voortaan in haare vleugelen stellen blaauw — wit geel en swart, en anders geen couleuren, van oranjen, nog root of groen, bij verbeurte niet alleen van derzelver vleugelen, dan meede dat ze voor geene vrachten mede zullen mogen speulen, en of zij zulks zolden willen attenteeren, worden alle andere schipperen belast en geauthoriseerd de steenen voor haare voeten op te neemen, en die vreemde vleugelen tot haaren wille daarmede te mogen doen van die masten haalen.
» Aldus gedaan op ten Blokzyl den 19 May 1593.

welke men wel eens in overigens schoone dichtstukken opmerkt. Immers volgens oude bescheiden voeren verscheidene *Blokzijlsche* schepen zelfs naar oost en west, en men moet er ook eene reederij ter walvischvangst gehad hebben. Een stuk land, in de nabijheid der plaats, waarop in vroeger dagen de traankokerij dier reederij gestaan heeft, draagt tegenwoordig nog den naam van *het traannest.*

De vroegere grootheid is verdwenen; verschillende oorzaken bragten daartoe het hare bij, maar vooral was het de opdrooging der haven, die nadeelig op den zeehandel gewerkt heeft. Onder het weldadig bestuur van Zijne Excellentie den Heere Gouverneur dezer Provincie, J. H. Graaf van *Rechteren*, is in 1838, de haven verlengd en aanmerkelijk verbeterd geworden. Deszelfs opvolger, de tegenwoordige Bestuurder van dit gewest, heeft insgelijks reeds op verschillende wijzen getoond, het welzijn dezer gemeente te willen. En reeds oogsten wij van die welwillende zorg de eerste vruchten. Handel en zeevaart, alhier de groote tak van bestaan, wakkeren weder meer en meer aan; in 1833 passeerden hier slechts 960, en in 1839 reeds 2124 schepen. Mogt de trekvaart van het Steenwijker diep tot hier verlengd worden (een afstand van slechts $\frac{3}{4}$ uur) dan werd zeker de plaats mijner woning nog weder een bloeijend vlek.

B. KAEMPFF.

AEGIDIUS DE MONTE.

In de maand Februarij van het jaar 1841 ontdekte men, bij werkzaamheden in de Groote Kerk te *Deventer*, op het lagere koor, tegen over de plaats van het groote altaar, eenen gemetselden grafkelder, waarin de overblijfselen van twee doodkisten en lijken, op eenen ijzeren rooster naast elkander geplaatst. Het vinden van twee kromstaven onder deze overblijfselen deed terstond tot de bisschoppelijke waardigheid der beide personen, die hier hunne rustplaats gevonden hadden, besluiten. Ofschoon de houten staven met eene soort van goudlaken overtrokken en met steentjes van verschillende kleuren versierd zijn, hebben zij toch schier geene waarde. Terstond vermoedde men, dat de één de Deventer Bisschop AEGIDIUS DE MONTE zijn zoude; omtrent den anderen was nog eenige onzekerheid, tot dat ook dit punt opgehelderd werd, door het berigt van MOONEN, in de *Kronijk van Deventer*. GODEFRIDUS VAN MIERLO, als Bisschop van *Haarlem* in 1571 gewijd, ontkwam gelukkig bij den overgang dier stad aan de Staatschen, in het jaar 1578, en begaf zich naar *Munster*. Toen *Deventer*, in het jaar 1587,

door het verraad van STANLEY, in handen der Spanjaarden gevallen was, werd hij herwaarts ontboden, om de kerken te herwijden. Kort na dat hij zulks gedaan had, stierf hij, den 28sten Julij van dit jaar, en werd, na gebalsemd te zijn, op het koor der Groote Kerk begraven. Naar den toestand der overblijfselen te oordeelen, schijnt deze balseming van weinig beduidenis geweest te zijn. Hij werd naast AEGIDIUS DE MONTE ter aarde besteld, die tien jaren vroeger overleden was (1). Wij zullen mededeelen, wat wij van dezen Deventer Bisschop weten.

---

(1) MOONEN *Kronijk* bl. 132, HAVENSIUS, *de erectione novorum in Belgio episcopatuum* p. 54 en vooral, omtrent 's mans lotgevallen en werkzaamheden, *de kerkelijke Historie en Oudheden* van H. v. H. en H. v. R. in de *Beschrijving van het Bisdom van Haarlem fol.* D. IV. bl. 39 enz. In het laatste werk komt ook zijne beeldtenis voor, en deze beeldtenis heeft inlichting gegeven omtrent twee wapens aan eenen pilaar van het koor, in de nabijheid van het graf. Het ééne is een zilveren kruis op een rood veld, en dit moet, volgens gemelde afbeelding, tot het wapen van VAN MIERLO behoord hebben. Het andere is een dwars gedeeld wapen, boven een leeuw, beneden de Deventer adelaar, zoo het schijnt; en misschien weten Wapenkundigen aan te wijzen, dat het Waalsch-Brabandsche geslacht der DE MONTE's eenen leeuw voerde. Aan eenen brief van den neef des Bisschops van *Deventer*, ook AEGIDIUS DE MONTE, Vikaris generaal bij het ledig staan van den zetel, van 10 Mei 1587, in het archief van *Ootmarsum*, hangt het zegel van dezen. Het schild is gevierendeeld, voerende in 1 en 3 een' leeuw, in 2 en 4, gelijk het voorkomt, drie ringen.

Bij de pausselijke bulle van PAULUS IV, van 12den Mei 1559, werd *Deventer* tot eenen Bisschopszetel verheven. Het werd onder het nieuwe Aartsbisdom van *Utrecht* geplaatst; de St. Lebuini-kerk werd tot eene kathedrale kerk gemaakt, en het geestelijk regtsgebied uitgestrekt tot 25 steden en de daar tusschen gelegene dorpen. Eene bulle van PIUS IV van 1560 bevatte de bepaling, dat geheel *Overijssel*, het Graafschap *Zutphen*, een goed gedeelte van de *Veluwe* en het Graafschap *Lingen*, tot het Deventersche Bisdom zoude behooren, en den Bisschop werden de inkomsten en renten der proostdijen van *Deventer*, *Oldenzaal* en *Zutphen*, en het klooster St *Agnesberg* bij *Zwolle*, tot zijn tafelgoed aangewezen, die jaarlijks ongeveer 3000 dukaten kamergoud opbragten

Deze nieuwigheid veroorzaakte, gelijk bekend is, veel misnoegen bij de landzaten. Zij was even zeer aan de Regenten als aan een groot gedeelte der Geestelijken onaangenaam. De eersten vreesden in hun gezag, de laatsten in hunne inkomsten en hunnen invloed tevens verkort te zullen worden. In het jaar 1562, den 17den Jan. verbonden zich de afgevaardigden der drie Overijsselsche Steden te *Deventer*, om den nieuwen Bisschop met alle magt te weren, daar zij dien maatregel voor hoogst schadelijk en strijdig met de privilegiën hielden (2). In 1564 werden de Deventerschen, even als de Leeuwarders en Gronin-

---

(2) REVIUS p. 332.

gers, aangemaand, om hunne Bisschoppen te ontvangen; doch zij bleven weigerachtig (3). In het jaar 1565 werden de goederen en inkomsten der proostdij, als voor den Bisschop bestemd, op last van den Stadhouder, onder sequestratie gesteld, want ook het Kapittel wenschte geenen Bisschop en beloofde aan de Staten der provintie, tegenstand te zullen bieden, met verzoek om hulp en bijstand. De Staten droegen deze zaak aan den Stadhouder, ARENBERG, voor, met de bede, dat de sequestratie van de goederen der proostdij mogt worden opgeheven. Maar het volgende jaar, 1566, bezweek het Kapittel en gaf, door de dreigende aanmaningen van het Hof verschrikt, de proostdij over. De Staten, hierdoor gebelgd, deden aan eene kommissie van het Kapittel, op den 30sten Maart 1566, hevige verwijtingen over deze zwakheid; zij besloten den Bisschop niet toe te laten, en daaromtrent nogmaals ernstige vertoogen aan de Landvoogdesse te doen (4). De eerst benoemde Bisschop is, ten gevolge van dezen tegenstand, nooit tot het bezit van zijn Bisdom gekomen. Het was JOHANNES MAHUSIUS, geboren te *Oudenaarde* in Vlaanderen, van de orde der Franciskanen of Minderbroeders. Ofschoon niet toegelaten, woonde hij toch, in hoedanigheid van Deventer Bisschop, de Synode te *Utrecht*, in Oct. 1565, onder de voorzitting van den eersten

(3) REVIUS p. 343.
(4) Dezelfde p. 343—348.

Utrechtschen Aartsbisschop FREDERIK SCHENK, bij; maar ziekte en ouderdom, gevoegd bij den tegenstand, dien hij ondervond, drongen hem, om van zijne waardigheid afstand te doen. Bij de inneming van *Oudenaarde* door de Staatsgezinden, in het jaar 1572, ontsnapte hij als door een wonderwerk den dood. De soldaten mishandelden en wondden hem en lieten hem als een lijk liggen. Hij stierf te *Oudenaarde* in hetzelfde jaar, als zijn opvolger in het Bisdom, t. w. in 1577.

Deze opvolger, doorgaans de *eerste* Bisschop van *Deventer* genoemd, was AEGIDIUS DE MONTE, geboren te *Perwez* in Waalsch-Braband, ook van orde der Minderbroeders. Den 23sten Oct. 1570 kreeg hij van ALVA zijne instructie, welke LINDEBORN (5) heeft medegedeeld. Hij zoude de kerken bezoeken, naar de dienst der geestelijken onderzoek doen, misbruiken wegnemen, het toezigt over de scholen houden, een seminarium voor het Bisdom oprigten, op de boekdrukkers en boekverkoopers acht geven, het regt van bestraffing en afzetting gebruiken, zelfs geregtsdienaars en kerkers hebben. Hij moest vlijtig onderzoek doen naar degenen, die van ketterij verdacht of daarmede besmet waren, enz. Volgens den inhoud van deze instructie

---

(5) *Historia sive notitia Episcopatus Daventriensis. Col. Agripp.* 1670. p. 31 en vertaald bij H. v. H. en H. v. R., *Beschrijving van het Bisdom van Deventer*, in de *kerkelijke Oudh.* D. VI bl. 441.

moest hij zoo spoedig mogelijk zijn Bisdom in bezit nemen, in tegenwoordigheid van den Stadhouder en andere hooge ambtenaren. Het Kapittel, nog niet genegen, eenen Bisschop te ontvangen, waagde het, hem allerlei zwarigheden in den weg te leggen. Hij gaf terstond reeds een bewijs zijner goede gezindheid en gematigdheid, door den 7den Nov. van dat jaar aan het Kapittel onder anderen te schrijven: « Wij hebben een vast besluit genomen, van uwe goederen niet te zoeken, maar u lieden zelven, en niet te krakeelen over regten, privilegiën en bezittingen, maar met al ons verstand het heil der zielen en de hervorming der kerk te bevorderen, waarvan gij in uwe bezwaren en moeijelijkheden met geen enkel woord gewaagt. Om uwe zwarigheden met weinige woorden te voldoen, wil ik u bekend maken, dat ik mijne klagten niet heb willen brengen voor den doorluchtigen Hertog, van wien ik wist, dat hij zeer gebelgd zoude zijn, en niets verzuimen zoude, om u op alle wijzen den wil van den H. Stoel en de begeerte van Z. Kon. Maj. te doen gehoorzamen, enz. (6).

De plegtige inbezitneming had den 30sten November 1570 plaats. Buiten de stad aan de *Worp* werd hij door den Stadhouder, den Graaf van Megen, en andere aanzienlijke autoriteiten begroet, en met groot gevolg, zoo van de bezet-

(6) Lindeborn p. 38. H. v. H. en H. v. R. bl. 443.

ting als van elders gekomen, naar het klooster der Minderbroeders geleid, waar hij zijn bisschoppelijk gewaad aandeed, en vervolgens in statige processie, waarbij ook de Regering der stad volgde, naar de St Lebuini-kerk trok (7). Door LINDEBORN wordt wel gemeld, dat hij bezit genomen heeft van de proostdij van *Oldenzaal* en het klooster van St *Agnesberg*, maar niet van de proostdij te *Deventer*; ook schijnt hij in deze stad geen vast verblijf te hebben gehouden, waarschijnlijk ten gevolge der voortdurende ongunstige gezindheid van het Kapittel, aan welks hoofd de Deken PETER DOVS stond, een man, berucht wegens zijnen twistzieken aard. Van DE MONTE wordt getuigd, dat hij vreedzaam en milddadig was, aangename predikgaven en zuivere zeden bezat. Hij bestemde het zoo genoemde arme Fraterhuis tot een Seminarium voor het Bisdom, waarvan echter door de beroeringen der tijden niets gekomen is, maakte onderscheidene goede verordeningen en bezocht zijne dioecese twee malen, voor de eerste maal in 1571, voor de tweede maal in 1575 (8).

Gelijk de schrijvers der *Kerkelijke Oudheden* of der *Batavia Sacra*, bij hunne beschrijving van het Deventersche Bisdom, LINDEBORN gebruikt en meestal vertaald hebben, zoo heeft LINDEBORN zijne opgaven grootstendeels uit het boek der kerkelijke visitatie van Bisschop

(7) REVIUS p. 431.
(8) LINDEBORN p. 40. H. v. H. en H. v. R. bl. 444.

AEGIDIUS DE MONTE ontleend. Uit eene correspondentie in eene procedure van het jaar 1674 en later, gevoerd over *Rijssensche tienden*, welke te voren aan den Scholaster van St Maria te *Utrecht* behoord hadden, blijkt, dat belanghebbenden zich in het eerst genoemde jaar tot LINDEBORN, toen te *Utrecht* woonachtig, wendden, ten einde uit oude dokumenten, bij het Kapittel aldaar berustende, eene authentieke kopij te erlangen, waardoor hun regt in quaestie konde bewezen worden. Het volgende uittreksel uit het kerkelijk visitatie-boek van Bisschop AEGIDIUS DE MONTE, notariëel bekrachtigd, werd den 1sten Febr. 1677, door LINDEBORN aan de belanghebbenden overgezonden, met berigt: *Has chartas e meo originali manu propria exscripsi, et, si quid minus in iis legibile, non meae incuriae, sed difficili lectioni codicis visitationis debet adscribi.* Wij deelen dit stuk mede, vooreerst omdat het eene proef is, hoe deze bisschoppelijke visitatiën ingerigt waren; vervolgens, omdat zij eenige kerkelijke bijzonderheden omtrent *Rijssen*, *Holten* en *Markelo* bevatten; eindelijk omdat men er uit zien kan, dat LINDEBORN dit visitatie-boek bij zijne beschrijving van het Deventersche Bisdom gebruikt heeft, hetgeen hij ook hier en daar te kennen geeft.

EXTRACTUM

e

Libro visitationis Episcopatus Daventr. Rmi dni Aegidii de Monte factae A° 1571.

RIJSSEN. Patronus S. Dionysius.

Pastor Rotgerus ab Halteren. Collator Scholasticus Cathedralis Ecclesiae Traiectensis, nunc dwolfshagen.

Corpus ultra 1c flor.

Onus dominicis et festivis celebrare et concionari.

Vicarius B. M. V. d. Henricus Rovenius, residet.

Corpus circiter . . L flor.

Onus trium missarum feriis et sabbatho.

Vicarius seu Officium (ut volunt) Altaris S. Crucis caruit quunque vel sex annis possessore. Collator Joes a Voerst, jure patron.

Vicarius S. Joannis Evangelistae Hermannus Thegedes Monasteriensis dioces. Clericus.

Collator Rodolphus a Langhen.

Corpus habet tria praedia, eaque per ipsum Collatorem quercinis arboribus et lignis quam plurimis spoliata, et unum eorum decimis grossis et minutis gravatum, qua antea erat liberum.

Onus quotidiani sacri.

Ex parte Fraternitatis S. Annae olim Scabini uti Provisores curaverunt unum sacrum fieri in hebdomada, nunc vero ad aliquot annos omiserunt, dicentes nullam habere fundationem.

Custos Joes ther Weher laicus.

Custodia valet . . . XXV flor.

Aediles Rodolphus Rycken, Henricus Huyckink thoe Elssen, Gerardus Hobelinck tho Enteren, Anthonius ther Haest tho Beecdam et Naeter.

Fabrica ecclesiae valet annue circiter XIII flor.

Xenodochium S. Anthonii in hoc oppidulo est habens aliquot agellos et reditus, qui convertuntur quotannis in usum pauperum.

HOLTEN.

Pastor Henricus de Kervenhem. Haec cura filia est ecclesiae in Ryssen.

Collator Scholasticus S. Mariae Traiect.

Corpus circiter . . L daleror.

Onus dominicis et festivis diebus celebrare et concionari nec non alia curae conjuncta officia.

Vicarius Anthonii d. Nicolaus Wilkens., residet.

Collat. Custisq. cum omnibus haeredibus.

Corpus circiter . . XXX daleror.

Onus duarum Missarum; socius est chori et tenetur ministrare pastori.

Aeditui Gerardus Aeltinck et Gerardus de Boer.

Fabrica valet annue circiter . LX flor.

Dabuntur posthac rationes receptorum et expositorum in praesentia commiss. Rmi.

Custos Joes ab Olst, satis bene perfungitur suo officio.

MARKEL. Patronus S. Martinus.

Pastor d. Gerardus Schelinck. Collator Scholasticus S. Mariae Traiect.

Corpus . . L daleror.

Onus dominicis et festivis celebrare et concionari.

Vicarius d. m. v. d. Henricus Korten.

Collator Pastor pro tempore.

Onus trium Missarum in hebdomade.

Corpus . . . L daleror.

Vicarius S. Annae Everhardus Splinter, studet Daventriae. Collator ut supra.

Onus 3 Missarum in hebdomade. Corpus . . XXX daleror.

Custos Hermannus Vissinck, Pastor cum Buronibus confert custodiam, habetque in certis custos . . . X modios siliginis.

Aediles Lambert Rossinck, Lambert Bruytgen, Arend Buking.

Fabrica habet annue . . XL flor. de 24 st.

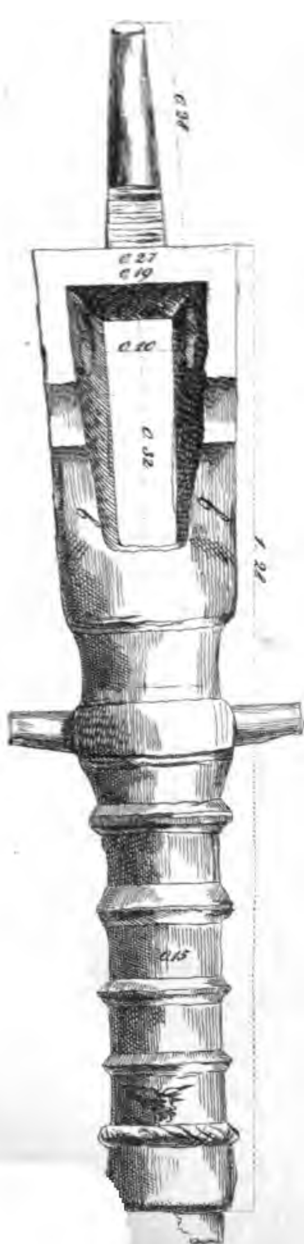
Meer weten wij van dezen Kerkvoogd niet te melden. In het Deventer archief is niets van hem te vinden. Omtrent zeven jaren was hij in der daad de eerste en laatste Bisschop van *Deventer*. Den 26sten Mei van het jaar 1577, zijnde pinksterdag, overleed hij te *Zwol*; het lijk werd den 28sten door eenige Kanonniken naar *Deventer* in de proostdîj gebragt, en den 29sten met groote statie en plegtigheid, door eene menigte menschen gevolgd, in de kathedrale kerk begra-

ven (9), in den kelder, die zich tien jaren later nog eens voor GODEFRIDUS VAN MIERLO opende. De omstandigheden van tijden waren niet geschikt, om eenen nieuwen Bisschop te benoemen; *Deventer* ging niet lang daarna aan RENNENBERG en de Staten over; eerst werd het Bisdom, voor zoo ver het niet onder de magt der Staten gekomen was, door BERNARDUS HERINK als Vikaris generaal bestuurd, vervolgens door AEGIDIUS DE MONTE, broeders zoon van den overledenen Bisschop, wien men in 1588 zoo moede was, dat men hem van zijn ambt ontsloeg. Eerst na dat *Deventer*, in 1587, door het verraad van STANLEY, weder aan de Spanjaarden gekomen was, was de Koning op eenen anderen Bisschop bedacht. GIJSBERTUS COEVERINX, Deken der S[t] Jans-kerk te *'s Hertogenbosch*, werd er in 1589 toe benoemd; hij weigerde; men liet de verschooning niet gelden, en hij nam de benoeming onder zekere voorwaarden aan. Eer de onderhandelingen met *Rome* daarover afgeloopen waren, kwam *Deventer*, door het beleg van Prins MAURITS, in 1591, weder in de magt de Staten, werd de Hervorming ijverig doorgezet en de overkomst van den Bisschop onmogelijk. Hij is, na 1609, te *'s Hertogenbosch* in hoogen ouderdom gestorven.

P. C. MOLHUIJSEN.

---

(9) REVIUS p. 485. LINDEBORN p. 41, niet 1576, gelijk bij H. v. H. en H. v. R. bl. 444 staat.


0.27
0.19
0.10
0.15



IETS
OVER
EEN OUD IJZEREN KANON
OP DE
Yzergieterij te Deventer.

In de maand Julij van dit jaar was alsnog op de IJzergieterij van den Heer NERING BÖGEL alhier een oud stuk kanon aanwezig, waarvan de constructie als zeer opmerkenswaardig is te beschouwen, vermits het zich laat aanzien, dat de lading daarin van achteren werd aangebragt. Van deze inrigting van het kanon is het niet bekend, dat althans in ons land thans nog een ander exemplaar voorhanden zoude zijn. Deze soort van kanonnen was bekend onder den naam van kamerstukken; de Spanjaarden noemden dezelve *piecas de camera* en zijn in den Spaanschen oorlog dikwerf gebruikt, doch uithoofde van derzelver gebreken spoedig afgeschaft. Echter is dit denkbeeld in de laatste tijden wederom op geweeren toegepast.

Dit kanon, waarvan eene afbeelding hiernevens is gevoegd, is lang (zonder de steel of druif) 1.28 el heeft eene kogelwijdte van omstreeks 95 streepen en is van achteren voorzien van eene kast, inwendig lang 32, van boven wijd 19, van onderen 10 duimen, welke moest dienen om een' houten prop of wig te ontvangen, welke de van achteren ingebragte lading moest opsluiten, terwijl deze prop tegen het uitspringen beveiligd werd denkelijk door middel van eene pen, welke door de gaten *a. a.* in de beide zijwangen en door de klos zelve kan zijn gestoken. Het onregelmatige dezer wangen doet veronderstellen dat nog een dergelijk gat *b. b.* tot hetzelfde doel aanwezig is geweest, doch thans niet duidelijk zigtbaar is, vermits een gedeelte dezer wangen benevens de achterste band van het kanon bij c., daarvan schijnt te zijn afgesprongen.

De aandacht van den Directeur-Generaal van oorlog op dit stuk gebragt zijnde, zoo stelde Zijne Excellentie daar in zoo veel belang, dat de eigenaar werd aangezocht hetzelve te verkoopen, die daarop met de meeste bereidwilligheid dit kanon als een geschenk aan het Gouvernement aanbood, waarna hetzelve naar 's Gravenhage is gezonden.

Het eenige, wat omtrent den oorsprong van dit stuk bekend is, was, dat hetzelve tot eenen der palen voor het woonhuis van den Heer Bögel diende, en voor 12 jaren, toen deze palen vernieuwd werden, bij ander oud oud ijzer aldaar is opgelegd. Wanneer men echter eenige plaatselijke omstandigheden nagaat, dan geraakt men tot gissingen, welke eenen hoogen graad van waarschijnlijkheid verkrijgen. Het woonhuis van den Heer Bö-

GEL in 1788 gebouwd zijnde, zoo is het te vermoeden, dat dit stuk zich in de laatste helft der vorige eeuw, in de nabijheid van dit huis beschikbaar bevond; daar hetzelve echter noodwendig twee zoo niet drie eeuwen ouder is, zoo moet dit stuk gedurende eene reeks van jaren aan het oog onttrokken zijn geweest, vermits hetzelve anders wel eveneens als al het overige ijzeren geschut van dien tijd versmolten zoude zijn.

Het is almede zeer waarschijnlijk, dat dit stuk in eene der belegeringen van deze stad, hetzij in 1578 of in 1591, zal gediend hebben, en daarbij onbruikbaar geworden zijnde, bij het slechten der bresbatterijen (welke in beide deze belegeringen in de nabijheid der Zandpoort en alzoo niet ver van de ijzergieterij aangelegd waren) onder den grond is geraakt, of nog meer waarschijnlijk in den nabijgelegenen vetkolk kan geworpen zijn, welk gedeelte der haven destijds tot de grachten der vesting behoorde. In het eerste geval kon dit stuk zijn teruggevonden, toen op de plaats waar vroeger deze batterijen geweest zijn, de tegenwoordige vestingwerken in het begin der 17e eeuw zijn aangelegd; doch alsdan zoude dit stuk nog gedurende anderhalve eeuw aan versmelting zijn blootgesteld geweest; terwijl, ingeval men aanneemt, dat hetzelve in den vetkolk is geworpen men tot eene waarschijnlijker gevolgtrekking komt, namelijk dat bij het daarstellen van de benoodigde waterwerken tot de ijzergieterij (in het midden der vorige eeuw) dit stuk kan gevonden zijn, als wanneer men al kort daarop tot het bekende einde over dit kanon kan beschikt hebben.

Bij de beschouwing van dit een en ander is het opmerkenswaardig, dat betrekkelijk het beleg van Deventer in 1578 door den Graaf VAN RENNENBERG, bij VAN METEREN 3 deel pag 117 gezegd wordt, « dat door SEYNO VAN DORT DROS« SAERT van *Zutphen* met 6 stukken geschut op « en nevens de Zandpoort wierdt geschoten, waar« van een kartouw berstte en waardoor eenige « manschappen, die daaromtrent waren gedood « wierden" Welligt dus kan dit datzelfde stuk zijn, hetwelk de kenteekenen draagt, dat er een gedeelte van gesprongen is, en de prop; denkelijk alstoen tevens uitgeworpen zijnde, kunnen daarbij eenige manschappen gedood of buiten gevecht gesteld zijn.

J. H. L. R.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NOORD-NEDERLAND.

Met volkomen regt heeft men opgemerkt, dat de aardrijkskunde een der oogen van de geschiedenis is. Deze zonder gene te willen begrijpen is eene ongerijmdheid. De plaats, welke een volk op den aardbodem beslaat, oefent den onmetelijksten invloed op deszelfs aanleg, karakter, streven, willen en werken. De volken moeten zich verschillend ontwikkelen, naarmate zij in vlakten of berglanden, in koude of heete streken, aan zeeën en stroomen of diep landwaarts in hunne woonsteden gevestigd hebben.

Geene gebeurtenis, zelfs de onbeduidendste, kan volledig en in hare ware beteekenis worden voorgesteld, zonder de plaats te kennen waar zij voorviel. Wie kan de geschiedenis der volksverhuizingen, des handels, der scheepvaart, der oorlogen verstaan, zonder kaarten, die ons met de tooneelen, waarop al die groote drama's voorvielen, bekend maken? De Geschiedschrijver kan ons te hulp komen door woorden, doch in honderd bladzijden zal hij ons niet kunnen leeren, wat ééne kaart ons volkomen en beter aanwijst.

Hoe duidelijk nu die wederzijdsche ondersteuning van geschiedenis en aardrijkskunde ook zijn moge, zoo schijnt men er nog niet geheel van doordrongen. Ware dit zoo, dan zoude de wetenschap dit getuigen (1); dan zouden wij licht hebben waar wij nu in het duister rondtasten.

In den loop dezer eeuw is er, dit moet erkend worden, veel gedaan; maar door wie? door Duitschers boven aan, door Franschen en Belgen. Niet door ons, niet door Noord-Nederlanders. Deze zijn altijd nog aan het onderzoeken of de mogelijkheid zoude kunnen geboren worden, dat zij met der tijd eens iets zouden kunnen zamenstellen, dat naar een' geschiedkundigen Atlas voor ons land geleek.

Ter verdediging kan men zeggen, dat er nog geene genoegzame apparatus, geene geordende bouwstoffen aanwezig zijn om zoo iets reeds nu te beginnen. In zekeren zin is dit waar. Een historische Atlas voor ons land van de vroegste tijden tot den tegenwoordigen, volkomen goed en aan de behoefte beantwoordende, kan niet worden zamengesteld, alvorens men door omwoelen van stads- en rijksarchiven bekend zij met menigte van vergetene plaatsen en benamingen van oorden. Alvorens men door geologisch onderzoek van den bodem meerdere zekerheid hebbe omtrent den loop onzer rivieren, de afneming onzer stranden, de aanwinst door aanslibbingen, de omkeeringen

(1) Ruhle von Lilienstern, *Graph. Darst. zur Gesch. der Arth. etc. Berlin* 1827, bl. X.

door overstroomingen aangerigt. Een volledige Atlas moet geene plaats in een' giftbrief in een overdragt voorbijgaan, geen uitveening of droogmakerij onvermeld laten; geen stroomsverandering nog zoo gering voorbijzien. Een arbeid veel meer dan een' menschenleeftijd vorderende, eene hoogte waartegen men ontmoedigd opziet, en die misschien onbereikbaar is. Dan laat ons wel bedenken, dat wij genoegzaam niets bezitten en dat het onvolkomene hier reeds zeer veel zoude zijn. Dat men toch lang behoefte gevoelt aan eene toelichting onzer geschiedenis door kaarten, daarvoor zijn de bewijzen menigvuldig. ROYAARDS, in zijne bijdrage tot de bewerking onzer geschiedenis, wenscht, dat men die door kaarten opheldere. SCHELTEMA, in het laatste deel van zijn Mengelwerk, wijst ons op het nut van eene geschiedenis der Zuiderzee of van de bodemsveranderingen in Utrecht. Weinige jaren geleden scheen de bijzondere aandacht op dit onderwerp gevestigd te zijn. Het Noord-Brabandsch genootschap verlangde eene geschiedenis der overstroomingen, watervloeden en dijkbreuken, die van de vroegste tijden af in Noord-Braband hadden plaats gehad, met aanwijzing der veranderingen die daardoor in de gesteldheid der Provincie en den loop der rivieren als anderzins veroorzaakt zijn. De Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem vroeg; » Wat kan men met genoegzame waar-
» schijnlijkheid uit de oude schrijvers bewijzen
» omtrent de natuurlijke gesteldheid der Neder-
» landen in vroegere eeuwen, bijzonderlijk om-
» trent den loop der rivieren, de veranderingen

» aan het strand en de eilanden voorgevallen, als » ook van de gesteldheid der Zuiderzee toen on- » der den naam van Lacus Flevus bekend? En » welke bewijzen van vorige gesteldheid heeft » men in lateren tijd, volgens echte berigten » gevonden of zijn er nog voorhanden?"

In een der nommers van den Avondbode las men omtrent denzelfden tijd (1838) » Menigeen » heeft ongetwijfeld meermalen het gemis gevoeld » aan een' geschiedkundigen Atlas van Neder- » land, waar wij de steden, dorpen, grensschei- » dingen enz. kunnen vinden, in de verschillende » tijdvakken onzer geschiedenis. Maar bestaat » zoodanige Atlas bij ons, of is er bij het hooger » onderwijs reeds getracht door doelmatige lessen » in dat gemis te voorzien? Noch het een noch » het ander. Met leedwezen zien wij dat de Bel- » gen ons daarin zijn voorgegaan. Sedert 1831 » bestaat in Belgie zoodanige historische Atlas van » v. d. Elst. Wie heeft er reeds van gesproken? » bij wien is tot heden het denkbeeld opgekomen » onze landgenooten daarmede bekend te ma- » ken" (1).

Deze vragen en wenken zijn onbeantwoord gebleven. Er schijnt geen uitzigt, dat wij vooreerst onze letterkunde met een' arbeid, als wij bedoelen, verrijkt zullen zien. Dit een en an-

---

(1) Ook het Utrechtsch Genootschap in zijn laatste Programma vraagt, wat men uit de namen van plaatsen, buurschappen enz. met betrekking tot de verschillende stammen, welke die gewesten bewoond hebben, kan opmaken?

der overwegende wil ik, in alle nederigheid, en bewust van het gewigt der taak, mijne krachten beproeven, doch heb de medewerking onzer geleerden hiertoe grootelijks noodig. Ik roep hunne welwillendheid in, om mij in te lichten en toe te voegen wat het voornemen bevorderen kan. Dan men dient eerst te weten hoedanig mijn plan zoude zijn, wat mij van het hier of elders bestaande bekend is, om te kunnen beoordeelen waarin ik dwaal of welke hulpmiddelen mij ontbreken. Het doel van het tegenwoordige opstel is dan niet om den lezer van dit jaarboekje een genoegelijk half uur te schenken. Het is alleen eene vriendelijke uitnoodiging aan de beminnaars der Vaderlandsche Geschiedenis om mijne poging te ondersteunen.

I. Vooreerst dan wensch ik mede te deelen wat ter mijner kennisse is van hetgeen buiten ons Vaderland, ons onderwerp betreffende, gedaan is, met eene korte beoordeeling van ieder werk, voor zoo ver het in mijn bezit is of ik het heb kunnen raadplegen.

II. Wat wij in onze vaderlandsche letterkunde daaromtrent bezitten.

III. Het plan op te geven.

I. Het spreekt van zelve, dat hier geene aardrijkskundige werken of gewone kaartenboeken bedoeld worden, waar zou 't begin waar het einde zijn? Maar eigenlijk gezegde geschiedkundige Atlassen, wier manier en schikking ons tot eenige handleiding en voorbeeld kan strekken. Over de kaarten van PTOLEMAEUS, over CELLARIUS, CLUVER, de *Tabula Peutingeriana* enz. wijde ik dan niet uit.

I. *a* Franschen (1).

1. Overbekend is het, hoeveel verpligting men den, in 1697 geborenen, D'ANVILLE heeft opzigtens de oude en nieuwe aardrijkskunde. Door eene onvermoeide lezing der Ouden trachtte hij de ligging der plaatsen, de grenzen der rijken op te sporen. In zijn' Atlas vindt men ook een overgangskaart van de oude aardrijkskunde tot de nieuwe, die dus hier in aanmerking komt. Hij noemt den tijd slechts in 't algemeen « age intermediaire de l'ancienne Geographie et de la moderne." Welk tijdpunt hij daartoe gekozen heeft is niet wel op te maken. Zeker is het, dat alles zeer verward moet voorkomen. Het rijk van KAREL den Groote is reeds verdeeld, want Duitschland en Frankrijk zijn gescheiden, doch van de aanwezendheid der Mooren in Spanje ontdekt men niets. Italie komt als geheel voor, zonder dat de bezittingen van 't Oostersche rijk b. v. daarvan zijn afgescheiden. Het is de gewone fout om geen stellige tijdsbepaling in het oog te houden.

2. Op zijn' voorgang welligt kwam in 1765 te Parijs uit: *Atlas historique de la France ancien et moderne, contenant tous les lieux illustrés par les évènemens, les pertes, les batailles, les sièges, conciles, l'étendue des grands fièfs etc. depuis Pharamond jusqu'a* LOUIS XV *par* RIZZI ZANNONI *et* DESNOS 4to. Men vindt hier niet

---

(1) De Atlassen *niet* in mijn bezit zijn met * geteekend.

minder dan 60 kaarten. Behalve de staatkundige verdeeling, de uitzetting der grenzen onder iedere regering, komen telkens kaartjes voor van de vereeniging der bijzondere hertogdommen, graafschappen enz. met het koninklijke domein. De kaartjes zijn goed gekleurd en net uitgevoerd. Ons landje komt onder de Staten van KAREL den Groote voor, doch reeds met geopende Zuiderzee. Naar den titel zoude men echter wachten, dat de plaatsen, waar bijzondere voorvallen plaats grepen, gekenmerkt zouden zijn. Dit is niet geschied maar alleen eene afzonderlijke kaart bijgevoegd, waarop de oorden vermeld zijn waar vredesverdragen werden gesloten, met bijgevoegde datums en jaartallen. Eindelijk worden, doch op zeer kleine schaal, ook de Fransche coloniën voorgesteld.

Als een eerste poging is dit werk in de daad verdienstelijk.

3. *Atlas Elémentaire ou l'on voit des Cartes et des Tableaux relatifs a l'objet de l'état actuel de la constitution politique de l'Empire d'Allemagne par l'Abbé Courtalon Paris* 1774 4to. Zoo men de oneindige verdeelingen van Duitschland in aanmerking neemt in Kreitsen, Vorstendommen, Bisdommen, Heerlijkheden door elkander geward, verspreid, verbrokkeld, is de aardrijkskunde van Duitschland een waar doolhof en een historische Atlas dier kleine afdeelingen, in den loop der eeuwen, aan één menschenbrein niet te vergen. De abt COURTALON heeft zich dan alleen bij *l'état actuel* bepaald en zou dus niet onder de, door mij bedoelde, werken eene plaats kunnen innemen.

Doch hij heeft zijn onderwerp zóó behandeld, dat men hem die niet ontzeggen mag. Hij geeft ons, buiten de kaarten, *Tableaux politiques* van de verschillende kreitsen; *tableaux chronologiques qui ont produit par degré l'etat actuel de l'Empire; abrégé methodique des principes du droit public de l'Empire* enz. De kaarten zelve bevatten ook oneindig meer dan in de gewone Atlassen. Door de kleuren wordt aangewezen wat wereldlijke, wat geestelijke bezittingen zijn en welke haar rang is; door cijfers aan wie de landen toebehooren, door teekens waar mijnwerken, baden, wijnbergen, fabrieken, postwegen enz. zijn. Groot moet het geduld en de volharding van COURTALON geweest zijn. Dan alles is zoodanig ineengedrongen, doordien ook bergen en bosschen niet vergeten zijn, dat het de oogen doet schitteren en men uren noodig heeft tot het ontcijferen van ééne kaart.

4. De Atlas van LESAGE, gedurende het Keizerrijk uitgegeven, is te veel in aller handen om er over uit te wijden. NAPOLEONS bewondering voor dien Atlas kende geene grenzen. Hij verzekerde op St. Helena aan LAS CASES, dat, zoo hij zijn' arbeid beter gekend had, hij de scholen met exemplaren zoude overstelpt (geinundeerd) hebben. Hij omvat, als men weet, de gansche geschiedenis, doch moet meer den naam van tijd- en geslachtrekenkundigen Atlas voeren dan van geschiedkundigen. Van de kaarten verdienen toch vele aanbeveling, als van Frankrijk met de verschillende vergrootingen en de aanwijzing door

kleuren of zulks door verovering, huwelijk, verbeurdverklaringen enz. is geschied, of die van Engeland met de togten van KAREL I, II en den Pretendent en aanwijzing van de geleverde veldslagen door kleine vlaggen.

5. *Atlas des Familles. La France geographique, industrielle et historique par Heck et Pleé avec des Cartes physiques, politiques et historiques, le plan de Paris, etc. Paris* 1838.

Dit werk, hoewel zeer weinig kaarten bevattende, heeft zoovele verdiensten om de duidelijke en doelmatige wijze van uitvoering, dat men het, in sommige opzigten als model voor zoodanigen arbeid mag aanzien. Het vangt aan met eenige algemeene denkbeelden over meetkundige en eigenlijk gezegde aardrijkskunde en nadert zoo tot die van Frankrijk. De natuurkundige aardrijkskunde wordt eerst overzien, de kusten, de bergen, de rivieren, en een kort berigt gegeven van delfstoffen, dieren en planten in Frankrijk. Daarna volgt de staatkundige aardrijksbeschrijving (*géographie politique*) verdeeld in ethnographie of oorsprong des Franschen volks, waarop een zeer goed geschreven overzigt der geschiedenis tot aan 1830 die afdeeling besluit.

Daarna komt eene statistieke beschrijving onder den titel van *Etat politique, administratif, militaire, communal, agricole et industriel de la France*, bevattende de bevolking, de constitutie, het onderwijs, de godsdienst, marine, koloniën enz.

Dan volgen de kaarten, niet meer dan zeven in getal, doch fraai en duidelijk uitgevoerd zonder overlading.

1. *Carte naturelle de la France*, waar enkel de bergen, rivieren enz. worden aangewezen zonder namen van steden of dorpen. Stroomen en bergketenen worden in klassen onderscheiden en daarnaar breeder of donkerder voorgesteld.

2. *La France monarchique avant* 1789. Aan den kant is de wijze aangegeven hoe de verschillende provinciën onder de Fransche Koningen zijn gekomen. Beter had men dit door kleuren kunnen te kennen geven.

3. *France constitutionelle diviseé en 86 departements* en door kleuren in vijf streken of *regions* onderscheiden, *du Centre*, *du Nord etr.*

4 en 5. De platte grond van Parijs en de voornaamste steden, allen op dezelfde schaal om de onderlinge grootte te kunnen vergelijken.

6. De gedeelten van den aardbol waar de Fransche coloniën liggen in een' cirkel en daarom heen spiciaalkaartjes van dezelve met het plan van Constantine en Algiers.

7. De kusten van Frankrijk aan de middellandsche zee met de geheele Colonie Algiers, de stoombootwegen van en naar de kusten van Frankrijk.

Het werk wordt besloten door eene uitgewerkte beschrijving der vijf streken *(regions)* alwaar bij ieder Departement wordt stilgestaan. Deze Atlas is niet voor geleerden, maar beantwoordt volkomen aan den titel *Atlas des Familles*. Iedere school, in ieder land behoorde eenen dergelijken te bezitten.

6. Bijzondere vermelding verdient als vervaardiger van geschiedkundige Atlassen A. Houzé die

deze voor het werk *Le Monde* gereed maakte. Van 1839 tot 41 gaf hij: *Atlas historique de la Terre sainte, de l'Angleterre, de la France, de la Grece et de l'Italie, de l'Espagne, de l'Allemagne, de la Suisse et des Pays bas*, van de Noordsche rijken en als werelddeelen van Azia, Afrika en Amerika. — Deze kaarten zijn soms veel in getal als 14 voor het heilige land, 30 voor Frankrijk, 12 voor Duitschland enz. Bij die allen is zijn systeem om enkel de staatkundige verdeeling te geven in de tijdperken, die de geschiedenis zelve aanwijst; niet enkel naar eeuwen. Hij heeft gevoeld, dat hij geene enkele aardrijkskunde moest geven en dus alleen de voornaamste plaatsen aangeteekend. De oorden, waar in ieder tijdperk iets zeer merkwaardigs voorviel, heeft hij onderschrapt en aan den kant door nummers den uitleg gevoegd, zonder zich met de afteekening van krijgstogten bezig te houden. In zijne kaarten van Duitschland wordt ook ons land begrepen, en, zoo als bijna altijd, daarin zeer mishandeld. Water vindt men in Noordholland of Friesland bijna niet. Geene Volksstammen dan de Friezen en eenmaal de Warners in Friesland; hier en daar een enkele vaste plaats als Arenatium, Trajectum en reeds in 843 Rotterdam, dat dus een eeuw of vier ouder wordt. Nu en dan is, hetgeen bij de onderstreepte namen gelezen wordt, juist, als Dorestadt waar PEPIJN de Friezen overwon. Dokkum, de dood van BONIFACIUS 755, doch ook Meldenblick, waar WILLEM van Holland 1256 stierf. Voor ons land beteekent dit dus niets,

daar het enkel als een toegift op Duitschland voorkomt.

Dit is hetgeen mij bekend is nopens de Franschen. Gelijk in bijna alle takken van kennis hebben de Duitschers hier veel en, met oneindig meer geleerdheid, gedaan.

Duitschers.

7* In 1743 verscheen in Duitschland bij de erven HOMAN een Atlas uit drie deelen bestaande. Het eerste gedeelte was niet bij 't exemplaar dat ik zag, doch wordt in den opgegeven inhoud geheten *Sciagraphiam historiae univ. politicae authore viro* JOH. MATTH. HASIO. Het tweede bevat korte Chronologische tabellen van 0-1740 Het derde deel 28 kaartjes, wier schaal echter zeer klein is, welke de wereldrijken van Sesostris, Alexander, de Romeinen, Duitschers aangeeft naar de onderscheiden vervormingen. 'T zijn alleen de groote verdeelingen met grenzen veel naauwkeuriger getrokken dan mogelijk was, als bij Lotharingen, waar die zoo uiterst moeijelijk te bepalen zijn. Ons land is, uti semper, verkeerd voorgesteld en de Zuiderzee onder de zonen van LODEWIJK den Vrome reeds open.

8. Groote verdiensten heeft zich ten deze verworven, de, in 1827 overledene, Leipziger Hoogleeraar CHR. KRUSE. In 1802 begon hij zijn' Atlas *zur Übersicht der Geschichte aller Europaïscher Länder und Staaten von ihrer ersten Bevölkerung an bis zu den neuesten Zeiten* en voleindigde die in 1818. Na zijn' dood zette zijn zoon *Pfr.* FR. KRUSE zijns vaders arbeid voort. De door dezen bezorgde vierde uitgave (*Halle*

1827 fol.), die thans door eene vijfde gevolgd is, ligt voor mij. Zij bestaat uit geschiedkundige tafelen, die na korte vermelding van 2000 voor tot 100 na Christus, eerst dan uitgebreid worden en tot 1833 voortgezet zijn; met tusschengevoegde geslachtrekenkundige tabellen. Deze tafels waren niet het ligtste gedeelte van Kruse's arbeid. Zij zijn met ongeloofelijke vlijt zamengesteld, doch hebben geene regtstreeksche betrekking tot onze beschouwing. De kaarten zijn allen van Europa op de zelfde schaal, iets dat zeer aan te bevelen is, en beginnen met 400 na Chr. Bij het slot van iedere eeuw wordt eene andere gegeven. Op het laatst alleen met die wijziging dat na 1700, 1788 volgt en dan twee van 1811 en 1816 het werk besluiten. Togten, onderstreepingen enz. worden er niet op gevonden, maar alleen de vervormingen door staatkundige veranderingen. Kruse's plan was om in geene bijzonderheden te treden, maar een „*Ueberblick des Ganzen*" te geven. Hieraan beantwoordt zijn Atas voor een groot gedeelte, want nog vollediger zou het overzigt geweest zijn, indien hij zich niet zoo bepaald aan eeuwen had gebonden. Zoo missen wij nu b. v. de verdeeling van Verdun van 843, enkel omdat die tusschen 800 en 900 invalt. Engeland in 1000 en in 1100 vertoont bijna dezelfde gedaante en toch hadden de Noormannen er alles door elkander geworpen.

Als onze stamgenoot had ook Kruse omtrent ons land naauwkeuriger moeten zijn. Bij hem kan Karel de Groote, des verkiezende, zijn

Pascha te Rotterdam vieren, en in 1200 verheft reeds Amsterdam het hoofd. Voor ons Vaderland, zoo klein eene plaats op de kaart van Europa beslaande, kon men overigens niets verwachten op eene schaal als deze, waar wij op drie of vier Nederlandsche duimen al onze magt ten toon moeten spreiden.

9. In 1824 werd door F. W. Benicken, *Kön. Pruiss. Hauptman te Weimar* in folio uitgegeven: *Historischer Handatlas zur Versinnlichung der allgemeinen Geschichte nebst Zeitrechnungstafeln.* Van deze laatsten, in een afzonderlijk 4to boekje, spreek ik niet. De Atlas zelf is zeer slecht uitgevoerd, eensdeels door de kleine schaal, niettegenstaande het groote doch graauwe papier, anderdeels door de onduidelijke gravure. Voor de wetenschappelijke waarde zegt dit minder, en, het uiterlijke daargelaten, is Benickens Atlas, (voor zoo ver ik weet) de volledigste, omdat hij alle tijden en werelddeelen omvat. Zijn plan was dus geheel anders dan dat van Kruse *en* om dat hij zich niet bij Europa bepaalt, *en* bij 't begin der geschiedenis aanvangt. Daarenboven verdeelde hij niet in eeuwen maar geschiedkundige tijdperken. Hij geeft ons telkens op één blad eene kaart van alle streken die alsdan bekend waren b. v. van X tot 1184 v. Chr. zuidoostelijk Europa, met de landen tot Indostan en de Noordkusten van Africa. Dit alleen is gekleurd, het overige wit gelaten. Bij den voortgang der eeuwen breiden zich de kleuren al meer uit en omvatten eindelijk ook America. De bruikbaarheid ligt het meest in de

speciaal kaartjes, op de groote bladen onder aan geplaatst, waar dan afzonderlijke landen op grooter schaal voorkomen en vooral in de afteekening van krijgs- en zeetogten van vroegeren en lateren tijd, als die der Argonauten, van ALEXANDER, HANNIBAL, CAESAR, der Romeinen in Germanie, die in den 30jarigen oorlog, NAPOLEONS ondernemingen enz. De ontdekkingen en scheepvaart der nieuwere volken zijn insgelijks dikwijls aangewezen en daarbij onze HEEMSKERK en VAN NOORT niet vergeten. Ons land is eenigzins meer dan hij de, vroeger vermelde, schrijvers begunstigd; daar b. v. onder KAREL MARTEL het zuidelijk deel van ons land te regt Friesland wordt geheeten en een bijzonder, hoewel zeer klein, kaartje van onzen bevrijdingsoorlog tegen Spanje wordt gegeven. Zoo deze Atlas meerdere kaarten dan 24 bevatte, en de maker meer in bijzonderheden getreden ware, zoude hij eene eerste plaats in deze literatuur bekleeden, die men hem nu ontzeggen moet.

10. Zeer te bejammeren is het, dat een ander Pruissisch krijgsman zijn werk, naar het schijnt, niet voortzet Ik bedoel dat van den voortreffelijken Generaal RUHLE VON LILIENSTERN die, door zijne geleerdheid, welligt den volledigsten Atlas zoude hebben gegeven, die nog bekend was. Het is helaas! slechts tot een begin van uitvoering gekomen. In 1827 verscheen te Berlijn: *Graphische Darstellungen zur aelteren Geschichte und Geographie von Aethiopien und Aegypten von R. v. L. Text zur Erlaüterung des Atlasses von IX Blättern mit Charten, Tabellen*

u. s. w. Dit is een eerste gedeelte van een *Universal Historischer Atlas oder anschauliche Darstellung der gesammte weltgeschichte nach wissenschaftlicher Entwickelung von den frühesten Sagen bis auf die gegenwartige Zeit in Charten, Tabellen und anderen graphischen Constructionen Erstes Heft. Aethiopien u. Aegypten bis auf Alexander den Grossen.* In den Text worden, met groote scherpzinnigheid, alle berigten omtrent de vermelde landen gewogen, breed over de, hier zoo bezwaarlijke, tijdrekenkunde gehandeld, de tegenstrijdige opgaven vereenigd of afzonderlijk voorgesteld, zoodat de Text eene gewigtige bijdrage is tot de geschiedenis zelve. De bijgevoegde Atlas bestaat meest in Tabellen, in zoogenaamde tijdstroomen, tijdrekenkundige Tafels en hieroglyphen der Vorstennamen. Vervolgens der wegen, die volksstammen en legers in Egypten hebben gevolgd; eindelijk ook kaartjes van de behandelde landen volgens de verschillende systema's der schrijvers, als Grieken en Romeinen, Rennell, Mannert enz. Iets hetgeen groot nut heeft, bij de weinige zekerheid en de gewaagdheid van stellige uitspraken.

11* *Administrativ statistischer Atlas des Preussischen Staats. Berlin* 1828, fol. Deze bevat 22 groote en fraai geplaatdrukte bladen. Het is altijd dezelfde kaart, doch door aan den kant opgeplakte papierstrooken en kleuren onderscheiden. De eerste houdt de wording van den Staat in met de gebiedsveranderingen en vergrootingen. De volgende behelzen kerkelijke, staatkundige, militaire indeelingen, den staat van 't onderwijs,

van de nijverheid, de vruchtbaarheid enz. Door getallen wordt naar de strooken op den kant verwezen. Voor de duidelijkheid, dat hoofdvereischte bij al wat kaarten heet, is deze Atlas gewis een der beste.

12* *Geschichtliche graphische Entwickelung des Zuwachsens und der Abnahme des Polnischen Reiches vom Jahre* 922 bis 1831 *in fünf Karten mit einen Texte durch* F. A. VON WITZLEBEN *Pr. Lieutenant in Pr. Gen. Stabe. Berlin* 1831 fol. De bijgevoegde tabellen zijn niet uitvoerig maar geven een goed overzigt. De kaarten moesten echter meerder in getal zijn. De uitgever heeft op sommige derzelve te veel willen aanwijzen door regte of schuinsche jaargetallen, waardoor men ligt in verwarring geraakt.

13. Meer bekend is ten onzent: *Bibel Atlas nach den neuesten und besten Hulfsmitteln gezeichnet von* C. F. WEILAND, *Hauptman, und erlaütert von* C. ACKERMANN, *Archidiakonus. Weimar* 1832, 4to. Na een kort berigt over de bijbelsche aardrijkskunde, volgt de beschrijving van ieder der twaalf kaartjes en de bronnen waaruit die zijn zamengesteld. Daarna een aardrijkskundig woordenboek met vermelding der bijbelplaatsen en de nommers der kaartjes. Vervolgens de kaartjes zelve. De eerste behelzen 't land buiten Palaestina, waarvan in den Bijbel gesproken wordt, de reis der Israëliten door de woestijn; eindelijk het Joodsche land in de verschillende tijdperken, de reizen van JEZUS en PAULUS en een plan van Jeruzalem. Het voornemen van de uitgevers was voor het algemeen te ar-

beiden. Alles is daarom zeer eenvoudig bewerkt te meer daar GESENIUS te Halle zich bezig hield met een' grooteren Bijbelatlas, die meer voor geleerden bestemd zoude zijn. Of die verschenen is weet ik niet.

14* Van den schrijver onder N° 11 vermeld, verscheen in 1833 te Berlijn fol. obl. *Geschichtlicher Geogr. Atlas von Europa von der Errichtung der ersten Staaten bis zu den neuesten Zeiten oder von 2000 der Welt bis 1832 n. Chr. 16 Tabellen und 13 Karten enthaltend zum Gebrauche für höhere Schulen.* Tot aan Christus' geboorte zijn de Tabellen moeijelijk, doordien wereldjaren gevolgd zijn, even als ROTTECK dit verkoos. De kaarten zijn slecht geteekend; ons land heeft steeds dezelfde als de tegenwoordige gedaante. Des schrijvers Poolsche Atlas schijnt de voorkeur te verdienen.

15. Even als van N° 13 zijn bij ons veel Exemplaren verkocht van den *Histor. Geogr. Atlas zu den Allg. Geschichten von Rotteck, Pölitz und Becker. In 40 colirirten Karten, von* JULIUS LÖWENBERG, *Freiburg in Breisgau* 1839. Het plan, om eerst tien algemeene kaarten van Europa, van Cyrus tot den Parijschen vrede in 1815, vooraf te doen gaan, verdient alle goedkeuring. Daardoor heeft men telkens den algemeenen toestand van ons werelddeel voor oogen. De overige dertig behandelen bijzondere landen, in oude en nieuwe tijden, doch kunnen alleen voor overzigten dienen. De kleine verdeelingen worden voorbijgegaan, en dit is overeen te brengen met des opstellers doel, die zijn' Atlas voor ge-

bruik bij de genoemde algemeene geschiedenissen bestemde. Van daar dat alleen de voornaamste plaatsen worden aangegeven, of zoodanige die merkwaardig zijn door veldslagen, verbonden enz. Daardoor is tevens ruimte gewonnen om op de kaarten zelve de jaartallen der gebeurtenissen bij te voegen. De togten der legers, zoo als bij Griekenland of Duitschland, zijn met kleuren afgezet en dikwijls treft men ook, door geslachtrekenkundige tafels, of korte vermelding de geschiedenis der regeerende-Huizen aan. Ook aan ons Vaderland zijn twee kaartjes gewijd. Een van KAREL den Stoute tot den Munsterschen vrede. Een ander van daar tot den tegenwoordigen tijd. Men vindt bij sommige steden als: Antwerpen, Gent, Delft, Utrecht, jaartallen gevoegd, om beleg, opstand, moord van WILLEM I of Unie aan te wijzen. Overigens zijn zij van weinig beteekenis voor den Nederlander. De vreemdeling, doorgaans zeer onwetend omtrent ons land, kan er eenig oppervlakkig nut uit trekken. Ik beschouw den arbeid van LÖWENBERG toch als een geschikt hulpmiddel voor den beschaafden lezer eener algemeene geschiedenis.

16. Het geeft een zeer gunstig denkbeeld van de opleiding voor krijgslieden in Duitschland, als wij zien, hoezeer deze zich in het vak van geschiedenis bevlijtigen. N° 9, 10, 12, 13 en 14 zijn toch allen door Kapiteins of Luitenants opgesteld, en tot denzelfden militairen stand behoort hij, die door zijne grondige kennis een eerste plaats bekleedt, de Beijersche Oberlieutenant K. VON SPRUNER. In 't begin van 1837

verscheen in 4to obl. de eerste aflevering van zijn' *Histor. Geogr. Handatlas* sedert met drie volgende vermeerderd, in 't geheel 34 kaarten. v. SPRUNER schijnt mij na RUHLE de eerste te zijn, die zijne roeping begrepen heeft. In zijne *Vorbemerkungen* ontwikkelt hij zijne wijze van zien over Hist. Atlassen.

» Mijn arbeid" zegt hij: » mag ik vertrouwen, » verschilt van hetgeen men gewoonlijk Hist. At- » lassen gelieft te noemen. Men vindt daar ge- » woonlijk den omtrek van het land, den naam » van de plaatsen meest in de geschiedenis ver- » maard, uit het eerste het beste handboek ge- » nomen, schrijft datums en jaartallen op de » kaart, gelijk men die in de boeken vindt en . . . » klaar is de historische kaart. Zoo iets kan » voor beginnenden eenig nut hebben, dat geloof » ik gaarne; maar het is zeer ver van hetgeen » mij als ideaal van een' geschiedkundigen Atlas » voor oogen zweeft, en evenmin zal het hun, die » dieper in het vak zijn doorgedrongen, kunnen » voldoen."

» Een Hist. Atlas, gelijk die wezen moet, be- » hoort, als eene geschiedenis, uit de bronnen » zelve bearbeid te worden; moet die als terugkaat- » sen, en aanschouwelijk voorstellen wat daar » verhalender wijze gezegd wordt. Hij moet niet » alleen de merkwaardige plaatsen der tijdperken » aanteekenen, maar ook, uit zuiver geschiedkun- » dige oorkonden, de veranderende gedaante des » lands, deszelfs verdeeling, de woonplaatsen der » belangrijkste geslachten. Met één woord voor » het verledene moeten de kaarten die eigen-

» schappen hebben, welke wij in eene goede ge-
» ographische kaart van onzen tijd vorderen. En
» hoewel ik niet dwaas genoeg ben om te mee-
» nen, dat ik dit doel zou hebben bereikt, ik
» heb er toch ernstig naar gestreefd."

En dat dit waarheid is blijkt uit hetgeen VON SPRUNER ons reeds geleverd heeft. Dit bestaat uit afleveringen met kaarten bij welke afzonderlijk gedrukte *Vorbemerkungen* zijn gevoegd, die de kaarten eenigzins toelichten. Na de voltooijing van zijn' Atlas wenscht hij een handboek van de middeleeuwsche aardrijkskunde uit te geven tot volledig verstand van al wat men in den Atlas vindt. Het geheel van denzelven zal uit 83 kaarten bestaan, Europa en de landen onmiddellijk daarmede verbonden insluitende als: Noordamerica, Hoogasiën, Oostindien, het Heilige land enz. De tijd is van den ondergang des Romeinschen rijks tot het tegenwoordige. Op de kaarten zelve vindt men geene inschriften of jaartallen om geen verwarring te maken, wel kleine afbeeldingen van enkele steden, als Parijs in de verschillende tijdperken, slagvelden of bijzondere, alsdan meer uitgewerkte landstreken. Aan Nederland schijnen geene afzonderlijke kaarten te zullen worden gewijd. Alleen wordt ons, en dan nog als *Nebenkarte*, dus op kleiner schaal, het gebied van KAREL den Stoute toegezegd. Op de kaarten van Duitschland, die reeds uitgekomen zijn, wordt ons Vaderland toch met oneindig meer zorg dan bij al de voorgaande schrijvers behandeld, hoezeer er vrij wat aanmerkingen op te maken zouden zijn en ons land ook

te veel als bijwerk voorkomt, dan dat de voorstellingen eenigzins bij de behandeling eener bijzondere Vaderlandsche geschiedenis zoude kunnen voldoen.

Op de kaart: *Altgermanien* van 450 wordt de *vroegere* plaatsing van enkele volksstammen in ons land aangeduid. Met bevreemding zien wij daar de Caninefaten ten westen en noorden rond het Flevomeir, een meening van JUNIUS door CLUVER reeds voor twee eeuwen wederlegd. Mannaritium ligt aan hetzelfde meir. Forum Hadriani is in de streek van Haarlem. Van waar V. SPRUNER bijzonder dit laatste had, kan ik niet nagaan.

Op de kaart: *Deutschlands Kirchliche Eintheilung im 16 Jahst., mit Angabe der aeltesten und vorzuglickeren Klöster*, worden die van ons Vaderland ook opgegeven. Wij mogen hier alleen de voornaamste verwachten. Egmond, Rijnsburg, Ostbrok (Oostbroek) zijn opgeteekend, doch het zoo beroemde klooster van Windesheim bij Zwol, dat van Mariendaal bij Utrecht zijn vergeten.

Op het blad: *Deutschland unter de Sachs. und Frank. Köningc und Kaiser bis zu den Hohenstaufen*, dus 1140, wordt het Graafschap Holland aangeduid als tot Texel uitgestrekt. Verder dan Haarlem ging toen de naam Holland niet, doch dit is van weinig belang. VON SPRUNER verdient lof, dat hij, niet zoo als anderen, onze nieuwe steden als Amsterdam en Rotterdam in de vroege middeleeuwen plaatst, maar die eerst na 1173 stelt. Deze kleine vlekken uitgezonderd, moet men versteld staan over het reuzenwerk;

vooral daar de schrijver somtijds, als bij Italië, volstrekt geen voorgangers had en het geheele gebouw alleen moest optrekken. De eenige algemeene aanmerking zoude de te groote zamendringing van verschillende tijden op ééne kaart zijn, waardoor men de door elkander loopende kleuren niet goed kan onderscheiden, als b. v. bij de bekende deeling van *Verdun* in 843, is op dezelfde kaart die van 870 aangegeven en daardoor der duidelijkheid nadeel gedaan.

17. Dezelfde VON SPRUNER gaf in 1838 te Gotha, 4t obl. *Hist. Atlas zur Geschichte von Bayern*, 7 kaarten bevattende van de vroegste tijden tot aan den tegenwoordigen. Ontzettenden arbeid moet ook dit werk den vervaardiger gekost hebben; dan ook hier is het te berispen dat er te veel op een blad geplaatst is, hetgeen vooral in het oog valt bij eene staatkundige verdeeling als die van het verbrokkelde Duitschland.

18. Naauwelijks onder de geschiedkundige Atlassen te tellen is het *Hist. Geogr. Tableau des Oesterreichischen Kaiserstaates von* JOS. HAUFLER, *Wien* 1840 in zeer groot formaat, als uit slechts twee fraai uitgevoerde bladen bestaande Het eerste behelst geslachttafelen der Regenten en korte geschiedenis der gebiedsvergrootingen en verliezen. Het tweede blad is de kaart, waarop de gebiedsveranderingen worden voorgesteld. Door kleuren is aangewezen, welke landen door huwelijk, door verovering enz. gewonnen zijn. — Kleine kaartjes op hetzelfde blad wijzen vroegere verdeelingen enz. aan. — Aan den kant vindt men de wapens en de ridderorden afgebeeld.

Met geduld kan men ja! alles nagaan, doch er is zóóveel voor het gezigt gebragt, dat men zich, niet dan met moeite, een goed denkbeeld van 't geheel kan vormen.

Engelschen.

19. In de vorige eeuw is in Engeland een Bijbelatlas uitgegeven, waarvan ik niets heb kunnen te zien krijgen. — Het eenige mij bekende werk hier behoorende, (misschien zijn er meerdere) is: *An Historical Atlas in a series of Maps of the World as kwown at different Periods by* EDW. QUIN, *Lond.* 1830. Zoo men de keurige uitvoering dezer een en twintig kaarten in aanmerking neemt, kan men zich reden geven waarom men *f* 42 voor dezen Atlas betalen moet. Alles is op zijn Engelsch, dat is uiterst net gedrukt en gegraveerd. QUIN heeft een bijzonder stelsel gevolgd. Hij vertoont in de opvolging der tijden alleen dit gedeelte van de aarde 't welk toen bekend was. Zijn standpunt is dat van het Mozaïsche verhaal. De eerste kaart is geheel met zwarte wolken overtogen, slechts eene kleine opening is er, daar zien wij Eden. — De tweede bevat den tijd van MOZES. De wolken zijn iets meer verwijderd. Egypte, Canaän, Assyrie enz. zijn uit de duisternis getreden. De nevelen trekken al meer weg en het tijdperk van Augustus vertoont Zuid- en Middeneuropa, Midden- en Zuidazie en het noorden van Africa. Op de laatste kaart eindelijk worden al de landen van den aardbol op eene platte mappemonde voorgesteld en de wolken zijn geheel weggevaagd. Daar de schaal zoo klein is dat ons vaderland slechts op

een nederl. duim aanspraak maakt, was de zamenstelling van dezen Atlas niet moeijelijk. De opsteller had zich met geene onderverdeelingen maar slechts met de massa's bezig te houden. Bij iedere kaart is een overzigt van het tijdperk gevoegd. Uit de voorrede van QUIN zoude men moeten besluiten, dat er, in 1830 althans, nog niets goeds, in dit vak, in Engeland bestond, en geen hoog denkbeeld van de geschiedkundige opleiding der jeugd aldaar voeden. » Het is » meest" zegt hij » met de geschiedenis van Grie» kenland en Rome dat de jongeling zich bezig » houdt, misschien ook met die van Engeland. » Welligt heeft hij eenige kaarten daarbij gezien, » dikwijls op verschillende schaal." — En nu geeft de schrijver, met zeker welgevallen van zijn' arbeid op, hoe hij de wereld op 21 verschillende tijden voorstelt enz.

Zoo men dezen Atlas met die der Duitschers vergelijkt, zinkt zij geheel in het niet. Het is te wenschen dat de jeugdige Britten sedert 1830 betere hulpmiddelen zullen hebben verkregen.

Nederlanders.

Zoo wel voorzien onze letterkunde is in staden dorpbeschrijvingen, met en zonder afbeeldingen, in kaarten, het geheel of afzonderlijke deelen van ons Vaderland voorstellende, zoo schaars is er iets aan te wijzen dat den naam van geschiedkundigen Atlas zoude kunnen dragen. Te meer is dit te verwonderen, daar wij reeds voor omtrent anderhalve eeuw een werk aantreffen, dat de grondslag scheen te zijn waarop men slechts had voort te bouwen. Ik bedoel

20. Het werk van den Groningschen Burgemeester MENSO ALTING, die in 1713 overleed. In 1697, dus vroeger dan al de genoemde, kwam in Amsterdam bij WETSTEIN in folio uit: M. ALTING *descriptio secundum antiquos Agri Batavi et Frisii una cum conterminis sive notitia Germaniae inferioris cis et ultra Rhenum qua hodie est in dicione VII Foederatorum, representata Tabb. Geogr. V, etc.* De aanleiding tot dit hoogstverdienstelijk, geleerd en grondig werk was eenvoudig deze. ALTING ontwaarde bij zijne studiën hoe verbazend uiteenloopend de gevoelens van in- en uitheemschen over de oude aardrijkskunde van ons land was, en hoe onmogelijk het was zich daarom een goed denkbeeld te vormen van de vroegere gesteldheid onzer streken. Hij besloot dan, met voorbijgang van 't geen de nieuwen gezegd hadden, enkel de oudheid zelve te raadplegen en ontwierp, alleen voor eigen gebruik, eene kaart met de woonplaatsen der Friezen, Batavieren en hunne bondgenooten. Zijne vrienden spoorden hem ter verdere bewerking en uitgave aan. In 1697 dan was het eerste gedeelte gereed. Het bestaat uit vijf kaarten, den toestand vóór en onder de Romeinen bevattende, benevens eene van Germanie volgens PTOLEMAEUS. Het tweede folio deel volgde in 1701. Men staat versteld, als ALTING ons verzekert, dat dit de vrucht was van slechts éénen winter. En als men daarbij bedenkt, dat hij reeds in de zestig jaren was en nog de bezigheden van zijn ambt te verrigten had, klimt de bewondering voor zijne vlijt en volharding. Hier hebben wij nog negen kaarten,

aanvangende met de volksverhuizingen en eindigende in de 13de eeuw. Behalve de kaarten heeft men in alphabetische rangschikking al de namen van plaatsen, rivieren enz. met vermelding der schrijvers, waar zij genoemd worden, de naamsafleidingen enz. Als eene eerste poging verdient ALTINGS werk den grootsten lof en dank en is van het uitgestrekste nut voor hem, die Nederlands toestand in de verschillende tijdperken wil kennen. Overigens zoude het wenschelijk geweest zijn, dat ALTING bij iedere kaart eene kleine verhandeling of berigt gegeven had, in plaats van zich enkel bij de alphabetische opgave te bepalen, ook dat hij de tijdperken naauwkeuriger had aangewezen. Het opschrift: *sub Ottonibus*, *sub Henricis*, *sub Suevis* doen de gedachten dikwijls in het onzekere omtrent de tijdsbepaling rondzwerven. Daarenboven is er geen aanwijzing omtrent de vergrooting of inkrimping der Provincien, b. v. de veroveringen van Holland op Utrecht, den aanwas van het eerste door het winnen van de streek rond Dordrecht enz. — Duidelijk of gemakkelijk voor het gebruik, ook door het gemis van kleuren, is deze Atlas niet. Het is niet te vergen, dat hij aan de tegenwoordige behoefte zoude voldoen. Latere onderzoekingen omtrent Zeeland en Friesland geven ons andere uitkomsten dan ALTING had verkregen.

21. Hoezeer niet tot onzen bodem betrekkelijk, verscheen in 1757 een, in vollen nadruk, geschiedkundige Atlas, door een' Nederlander vervaardigd, die van Palaestina namelijk door den

kundigen W. A. BACHIENE, Hoogleeraar te Maastricht. Bij zijne heilige geographie voegde hij eene verzameling van twaalf kaarten, die zeer doelmatig zijn en waaruit WEILAND (N° 13) veel heeft kunnen putten. Een blad met de natuurlijke gesteldheid van Canaän gaat vooraf; daarna volgen de verschillende tijdperken voor en na de komst der Israëliten tot op de Romeinen. De gebiedsvergrootingen b. v. onder SALOMO zijn duidelijk aangewezen door de kleuren. Eindelijk de landen der oude wereld met de Joodsche benamingen. Egypte en de woestijn met den togt der Israëliten naar Canaän; ten laatste de Perzische, Babylonische heerschappijen enz. ter opheldering van de Profetien en Geschiedenissen. Zoo men het oog op dit werk van den onvermoeiden BACHIENE slaat moet men zich op nieuw verwonderen, dat noch hij, noch iemand anders op de gedachte is gekomen, om iets diergelijks voor ons Vaderland te beproeven.

22. Dezelfde schrijver gaf in 1767: *Nieuwe Kerkelijke Geogr. Zak- en Reisatlas der vereenigde Nederlanden en der Generaliteit ingericht naar de Kerkelijke verdeeling dezer landen in synoden en klassen.* De verdeelingen zijn door kleuren naauwkeurig aangewezen. Eerst heeft men een, algemeene kaart van het kerkelijk bestuur, daarna de bijzondere met aanwijzing door teekens der plaatsen waar synodale vergaderingen worden gehouden, en voor de klassis van Maastricht waar gereformeerde gemeenten aanwezig zijn.

23. Geheel tot ons onderwerp behoort: *Atlas*

Historique de la Belgique ancienne et moderne depuis Jules Caesar jusqu'a nos jours par J. JUSSERET *Professeur a l'Institut geographique de Bruxelles Brux.* 1836. De schrijver meldt ons in zijne voorrede, dat het vervelende, terugstootende en soms wanhopende van zijn taak hem niet heeft afgeschrikt; maar hij, gedurende zes jaar, met volharding heeft voortgewerkt aan een' arbeid, die hem nuttig voorkwam door zijne nieuwheid.

In Belgie had hij dus geene voorgangers. Het werk wordt geopend door een kort geschiedkundig overzigt, daarna eene natuurkundige beschrijving van oud Belgie; vervolgens eene vrij uitgewerkte beschrijving voor ieder der veertien kaarten. De eerste vertoont ons Belgie tijdens CAESAR, in de zesde is men tot 959 genaderd, doch dan volgt, als door een tooverslag, N° 7 het Huis van Bourgondie in 1430. Behalve dezen oversprong zijn de volgende tijdperken geregeld; de laatste kaart bevat Belgie in 1831. Zoo men hier alleen aan staatkundige verdeelingen hecht is de inrigting goed, de kaarten zijn duidelijk gekleurd, doch men mist voorname veranderingen b. v. de verdeeling van 843 onder de zonen van LODEWIJK den Vrome. Bij de kaart van 1430 is niet aangewezen wat al of niet aan FILIPS den Goede behoorde, en men zoude meenen, dat de Stichten en Gelderland hem reeds gehoorzaamden. Het is alleen door den uitleg der kaart, dat men beter onderrigt wordt. Zoo is het met die van de Oostindische bezittingen van het Koningrijk der Nederl. in

1815, die niet goed gekleurd is, terwijl ook de overige buitenlandsche bezittingen vermeld had den moeten worden. Buiten het staatkundige wijst een blad de afperking der twee talen in Belgie aan, waar de grenzen toch te algemeen getrokken zijn.

Hoezeer JUSSERET zich meest tot Belgie bepaalde, komt Noordnederland nu en dan voor. De gedaante van ons Zeeland tijdens CAESAR is, als gewoonlijk, weder misteekend en te veel land verondersteld, even zoo in ons Noorden. Daarenboven is slechts hier en daar eene vaste plaats aangewezen. Voor de gesteldheid van Noordnederland heeft deze Atlas geene waarde. Dit lag ook niet in des schrijvers plan.

24. De eenige ons bekende Geschiedkundige Atlas van de Nederlanden in 't algemeen werd eenige jaren vroeger te Brussel uitgegeven onder den titel van: *Atlas des Pays bas, representant l'état geographique et politique des XVII Provinces aux différentes époques de l'histoire par* P. C. VAN DER ELST *Brux.* 1831 folio.

Even als in den voorgaanden begint het werk met eene beschrijving van ieder der volgende vijftien kaarten. De tijd is van CAESAR tot 1815. — Hoezeer de uitvoering minder is dan bij JUSSERET, levert VAN DER ELST toch meer, eensdeels door Noordnederland in zijn plan te begrijpen, ten anderen door nog bijzondere kaarten te geven van de geestelijke verdeelingen, als: die vóór de oprigting der nieuwe Bisdommen onder FILIPS; de opgave dier Bisdommen; de Diocesen onder 't Fransch bestuur en de nieu-

we Bisdommen van 1827, waarbij de grenzen toch weder te algemeen en onvolledig zijn. Dit zelfde geldt omtrent de kaarten van onze vereeniging met NAPOLEON'S gebied, waar sommige Departementen zelfs geheel verkeerd zijn geteekend. — VAN DER ELST heeft ook niet veel beter denkbeeld dan de meesten wegens den vroegen natuurlijken toestand onzes lands. Aan onze westkust deelt hij wel den Rijn in meerdere takken en vergeet de Middelzee in Friesland niet, doch onderstelt in den Romeinschen tijd te veel vast land in Zeeland, Friesland en Noordholland. Ook de volksstammen zijn niet op behoorlijke plaats als de Caninefaten en Batavieren noordelijk van der Katwijkschen Rijn; de Marzaten in het tegenwoordige Zuidholland en Gelderland. Daarenboven zijn de kaarten algemeen en te veel op elk derzelve aangewezen dan dat men eene duidelijke voorstelling zoude verkrijgen. Uit deze verschillende opmerkingen, die met vele te vermeerderen zouden zijn, zal het wel blijken dat deze Atlas geenszins in de bestaande behoefte voorziet.

Dit is dan hetgeen ter mijner kennisse is van de literatuur der geschiedkundige Atlassen. Den Bijbelatlas van den Heer VAN SENDEN en den Encyclopedischen van den Heer BRANDT ESCHAUZIER gaan wij met stilzwijgen voorbij, als beide nog onvoltooid en zeer bekend.

III. Nu wenschte ik iets mede te deelen omtrent het plan van eenen nieuwen geschiedkundigen Atlas voor ons Vaderland.

Ontbreekt het bijna geheel aan zoo iets in on-

ze letterkunde, zooveel te meer bronnen en, zoo de Duitschers zeggen, *Vorarbeiten* bezitten wij, doch daaruit ontwaart men te meer hoezeer de gevoelens uit een loopen. Wij hebben kaarten van vroegere gesteldheid in VAN LOONS aloude Holl. historie, in WAGENAAR, KLUIT, ENGELBERTS, BILDERDIJK, AREND. Niet slechts in kleine bijzonderheden, maar in den geheelen vorm van het land, en den loop der rivieren wijken zij aanmerkelijk van elkander, om niet van den twist tusschen KLUIT en BENT over den Rijnloop te spreken. Het is trouwens natuurlijk, dat bij de onzekere berigten, die ten grondslag moeten dienen, geen volkomen overeenstemming kan plaats hebben. Het zal dan nuttig kunnen zijn de verschillende gevoelens nogmaals te toetsen, op nieuw met de bronnen te vergelijken en daarna een slotsom op te maken. Mijn voornemen is dan, om voor den vroegsten tijd, op ALTINGS voetspoor, klassieke schrijvers op nieuw te onderzoeken; bij den lateren gebruik te maken van de giftbrieven, charters en kronijken, PERTZ, KLUIT, VAN MIERIS, BONDAM, NIJHOFF daartoe te doorloopen. Bij de geestelijke verdeelingen en gestichten de kerkelijke oudheden van VAN HEUSSEN en VAN RIJN te raadplegen; bij den nieuwen tijd de staatkundige veranderingen of naar bestaande kaarten of naar de geschrevene berigte zamen te stellen, en vooral acht te geven op al die hoogstgewigtige verspreide opstellen in onze genootschappelijke werken, als het Zeeuwsche genootschap, de Maatschappij van wetenschappen te Haarlem, de Académie te Brussel,

het Instituut enz. vooral niet voorbij te zien, wat schrijvers als VAN LOON, CANNEGIETER, PALUDANUS, LIMBORCH, WESTENDORP en REUVENS, SCHELTEMA, v. DOORNINCK, HERMANS enz. en onze Volksalmanakken, deze Overijsselsche boven aan, geleverd hebben, tevens onze talrijke plaatsbeschrijvingen zooveel mogelijk te gebruiken.

Naar hetgeen ik er mij van durf voorstellen zoude de Atlas zich nagenoeg aldus voordoen. —

Dezelfde kaart, behalve bij de buitenlandsche bezittingen, zal steeds gebruikt worden, dat is: ik wilde (op de schaal van die voor het Koningrijk Holland bij ALLART en RUIS van 1809) eene met rood gestipte kaart doen vervaardigen, de tegenwoordige verdeelingen der gewesten, doch zonder letters of namen, bevattende. Dit is de grondslag; daarop zullen nu met andere kleuren de grenzen zoo natuurlijke als staatkundige telkens worden aangegeven, en het noodige daarop worden geplaatst als:

I^ste kaart. Ons vaderland vóór de Romeinen dus tot 57 voor Christus. Men zal daarop vinden den waarschijnlijken toestand der rivieren, meiren, plassen, wouden enz.; de meerdere uitgestrektheid der kust aan 't westen, de plaatsing der volkstammen, de Hunebedden. —

II. Onder de Romeinen, van 57 v. Chr. tot in de vijfde eeuw. Hier de inrigtingen der Romeinen, hunne vaste plaatsen, dijken, vaarten en heirwegen. Op kleine afzonderlijke kaartjes op het zelfde blad: een gedeelte van Peutingers kaart naar MANNERT; de grondslagen van Brittenburg naar CANNEGIETER: de kaartjes van WAGENAAR, ENGELBERTS en de St. SIMON.

III. Het tijdperk tot aan het erfelijk worden der groote leenen omtrent 900. De verre uitbreiding der Friezen; de landen der Anglen en Saxen; de voortgang der Frankische heerschappij en de eindelijke inlijving. Afzonderlijke kaartjes: de verdeeling van 843 en 870.

IV. De 10de eeuw, met de giften aan de Graven van het latere Holland, en de overige groote leenen. De kerken en kloosters. Afz. kaartjes: die van BILDERDIJK en KLUIT.

V. De 11de eeuw met de wording van 't eigenlijke Holland; de veroveringen op het Sticht; de vergrooting van Gelderland.

VI. De 12 en 13de eeuw. De veranderingen door de groote overstroomingen; de inlijving van Westfriesland. Door kleuren zal worden aangewezen welke streken onmiddelijke rijksleenen, welke achterleenen zijn; welke als feudum commune worden bezeten. De door veldslagen merkwaardige plaatsen zullen onderstreept zijn. Afz. kaartjes: de oorlogen met de Westfriezen; die van 't Sticht tegen Holland en Gelder; van WILLEM I met VAN LOON; de togt naar Damiate van WILLEM I.

VII. 14 en 15de eeuw. Door kleuren de streken door de Vlamingen in 't begin der 14de eeuw bezet; de landen onder de Bourgondische heerschappij. De overstrooming van 1421. De Hansesteden worden aangeduid. Op Afz. kaartjes: Henegouwen; het gebied van KAREL den Stoute ook de eigenlijke Bourgondische landen in het tegenwoordige Frankrijk. Het tooneel der laatste veldslagen van KAREL den Stoute.

VIII. De 16de eeuw tot 1568. De trapsgewijze vorming van het gebied van KAREL V. Op kleine kaartjes: al zijne Rijken; de oude geestelijke verdeeling; de nieuwe Bisdommen.

IX. 1568—1600. Door kleuren de landen in 1579 onder de Unie of de Spaanschen. Afzonderlijke kaartjes: het beleg van Leijden, Alkmaar, Haarlem en Antwerpen. De stellingen der legers bij Nieuwpoort. De slagen van Heiligerlee, Mook en op de Zuiderzee op de groote kaart.

X. 17de eeuw. De kerkelijke verdeeling der Gereformeerden. De Hoogeschoolen en Athenaea. De gebiedsvergrooting in de Generaliteitslanden. Afz. kaartjes: het beleg van den Bosch en van Groningen; de togt naar Chattam; de indijkingen der meiren in Noordholland, de Haarlemmer meir. Op de groote kaart de streken door LODEWIJK XIV ingenomen.

XI. Onze buitenlandsche bezittingen met aanwijzing der trapsgewijze aanwinsten en verliezen. De togten onzer zeevaarders.

XII. 18de eeuw. De staatkundige verdeeling van 1798. Op Afz. kaartjes: de Barrieresteden; de bezittingen aan de Maas; die van het huis van Oranje-Nassau; de Spaansche Nederlanden, met aanwijzing der veldslagen van 't laatst der 17de en 't begin der 18de eeuw.

XIII. Het Koningrijk Holland, met de vergrooting in 't noorden en den afstand aan Frankrijk in 't zuiden. Afzonderlijke kaartjes: de herstelling der oude grenzen in 1801. De landing der Engelschen in Noordholland.

XIV. De Fransche Departementen bij de in-

lijving, met de vaste plaatsen door de Franschen tijdens de omwenteling van 1813 bezet. Afzonderlijk kaartje: de Fransche regterlijke indeeling.

XV. De herstelling in 1814 en de verandering in de Provinciale grenzen door besluiten der regeering. Afzonderlijke kaartjes: 't Koningrijk van 1815; de slag bij Waterloo.

XVI. 1830. De afscheiding en regeling der grenzen. Afz. kaartjes: Luxemburg en Limburg; tiendaagsche Veldtogt.

XVII. Buitenlandsche bezittingen in 1830.

XVIII. Regterlijke indeeling van 1838 met de wijzigingen.

XIX. Kerkelijke verdeeling der Gereformeerden. Afz. kaartjes: kerkelijke verdeeling der Roomschen; aanwijzing door kleuren van de godsdienstige gezindheden.

XX. Domeinen en bezittingen van het regeerende Huis. Afz. kaartjes: platte gronden der voornaamste steden met de vergrooting en inkrimping.

XXI. Door kleuren de mindere of meerdere vruchtbaarheid van den bodem; de bosschen, heiden enz. Afzonderlijke kaartjes: als op N° XX.

XXII. De voornaamste overstroomingen en dijkbreuken sedert 1421. Afzonderlijke kaartjes: die van 1809 en 1825. Bij ieder kaart zal eene beschrijving gevoegd worden, met opgave der geschriften, waarnaar zij vervaardigd is. Daarbij tevens geslachtrekenkundige tafels der regeerende Huizen. Op den titel de wapens der gewesten en de ridderorden.

Hoogst aangenaam zal het mij zijn, ondersteu-

ning, wenken, teregtwijzing, aanduiding van min bekende bronnen van onze vaderlandsche letterkundigen te mogen ontvangen, om alzoo iets te kunnen toebrengen tot de vervulling van een wezenlijk desideratum voor onze Vaderlandsche Geschiedenis.

Deventer, 8 Nov. 1842.

G. MEES AZ.

SHÁKYA SINHA.

De onderzoeker der godsdiensten van het Oosten bemerkt tusschen de meesten spoedig eene groote gelijkvormigheid, die op eenen gemeenschappelijken oorsprong, welke die dan ook zijn moge, schijnt terug te wijzen. Zij ontleenen dus licht uit elkander, en geen Jood of Christen heeft ooit de studie der overige godsdiensten uit die oorden verwaarloosd, zonder zich eene menigte bijzonderheden in de vormen van de godsdienst zijner belijdenis, ook uit het Oosten afkomstig, onverklaard te laten. Het *Buddhisme* erlangde éénmaal eene uitbreiding, waarvan geen' godsdienst, de christelijke niet uitgezonderd, het tweede voorbeeld toonen kan, en zijn invloed was aan die uitbreiding geëvenredigd. In eene menigte gewesten, waar éénmaal Buddha vereerd wierd, heerscht in deze oogenblikken de Islam of het Christendom. Indien de kennis van Buddha dus van belang is om den waren grond der overige godsdiensten in die oorden te leeren peilen, zij is onmisbaar voor de geschiedenis der wijsgeerige stelsels, die aldaar eenmaal bloeiden. Men had bijna alle stelsels der Europesche scho-

len in het Oosten teruggevonden; alleen die der Sceptici ontbrak nog; en ziet, het is de wijsgeerige opvatting des Buddhisme, die deze gaping aanvult.

Wat mag de reden zijn, dat de kennis van zulk eene belangrijke godsvereering tot heden ten uiterste gebrekkig bleef? De oorzaken zijn even menigvuldig als duidelijk. Het Buddhisme is eene reformatie of ketterij van het Brahmanisme, even als de protestanten, naar dat men 't neemt, eene ketterij of reformatie zijn van het Roomsch-Catholijke geloof. De Brahminen hebben met al de woede der dweepzucht deze mededingers vervolgd, en hunne heilige schriften, zooveel mogelijk, vernield. Zoo gingen de eerste en zuiverste bronnen van berigt verloren, en uit den bedorvenen staat van het tegenwoordig Buddhisme tot zijne oorspronkelijke leerstukken te willen besluiten, zoude zooveel zijn, als de bijéénkomsten der eerste Christenen te willen beoordeelen naar de pracht der St. Pieters kerk te Rome, of de scheiding tusschen armen en rijken in de Gereformeerde kerken te Amsterdam. Voeg hierbij de achterhoudendheid der overgeblevene zonen van Buddha, die geen onheilig oog in hunne gewijde boeken, of in den waren grond hunner leerstukken laten blikken. Het Buddhisme is ook alles behalve eene eenvoudige leer; het is een rijk, zamengesteld en door zijne wijsgeerige spitsvondigheden zeer verwikkeld geheel, waarin men niet dan door langdurige oefening tot de eenvoudige oorspronkelijke beginsels opklimt. Eindelijk maakt men den toegang nog

moeilijker door de dubbelde wijze, op welke de leer wordt uitgelegd. Zij heeft eenen diepen [esoterischen] zin voor de ingewijden; zij heeft eenen anderen oppervlakkigen [exoterischen] zin, waarin zij aan de onbeschaafde menigte wordt voorgesteld. Die voorstellingen liggen verwikkeld in zinnebeelden, die dikwerf met de zaak verwisseld worden. Beelden gelden ook dikwerf voor bewijzen, en zoo gij b. v. vraagt, hoe de menschen na hunnen dood in het wezen der Godheid kunnen worden opgelost, zal men u antwoorden, gelijk met water gevulde vlesschen, die op het vlak van den meteloozen oceaan drijvende gebroken worden, en alsdan hun ligchaam voor altoos naar den afgrond laten zinken, maar hun water vereenigen met dat van den grooten oceaan.

Alle deze sluijers, die den waren aard van het Buddhisme verbiergen, zijn in eens opgeheven. De heer Hodgson, staatkundige resident der Engelsche Oostindische compagnie in Nepaul (1), die dagelijks misschien twee uren aan zijn ambt heeft te wijden, besteedt den overigen tijd, gelijk 't den zoon van een' Engelschen bisschop betaamt, aan het opsporen der Godsdienstige oudheden van Nepaul en Tibet, en wel met het gelukkig gevolg, dat hij 62 boekdeelen in

---

(1) *Brian Houghton Hodgson Esq. the Hon. East India Political Resident in Nepaul*, heeft voor eigene rekening gedrukt en aan zijne vrienden geschonken *Illustrations of the litterature and religion of the Buddhists*. Serampore. 1841.

het Sanskrit heeft opgespoord, die de oorspronkelijke oirkonden van het Buddhisme even als de Euangelien die des Christendoms behelzen, maar te voren niet eens bij name bekend waren. Zelfs de Pandits in de vlakten van Indien ontkenden de mogelijkheid van hun bestaan, toen hun de ontdekking wierd aangekondigd. Bovendien zijn nog over hetzelfde onderwerp door dezelfde nasporingen ontdekt 250 deelen in de taal van Tibet, die te gelijk met de andere in het Sanskrit naar het Aziatisch genootschap te Londen opgezonden zijn, en aldaar den geleerden navorscher voor het eerst de gelegenheid aanbieden, om den lang verlorenen sleutel terug te vinden tot het geloof der Indo-Chinezen, Ceylonezen, Tibetanen, Mongolen, Chinezen, Japanners, mitsgaders van die menigte volkeren, die onder den algemenen naam van Tartaren bekend staan, en eindelijk van de Himalaya bergliedеn, die tot Indien behooren. Nog dagelijks worden er meer bronnen van dien aard ontdekt, welke men te Londen met reikhalsend verlangen te gemoet ziet. Ik heb niet één dier boeken gelezen; maar eenige brokkelige berigten van den heer Hodgson, die meer kennis van het onderwerp onderstellen dan welligt iemand mijner lezers zich zal aanmatigen, hebben mij in staat gesteld om eenen blik in den hoofdinhoud te werpen. Die blik was, helaas, vlugtig en onvolkomen, maar wat hij mij geleerd heeft, deel ik hier mijnen lezers mede. Ik hoop van hun eenige toegevendheid in dit duistere onderwerp, en indien zij hier vergelijkingen tusschen het Buddhisme en

het Christendom aantreffen, zullen zij wel zoo liefderijk zijn om zich te herinneren, dat ik *hier* spreek en moet spreken als Archaeoloog, geenszins als godgeleerde.

Het eigenlijke Nepaul, in tegenoverstelling van het koningrijk Nepaul, is de groote vallei en hare buurschap aan den voet des Hemáchals, anders genoemd het Himalaya gebergte, het hoogste der aarde. Het vlak der vallei beslaat 400 vierkante Engelsche mijlen, bevolkt met 250,000 inwoners, die verspreid in 250 zoo steden als dorpen leven. Het is alleen de groote vruchtbaarheid van den bodem gepaard met vlijt, die zoo veel menschen voeden kan. Elke roede gronds is hier bebouwd. De wegen zelven zijn niet meer dan voetpaden. De grond geeft telken jare tweemaal zijne vruchten voor den mensch, behalve de rijkste weiden voor het vee. Bovendien daalt een ruime voorraad van levensmiddelen uit de omliggende bergachtige oorden in de groote vallei weder. De aangrenzende dalen beslaan omtrent even veel ruimte, maar zijn dunner bevolkt, tellende slechts 150000 inwoners. De stam der Newars is verre de talrijkste in het koningrijk, en bewoont uitsluitend de genoemde dalen. Doch behalve de 250000 Newars van de groote vallei zijn er nog 20000 indringelingen, uitmakende het leger, de hoofdbedienden en de priesterschap der nieuwe dynastie, die voor 60 jaren de vallei veroverde.

Het verdient onze opmerking, dat noch de Nepaulezen noch de Tibetanen bij de aankomst der Buddha-zendelingen beschaafd genoeg waren

om eenen algemeenen [generiken] naam aan hun land te geven. Het zijn deze zendelingen, die het eerst zoodanige namen uitvonden, en wel in de gewijde en hooggeeerde taal van Indien, het Sanskrit. In het Skrt heet Tibet *Both*, door de Tibetanen veranderd in *Bot-pa;* de Europeesche naam *Tibet* is Persiaansch. *Nepaul* is uit het Skrt *Naipála;* zamengesteld uit *Nai* of *Né*, de zender naar het paradijs, dat is, *Svayambhu*, de eeuwige God, en *pála* (1), bemind; dus het land, wiens beschermgod de eeuwige is. Het Skrt noemt de inwoners *Nepali*, waaruit door de verwantschap van *p*, *f* en *v*, van *l* en *r*, de tegenwoordige naam der ingezetenen *Newari* gesproten is. Deze Sanskritsche namen kunnen onmogelijk van het volk des lands zelven zijn, hetwelk door zijne gelaatstrekken, taal, kerkelijke en burgerlijke bouworde, door zijne denkbeelden ten opzigte der vrouwen, en vele bijzonderheden in gewoonten en zeden, eenen uitlandschen oorsprong verraadt. Waarschijnlijk gesproten uit het Mongoolsche bloed zijn zij van over de sneeuw des Himalaya in deze vruchtbare vallei nedergedaald. Daar één der aardsche Buddhas door de kracht des eeuwige de groote vallei aan de wateren ontwoekerd heeft, is zij daardoor ook zijn eigendom als 't ware geworden. In de volgende sage zal men dit doel even weinig als eene schemerende volksherinnering van den zondvloed op Asiatischen bodem miskennen.

De vallei van Nepaul was rond; diepe wate-

(1) Confer Neêrlandorum *Pol*, amasium.

ren bedekten haren bodem; de omringende bergen waren digt bezet met oude ondoordringbare bosschen. Een heir van ontelbare watervogels wemelde krijschende en vliegende over het ééntonige vlak van dit meir, *Nâga Vâsa* genoemd. Duizenden waterplanten staken hunne bladen of bloemen boven het water uit; alleen de lotus, de type der schepping, was er niet. Eeuwen was Nepaul zoo bedekt geweest toen eindelijk *Vipasiyi Buddha* op ééne zijner godsdienstige pilgrimaadjes, met velen zijner discipelen en Bhikshus [bedelmonniken] aan de oevers van dit meer kwam. Vipasiyi wandelde het meir driemalen rond, zette zich toen neder in het Noordwesten (1), en nadat hij verscheidene zegesproken over den wortel der lotus had uitgebragt, stak hij dien in het water en riep toen uit: » Wanneer deze wortel eenen bloem (2) draagt, zal » Svayambhu, de heer der *Aknishtha bhuvana*, » geopenbaard worden in den vorm van vuur, en » alsdan zal het zijn, dat het meir een bewoond » en volkrijk land wordt." Deze woorden herhaalde Vipasiyi nog eens, en vertrok. Vele dagen daarna wierd zijn woord vervuld. — De sage voegt

(1) *Váyá-kona*, waaihoek. Fris. *honk*, angulus.

(2) Het behoort tot het oude volksgeloof onder de Friezen, dat de Nymphaea of Plompen, wier breede bladen en heldere witte of gele bloemen op het water drijven, magische planten zijn. Als kinderen in schuitjes varende waren wij zeer voorzigtig in het afplukken en behandelen; want die met een' plompenbloem in de handen viel kreeg dadelijk de vallende ziekte. Het Friesch noemt de bladen *pompe-bledden* en de bloemen *swanne-blommen*, zwanebloemen. Flores cygnei.

er nog bij, dat op dezelfde plaats, waar de lotus wortelde, de groote tempel van Sambunath [Swayambhu], die in het midden van Nepaul staat, gebouwd is; eene bijzonderheid, die misschien met het altaar, hetwelk Noäh, na het zakken der wateren, den Heere bouwde, in eenig verband staat.

Binnen de grenzen van het koningrijk Nepaul, gelijk het nu is, worden 10 tongvallen gesproken, allen ruw, zoo als men ze van over de besneeuwde toppen des Himalaya uit Tibet wachten moest, voor dat zij eenige veredeling door de beschaving der sprekers ondergaan hadden. Thans echter zijn zij gewijzigd door de eigenschappen van hun nieuw verblijf, dat aan alle kanten van ontzagchelijke berggevaarten is ingesloten. Zij zijn elkander vrij gelijk als verzwakte of gebrokene afzetsels der algemeene taal, welke de stammen met zich bragten. Nu geven de dialectische verschillen, die er door vaste en afgezonderde woonplaatsen zijn ingekomen, zulk eenen vreemden klank aan de woorden, dat de stammen elkander moeijelijk, of in het geheel niet meer verstaan. Het Sanskrit, hetwelk er de Buddhisten als de taal van godsdienst invoerden, werkte hier op dezelfde wijze als het Latijn onder ons. De eerbied voor beiden was zoo overdreven, dat de inlandsche talen als onwaardig veracht en verwaarloosd wierden. Van al de tien tongvallen van Nepaul is er geene dan de Newari taal, in welke eenige boeken geschreven zijn; meest uitleggingen op de leerstukken van het Buddhisme, of vertalingen uit eene vreemde

letterkunde. Evenwel heeft het Newari noch woordenboek noch spraakkunst, waardoor het onderzoek naar den oorsprong dier taal ons zeer moeijelijk wordt. Het is op eene bloote lijst van eenige weinige substantiva, door den heer Hodgson medegedeeld, dat mijne aanmerkingen, die hier achter volgen, gegrond zijn. Overigens heeft de eerbied voor het Sanskrit niet alleen doodelijk op de lands taal gewerkt, maar vooral ook op het geloof der Hindostanners in het algemeen. Het sloot hun de brug af van de beschouwing tot het doen; het scheidde nut van geleerdheid, en stelde de godgeleerden daar in staat om eenen sluijer van geheimzinnigheid, zaamgeweven van enkel bedrog, te werpen over de edelaardige en in hunnen oorsprong zoo practicale en populaire instellingen van de godsdienst, welke dat volk belijdt. Mijne lezers weten, dat het Latijn omtrent dezelfde rol heeft gespeeld in het westersch Christendom.

Tegen deze taal uit het Noorden staat eene mededingster uit het Zuiden over: ik meen een soort van Indisch Pracrit, Khas of Parbattia geheeten, door volkplantingen uit de beneden-vlakten in Nepaul aangebragt van de 13de tot de 15de eeuw. Thans is het reeds zoo verspreid, dat het ten Westen der Kalirivier de inlandsche talen geheel verdrongen heeft, en in de Oosterstreken het rijk met haar deelt. De reden van dit overwigt ligt zeker in de gemakkelijke koppeling der consonanten en het welluidende van het vocalismus; maar niet minder in den genius der dictie en constructie, die zich bijzonder eigent

voor eene gemakkelijke en bevallige uitdrukking. Het Parbattia is net, keurig, vrij rijk in woorden, kort en klaar, en alle kenmerken dragende van het veerkrachtige ras van krijgs- en staatslieden, die het maakten tot datgeen wat het is. Thans is het Parbattia in constructie en in $\frac{8}{10}$ zijner woorden Hindhu, hoewel de wortels eenen onderen en vreemden grond verraden. Oorspronkelijk schijnen de vormers dezer taal bergbewoners geweest te zijn, van éénen oorsprong met de overige rassen der Nepaulsche hooglanders. De Hindhu dienstboden der Engelschen leeren het Parbattia in één jaar door het gebruik; het Newari in geene tien jaren. Zij leeren zoo spoedig Chineesch als Newarisch.

Wij Europeërs hebben een' hoogen dunk van onze beschaving, wanneer wij roemen kunnen, dat zulk een groot gedeelte onzer geringere standen lezen en schrijven kan; in Nederland vooral heeft de inrigting van het schoolwezen die kunst algemeener dan elders gemaakt. Maar in Tibet is een verschijnsel, dat dezen roem merkelijk doet tanen. De weelde, die de beschaving anders vooraf gaat, heeft daar die kunst niet gekweekt; het schijnt eerder, dat de godsdienstige horden, die over Tibet zwerven, uit tijdverveling algemeen op schrijven en lezen gevallen zijn. In de karakters der schrijfkunst spreiden deze en omliggende oorden zelfs een' rijkdom ten toon, die bij ons geheel onbekend is. Het Parbattia wordt geschreven met de *deva nagree* karakters. Het Newari prijkt met 3, het Tibetaansch met 4 soorten letters van de duidelijkste en bevalligste vormen. Van

de honderden, die uit Tibet in Nepaul komen om Svayambhu aldaar in zijnen tempel te aanbidden, is er geen, die niet met deze keurige letters schrijven kan, en elk die in Nepaul koomt kan zich met eigene oogen overtuigen, in welk eene hooge mate het gemeenste volk die kunst verstaat. En dit niet alleen, maar de drukkunst, welke van de Chinezen tot hun overkwam, is er even algemeen. De armste Tibetaan, die de vallei van Nepaul bezoekt, is zeldzaam zonder zijn *potki*, en aan alle kanten van zijn kleed slingeren amuletten [*Jantras*, driehoekjes] gesloten in kleine doosjes, wier binnenste de schoonste proeven van drukkunst te zien geeft. Van hier, dat allerlei soort van letterkunde zoo algemeen is onder menschen, die met lompen en morsigheid bedekt zijn, en eene menigte handschriften, die door den heer Hodgson naar de Asiatic Society te London zijn opgezonden, kocht hij van de allergeringste Tibetanen, die Nepaul bezoeken.

Wanneer ik spreek van letterkunde, moet dit woord niet worden verstaan in den Europeeschen zin. Het is een gegevene cirkel van godsdienstige of wijsgeerige onderwerpen, die vrij bekrompen is en zich niet verwijdt. Naar dezen staat van beweginglooshei d is ook de drukkunst berekend, die zich in den stijl der stereotypen bedient van houten borden, hoe keurig dikwerf dan ook uitgesneden. Ik meen dit te moeten herinneren, omdat wij gewoon zijn de denkbeelden van drukkunst, letterkunde en beschaving onafscheidbaar aan elkander te koppelen; ja, de

drukkunst beschouwen als ééne van de hoofdoorzaken der Europesche beschaving. Men vergeet echter, dat de drukkunst slechts een werktuig is, hetwelk dan eerst wonderen wrogt, als 't valt in de handen van wakkere en gerijpte volken, gelijk die van Europa waren op het einde der 15de Eeuw. De drukkunst had twee eeuwen voor hare ontdekking geene betere of uitgebreidere letterkunde op dezen bodem gesticht dan thans in Tibet of China. Ondertusschen is het waar, dat menschen die drukken, schrijven en veel lezen, grootere geschiktheid hebben om den geest van Jezus leer te vatten dan de wilden; maar om hen van de waarheid dier leer te overtuigen en tot christenen te maken, daartoe zou men vooraf eene meerderheid boven hen in Sanskritsche taalgeleerdheid, en Bhuddhistische wijsbegeerte en godgeleerdheid moeten verworven hebben, en dit is misschien de reden, dat men liever zendelingen zendt naar menschenvreters dan Tibetanen. Maar door deze wapenen heeft Buddha Brahma overwonnen, en moet Christus ook zegevieren over Buddha, voor zoo verre die zegepraal van gewone menschelijke middelen afhangt.

Het is reeds gezegd, dat het Buddhisme zich als eene ketterij of hervorming van het Brahmanisme ontwikkelde, en wel op den bodem van Hindostan. Het ging hier als in de christenheid. Men begon met bewijzen voor en tegen de waarheid der aangevochtene stellingen; men ging verder met hevig twisten, en toen de heerschende kerk in geleerdheid en redelijke bewijzen te

kort schoot, eindigde zij met bewijzen van geweld, dat is, zij vervolgde, verdreef, of vernielde. Deze vervolging was de verspreiding van het Buddhisme naar alle de bergstreken, rijken, en eilanden, die Indien omringden, ja, tot diep in den Indischen archipel toe; en door deze oorzaak vestigde het zich ook in Nepaul. Gelijk de arme ketters van Frankrijk en Italien een toevlugtsoord vonden in de hooge valleien van Piemont, zoo vloden de Buddhistische leeraars uit de vlakten van Indien naar den voet des Himalaya in de hooge valleien van Nepaul. Hier lieten zij zich neder twee eeuwen na Christus, en vormden er weldra eene bloeijende bevolking met gevestigde taal, godsdienst en wetten. De *Shákya vansikas* [het volk van Shákya] komen in Nepaul steeds voor als vlugtelingen voor Brahmanische vervolgzucht. In de zevende eeuw daagde de Islam op, en verdreef Brahma, gelijk Brahma eenmaal Buddha had verjaagd. De priesters van Brahma kwamen in Nepaul, doch in de groote vallei was alle poging vergeefsch om de bewoners tot het oude geloof terug te brengen. De godsdienstzin, de vaderlandsliefde en beschaving der valleibewoners was sterk, omdat zij aan elkander gesloten waren, en als uit één brandpunt de nationale krachten in dit opzigt konden laten werken. Door de vlakheid van dit land en de veelvuldige wegen, die het doorsneden, hadden de onderscheidene deelen zulk eene gemakkelijke gemeenschap met elkander, dat zij als één zaamgedrongen geheel tegen het Brahmanisme overstonden. Daarentegen, in de omliggende hooge-

berggewesten met eene onbeschaafde bevolking, wier class in weinige of geene aanraking met elkander stonden, maakten die zuidelijke vlugtelingen met hunne taal en godsdienst goeden opgang. In de groote vallei kon het Buddhisme, schoon in velen zijner instellingen ontaard, zich tot op dezen dag zoo verre handhaven, dat de heer Hodgson de gansche boekerij van de heilige schriften der Buddhas van welke ik zoo even sprak, in de oorspronkelijke taal, bij de geestelijkheid heeft kunnen wedervinden.

De stichter van het Buddhisme was van koninglijke afkomst, Savvarthra Sidda genaamd, zoon van Sudhadana, souverein van Magadha [Bihar] op den regter oever der Ganges, in het beschaafdste deel en middenpunt van Indien, terwijl de wijsgeren van Magadha en Ayudhya [Oude] zijn stelsel, gelijk erkend is, verder hebben opgebouwd. Als Brahmin of *Kshetriya* stamde hij uit de linie der zon. Hij stierf in Assam, en liet eenen zoon na met name Rahula Bhadru. Men verschilt niet minder dan zes eeuwen over den tijd zijner verschijning. De meesten stellen dien op 10 of 12 honderd jaren, maar de heer Hodgson slechts op 5 of 6 honderd jaren voor Christus. De reden dezer onzekerheid zoek ik daarin, dat er voor Savvarthra naauwelijks eene geschiedenis of tijdrekening bestaat, even weinig als van de Arabieren voor Mahomet. De misbruiken van het Brahmanisme waren te ongerijmd, te veel en te groot dan dat zij Savvarthras afkeuring konden ontgaan. De leer van de uitvloeisels der Godheid had eene ontelbare

menigte van de ellendigste afgoden voortgebragt, in welke men voorgaf de godheid te aanbidden, maar welke men inderdaad zelven aanbad. De priesterschap was eene caste, die zich op regt van geboorte geroepen waande om als middelaars tusschen God en den mensch te dienen. En wat evenaarde ooit haren hoogmoed? Ontboden bij Alexander antwoordden zij, dat hij bij hun had te komen, niet zij bij hem. Op straat vreesden zij niets meer dan door de aanraking hunner kleederen van menschen ontheiligd te worden, zoo groot was het denkbeeld hunner eigene voortreffelijkheid en dat der laagheid van het overige menschdom. Met al de verontwaardiging van een helder hoofd en een koninglijk gemoed kwam Savvarthra tegen eene leer en priesterschap op, die den menschelijken geest in de verachtelijkste dienstbaarheid gekluisterd hielden. Op zijn 19de jaar verliet hij de pracht en het gewoel van zijns vaders hof, en men voegt er bij, tevens zijne vrouw. In de eenzaamheid, afgetrokken van aardsche beslommeringen, en de gansche zinnelijke wereld buitensluitende, keerde hij in tot zichzelven. Hij ondertaste zijnen zedelijken en verstandelijken zin (1); hij leerde beiden te scheiden van het ligchaam, en alles wat stoffelijk en vergankelijk is. Hij scherpte ze op door onvermoeide oefening en zelfverloochening, en nadat hij op deze wijze tot het ware wezen van de ziel was doorgedrongen, kwam hij tot de over-

(1) In 't Sanskrit staat dat hij *Yatna* en *karma* oefende. Zie deze woorden later.

tuiging: » Neen! de mensch behoeft zijn vertrou»wen niet te stellen op de zigtbare drekgoden; » hij heeft niet te kruipen voor trotsche pries» ters, noch hen als middelaars in te roepen om » tot de godheid te naderen (1). De mensch » vindt in zijn eigen ik, in de bewustheid zijner » redelijke en zedelijke krachten; de mensch » vindt in zichzelven eenen kiem, die voor eeu» wigdurende ontwikkeling vatbaar is, en lang» zaam al wat zondig is afwerpende bij trappen » tot de Godheid opklimmen kan, ja, aan de » Godheid gelijk worden en zich in haar verlie» zen." Getrouw aan deze overtuiging, dat de mensch, die wil, zich zelven genoeg is, verachte hij de Brahmanische middelaars en boetedoeningen, en streefde hij voort van licht tot licht, van deugd tot deugd, van zuivering tot zuivering, door de waarachtige boetedoening, welke hij onder den boom der kennisse deed aan de oevers der rivier Niranjana. Hij wierd geboren en stierf. Hij wierd weder geboren, en telkens was zijn ligchaam weder aan verderf en dood onderhevig. » Ik had dan nog altijd, zegt » hij ergens, een overblijfsel van vroegere ge» boorten te verzoenen." Zoo onderging hij ter zijner loutering eenige honderden zielsverhuizingen, en nadat hij al de zes vormen van bezield

---

(1) De oudste *sanguta* schriften spreken van het Brahmanisme als den weg der slangen [*mar-charya*] en van het Buddhisme als den weg der wijzen [*baddhi-charya*] *Charya*, via. Confer *cur* in *currere*. Eng. *to hurry*.

aanwezen achtereenvolgens had aangedaan; nadat hij de drie werelden [Aarde, hél [onderaardsche wereld] en hemel] doorzworven, en het goed en kwaad van allen geproefd had; met één woord, nadat hij in alles was verzocht geweest, en eindelijk en ten laatste zonder zonde bevonden, had hij het doel van zijn streven bereikt, vrijheid van zielsverhuizing. Nu zag hij de waarheid, gelijk zij was, ontbloot van alle aardsche omkleedsels en begoochelingen; hij zag den mensch in dat geene, waardoor hij alleen is en zal blijven; hij zag het *absolute zijn*, ontdaan van alle stof en vormen, en de veranderingen, wisselvalligheden en rampen van dit ondermaansche, als alleen in het stof omgaande, hadden geenen vat meer op hem. Geheel nieuw geboren trad Savvarthra nu te voorschijn als Shákya Sinha, en het is onder dezen veranderden naam, dat hij den menschen de ware, nu door hem ontdekte bronnen van ellende en geluk, begon aan te wijzen.

Wat de naam van Shákya Sinka moet beteekenen is mij onbekend. Het is een geliefd beeld van den Ap. Paulus om den wedergeborenen dienaar van God en zijn ligchaam voortestellen als eenen tempel des levenden Gods, gelijk men zien kan in zijnen 1sten brief aan de Corinthiërs, III vs. 16, 17. VI vs. 19. in den 2den, V vs. 16. aan de Epheciërs II vs. 21. Het is volgens dezelfde voorstelling, die geheel Oostersch is, dat de naburige Tibetanen Shákya noemen *Sungi thuba*, tempel der godheid. *Sungi* godheid, moet in het Germaansch klinken *sunki*. Als kin-

deren zwoeren wij in Friesland eenen eed, wanneer wij zeiden, *Síker Sûnk!* Gewis, bij God!

Er staat van Shákya opgeteekend, dat hij als leeraar wijsheid schonk aan de eenvoudigen, dat hij daardoor de begeerten van milloenen bevredigde, omdat hij hen en zich zelven van de moeitevolle banden des stofs los maakte en in de eeuwige ruste overbragt. Wel verre van de godsdienst, gelijk de Brahminen, als een caste-geheim te behandelen, beriep hij zich in de werkdadige strekking zijner leer op het gezond verstand en het belang der groote menigte. Hij bood zijne leer aan als een algemeen eigendom van al wat mensch heet, en lijnregt strijdig met den geest van het Brahmanisme liet hij zijne meest geliefde spreuken beitelen in het Sanskrit en Prakrit op de muren der tempels, en op pilaren geplaatst op de markt, aan den grooten weg en op de driesprongen.

Gelijk hij zelf alle deugd vervuld had, leerde hij die aan anderen. Tien deugden volbragt en predikte hij, maar aan het hoofd van die allen plaatste hij de liefde. Door de oefening, door de opscherping en veredeling van den zedelijken zin wilde Shákya den mensch opleiden tot de liefde jegens God en zijne natuurgenooten, dewijl volgens hem van die liefde al de goederen der tegenwoordige en toekomende wereld afhingen. Het was om deze groote waarheid aan het menschdom te leeren, dat Shákya met zijne discipelen van land tot land is voortgereisd.

Toen Shákya deze verhevene waarheid predikte kon de hemel naauwelijks gelooven, dat hij

zelf tot de vervulling in staat was. Twee hemelgeesten besloten dus om hem op de proef te stellen en te zien of zijn levenswandel aan zijne leer beantwoordde. De één nam alzoo de gedaante aan van eenen valk en de ander van eene duif, die door den valk gejaagd de vlugt nam in Shákyas schoot. Shákya had medelijden met het onschuldige schepsel, en riep den nederschietenden valk toe. « Ik predik eenen God der « hulpe en doode geen levend schepsel: spaar « deze duif." En de valk zeide. « Deze duif is « mijne spijze voor dezen dag. Laat ik haar le« ven, dan moet ik zelf van honger sterven. « Spreekt het zelfde gebod van den Heere niet « ten voordeele van mij?" Shákya nu antwoordende zeide. « Welaan, ik wil mijne twee voe« ten afhouwen en geven ze u tot spijze." Doch de valk hernam: « Die voeten wegen lang zoo « zwaar niet op mijne tong als de malsche kluifjes « der duif." « Wel nu, sprak Shákya, neem er « mijne beide handen bij; maar de duif moet ik « houden." « Ook die zijn mij te ligt, sprak de « onvermurwbare valk. De duif wil ik. Alleen « dan, wanneer gij u zelven geheel aan mij wilt « geven, zal ik haar het leven laten." In Gods « naam, riep Shákya verteederd uit. Daar ben « ik! Neem mij geheel, verscheur, verslind « mij, maar spaar de duif." De valk van zoo groote liefde geroerd riep nu uit. « Het is ge« noeg! Shákyas wandel is vlekkeloos in de liefde." Eensklaps namen de valk en de duif hunne ware gedaante weder aan, en de beide geesten plaatsten Shákya met hemelsche liefde in hun midden.

Shákya heeft niet bij geschrifte, maar als al de andere Oostersche wijzen mondeling geleerd. Gelijk Xenophon en Plato de leerstellingen van hunnen meester Socrates, en de euangelisten de woorden en daden van Jezus geboekt hebben, zoo ook Shákyas discipelen de zijne, schoon aan hem verscheidene boeken toegeschreven worden. In al de schriften van 't Buddhisme komt hij voor als de spreker in tegenoverstelling van anderen, die hooren, somtijds in den vorm van lessen, gelijk bij voorbeeld de bergrede; somtijds in dien van zamenspraken. Achter en voor zulke texten staan gewoonlijk de woorden. « Zoo spreekt, » of zoo beveelt Shákya Sinha," even als men in den bijbel las. « Zoo spreekt de Heere." Men noemt die redenen *Buddha vachana*, woorden van Buddha; ook wel *dharna ratna* [diere rede] kostelijke wetenschap; maar *Sutra* is de gewone titel der schriften, welke men aan Shákya toeschrijft, en die daarom bij de Buddhisten van het hoogste gezag zijn, schoon meest allen eerst na zijnen dood opgesteld. *Sutra* beteekent eigenlijk draad van de rede, overdragtelijk, *aphorisme*, en in dien zin laat het zich hooren, waarover alle berigten zamenstemmen, dat de Buddha Godsdienst 84 duizend boeken [*Sutra's*, aphorismes, misschien op palmbladen] telt, in welke zij geleerd wordt. Het Skr. *Sutra* is overigens naauw verwant aan het Lat.-*Suere*, naaijen, *Sutor*, [naaijer] schoenmaker, en het Hindeloper *Siän*, thans *Sië*, naaijen, en *syster*, naaisten.

Men meent, en op goede gronden, dat na

Shákyas dood de eerste oirkonden van het Buddhisme in de taal van zijn vaderland Magadha zijn opgesteld, en dat deze *Magadhi*-dialect met het geslacht van Shákya uit het Noordwesten is opgekomen, en dus, of de oude *Sindhu*-taal zelve, of met de *Sindhu*-taal naauwverwante dialect, geweest zij. Zeker is het dat de wijsgeeren van Magadha [Bihar] en Ayudhya [Oude] de erkende opbouwers van het Buddhisme zijn. Maar er was een beter en veel waardiger voertuig van dit stelsel aanwezig; namelijk het Sanskrit, de geleerde en heilige taal; wij zouden zeggen, de klassieke taal van Indien. Het woord *Sanskrit*, beteekent dan ook voltooid, volkomen, en is zamengesteld uit *sam* [συν, cum] met, en *kṛta*, gemaakt. De *s* wordt er welluidendheidshalve slechts ingeschoven.

Dat de beginselen der leer van het Buddhisme zich vestigden door eene der volmaakste talen, waarin de menschelijke geest zich heeft uitgestort, zal geene verwondering baren, wanneer men in aanmerking neemt, dat het ontstond in eene eeuw en werelddeel beroemd door letterkunde. De stellingen van het Buddhisme zijn fijn gesponnen, nevelachtig, afgetrokken, en die moesten verdedigd worden tegen gerijpte geleerden van alle kanten van Indiën. Het waren toen immers de dagen van hooge twistgedingen, die met eenen toestel van uitwendige plegtigheid in paleizen en kloosters gevoerd werden. De Magadhi-dialect moet gewis in omvang en kracht van uitdrukking verre bij het Sanskrit hebben te kort geschoten, hetwelk even als het Grieksch

eene ziel aan de voorwerpen der zinnen schenkt en de abstractien der metaphysica met een ligchaam omkleedt; maar het Grieksch zelve in de ontwikkeling harer grammaticale vormen ter uitdrukking van de teederste schakeringen der denkbeelden nog overtreft. Het was onmogelijk dat de verkondigers van het Buddhisme in deze omstandigheden zich van een zwak en begrensd werktuig bedienen zouden, terwijl er een magtiger, algemeener en waardiger tot hunne dienst stond. De meerderheid harer uitleggers als geleerden boven hunne mededingers, en hunne plaats in het middenpunt en door wetenschap beroemde deel van Indiën [Bihar en Oude], stelden hen daartoe ook volkomen in staat. Terwijl de wijsgeerige stichters dezer secte het Sanskrit (1) dus gebruikten om hare bespiegelende beginselen, op welke het volksgeloof steunen moest, uit te leggen en te verdedigen, zoo wierd daarentegen het practicale geloofsstelsel, uit deze beginselen afgeleid, aan landgenooten en vreemdelingen elk in zijne eigene talen verkondigd. Door dit laatste voertuig kwam de leer in de afgelegenste hoeken van het vaste land en in alle die gewesten, die door de grootsche overblijfsels van tempelbouw haar vroeger aanwezen daar bewijzen; en zoo laat het zich verklaren, hoe zij op Ceilon b. v. geheel zonder boeken, even als het eerste Christendom, geleerd werd. Het eerste Buddha-

(1) Alle de termen, welke ik in deze verhandeling verklaar, zijn uit het Sanskrit genomen.

boek verscheen er 300 jaren na de invoering des geloofs en wel in eene Ceiloneesche vertaling, even als de verdrevene Buddhisten bij de verjaging hunne heilige boeken ook in het Burmeesch en andere talen overbragten. In de zevende eeuw nog onzer jaartelling, toen het Buddhisme eene omwerking onderging, wierd het algemeen in het Sanskrit geschreven, voor dat de Tibetanen de invoering in hun eigen land beproefden door overzettingen. Maar gelijk het licht des Christendoms op Palestinas bodem wierd uitgebluscht om te herschijnen in Germanjes oude wouden, zoo was voor 400 jaren het geheugen van dezen gewigtigen tak der Indiaansche letterkunde en godgeleerdheid op haren geboortegrond verloren, terwijl zij burgerregt had verkregen aan geene zijde des Hemáchals in Tibetaansche vertalingen. Maar in het dal van Nepaul zijn de oorspronkelijke Sanskritsche geschriften tegen de dweepzieke woede der Brahminen tot op dezen dag beveiligd gebleven, terwijl sedert het verval der letterkunde slechts eenige nog aanwezige vertalingen van rituele werken en uitleggingen op de oorspronkelijke stukken in het Newari gemaakt zijn. Het is alzoo waar, dat het Buddhisme reeds voor eenige eeuwen van het vaste land van Indien verdwenen is. Indien men echter daarom meende, dat het geloof dezer secte zich als eene kortstondige luchtverheveling vertoond had zoude men grovelijk dwalen. Neen; gedurende eeuwen heeft Buddha het rijk des godsdienstigen geloofs gedeeld met Brahma, en volle vijf eeuwen achter elkander vonden de Bud-

dhisten eenen even grooten ingang in Indien als de Brahminen zelve. De hoogste bloei van het Buddhisme was gelijktijdig met het schitterendste tijdvak van beschaving in Indien, en toen het zich naderhand van dien bodem naar andere gewesten terugtrok, kon men nog zeggen, dat geene godsdienstleer ooit zoo vele belijders telde als deze. En daar was goede rede voor; want de Brahminen zelven geven getuigenis van de wijsgeerige spitsvindigheid en hooge geestbeschaving hunner tegenstanders.

Na vooraf herinnerd te hebben, dat de leer der zielsverhuizing en der oplossing in de godheid beiden de Brahminen en Buddhisten gemeen is; dat ook hunne theogonie en cosmogonie in de groote omtrekken overeenstemmen, en dat gevolgelijk de terminologie bij beiden ook dezelfde is, zal ik nu eenen stap dieper wagen.

Om dan een denkbeeld van het Buddhisme te geven, moet ik beginnen met mijnen lezers te zeggen, wat *pravritti* en *nirvritti* in dit stelsel zijn. *Pravritti* is de tegenwoordige orde van menschelijke zaken met alle hare woelingen, werkzaamheden, verrigtingen, veranderingen, smarten en vermaken; benevens de natuur, met alle hare verschijnsels, voortbrengsels en eigenschappen. In dat alles, waardoor deze staat voor ons voelbaar is, bestaat niets wezenlijks. Het is eene soort van wezenlijkheid gehuld in de voor onze zintuigen voelbare vormen van uitbreiding, zwaarte, kleur of geluid, en dus is het een concretum. Die vormen, hoe zeer in alle andere opzigten uiteenloopende, komen daar overeen, dat zij niets

wezenlijks zijn. Zij kunnen er zijn en ook niet; er is volstrekt geene ongerijmdheid in dat zij er niet zijn, en dus zijn ze een *contingens*. Hetzelfde zeggen zij van alle andere eigenschappen van deze orde van zaken, zoo als de werkingen, veranderingen, smarten en genoegens, die daarin plaats grijpen. Het hersenschrapende gewoel, de hevige inspanning, de rustelooze verandering, het voortvlugtige, dat dezen staat kenmerkt, is het voorwerp van de uiterste verachting der Buddhisten, en het hoogste doel van hun godsdienstig streven is, om door het afleggen van zonde en aardschgezindheid spoedig van de zielsverhuizing, dat is, van het gedurig wandelen door de veranderlijke vormen van dezen staat verlost te worden. Het gronddenkbeeld omtrent de waardij van den tegenwoordigen staat is dus in Christendom en Buddhisme hetzelfde. Het Christendom predikte populair de ieder in het oogvallende, het Buddhisme de wijsgeerige nietigheid van aarde en aardsche dingen. In het Sanskrit heet deze staat *pravritti*, van *pra*, particula intensiva, en *vritti*, handeling, werking [thema *vâ*, waaijen] dus eene werking, waarbij rustelooze inspanning te pas komt, en van welke het quietisme der Buddhisten dus zooveel afkeer heeft.

Nirvritti daarentegen is de hemel, naar welken de Buddhisten streven. In dezen staat zijn alle de eigenschappen, waardoor de dingen dezer wereld thans verschijnsel voor ons zijn, van die dingen gescheiden. In *Nirvritti* is de staat niet verscheiden, maar één, effen, gelijk, roerloos, stil en klaar, als het onbewogen water eener

zuivere bron; niet vluchtig, maar duurzaam en onveranderlijk. De zielsverhuizing is hier dus ook langer onmogelijk, en wie hier aanlandt, is letterlijk de eeuwige ruste ingegaan. Men moet zich, met één woord, in *Nirwritti* een oneindig verdund en verfijnd iets; eene zuivere abstractie zonder eenige werkzaamheid en wisseling voorstellen, gelijk in *Prawritti* een veelsoortig concretum met onrust en veranderingen. Hier verandert dus *pra* in *nir*, particula negativa, om door *nirwritti* een' staat zonder eenige inspanning, werking of verscheidenheid uit te drukken.

Al wie 't nu door het abstraheren der verschijnsels van de wezenlijkheid zoo ver gebragt heeft, dat hij dit zuiver abstractum ziet en kent, en daarentegen gevoelt, dat deze wereld eene loutere gelijkenis, eene onwezenlijkheid en begoocheling is, wordt gezegd hier reeds in *nivritti* te zijn, schoon hij de ware vruchten van dien gelukstaat eerst na zijnen dood smaken zal. Dit weten nu is de eenige ware, de hoogste wijsheid, naar welke hij, die haar verwerft, ook *Buddha* genoemd wordt. Want *Budh* is in het Sanskrit, weten.

De schepper aller dingen is in *Nirvritti*, en dus Buddha; maar omdat hij de oorzaak van alles is, wordt hij tot onderscheiding van alle andere *Buddhas* genoemd *Adi-Buddha*, vader-Buddha: *Hominum divumque pater*. In dit woord ligt dus de dubbelde beteekenis van den eeuwigen, ongeschapenen (1) vader en den alwijzen

(¹) Deze beteekenis zien de Christenen in het woord

God. Hij is eeuwig en bestaat uit zich zelven, hetwelk door zijnen naam *Svayambhu*, door zich zelven bestaande, wordt aangeduid. Toen alles nog woest en ledig was openbaarde Adi-Buddha zich in den vorm eener vlam, en onder dien vorm wordt hij ook in den grooten tempel van Sambhunoth in Nepaul aangebeden. Deze voorstelling is geheel Oostersch. De verschijning van Jehova aan Mozes in den brandenden braambosch; de vlam boven de verbondkist, die Israel bij nacht geleide, en in het heilige der heiligen de godheid vertegenwoordigde; eindelijk de vlammen vuurs, waarin de heilige geest op de apostelen nederdaalde, zijn accommodatien naar dat denkbeeld. De Buddhisten zeggen daarom ook, dat God louter licht is en gansch geene duisternis in hem, terwijl hij evenwel ongezien is, en dus, om met onze gewijde bladeren te spreken, woont in het ongenaakbaar licht. Hij schiep het heelal door *dhyan*, d. i. door een volkomen indenken van het te scheppen voorwerp. Hij dacht, en het was er. Zijn denkbeeld was de schepping. Hij schiep het heelal uit aandrift om ontelbare schepselen deelgenooten van zijn aanwezen en gelukzaligheid te maken; of, gelijk men 't uitdrukt, om uit één velen te worden. Evenwel is hij niet verscheiden, veelvuldig; maar blijft één. De dingen des heelals zijn het afdruksel van hem, en hij van niets. Hij schiep den

---

vader gewoonlijk over het hoofd. Zij denken er niets bij dan vaderlijke genegenheid.

vorm aller dingen, en is zelf zonder vorm. Hij begrijpt alle dingen in zich, en toch is hij één. De dingen des heelals zijn als het ware de leden dezer goddelijke monade. Zonder ligchaam en zonder driften begrijpt hij in zich de som van alle mogelijke volkomenheden. Indien hij iets in zich gevoelde, dat gelijk was aan menschelijke aandoening, het zoude die zijn der goedertierenheid over zijne schepselen. *Adi-Buddha* heeft zijne lust in ieder gevoelig wezen gelukkig te maken. Teder bemint hij degenen, die hem liefhebben. Hij is de stiller van pijn en hartzeer. Zijne liefde ondersteunt de wereld en hare bewoners, en gelijk er niets zonder hem kan bestaan of verrigt worden, zoo worden zijne schepsels vernietigd in het oogenblik, dat hij zijn gelaat afwendt, en er blijft niets over dan *Adi-Buddha* alleen.

Maar die *Adi-Buddho* is in *Nirvritti*, dat is, in eenen staat van gelukzaligheid, waarvan de eerste voorwaarde rust en onveranderlijkheid is. Werken komt dus bij zulk een wezen niet te pas, en alzoo heeft hij door wijsheid [Jnyan] en abstractie of volmaakte bepeinzing [Dhyan] (1) bij wijze eener hemelsche, goddelijke, [en geenszins generative,] schepping, voortgebragt vijf hemel-

---

(1) θέαμα, aanblik. *Jnyan* komt van Skrt. *Jná*, kennen, door eene Fransche uitspraak der *g* voor *gnâ*, γνῶμι. Lat. *gno-scere*. Eng. to *know*, ons *konnen*, *kunnen*. Het Gr. γιγνώσκειν en het Lithauwsche *zinoti* staan in dezelfde betrekking tot elkander.

sche Buddhas, *Dhyani-Buddhas* genaamd. Hunne natuur is vlekkeloos als die van hunnen vader, waarom zij den bijnaam van *anapápadaka*, zonder (1) kwaad, voeren. Zij behooren dus ook bij de Deistische school der Buddha wijsgeren, niet bij de *Svabhavikas*. Men noemt dit vijftal gewoonlijk *pancha buddha* (2). Maar zoo groot is het quietisme der Buddhisten, dat ook deze wezens, wegens hunnen hoogen rang, van de vernedering om werkzaam te zijn ontslagen worden. Wie immers deze 5 dhyanis aanbidt, aanbidt in hun *Adi-Buddha*, die alles in allen is. Elk dezer 5 *Dhyanis* brengt dus door hetzelfde *Jnyan* en *Dhyan*, aan wier aanwending door *Adi-Buddha* zij hun eigen bestaan dankwijten, weder op zijne beurt eenen *bodhi-satwa* voort: anderen zeggen door *yatna*, dat is, door zich zelver bewuste verstandelijke inspanning. *Bodhi-satwa* beteekent zooveel als iemand wiens hart geneigd is tot de wijsheid of ware wetenschap.

Deze 5 *dhyani bodhi-satwas* zijn in opvolging

---

(1) *Papa*, malum morale. *Pagis*, sive *pegis*, *pegior*, *pejor*, bij ons *qua*, kwaad, gelijk *quis* voor πος.

(2) Sanskr. *pancan*. Lithauwsch *penki*. Gr. πεμπε, πεντε. Lat. *quinque*. Goth. *fimf*. Oud H. D. *finf*. Nieuw H. D. *funf*. A. S. *fif*, ons vijf. Het woord *punch* is van *pancha*, vijf; voluit, vijfdrank, bestaande uit de 5 bestanddeelen van water, zuiker, arak, citroen en thee, oorspronkelijk waarschijnlijk een godendrank ter eere der 5 dhyanis. Door de Engelschen wierd deze ontzenuwende drank met den naam uit hunnen grooten Oost of Hindostan in Europa overgebragt.

één voor één de letterlijke en wezenlijke werkmeesters der schepping, en de *dhyani buddhas* zijn alzoo de geleiders der scheppende magt naar de *bodhi-satwas*, die haar in werking zetten. Om dit te verstaan moet men weten, dat gelijk er op aarde eene rustelooze vormverandering in de groeijende en gevoelige schepsels plaats heeft, waarbij het eene aantrekt wat door het andere is afgelegd, ook alzoo de gansche schepping beurtlings haar zinnelijk hulsel uittrekt en weder aandoet. Met andere woorden er heeft eene eeuwige afwisseling van bestaan en verwoesting der tastbare vormen van het heelal plaats; eene rustelooze omwenteling der staten *Pravritti* en *Nirvritti*. Drie werelden zijn er op deze wijze reeds voorbijgegaan; de 4de, waarin wij leven, is thans nog aan den gang. *Amithabha*, de 4de *dhyani buddha*, heeft tot eenen uitvoerenden dienaar *Padma-pani*, die het bestaande [palpabile] wereldstelsel geschapen heeft; waaruit blijkt, dat na het vergaan dezer wereld, en het aftreden van *Padma-pani*, nog een vijfde over is om hem op te volgen. *Padma-pani* is dus de *praesens divus*, en de *praesens divus*, hij zij dan Augustus of *Padma-pani*, is altijd de meest geëerde. Hij is nu de hoofdgodheid, bij de Nepaulezen daarom bekleed met al de magt van eenen oppersten en eenigen God, en gehuldigd in den vorm van eenen innemenden jongman, de lotus, de type der schepping, in de eene en een juweel in de andere hand houdende. Men vindt hem daarom ook vereenzelvigd met den derden persoon in de drieeenheid. Indien het geoorloofd is ongewijde din-

gen met gewijde te vergelijken, zoude ik zeggen, dat Christus, door wien God alle dingen geschapen heeft, en aan wien Hij alle magt gaf in hemel en op aarde, dezelfde plaats in onze godsdienst bekleedt, als Padma-pani in het Buddhisme. Ja, de magt van Christus strekt zich nog wijder uit; immers de Vader oordeelt niemand, maar heeft al het oordeel den Zoon overgegeven. Er is nog een punt van aanraking tusschen Christus en de 5 *bodhisatwas* in 't algemeen; namelijk, dat dezen *mukti* en *moksha* aan de braven schenken gelijk Christus de zijnen leidt in de heerlijkheid zijns vaders; doch met dit merkwaardig onderscheid, dat Christus die heerlijkheid voor de zijnen verworven heeft, en de *bodhisatwas* slechts de werktuigen eener belooning zijn, die het natuurlijk en noodzakelijk gevolg van de zuiverheid der braven is.

Aan den anderen kant geeft het Buddhisme eene geheel andere natuur aan de godheid dan het Christendom. De Christen gelooft, dat de godheid uit eene maagd kan geboren worden; als mensch onder ons omwandelen en prediken; als mensch sterven, en opstaan, en vervolgens zijne goddelijke waardigheid weder in den hemel hernemen. De Buddhist beweert, dat noch Adi-Buddha, noch één der 5 Dhyani Buddhas ooit in een' sterfelijken schoot ontvangen is of heeft kunnen ontvangen worden, of zelfs op aarde was nedergedaald. Doch wezens, zegt hij, van eene sterfelijke afkomst hebben hunne natuur bij trappen tot die hoogte veredeld, dat zij met Goddelijke wijsheid en magt begiftigd zijn. Bij

ons wordt God mensch, bij de Buddhisten de mensch God. Ondertusschen zijn deze twee strijdige uitersten op eene gelijksoortige onbestemdheid en twistinge uitgekomen over de grenslijn tusschen de Goddelijke en de menschelijke natuur. Bij de Buddhisten vraagt men, of stervelingen, die tot den rang van Buddha opklimmen, daardoor geene ware, aan Adi-Buddha gelijke, godheden geworden zijn, en onder de Christenen zelven twisten quaternisten, trinitarissen, dualisten en unitarissen, of de goddelijke natuur in Christus met de menschelijke is vereenigd geweest dan niet; met andere woorden, of Christus God, mensch-God, of louter mensch geweest zij.

Maar wij zijn nog niet aan het einde van het quietismus der Buddhisten. Want hier hebben wij eene monarchie, waar de monarch het werk der regering overlaat aan de ministers, de ministers weder aan den geheimschrijver, en de geheimschrijver weder aan zijne klerken. *Padma-pani* doet het hem opgedragene werk zelf niet; Hij verdeelt het in 3 soortgelijke afdeelingen, en laat ieder door eenen bijzonderen ondergod ten uitvoer brengen. Door het vermogen van *Sambhus* (1) *dhyani* nam *Padma-pani* de kracht aan van drie deugden [energien], en zoo schiep hij *Brahma*, *Vishnu* en *Maha-deva* of *Mahesa*; dragende aan den eerste op het

(1) Eene zamentrekking van *Svayam-bhu* [Adi-Buddha] die uit zich zelven is. Skr. *svayam*, ipse, et *bhu*, esse, thema 1. pers. praes. *ik ben*, sum.

werk der schepping, aan den tweede de zorg om het te bewaren, en aan den laatste de treurige taak om het te vernielen. *Brahma* schiep alzoo de zoogenaamde drie *lokas*, of hemelsche, aardsche en helsche afdeelingen des heelals. Daar *Brahma*, *Vishnu* en *Mahesa* de drieéénheid der Brahminen uitmaken, ziet men, dat de Buddhisten aan de trias hunner tegenstanders slechts den rang van dienaars der *Dhyani-Buddhas* en *Bodhisatwas*, toekennen, en hun ook gene andere hulde brengen, dan welke men getrouwe dienaren van zulke verhevene wezens schuldig is.

Men moet het werk, dat *Padma-pani* was opgedragen, wel verstaan. Het betrof de bezielde dingen, en daartoe heeft hij *Brahma* gebezigd. Maar *Manrusvi* kreeg bevel om de onbezielde dingen te scheppen, en daaronder vooral de verblijven des heelals, in het Skrit *Bhuvanas* genoemd, van Skrt. *bhu*, [to be] zijn, waarvan [*buan*, *buwan*,] *bouwen* en *gebouw*. De hoogste, *agnisthana bhuvana* genaamd, bewoont *Adi-Buddha* zelf. Daaronder staan 13 andere *Bhuvanas* voor de *bodhisatwas*, in eene van welke de getrouwe volger van Buddha na zijnen dood wordt opgenomen. Beneden die 13 zijn nog 18 andere *bhuvanas*, *Abhâswara bhuvanas* genaamd, in één van welke verblijven *Brahma* zijne vrome volgers stervende binnenleidt. Beneden die 18 nog 6 voor *Vishnu*, waaronder één voor zijne aanbidders. Nog lager 3 *bhuvanas* van *Mahadeva* (1). Eindelijk 4 bhu-

(1) Groote god. Magnus deus. Sanskr. *diva*, hemel,

vanas, waarin de vaste sterren, planeten en ons zonnestelsel plaats vinden. Hoe grillig zoo vele verblijven daar aangenomen schijnen, geloof ik echter dat de Buddhistische wijsgeeren op deze wijze hunne denkbeelden van de grootheid der schpping hebben willen omsluijeren, en alzoo in eenen letterlijken zin hebben voorgesteld wat Christus later in een' verhevener en troostender zin uitdrukte: » In mijn vaders [Adi] » huis zijn vele woningen." *μονχὶ πολλαὶ*.

Wij komen nu eindelijk tot de Buddhas van sterfelijke afkomst, welke ik straks reeds eenigzins heb aangeroerd. Zij heeten (1) *manushi buddha's*, menschelijke Buddhas, van menschelijke [generative] afkomst, in tegenstelling der *dhyani buddhas* van eene hemelsche, goddelijke schepping, en hunne zonen de *dhyani bodhi-satwas*, beiden reeds vermeld. Er is geene stelling zoo uitkomende en kenmerkende in het gansche Buddhisme, als dat de mensch vatbaar is om zijne zedelijke en verstandelijke vermogens tot in het oneindige uit te breiden. De Hindhus erkennen dit zonder wijders, maar de Buddhisten trekken er de allerverste gevolgen uit. Zoo zullen zij u, bij voorbeeld, ronduit zeggen; ieder mensch heeft in zijn verstand, wanneer hij 't vlijtig oe-

---

Lat. *sub divo*, onder den blooten hemel. Sanskr. *dêva*, God. Lat. *deus*. Ook wij gebruiken hemel voor God. Thema Skrt. *div*, lucere.

(1) Skrt. *manu*, man, mensch, eigenlijk denker, van *man*, denken, *meenen*, in tegenoverstelling van het redeloos vee; *mânusha*, menschelijk. Contr. *mansha*, ons *mensche*.

fent, het middel om de hoogste wijsheid der natuur te ontdekken, en door deze ontdekking in zijnen eigenen persoon eene volkomene almagt of Godheid te ontwikkelen, die begint, als hij nog in het vleesch woont, maar niet volmaakt is voor dat hij door den val des ligchaams overgaat in den eeuwigen staat van *nirwritti*. De *Buddha* is dus de ingewijde in deze wijsheid, die daarom de wijsheid van een Buddha of *boddi-jnyau* genoemd wordt. Terwijl het Buddhisme dus de grenslijn tusschen het eindige en het oneindige overspringt, laat het in de opklimming tot de opperste volmaaktheid eene ontelbare menigte van trappen toe. Die het naast aan de Godheid staan zijn nog onderhevig aan geboorte en dood. „Al had ik [zegt Shákya ergens] „een volmaakt ligchaam erlangd, zoo kwam er „telkens in dat ligchaam weder een gebrek, om „dat ik nog een overblijfsel van vroegere geboor- „ten te verzoenen had" (1). Geen wonder dus dat de menschgodheden onder hun algemeen waren. Die reeds oneindig meer begaafd zijn dan de *devatas* verschijnen telkens weder onder het menschdom. Dit zijn de *lamas* van Tibet, de onsterfelijke sterfelingen, de tastbare Godheden, wier vereering men tot de, door Shákya nooit bedoelde, razernij gevoerd heeft, van hunne grove uitwerpsels fijn te wrijven, en als een heilig poeder, waarvan de waarde tegen edelgesteenten opgewogen

(1) In ons paradijsverhaal wordt de dood des ligchaams ook als het gevolg of de straf der zonde voorgesteld.

wordt, hij zich te dragen. En nog hebben die *lamas* het gewenschte toppunt niet bereikt; nog zijn zij aan zielsverhuizing onderhevig en sterven. Dan eerst, als de hoogste graad bereikt is, houden de incarnatien op. Wie daar staat is in *nirvritti*, en draagt den naam van Buddha (1) *tathâgata*, dus gegaan, dat is, om nooit in het vleesch terug te keeren. Zulke *tathâ-gatas* zijn er slechts zeven, waarvan de laatste *Shákya Sinha* is.

Eigenlijk is het deze sterfelijke *Buddha*, die het *Buddhisme* geschapen heeft, en op wien als een spil het gansche stelsel draait. Hij wordt gezegd de zevende (2) en laatste der menschelijke *tathâ-gatas* te zijn, maar eigenlijk, geloof ik, is hij de eenigste. Van zijne 6 voorgangers immers is een diep stilzwijgen, terwijl zijne geboorte en daden duidelijk worden vermeld, en de Buddhist zich ook op geene andere schrift beroept dan die van Shákya. In de cosmogonie en theogonie van het Brahmanisme heeft hij weinig veranderd; maar al het overige, waarin het Buddhisme van dit verschilt, is van zijne vinding, of der wijsgeeren, die zijn stelsel verder op zijnen naam ontwikkeld hebben. Daar hij van mensch tot *tathâ-gata* en alzoo tot de magt en de wijsheid van God is opgeklommen, hebben zijne volgers in zijn woord als dat eener

---

(1) Skrt. *sa*, *sá*, *tat*, ὁ, ἡ, τό, unde fluxit adverbium *tathá*, sic; *gá*, ire, *tathá-gata*, qui sic abiit.

(2) Men beschouwt het zevental, even als de drie wezens in de godheid, als een geheel, wanneer zij genoemd worden *Sapta-Buddha*, [Septem] zeven-Buddha.

godheid steeds geloofd, even zeer als de Christenen in het woord der godheid, die zich tot het aannemen der menschelijke natuur heeft nedergelaten. Om zijne goddelijke wetenschap vooral geëerd schijnt hij in verband te staan met den Hermes of Mercurius bij Grieken en Romeinen, die in Egypten als *Thoth*, bij de Germanen als *Wodan*, en de Scandinaviers als *Odin* voorkomt. Er is geen algemeener noch ouder God in alle de godsdiensten dan Mercurius, terwijl hij echter slechts eenen ondergeschikten rang bekleedt. Maar zijne bedieningen wijzen genoeg aan, dat hij thuis hoort onder die verhevene geesten, die het menschdom beschaafden door gewigtige ontdekkingen in kunst en wetenschap, en bovendien met eene nieuwe godsvereering begiftigden. Mercurius immers, zoo wel als *Thoth* en *Wodan*, is de vinder der schrijfkunst, de beschermgod van kunst en wetenschap, en om ons te overtuigen dat hij in de Godsdienst, welke hij invoerde, zich verhief tot den middelaar tusschen Goden en menschen, behoeven wij ons slechts te herinneren, dat Mercurius de zielen voor den troon van Pluto leidt, de bevelen der Goden naar de menschen overbrengt, met één woord, even als Shákya, Mahomed en anderen de *hominum divumque interpres* is. Zulk een schepper eener nieuwe godsvereering moet algemeener en vroeger voorkomen, dan al de goden en godinnen, welke de volgende tijden uit zijn stelsel ontwikkeld hebben. Merkwaardig is het, dat de 4de dag der weke aan den zelfden God is toegewijd. Woensdag heet in het Skrt. *Budhwa*, waaruit

het Ceylonsch, Siamsch, Malabaarsch, enz. den naam insgelijks ontleend heeft; in het Latijn *dies Mercurii*, Angelsaxisch *Wodnes-dag*, Wodansdag, bij ons verkort tot *Woensdag*, melius et frequentius, segt Kiliaan, *Goensdagh*. Dit laatste is de proef op de som, dat men niet slechts over het algemeen, maar in dit woord bijzonderlijk de *w* met *g* verwisselde, en wij komen tot het besluit, dat ons woord *God* niets anders dan het thema *Wod* in *Wodan* is. De verwisseling tusschen B en G, tusschen B en W in de verschillende talen is niet minder, (1) en zoo wierd de naam, die *Buddha* in den Indiaanschen mond klonk, *wuth* of *guth* in den Germaanschen. De Gothen zeiden werkelijk *guth* voor God. (2) — Overigens staat *Shákia* tot het *Buddhisme* gelijk *Vyasa* tot het *Brahmanisme*.

De oneindige menigte trappen, welke de Buddhist van zondig en aardsch mensch op moet klimmen om tot de Godheid te komen, verdeelt hij weder in het heilig getal van drie. Hij is eerst *arhanta*, vervolgens *bodhi-satwa*, eindelijk *buddha*. De 2 eersten zijn niet meer dan menschen van ongemeene heiligheid. Hij noemt den

(1) Bij voorbeeld, 't Grieksche *βα* is in het Sanskr. *gâ*, ons *gaan*.

(2) Ik verkies deze afleiding boven die van het Persische *Khuda*, *khoda*, deus, hetwelk eene verkorting is van het Zendische *Kha-data*, Sanskr. *Sva-datta* [se datus] zelf gegeven, door zich zelven gegeven, zaad-zonder zaad, gelijk de Buddhisten zeggen.

eersten ook *Srawaka buddha*, den tweeden *Pratyéka buddha*, den laatste *Maha Yanika*, of ook wel *Maha Yana*, de groote wagen, dat is, die wagen met wien men eindelijk ten hemel vaart. Dit beeld is oud in het Oosten, gelijk de vurige wagen, met wien Elias ten hemel voer, uitwijst. Collective worden de 3 graden ook *tri-Yana* of de driewagen genoemd. De eerste pligt van den *buddha*, zoo lang hij nog op aarde is, bestaat hierin, dat hij zijne wijsheid mededeelt aan deegenen, die ze ontvangen willen, en deze wijsheid zoekende leerling is de *bodhi-satwa*. Men ziet dat deze leer consequent is tot in de namen. Aangezien de aarde een vorm, een afschaduwing en gelijkenis van het hemelsche is, en de mensch God kan worden, bleef men zich gelijk met de betrekking van gegradueerde en adept op aarde te noemen als de betrekking tusschen *dhyani* en *bodhi-satwa* in den hemel.

Dat op dezen ladder van den mensch tot den oneindige in den hemel eene tallooze menigte van aspirant-Buddhas moesten gevonden worden volgt van zelven. De Heer Hodgson geeft ons eene lijst van 150 zulke Buddhas, maar de schriften melden, dat de Buddhas zoo talrijk zijn als het zand aan den oever der Ganges. En inderdaad in het groote dal van Nepaul kan men schier nergens wandelen zonder zijne scheenen te stooten tegen een Buddha-beeld. Dit misbruik lag zeker buiten de bedoeling van *Shákya*; maar zoo gevaarlijk is het de grenslijn uittewisschen, die de godheid scheidt van den mensch. *Pantheisme* is daarvan 't onmiddelijk ge-

volg. Maar het ontstoffelijk pantheisme van Brahma schijnt mij nog minder dan het stoffelijke van Buddha.

Shákya vond de drieëenheid (1) bij de Brahminen in hunne *Brahma*, *Vishnu* en *Mahadeva*; maar hij stelde er eene andere trias van zijn eigen maaksel voor in de plaats. *Adi-Buddha* was zijn eerste wezen; *Dharma* het tweede, en *Sangha* het derde. *Buddha* was zoo veel als ziel, geest; *Dharma* stof, het algemeene substratum, dat alle vormen en hoedanigheden dezer wisselende wereld tot steun strekt, en *Sangha* de zamensmelting van beiden in de zinnelijke [phenomenale] wereld. *Buddha* is hier de teelkracht of de man; *Dharma* de voortbrengende kracht of vrouw, en *Sangha*, de zoon, de type dier spontaneuse schepping, die uit de vereeniging der 2 genoemde beginselen voortkomt. *Sangha* behoort niet tot den verhoogden staat van Nirvritti, alwaar de Buddhisten slechts 2 beginselen, stof en geest toelaten. *Sangha* beteekent vergadering. Eene vergadering nu van veelvormige zelfstandigheden, gelijk deze tastbare wereld, behoort tot *Pravritti*; éénheid tot *Nirvritti*.

De Buddhist ziet zijne *tri-ratna* ook nog uit een practicaal Godsdienstig oogpunt. Alsdan is *Buddha* de stichter des geloofs [*Shákya*]; wie in zijne stappen volgen hebben den vollen rang van eenen *Maha Yanika Buddha*. *Dharma*, zijne schriften, de wet. En *Sangha*, de gemeente

(1) *Tri-ratna*, [drie-rede, drie-wijsheid] drieëenheid. Skrt. *rat*, loqui.

der geloovigen, die uit de vereeniging van Shákya en zijne wet geboren zijn; de oorspronkelijke kerk, ligchaam van echte leerlingen; ook elke vergadering van ware, d. i. ascetische, in kloosters levende, volgers der wet, zij zijn dan voorledene of tegenwoordige. Ik kan niet zien dat in deze of andere opvattingen de drieeenheid van het Oosten iets anders is dan een middel der wijsgeeren, om den volke een denkbeeld van de werking der Almagt te geven, en tevens in alles die eenheid van persoon, tijd, en werking te bewaren, die van de godheid niet kan gescheiden worden. Zoo verklaart onze drieeenheid het werk der Goddelijke verzoening. De zondige mensch wordt door den heiligen geest den eeuwigen zoon als het ware ingeplant en in den zoon herboren overgebragt tot den vader.

Nadat de wijsgeeren deze trias rangschikken kan men zien, of zij van de theïstische, of atheïstische school zijn. In de straks genoemde orde is de trias theïstisch. *Buddha* koomt er immers in voor als eene verstandelijke wezenlijkheid zonder oorsprong, die de werkdadige oorzaak van alles is, terwijl *Dharma* wel als plastische oorzaak optreedt, maar toch afhankelijk van Buddha, die zamengesteld met *Dharma* eene vereenigde kracht, in staat van werking of schepping, voortbrengt. Daarentegen is de trias atheistisch, wanneer Adi-Buddha het 2de wezen vormt. Alsdan is *Dharma* het eerste wezen, de *diva natura;* stof de eenige wezenlijkheid, toegerust met innerlijke werkkracht en verstand, de stoffelijke en werkdadige oorzaak van alles. Buddha is dan

uit *Dharma* (1) genomen, om vervolgens op haar te werken, waarom zij ook zijne vrouw en moeder tevens genoemd wordt. En *Sangha* is de uitkomst dier werking, een' soort van embryotische schepping, de type en de som van alle vormen, die zich van zelven ontwikkelen uit de vereeniging van *Dharma* en *Buddha*.

Oorspronkelijk telt het Buddhisme dus slechts 2 wijsgeerige scholen; de deistische of *Aishwariká*, van *ishwara*, God, één der namen van Adi-Buddha, en de Atheistische of *Svábhávikâ*, van *Svabhava*, zaamgesteld uit *swa*, suus, en *bhava*, natuur, idiosyncrisis, de naam van Adi-Buddha bij de Swa-bhavikas. De *Sva-bhavikas* erkennen niets onstoffelijks. Stof is de eenige zelfstandigheid in de twee wijzen van bestaan *pravritti* en *nirvritti*, of werking en rust, [concreet en abstract.] Stof is eeuwig als eene raauwe massa, hoezeer ook oneindig verfijnd in *nirvritti*, en eeuwig zijn dus ook de vermogens van het stof. Die vermogens bezitten niet alleen werkkracht, maar ook verstand. De eigenlijke staat dezer vermogens is die der rust en der afzondering van alles wat tast- en zigtbaar is. In dezen staat [nirvritti] zijn ze zoo verdund, zoo verfijnd eensdeels, en anderzins zoo bekleed met oneindige

(1) *Dharma* heet in dat geval ook wel *prajna* of de hoogste wijsheid der natuur, van *pra*, particula intensiva en *jna*, wijsheid [γνωσις.] Daar *dharma* dan de hoogste God is, luidt het ook *Adi-prajna* gelijk *Adi-buddha*. Zoo ook *Adi-sangha*, wanneer *sangha* aangeroepen wordt.

eigenschappen van magt en wetenschap, dat zij alleen bewustheid en zedelijke volmaaktheid behoeven om goden te zijn. Gaan deze vermogens uit den oorspronkelijken blijvenden staat van rust in den toevalligen voorbijgaanden van werkzaamheid over, dan komen al de schoone vormen dezer wereld [natuur] in aanwezen; niet door eene goddelijke schepping of bij toeval, maar uit zich zelven, terwijl al de schoone vormen der natuur weder ophouden te bestaan, wanneer die vermogens weder uit den staat van *pravritti* in dien van *nirvritti* overgaan. Deze secte wijst dus op de schoonheid der vormen in de schepping, niet als een gewrocht van het blinde lot, of als bewijs voor het aanzijn eener eeuwig wijze oorzaak, maar als bewijs van het verstand der vormende krachten. Deze krachten kleven aan, zitten in het stof als onafscheidbare eigenschap, en er niet ingedrukt door den vinger van God, d. i. van een onstoffelijk wezen (1). Hierbij moet ik aanmerken, dat de oude Buddha wijsgeeren geen voldoend bewijs voor een onstoffelijk wezen erkenden, en daarmede nogtans allen het geloof aan zedelijke en verstandelijke werkingen verbonden.

De *Aishwarikas* dulden echter een onstoffelijk wezen; eene opperste, oneindige en uit zich zel-

(1) Eene secte der *Sva-bhavikas* naar *Prajna*, hoogste wijsheid, *Prajnikas* genaamd, vereenigt de magten des stofs in den staat van *nirvritti*, verheft die eenheid tot God, en noemt het hoogste goed van den mensch zijne oplossing of verzwelging in *Prajna*, de som van al de vermogens, zoo verstandelijke als werkdadige, des heelals.

ve bestaande godheid [Adi-buddha], de som aller volkomenheden, één met alle dingen in *pravritti*, en gescheiden van alle dingen in *nirvritti*. Oneindig vormrijk en zelf vormloos; het wezen van *nirvritti* en *pravritti*. Door sommigen gehouden voor de eenige godheid en de oorzaak van alles, van anderen vereenigd met eene evenredige en eeuwige stoffelijke oorzaak, uit wier gepaarde werking alles voortkwam. Zij kennen hem de magt toe om zich te vermenigvuldigen en individualiseren. Zij ontkennen echter de heerschappij en de voorzienigheid van dezen onzigtbaren God. Zij gelooven, ja, aan eene eindelijke versmelting (1) in zijn wezen, en wijzen onbestemd op hem als den gever van alle goede giften in dit leven [pravritti]. Maar het eeuwig verband tusschen deugd en geluk in *pravritti* gelooven zij geheel onafhankelijk van hem, en de zegeningen van *Nirvritti* alleen vatbaar om door des menschen eigene pogingen verworven te worden; pogingen, welke zij vertrouwen, dat hunne vermogens tot in het oneindige ontwikkelende, hen zullen waardig maken om als Buddhas op aarde geeerd te worden, en hen eindelijk in den hemel verheffen zullen tot een zelfverdiend en gelijk deelgenootschap der gelukzaligheid en eigenschappen van *Adi-buddha*. Dit is het *moksha* der *Aishwarikas*.

In beide deze stelsels zijn de magten beroofd van alle persoonlijkheid, om welk gebrek te

(1) De versmelting, absorptie der ziel in het wezen der Godheid noemen de Buddhisten *moksha*.

verhelpen twee veel latere secten, *Kármákas* en *Yátnákas* genaamd, verstand en zedelijk gevoel in de agenten der schepping geveerd hebben, tegelijk met het eindelijk doel om geheel het menschdom gelukzalig te maken. Bovendien den vrijen wil en het onderscheid tusschen de denk en gevoelvermogens in het phenomenon der menschelijke natuur ziende, poogden zij te bewijzen, dat de mensch zich de zaligheid moest verwerven, volgens de *kármákas*, door eene betamelijke beschaving van zijnen zedelijken zin, maar volgens de *Yátnákas*, van zijn verstand. En van dit verschil hebben zij hunne namen. Want *Yatna* is eene zich zelver bewuste verstandelijke werking, maar *karma* eene zedelijke.

Maar waarin zij verschillen, hierin komen meest alle Buddhisten overéén, dat het gebruik en de waarde van het middelaarschap, van de regten en de pligten der zedelijkheid, zoo ook van godsdienstige plegtigheden, alleen hunne betrekking op *pravritti* hebben, een toestand die zij allen geleerd hebben te verachten; en dat zij door eigene pogingen van abstractie die oneindige uitbreiding hunner vermogens moeten beproeven, wier vervolkomening in hunne eigene personen eene godheid verwezenlijkt. De ideale theorie, dat is, de ontkenning van de wezenlijkheid der veranderlijke wereld heeft in velen harer phases eenen wijsgeerigen grondslag; maar zij dankt haren bovendrijvenden ingang, hare populariteit aan die enthusiastische verachting van werking, waardoor deze Quietisten zich kenmerken. Hunne overdrevene liefde tot abstractie ondersteunde deze

theorie; want wanneer men in Asien den Buddhist als in geestelijke verrukking verzonken den adem ziet inhouden, jaren achtereen in de blaauwe lucht op, of tegen eenen witten muur ziet staren, om zich van *pravritti* te abstraheren, dan zij men verzekerd, dat deze dwaasheid even zoo wel eene in de nationale neiging gegronde oorzaak als 't gedwongen gevolg van een godsdienstig stelsel zij. Aan den anderen kant moest de stoute poging om zich zelven zonder middelaar door abstractie ten God te verheffen het gevolg hebben, dat wat de mensch algenoegzamer wierd er des te minder behoefte aan de werking der godheid was, en dat deze daardoor een rustende God wierd, die het werk van den eenen op den anderen God overdroeg. De Svabhavikas durfden zeggen. « Ik ben *Nirlipt* (1), en het voor« werp mijner vereering is Nirlipt. Ik ben die « Ishwara tot wien ik mij zelven wende.'' Terwijl wij hieruit zien, dat de Buddhist, die zich zelven genoeg was, geene werkzame godheid noodig had, moeten wij hem de eer eener mannelijke opregtheid laten, dat hij de verste gevolgen van zijn stelsel rondborstig voor zijne rekening neemt. De koenheid dezer wijsgeeren schijnt te rieken naar de fierheid van den koningszoon, wien zij tot stichter hadden. Terwijl wij schroomvallig den Schepper door zijne werken van achteren opsporen, naderen deze wijsgeeren den oneindi-

---

(1) *Nirlipt*, onaangeraakt en niet aanraakbaar, dus de onafhankelijke.

ge allen regelregt langs den steilen weg à priori. Zij leeren den mensch te dingen naar die goddelijke volmaaktheid, voor welke zij beweren dat hij vatbaar is. Terwijl dus de mensch alles doet wordt de godheid een werkeloos [quiescent] wezen; de middelaar valt weg, en de ware *Manushi Buddha* heeft de volkomene almagt.

Na dus eenige goden van het Buddha-pantheon aan mijne lezers te hebben uitgelegd, ga ik hun ook iets van den mensch vertellen.

Onder de achttien verblijven van Brahma, *Abháswara bhuvana* genoemd, is er een wiens bewoners dikwerf deze aarde, die nog onbevolkt was, bezochten, en dan telkens spoedig terugkeerden. Deze wezens, voor de helft mannen en voor de helft vrouwen (1), hadden wegens de zuiverheid hunner zielen nog nimmer de tochten der kunne ondervonden. Eens dat zij de aarde weder bezochten, had *Adi-buddha* zulk eenen sterken trek tot spijze in hen verwekt, dat zij iets van de aarde aten, hetwelk naar amandelen smaakte, en dit etende verloren zij het vermogen om naar hunne bhuvana terug te vliegen, en zoo bleven zij dan op aarde. Nu waren zij gedrongen de vruchten der aarde tot hun onderhoud te eten, en die etende beving hen de wederzijdsche trek der kunnen. Van dien tijd dagteekent de oorsprong des menschdoms, dat uit de vereeniging van dit paar gesproten is.

---

(1) In de Brahmanische theologie zijn alle godheden gepaard; eene vrouw is altijd bij eenen man.

Men vindt hier duidelijke sporen van het verhaal wegens den val van het eerste menschenpaar in het paradijs, waarbij ik zal doen opmerken, dat in een oud boekje *de caestu Veneris* de stelling verdeedigd wordt, dat de appel, waarvan het plukken aan Adam en Eva verboden werd, niet anders was dan de trek der kunnen tot elkander, in zoo verre die dierlijk was. Schoon wordt door de Buddha-sage aangeduid, dat het menschdom van hemelschen oorsprong en gods geslachte is; dat het zich oorspronkelijk met de snelheid der arenden door het ruim der hemelen van planeet tot planeet bewoog, maar van het grove aardsche voedsel gespijsd aan den grond der aarde gebonden was; hoe de kunnen in hunnen oorspronkelijken hemelschen staat niet dan de reinste liefde voor elkander gevoelden, en hoe door hetzelfde voedsel de dierlijke trek der aardsche wellust ontwikkeld en onder de hemelsche liefde gemengeld werd. En eindelijk dat Adi-Buddha, om ook hier uit één velen te worden, de eer en het geluk van een paar hemelgeesten ten offer bragt, opdat ook deze grove aarde door redelijke wezens, maar voor de helft van hare eigene natuur, zou bevolkt worden.

Het ligchaam genomen uit de 5 elementen moet sterven door de natuur van zijnen wisselenden oorsprong. De ziel als een deel uit het wezen van *Adi-Buddha*, en een adem van den goddelijken geest, kan even weinig sterven. Alle menschen zijn, wat hunnen oorsprong en natuur betreft, gelijk. De eene natie is God niet dierbaarder dan de andere: uit allen volke is

elk, die hem dient met een rein harte, hem even welgevallig. — Geen rang of bediening maakt den eenen verhevener dan den anderen. — Het onderscheid in de kracht en vormen van het ligchaam tot de vergankelijke aarde behoorende, maakt geen onderscheid tusschen man en vrouw, die beiden gelijk zijn voor God en de burgerlijke maatschappij. En dit in het Oosten! Maar het was een noodzakelijk gevolg van de onwezenlijkheid der verschijnsels en betrekkingen in onzen tegenwoordigen staat. — Er is geen oordeel over den mensch. Geluk is het natuurlijk en noodzakelijk gevolg van deugd, als ongeluk van boosheid. De godheid kan door onze ondeugd niet worden beleedigd; maar de ondeugd wondt haar zelve. Dit eeuwig en noodzakelijk verband tusschen boosheid en smart kan door geene offers, noch verzoening, noch middelaar, door geene vergeving van Gods kant zelven worden losgemaakt. (1). De natuur van den booze belet hem de toenadering tot en de vereeniging met *Adi-Buddha*, terwijl de goeden door hunne eigene deugd naar de woonplaats van hem getrokken worden. De daden van iemands vroegere geboorte bestemmen dus zijn geluk of ongeluk. Gedrag is noodlot. — De drijfveer bij den mensch om wel te doen en *Adi-Buddha* te eeren is de hoop om opgelost te worden in de godheid. Zonder de liefde tot God is die verzwelging onmogelijk. Die zich door de liefde

(1) Lijnregt strijdig met de beginsels der Brahminen, die het middelaarschap van Amida tot strafverzachting leerden.

aangenaam bij God maken zijn de ware heiligen; maar schaarsch worden zij gevonden. — Die goed doen uit vrees voor de hel, en begeerte om in dit leven voorspoedig te zijn, zijn wel is waar verheven boven de zondaren, maar moeten verschillende verhuizingen ondergaan, en daarin smart en vermaak proeven, tot dat zij *muhti* en *mohsha* (1) verwerven. — Die met duizend smarten in dit leven doorstoken zijn, ja, die in de hel gebrand hebben, zullen, indien zij God opregt dienen, ontkomen aan het kwaad van beiden. — Straf is geëvenredigd naar misdaad. Zielen door de ondeugd besmet worden gestort in de buitenste duisternis, maar geene straf is eeuwig, of kan eeuwig zijn. — Sommigen verwerven *muhti* na hunne eerste, anderen na hunne 77ste geboorte, zonder als Shákya *tathâ-gata* te wezen, zoo dat er trappen in den eeuwigen heilstaat zijn. — Gelijk alle onze wereldsche hindernissen overwonnen worden door zelfbewuste verstandelijke inspanning [*Yatna*], zoo is de wijsheid, die *Nirvritti* wint, er het gevolg van. Want door *Yatna* is het, dat wij de deugden en vooral de kroon aller deugden, de liefde, verwerven. — De kiem in den mensch is begrensd; maar van goddelijke geboorte zijnde is het eindige in hem voor oneindige ontwikkeling vatbaar. — De λόγος der godheid, dien de Brahminen alleen waanden te zien, is genaakbaar voor alles wat

(1) *Mukti*, verzwelging [in de godheid]. *Moksha*, emancipatie van het stoffelijke, ontbonden worden en met *Adi-Buddha* zijn.

mensch heet. Aan deze stelling is alles in alle scholen van Buddha onderworpen. De *Svabhavikas*, sceptisch sprekende over schepping en voorzienigheid, zijn daarom geene atheïsten; want zij verbinden dit met de uitbreiding der menschelijke ziel tot in het oneindige, waardoor de mensch verzwelging in *Adi-Buddha* verkrijgen, en zelf Buddha, dus een waarachtig God, worden kan. Terwijl de *Aishwarikas* beweren, dat de *dhyán* van *Adi-buddha* alleen scheppend vermogen bezit, kennen de *Sva-bhavikas* dit vermogen toe aan elken *buddha*, den *manushi buddha* niet uitgezonderd.

Mijne lezers zien, dat de wijsheid van den onbegrijpelijken Hegel niet nieuw is. De Brahminen voor *Shákya* beweerden reeds, dat alle dingen uit het wezen der godheid gevloeid waren, en weder in die bron terug zouden vloeijen; even als eene spin, die draden uitspint om ze vervolgens weder in haar ligchaam optepalmen. Hegel is niet verre van deze stelling af, wat de wording en het eindelijk lot des heelals aangaat. Hij stelt dien ten gevolge, meen ik, dat wij vereenigd met het geschapene de godheid uitmaken, en eindelijk in de godheid opgelost worden met verlies van persoonlijkheid; terwijl zij, die deze wijsbegeerte met de eischen des Euangeliums pogen te rijmen, beweren, dat de gewillige opoffering zijner individualiteit, ter vergrooting en verheerlijking der godheid, het grootste bewijs van liefde tot God is, hetwelk Jezus van den mensch vorderen kon. Maar Shákya overtuigd, dat de natuur, de waarde en de kracht van den mensch

in zijn onverdelgbaar ik liggen, liet hem in den oneindige versmelten met behoud zijner individualiteit. Gelijk men echter Hegel verweten heeft, dat zijn *absoluut zijn* d. i. zijne godheid, eigenlijk een louter *niets* was, zoo schemeren mij ook de oogen, misschien bij gebrek aan genoegzaam licht, als ik onderscheiden wil, of (1) het absolute zijn van Nirvritti iets, of niets, of *Adi-Buddha* zelf zij. Maar de Svabhavikas koesterden zulk eene diepe verachting voor *pravritti*, dat zij *nirvritti* oneindig liever wilden, alware dit ook *Shúnyatá*, dan altoos door de wisselende vormen der natuur om te zwerven. *Shúnyatá* nu noemden zij eene soort van vernietiging, waarbij eene *volkomene* abstractie van alle phenomenale eigenschap plaats greep; dus de uitkomst [het resultaat] der schorsching van alle werkzaamheid der natuur.

Ik zal nu eindigen met nog het één en ander wegens de aloude eeredienst der Buddhisten te vermelden. Geen leek mag bij de Brahminen de *Veda* (2) aanraken; alle de heilige schriften van Buddha, de allerheiligste niet uitgezonderd, zijn den bedelaren even toegankelijk als den koning. Onder hunne gewijde schriften vind ik, behalve de *sutras* of gezegden van *Shákya*, nog bijzonder genoemd *Geyas*, zijnde werkjes van vrome uitboezemingen, van lof, prijs en dankzegging, in gebondenen stijl. Vervolgens de *Viákira-*

(1) Rerum omnium principium, chaos nullo attributo modificatum, limpidum, tranquillum, perfectum, naturae formis non vestitum. Brucker Hist. Phil. V. 825.

(2) *Veda*, hetzelfde als ons *weet*.

na, verhalen van de geschiedenis der onderscheidene levens van *Shákya* voor dat hij *Nirvan* wierd. Eindelijk nog *Jataka* of verhandeling over het onderwerp der zielsverhuizing opgehelderd door 550 wedergeboorten van *Shákya*. Deze en alle andere Buddha boeken, in de vlakten van Indiën vernield, zijn in Nepaul bewaard gebleven. Het geloof in deze boeken verkondigd was vroeger het algemeen geloof van vorst en volk, maar na de verovering door Ghörkas koning alleen nog van het volk. De beschermende Genius van Nepaul is *Adi-Buddha*, die zijne dienst ook aldaar het langst en het zuiverst heeft weten te handhaven.

Nergens springt het onderscheid tusschen leek en geestelijke meer in het oog dan in het Brahmanisme en Pausdom; het is niet minder dan de afstand van eenen sterfelijken God of vertegenwoordiger der godheid tot den blinden en hulpeloozen mensch. In het Islamisme en oorspronkelijk Christendom wordt dit onderscheid niet gekend. De gemeente der geloovigen was eene vergadering van gelijke broederen in het geloof, gelijk in plaats en karakter, zonder aardsche middelaars, of priesters, of geestelijken van beroep. De Waldenzen bragten dit leerstuk veilig door de hierarchische priesterschap der middeneeuwen heen; de doopsgezinden hielden het na de reformatie vol midden onder de geordende protestantsche predikanten, die zoo vele overblijfsels van het afgezworen priesterschap waren, en wie mijner ambtgenooten zich het air van domenij geven, begrijpen zoo even-

tjes niets van den geest hunnes genootschaps. *Éen is uw meester, en Gij allen zijt broeders!* Shákya vernietigde 6 eeuwen vroeger dan Christus het priesterschap. *Geen priester, geene offeraars, geen aardsche middelaar*, was zijne wet. Noch de mensch, noch de godheid heeft ze noodig, beweerde hij; dewijl de mensch zich verheffen kan, en de godheid zich neder wil laten, om elkander van aangezigte tot aangezigte te ontmoeten. In het reine hart was de tempel en de priester van Shákyas God vereenigd.

Maar welke waren dan de ware geloovigen bij Shákya? Christus predikte de verachting der rijkdommen en van alle aardsche grootheid; hij gebood dus zijne volgers de wereld af te sterven; daarentegen leerde hij het oneindig hoog gewigt eener onzigtbare wereld, voor welke hij wilde, dat zijne volgers leven zouden. Van deze leer begon men in de eerste eeuwen des Christendoms de schromelijkste toepassing te maken door de invoering van een uitgebreid monachisme in het Oosten, dat weldra ontelbare navolgers vond in het Westen. Niemand zal, geloof ik, verdedigen, dat zulks lag in de bedoelingen van den socialen geest des Christendoms; het was eene overdrijving van de gezegden hares stichters. Van de invoering van het monachisme als een misbruik zijn meer voorbeelden; maar het was aan het Buddhisme bewaard om er den normalen staat zijner belijders van te maken. In de Buddha boeken van het oudste en het beste gezag komen de monniken voor als de eenige ware aanhangers van Buddha; de

meesten zamenwonende en alles lotgemeen hebbende, de overigen als heremiten. Zij waren onderworpen aan de gewone belofte, welke de Christen monniken in het Oosten van hun overnamen, om zich namelijk te onthouden van rijkdom, magt en vrouwen, de drie groote verleidsters van het menschelijk geslacht. — Verder, dewijl aan *Adi-Buddha* geene volkomenheid mogt ontbreken, beelde men zijn hoofd af met schoon gekruld haar; de Buddhistische monniken om te toonen, dat zij de dienaren van zulken heer waren, beroofden zich van het sieraad, dat hem kroonde, en schoren zich de kruin. Ik ben wel overtuigd, dat de Christen monniken in het Oosten ook deze onderscheiding aan de volgers van Buddha ontleend hebben; want dat zij dit eerst in het Westen van de gewoonte der Franken, waar de koning lang gelokt en het gemeene volk kort geschoren was, als servi *dei* geleerd hebben, is mij nu geheel onwaarschijnlijk. — Onder hun was ook geen dienaar of heer. Zij waren allen gelijk zonder eenige andere erkende meerderheid dan van wijsheid en godsvrucht. Maar dit stelsel van gelijkheid en broederschap, dat geenen uitsluitend toegewijde aan de godsdienst, en geene dienaars der godsvereering van beroep dulde, moest zich zelven vernietigen, toen het monnikendom zich algemeen over het land begon te verspreiden. Want schoon zij hunne denkbeelden tot in het oneindige abstraheerden, zij abstraheerden de behoeften niet van hunne stoffelijke natuur, en daar er zoo velen zich aan het peinzende, en zoo

weinigen aan het akkerbouwende leven gaven, leerde de wet der noodzakelijkheid, indien men wilde blijven eten, dat er een deel der monniken bevolking tot den akkerbouw moest terugkeeren. Dit onderscheid nu van zuiver ascetische, en met handen arbeidende monniken, bragt weldra het onderscheid van clerici en laici onder de Buddhisten te weeg. Een soortgelijk verschijnsel merken wij dikwerf in de geschiedenis der Christen kerk op.

In de schriften verschijnen slechts 3 afdeelingen van volgers van Buddha. Voor eerst de *Bhikshus*, bedelmonniken met staf en bedelaarsnap, bestaande van aalmoezen, omdat zij zich geheel aan bespiegelingen [*dhyána*, *θεαμα*, contemplatie] van *Adi-buddha* overgaven. Daarna de *Chailakas*, die niet meer kleederen dragen, dan noodig is om de naaktheid te dekken, en verder alle mogelijke overtolligheid verwerpen. Ten derde de *Shákya Vansikas*, [het volk van *Shákya*] slechts voor tien dagen, in gedachtenis van den ouden tijd, aan de oorspronkelijke regels der 2 vorigen gebonden, en dan weder losgemaakt; geschoren, en echter getrouwd; in schijn dus monniken, in wezen burgers der wereld. Uit eene dezer drie afdeelingen is vervolgens bij wijze van ingeslopen misbruik de *Vajra-Acharya*, in Newari *Gubal*, ontsproten. Hij heeft vrouw en kinderen, maar wijdt zich aan de dienst van het Buddhisme, en als zoodanig is het opperbestier over de godsvereering bij hem, terwijl het lager bestier bij zulke *Bhikshus* is, die de godsdienst volgen als eene geleerde en

winstgevende betrekking. De castegeest heerscht in Nepaul als burgerlijk, maar niet als godsdienstig gebruik. In Tibet is er daarom ook geen spoor van. Dieper zal ik mij in het bestuur der tegenwoordige verbasterde kerk, die geen voorwerp mijner aandacht is, inlaten. — Er is nog een algemeene naam voor allen, die de inzettingen van *Buddha* aannemen. Dewijl dezen *bandana*, d. i. groete en eerbewijs brengen aan *bodhi-jaana*, zijn zij *bandya's*, door de onwetenheid verbasterd in *banra*. Wie zich ten teeken zijner toewijding aan *Buddha* de kruin scheert, wordt daardoor *bandya*, hetwelk door dialektverschil *bondsja* wierd, en bij de Chinezen overging in *Bonse*, om eenen geestelijke van beroep, of bedienaar der godsdienst, aan te duiden.

De kloosters, waarin de monniken woonden, noemt men in 't Sanskrit *vihar*, een woord dat met het Gothische *weihan*, sanctificare, ons *wijden*, het oud Sax. *wih*, templum, in verband staat. In het open vierkant binnen ieder *vihar* is altoos eene *chaitya* of kerk. Nepaul is nog bedekt met *vihars*; maar deze ruime en gerijfelijke verblijven, waarin men eenmaal de abstractien van *nirvritti* zocht, zijn nu vol van de concrete dingen en besigheden van *pravritti*; zij weergalmen immers van het bedrijvig rumoer der nijverheid, en der stemmen van vrouwen en kinderen, die er voormaals geen' voet mogten binnen zetten.

Bij het aannemen van eenen bandya [monnik] hadden eene menigte plegtigheden plaats, welke ik hier allen niet denk op te halen. Tot de belof-

te, die hij aflag, behoorde onder anderen, geen levend schepsel te dooden; niet te nemen wat eens anders is; onthouding van vrouwen, leugen, en bedwelmende dranken of specerijen; geen hoogmoed op de waarneming van Godsdienstige of zedelijke pligten. — Onder de dingen, welke de Christenmonniken van de Buddhisten ontleend hebben, tel ik den proeftijd, en wel van 4 dagen, welke de adept bedelen moet; en bovendien de naamverwisseling. Een nieuw leven intredende krijgt hij ook als Shákya eenen nieuwen naam. — De plegtigheid begint met het opsteken van een licht, dat den aankomeling getoond wordt, als zinnebeeld [het vuur] van dien Adibuddha, aan wiens dienst hij zich wil wijden. Dit is dus de herkomst en de beteekenis der kaarsen, die in de Christelijke eeredienst zijn ingevoerd. — Als het plegtig ja er uit is, wordt hem onder het roeren eener schel water op het hoofd gesprengd. Hier is dus ook de herkomst der schel in de Christen kerken. Het zinnebeeld van den doop komt hier niet in berekening; het was van alle tijden algemeen, niet slechts in het oosten, maar ook onder onze heidensche voorvaderen, hetzij in Scandinavien, hetzij in Germanje gezeteld, en wel de kinderdoop.

Zoo hebben wij dan in de beide eerediensten de zinnebeelden van vuur en water; het water in de Christelijke godsdienst ingevoerd van haren stichter, en het vuur, [kaars of lamplicht] later ingeslopen, doch beiden reeds vereenigd in de Euangelische uitdrukking, *gedoopt te worden met water en vuur.* Ik vrage niet naar de juiste be-

teekenis dier woorden in onze godsdienst; maar welke de oorspronkelijke beteekenis dier zinnebeelden in het Oosten geweest zij. Over het vuur als zinnebeeld van Adi-buddha is reeds gesproken. De Sambhu-purama zegt, dat Adi-buddha zich in Nepaul openbaarde in den vorm van vuur. Elders leest men, dat Hij in den bloem der lotus is in den vorm eener vlam. De tempel van Sambunoth in Nepaul bedekt *Jyoti rupya svayambhu* [die uit zich zelven is] d. i. Adi-Buddha, in den vorm eener vlam. Daarentegen Adi-dharma, het tweede wezen der drieeenheid, ook genaamd *Adi-prajna* of *Prajana paramitá* (1) [de eeuwig wijze, of de oneindig wijze en heilige] openbaarde zich in Nepaul in den vorm van water, en bewoonde den wortel der lotus in den vorm van water. Het water was hier het raauwe voedsel van de plant der schepping, hetwelk door het vuur bewerkt, gekleinsd en in voedende sappen tot eenen schonen bloem vervormd wierd. Wie dus door water gedoopt of uit water geboren wierden, wijdden zich daardoor toe aan den geest van eeuwige wijsheid, door welke het menschelijk hart als het ware besproeid en vruchtbaar wordt gemaakt in alle deugden. En wie gedoopt wierden met vuur verpandden zich daardoor aan dien Adi-Buddha, die als eene levenwekkende vlam geheel den mensch doordrong, doortintelde, zuiverde, en elk kiempje van kennis en heiligheid in hem tot vollen

---

(1) *Paramitá*, transcendentale deugd.

eindeloozen wasdom ontwikkelde. Water en vuur waren de agenten, die als *Adi-buddha* en *Adi-dharma* met en op elkander werkten, en het resultaat hunner werking was, even als *Adi-sangha* in de drieeenheid, het nieuwe schepsel, dat er in den gedoopte uit geboren wierd.

Wanneer het menschdom gedurende eene lange reeks van eeuwen aan zekeren vorm van kerkgebouwen is gewend geweest, vraagt het weinig naar de aanleiding tot dien vorm, die hun even natuurlijk voorkomt als het groeijen der planten uit hare zaden, schoon beide de verschijnsels den opmerker even onverklaarbaar zijn. Maar wanneer ik met over elkander geslagene armen voor één onzer oude Gothische kerkgebouwen sta, dan heb ik mij altijd met verbazing de redenen van de drie zonderlinge deelen afgevraagd, uit welke zulke tempels bestaan. Ik spreek hier niet van de bouworde der onderdeelen, de pilaren en gewelven, of den rijkdom van gebeitelde cieraden; maar van de 3 groote deelen, den toren, de kerk en de kroft, die tot de bouworde onzer oudste kerken behoort, en te Deventer in de Lebwyns kerk nog over is. Ziet mij die rij ontzagchelijke torens eens, waarvan men zoude zeggen, dat de kosten ver de zwakke middelen eener enkele diocese in vroegere eeuwen overtreffen moest; eerst vierkant met zijne colossale muren zich een eindweegs boven het dak der kerk verheffende, en dan als een kegel van trans tot trans als zoo vele trappen, die steeds kleiner worden, spits in het luchtruim opschietende. Vervolgens de holle kerk met hare alta-

ren, beelden, graven van heiligen en reliquienkassen, en omcingeld van eenen krans van kapellen. En eindelijk beneden die kerk nog eene kleinere kerk onder den grond, waarvan de herkomst en het gebruik thans zoo goed als onbekend zijn. De *Chaityas* (1) der Buddhisten zullen dit raadsel in eens oplossen.

De chaitya of Buddhatempel bestaat vooreerst uit eenen koepel of hemispheer, die het voornaamste deel van de eeredienst is. Waar die halfklootsche kerk [rotonde] staat is een stellig bewijs van Buddha godsvereering. Zij zijn allen in Nepaul gewijd aan den uit zich zelven bestaanden [Svayam-bhu] eersten hoogsten Buddha, en zijne 5 hemelsche aeons of dhyanis. In het midden is een eeuwig vlammend vuur onderhouden als het zinnebeeld, waaronder *Adi-Buddha* gehuldigd wordt, terwijl de basis der hemispheer in nissen de beelden van 4 *dhyani buddhas* bevat. De eerste *dhyani* wordt ondersteld onzigtbaar binnen in de chaitya te zitten. Ziedaar onze kerken met hare heilige waslichten, gewijd aan den eenigen en almagtigen oorsprong van alle dingen, en de personen, welke het Catholijk geloof met hem in natuur vereenigt, of door waardigheid van gedrag en afkomst in naauwere betrekking tot hem plaatst. — Die hemispheer der Buddhistische Chaityas dient verder nog voor graftomben en bewaar-

---

(1) Chaitya, forsan locus, ubi deus invocatur. Confer Goth. *kaitan* vocare. Theotisci *gahaisan*, polliceri, spondere, devovere.

plaatsen van reliquien, en ook tot graftomben en bewaarplaatsen van reliquien dienen de Christen kerken. Bovendien is de hemispheer omringd van eene menigte kleine gebouwen, waar het pantheon der Buddhistische Goden en Godinnen opgezet is. En wie herinnert zich hier de capellen niet, die onze groote kerken omringen; wie niet de graven der heiligen bij de altaren, of hunne beelden, die nissen en pilaren versieren? Indien gij nu meent, dat het bewaren van de beenderen der martelaren in de Christen kerken ten minste oorspronkelijk is, zoudt Gij u grootelijks bedriegen. Ook dit is van Buddhistischen oorsprong.

De chaityas zijn dikwerf gebouwd over tempeltjes, die in den grond uitgehoold zijn, alwaar de Buddhisten het gebeente hunner martelaren bewaren, die om het geloof onder de woede der Brahminen bezweken zijn. Zie hier onze kroften, kleine kerken onder den grond, waarover de groote heen gebouwd zijn, en waar men bij plegtig lamplicht gedachtenis hield van de tijden der vervolging, toen de gemeente in onderaardsche holen de woede van de vijanden des kruises ontvlood, en van het bloed der martelaren, dat voor de belijdenis van Jezus gevloeid had. *Tumuli eorum Christi altaria.* Hunne grafheuvels waren zoo vele altaren, waarvoor men God dankte, dat hij hen had waardig gekeurd voor zijne zaak te lijden; ja, men vereerde hunne overblijfsels als zoo vele heiligdommen. Maar de Buddhist nog verder gaande vereerde het beeld van den tempel, waarin zijne martelaren

22

begraven lagen. Ik zal hierbij herinneren, niet alleen dat er op ons Java eene menigte gedenkteekenen van beitel en bouwkunst zijn van Buddhistischen oorsprong, maar dat al de uitgehoolde tempels aan de kusten van Westelijk Indien, met hun zoogenaamd Brahmanisch beeldwerk, uitsluitend het werk van Buddhisten zijn. Indiën is trouwens aan alle kanten verheerlijkt door de bouwkunstige overblijfsels van het Buddhisme.

Wij gaan nu hooger. De hemispheer is gedekt met een kort vierkant basement, op wier vier zijden ieder een paar oogen gegraveerd zijn, misschien om de alwetendheid van Adi-buddha aan te duiden. Maar boven op dat basement staat een kegel of vierhoekige pyramide, waarin 13 trappen, als een zinnebeeld van de 13 hemelen der Buddhistische cosmographie. Zie daar onze torens, nu pyramidaal en dan kegelvormig uitloopende, die eenmaal ook uit de daken der kerken rezen, maar die, toen de groteske kunstzin der Germaansche volken onmetelijke steenklompen vorderde, ter zijde der kerk in het westen geplaatst wierden, omdat het choor, als de plaats des heiligdoms, den meer geëerden kant van het oosten had ingenomen. Zoo hebben wij dan de kroft onder de aarde, de kerk er over heen, en eindelijk den toren met zijnen pyramidalen of kegelvormigen bij trappen oploopenden spits volgens het oude ontwerp der Buddhisten opgetrokken.

Het zij mij vergund te gissen, dat ook in deze drie deelen van één geheel eene toespeling op de drieéénheid ligt opgesloten. En zulks te

meer, dewijl in de kroft te Deventer, die van de 10de eeuw dagteekent, zich digt bij het altaar eene gemetselde put bevindt. Het is vroeger door mij herinnerd, dat Dharma het stof voorstelt in tegenstelling van Buddha als geest, die het stof bewerkt. Het was dus niet meer dan eigenaardig, dat terwijl de tempel der Godheid van den geest boven de aarde gebouwd, die der godheid van het stof onder de aarde, als de voorraadschuur van het stof, wierd uitgegraven. Het is waarschijnlijk ook om die reden, dat die uitgehoolde tempels der Buddhisten, waar de hoofdgodheid onder den grond vereerd wierd, aan de secte der Svabhavikas behoord hebben, dewijl dezen *Adi-dharma* als de eerste godheid der drieéénheid onder den naam van *Adi-prájná* vereerden. Daar wijders *Adi-dharma* zich in den vorm van water had geopenbaard, moest dit zinnebeeld in haren tempel waarschijnlijk aanwezig zijn, en zie daar misschien de allereerste herkomst van de put in de kroften, die vervolgens in de Christelijke eeredienst tot geheel andere einden kan gediend hebben. Het uitgehoolde tempeltje is mijns achtens dus meer bijzonder aan Dharma, de kerk daarboven aan Buddha gewijd, terwijl de Sangha [vergadering] die uit hunne vereenigde werking geboren wordt, hier de dertien hemelen zijn en de geloovigen, die er langs trappen heen klimmen; beiden zinnebeeldig voorgesteld door eene piramide of kegel met 13 trappen. Ik zoude op deze uitpluizing van de minste bijzonderheden der tempeldeelen niet gevallen zijn, indien de sprekende ge-

lijkenis (1) van de beginsels der Buddhisten en der eerste Christen monniken in het Oosten mij daartoe niet verleid had.

Er is onder de Christenen naauwelijks een algemeener en bekender zinnebeeld dan het dus genaamde *alziende oog*. Niet slechts in de kerken der Catholijke Christenen vindt men deze figuur, maar allerwege in zedeprenten, op chassinetten en elders. Het geopend oog is besloten in eenen driehoek, en dewijl de gekruiste Christus als de 2[de] persoon der drieéénheid geldt, wordt die plaats ook wel ingenomen door de voorletters van het opschrift op het kruis, namelijk *Inri.* Van waar is deze symbolische figuur afkomstig, en welke is hare oorspronkelijke beteekenis?

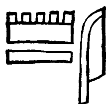
In de Buddhistische tempels is niets algemeener dan een driehoek met eene stip in het midden. Eene stip heeft noch vorm noch uitgebreidheid; het is een onligchamelijk merk, waarin alle lengte begint en eindigt. Eene stip is dus het eigenaardig zinnebeeld van het vormloos en onstoffelijk *één* van Nirvritti, waaruit alle dingen voortgekomen zijn, en hetwelk de Buddhisten dus vereenigen met het denkbeeld der eerste en hoogste godheid. Die stip dus, naardat zij Theistisch of Atheistisch wordt uitgelegd, beteekent, of Adibuddha, of *Adi-prájná* [de hoogste wijsheid der natuur als vader, d. i. oorsprong van alles.] Is het *Adi prájná*, alsdan openbaart die zich uit de

---

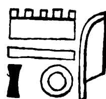
(1) Zie onder anderen, wat in ieders handen is, de Kerk. Geschiedenis van Mosheim, Amst. 1771. I. bl. 375, 376. II. 87—91.

Bl. 259.

HIEROGLYPHISCH.

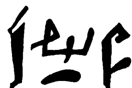


of

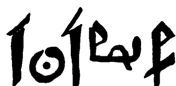


ⲁⲙⲛ *Amon* of ⲁⲙⲛ ⲣⲏ *Amon-Re*

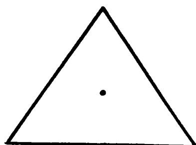
HIERATISCH.

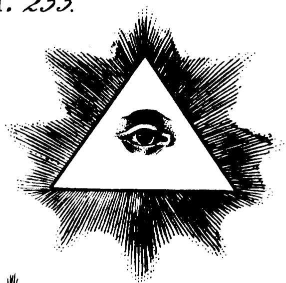


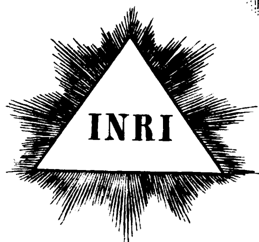
of



Bl. 255.







stip door haren eigenen wil. Uit de eene zijde van den driehoek maakt zij *Adi-buddha*, uit de andere *Adi-dharma*, en uit de derde zijde *Adi-Sangha*. *Adi-prájná* is in dat geval alzoo de moeder van *Adi-Buddha*, en *Dharma*, zijne vrouw en de moeder der overige buddhas [*dhyanis.*] Het is deze driehoek, dien de Christen kerk met soortgelijke beduidenis van de Buddhisten heeft overgenomen. Voor de stip heeft men het alziende oog genomen, of de letters I N R I. In het eerste geval wordt de vader als hoofdpersoon der drieeenheid voorgesteld, in het andere de zoon; maar in beide gevallen worden de drie zijden van den driehoek door vader, zoon en heiligen geest gevormd om zich ondeelbaar in het middenpunt, hetzij onder den persoon van vader, hetzij van zoon, te vereenigen. Verder, gelijk de Buddha bedevaartgangers van Tibet hunne fraai gedrukte amuletten in den vorm van driehoeken (1) aan hunne kleederen dragen, zoo is het in den zelfden vorm, dat alle briefjes bij de broeders van het oosten gevouwen worden. Wat mag de reden zijn, dat die driehoek bij de *franc maçons* zulk een' geliefde figuur is geworden? Het is omdat de waarschijnlijke stichters dezer vereeniging in eene zeer naauwe betrekking tot de kerkgebouwen stonden, waar die figuur het heiligste en geheimzinnigste aller emblemes uit-

---

(1) *Jantra*. Sanskr. *Jânu*, genu, *γονυ* Goth. *kniu*, Holl. *knie*, sicut *Jnâ*, noscere, pro *γνω*. Ita *Jantra* notat figuram [tri] angularem. Synonymon est *tri-kon*, ternis angulis instructus.

maakte. Men houdt de Franc-maçons oorspronkelijk voor eene gilde, compagnieschap, associatie, of hoe zal ik ze noemen, van bouwmeesters van kerken, die eigenlijk in Italiën gevestigd, zich tijdelijk tot het bouwen van kerken in het meer Noordelijk Europa ophielden, en ter bescherming van elkanders begrippen en personen in een algemeen verbond stonden, waarbij zij zich niet alleen van de werktuigen van hun beroep en het hoofdsymbool der Christen kerken, maar ook van geheime herkennings-teekenen bedienden. Het is deze vereeniging, gevormd op eenen bodem, van wien de kunsten nooit, zelfs niet in de nacht der middeneeuwen, regt weg weken: het is deze vereeniging uit Italiën, die reden geeft van het anders onverklaarbaar raadsel, hoe men aan dezen kant der Alpen, in eeuwen, toen er de kunstzin op den laagst mogelijken trap stond, kerkgebouwen heeft kunnen stichten, die zoo vele plegtige denkbeelden van eenen verhevenen dichter zijn, maar in steen uitgedrukt. Het zal wel niet noodig zijn te herinneren, dat de drie stippen, welke de vrijmetselaars onder hunnen naam schrijven, het zelfde symbool uitdrukken, en de hoekpunten van den heiligen driehoek aanwijzende, niet in eene regte lijn, maar in eenen driehoek geplaatst moeten worden.

Nu nog iets uit de zinnebeeldige godsdienstleer der Buddhisten, en ik zal einden. In den beginne, zeggen zij, toen alles woest en ledig was, wierd de drieletterige syllabe AUM geopenbaard. In dat AUM vertoonde zich het eerste licht, en wierd hij, die tegenwoordig is in

alle dingen, en die *tri-ratna* bezit, vorm- en drifteloos voortgebragt door zijnen eigenen wil. Deze eerstgeborene en onuitsprekelijk heerlijke was van alle wortelletteren als een halssnoer omstrengeld. Want uit dit AUM kwam het Alphabeth voort, wiens letteren het zaad des heelals zijn. Uit de *vija* of wortel der letter Y kwam lucht, der R vuur, der V of B water, der S bergen, voort. In dat geheimzinnige AUM zat dus de godheid, en wanneer men het woord in zijne bestanddeelen, A, U, M, oplost, dan geldt *A* voor Buddha, U voor Dharma en M voor Sangha, die eene drieëenheid maken even als A, U, M, het ééne woord AUM. Bij de Brahminen is *A* de type van Brahma, *U* van Vishnu en *M* van Mahesa. Maar ik heb genoeg gezegd, om mijnen lezers aan te wijzen, wat het in Buddhistisch Oosterschen zin zeggen wil, „*In den beginne was het* WOORD, *en het* WOORD *was bij God, en het* WOORD *was God.*" Het is waar, dat de Euangelist WOORD in dien zin toepast alleen op den tweeden persoon der drieëenheid; maar dit deden de Buddhisten ook met Padma-pani, hunnen prasens divus, dien zij, gelijk ik reeds gezegd heb, dikwerf met Buddha en Dharma als derden persoon der drieëenheid vereenigden. Het is de beroemde *Shad-akshari-mantra*, (1) die dit ten duidelijkste bewijst; zijnde een opschrift op eene kleine chaitya in den oostelijken of *kuti* bergpas des Hemáchals, en wel van den volgenden inhoud, *Aum mani padme*

---

(1) *Mantra*, aanroeping der godheid.

hem, Aum [de praesens divus of padma-pani] is als een juweel in de lotus; [het zinnebeeld der scheppende magt.]

De letters stellen woorden te zamen, de woorden zinnen, en zinnen eene geheele rede. De letters, door de Latijnen zeer juist *elementa* genoemd, zijn hoogst eigenaardige symbolen van de elementen der natuur, waaruit de enkelde schepsels wierden zamengesteld, en uit de verzameling dier schepsels het heelal. Zoodra dus de Buddhisten voor hunnen oppersten God, niet beschouwd als een lid der drieëenheid, maar als één ongedeeld geheel, het geheimzinnige woord *Aum* hadden, is het niet te verwonderen, dat zij met de letteren van dat woord het symbolisch spel dreven, hetwelk ik zoo even mijnen lezers uitlag.

Maar waar is *Aum* ontstaan, of waar is hij gebleven? De oorsprong van *Aum* is mij een diep geheim, maar ik heb een spoor zijner verspreiding in Egypten gevonden. Het is bewezen, dat noch de beschaving, noch de godsdienst van dat land oorspronkelijk zijn. De beschaving en de godsdienst van Indien zijn met den koophandel de rivieren afgezakt en langs den weg des oceaans aan de Afrikaansche oevers der roode zee aangeland, van waar zij zich door de bergpassen eenen weg in Egypten hebben gebaand. Onder de goden, die aldaar uit Indien zijn aangebragt behoort ook *Aum*, *Ôm*, of *Ân*, gewoonlijk genoemd *Ammon*. Deze Ammon was vooreerst even als *Aum* de hoogste God, en als zoodanig niet alleen door de Egyptenaren, maar

Aethiopiers en Lybiers gehuldigd. Gelijk het eerste licht, dat zich vertoonde, in het woord *Aum* wierd voortgebragt, zoo was Ammon volgens de Neoplatonische onderstelling het eeuwige verborgene licht en de hoogste werkmeester des heelals. Zeker was Ammon volgens Macrobius het zinnebeeld der zon, iets dat door den naam van Ammon in Hieroglyfisch en Hieratisch schrift, dat hier nevens staat, bevestigd wordt. Daar heet de god *Amon* en *Amon-Re*, Amon de zon. *Re* immers is in 't Egyptische zon; waarbij ik zal doen opmerken, dat gelijk de zon de phoneutische figuur voor den klank R is, om dat *Re*, de naam der zon, met eene R begint, omgekeerd op dezelfde wijze uit den wortel der R bij de Buddhisten het vuur voortkwam. Ten laatste wierd Ammon even als Padma-pani afgebeeld als een welgevormd jongmensch. Men kan in het groote Lexicon van Gesenius op het Art. אָמוֹן de pogingen van Champollion en anderen zien om de beteekenis van dat woord in het Egyptisch [Coptisch] op te sporen. Dat die pogingen mislukten, lag in de rede: zij zochten het thema in een Egyptisch woord, en het was geen Egyptisch, maar een oud Hindhu of Sanskrit woord, van Aziatische teelt.

En hiermede eindigende zal ik er nog bijvoegen, dat ik mij, noch in de naauwkeurige uiteenzetting der Buddhistische beginselen, noch in de poging om ze met elkander te rijmen, altijd heb kunnen voldoen. Mijne lezers gelieven mijn werk dus als eene zeer gebrekkige proeve te ont-

vangen, die weetgierigen aanleiding kan geven om diepere nasporingen in het werk te stellen. Zooveel zullen zij, hoop ik, geleerd hebben, dat het Buddhisme, gelijk het uit de handen van Shákya kwam, onmogelijk de godsdienst der geheele wereld kon blijven. Zijn monniken ascetismus in de zedeleer en zijn wijsgeerig scepticismus in de theologie, waren noch voor de stoffelijke noch voor de geestelijke behoeften der werkelijke maatschappij berekend. Wij zien hier dus hetzelfde verschijnsel als in de Christelijke godsdienst; dat de steilheid der beginselen zich naar tijden en menschen gewijzigd heeft, en dat het Buddhisme met deze wijzigingen, die hier grooter en daar kleiner zijn, zich tot op dezen dag over zulk een groot plek van den aardbodem heeft kunnen handhaven. Maar waarin het Christendom zich allergunstigst van het Buddhisme onderscheidt, is die verwonderenswaardige elasticiteit, met welke het zich vlijt om het karakter, de behoeften en omstandigheden van elke menschelijke maatschappij zoo wel als die der bijzondere leden, en zulks in elk klimaat der wereld. De abstractien van Buddha daarentegen, met hoeveel geestdrift bij afgetrokkene en mijmerende Oosterlingen aangenomen, zijn te zeer in strijd met eenen arbeidzamen en op stoffelijke welvaart gezetten geest, dan dat zij ooit bij de noordelijke en westelijke bewoners van Europa, bij voorbeeld, ingang zouden kunnen vinden.

Ik neem afscheid van mijne lezers met hun te zeggen, dat het de Baron Nahuis van Burgst is, die mij de verslagen van zijn Hooggeb[s]. zwager,

den Heere Resident Hodgson, met zijn Hooggebs. uitstekende dienstvaardigheid eenige dagen ter inzage gelaten heeft, en dat zij dus de aanleiding tot het genoegen, hetwelk hun deze bladzijden mogten verschaffen, eenig en alleen aan de goedheid van den edelen Baron hebben dank te wijten.

Deventer, 18 Nov. 1842.

HALBERTSMA.

OVER

DE DADSISAS

DER

FRANKEN.

De volkstam der Franken ontwikkelde zich, reeds in de eerste eeuw onzer jaartelling, uit die verschillende kleinere volken, die allen kunnen gerekend worden tot den grooten, *Zuid-Duitschen* of *Teutonischen* volkstam, te behooren (1), en welke laatste zich van den *Noord-Duitschen* of *Kimbrischen* stam, door taal en godsdienst, op eene merkwaardige wijze onderscheidt. Het waren de *Batavieren*, *Chamaven*, *Usipeten*, *Tencters*, *Tubanten*, *Brukters*, *Marsen*, *Sikambers*, *Katten*, en vermoedelijk ook de *Cherusken*, en

(1) Wanneer wij hier den Zuid-Duitschen volkstam den *Teutonischen* noemen, zoo doen wij zulks in een *godsdienstig* opzigt, en in zoo verre deze volkstam *Teut*, *Teuto* of *Teutscho* (den *Thuisko* van TACITUS) als hunnen Hoofd-god erkende, -- eene benaming, welke nog alomme in Twenthe als scheldwoord gehoord wordt; terwijl dan de Teutonische volkstam in dit opzigt tegenover den *Kimbrischen* staat, die het noordsche Wodanismus toegedaan was.

anderen van minder aanbelang, onder welken het eerst het grootsche denkbeeld tot rijpheid kwam, om zich tegen de reuzenmagt der Romeinen te verzetten, en ten dien einde een algemeen verbond te sluiten. Alle deze volken hadden hunne woonplaatsen langs den Neder-Rijn, van daar, waar zich deze hoofdstroom van Europa in de zee ontlast, tot daar, waar de Main zich in denzelven uitstort. *Gelderland*, *Overijssel*, het grootste gedeelte van *Westphalen* en *Hessen* kweekten alle deze volken op hunnen bodem. En geen wonder, dat op dezen bodem, die zoo menigmaal aan de verwoestingen des vijands ten deel stond, zulk een denkbeeld, als het bovengenoemde, kon ontstaan. Hier toch werden de Romeinsche legioenen door ARMINIUS (HERMAN) verslagen; hier woonde de vermaarde TANFANA, die, door heilige godspraken, de rondom haar wonende volken tegen Rome in beweging bragt, en misschien de eenige oorzaak was, waardoor in ARMINIUS zulk een heldengeest ontvlamde; maar die zich ook daardoor den volslagenen ondergang van haren — door de Romeinen verkeerdelijk dus genoemden — tempel berokkende; hier was het, waar later eene VELLEDA en CANNA, het voorbeeld van TANFANA, — edoch niet altijd met hetzelfde gelukkige gevolg, — poogden na te volgen; en het was eindelijk deze klassieke bodem, over welken wel is waar de adelaars des vijands heen zwierden, doch van welken zij telkens roemloos achter hunne verschansingen aan den Rijn moesten terugwijken. Op zulk eenen bodem nu *kon* en *moest* wel zulk

eene vereeniging ontstaan, als die, welke ons de Geschiedenis als het Frankische verbond aanduidt.

Het begin van dit magtige verbond hetwelk de kiem werd, waaruit eerlang eene groote natie opgroeide, stelt men gewoonlijk in het jaar 254, onder de regering van Keizer VALERIANUS (reg. 253—259). Doch het valt al dadelijk in het oog, dat de Romeinsche schrijver VOPISCUS (2), hier ter plaatse slechts voor het eerst den naam van *Franken* noemt, en van hunnen aanval op het Romeinsche grondgebied gewaagt, doch dat dezelve geenszins deze natie, als op dat tijdstip ontstaan zijnde, doet voorkomen, en het is daarom, dat wij gaarne instemmen met het schoone gevoelen van den geleerden MÖSER (3) aangaande het begin van het meer gemelde Frankische verbond. Volgens dezen schrijver ontstond hetzelve op onzen vaderlandschen bodem, en zoude, — naar aanleiding van een vroeger, doch kleiner, Cheruskisch verbond onder de leiding van ARMINIUS, — de Batavier CLAUDIUS CIVILIS de schepper van het denkbeeld zijn, ten gevolge waarvan de rondom hem wonende volken zich tot eene vereeniging van *Franken* of *Vrije lieden* (4) vormden. En inderdaad alle omstandigheden vereenigden zich destijds, om dit gevoe-

(2) FLAVIUS VOPISCUS, een Romeinsch geschiedschrijver, die in de derde eeuw onzer jaartelling schreef.

(3) MÖSER, *Osnabruckische Geschichte.* Th. I. p. 167.

(4) *Free*, bij verlenging *Freenick* (zoo als *een eenig*) beteekende *Vrij*; bij zamentrekking werd dit *Freenck*, *French*, waarvan *Frank* slechts een dialektvorm is.

len hoogst aannemelijk te maken. Reeds meer dan eens toch hadden de Batavieren van hunnen overmoed en van hun gevoel van eigene waarde aan de Romeinen doen blijken, en hadden deze van hunne zijde getoond, die stemming der gemoederen te duchten. CLAUDIUS CIVILIS, een der grootste mannen zijner natie, was reeds onder NERO, uit wantrouwen, te Rome gevangen gehouden; maar onder GALBA, uit een beginsel van vrees, welke dit wantrouwen overtrof, weder ontslagen. Kon het wel anders, of deze man moest slechts op eene gelegenheid wachten om zich te wreken. Deze gelegenheid verscheen. Het oude geslacht der CAESARS was van den Romeinschen Wereldzetel afgetreden, en van nu af aan drongen de legioenen aan den Senaat dengenen tot Keizer op, die *hun* het best toescheen, om het even, of hij een Romein of wel een vreemdeling ware. Nog geen jaar was er verloopen, (Julij 68- Januarij 69), of twee der nieuw opgeworpene Keizers waren door soldatengeweld reeds weder verdreven. De bevelhebber der legioenen aan den Rijn, VITELLIUS, besteeg nu den troon; doch naauwelijks was deze marc in het Oosten doorgedrongen, of de legioenen die voor Jeruzalem, en die, welke aan den Donau lagen, voerden VESPASIANUS, die door hen tot Keizer was uitgeroepen, tegen VITELLIUS aan. Nu zag CIVILIS het oogenblik geboren, waarin hij als Batavier kon handelen. Hij had het voorbeeld van ARMINIUS vóór zich, en met eenen even kloekmoedigen en echt Duitschen geest bezield, bewoog hij zijne landgenooten en hunne

naburen, om de wapenen op te vatten, en onder schijn van VESPASIANUS te ondersteunen, zich van de Romeinsche overmagt te ontdoen. Een geweldige oorlog ontvlamde aan den Rijn, welks afloop door de Geschiedenis geboekt is. Hier meenen wij reeds den oorsprong van het Frankische verbond te moeten zoeken. Niet als eene losse, op zich zelve staande onderneming, — niet als een strooptogt, zoo als de vroegste Geschiedenis der volken die meermalen aanwijst, verschijnt de oorlog van CIVILIS tegen de Romeinen; maar als het gevolg van een diep doordacht, veel besproken en zich verre in de toekomst uitstrekkend plan. Toen hij alles had voorbereid, riep hij de voornaamsten zijns volks in een heilig woud (5) bijeen, en daar, bij eene

---

(5) De vraag, waar dit *Heilige Woud* gelegen hebbe, is op velerlei wijze beantwoord geworden, doch blijft evenwel dit punt nog onzeker. Sommigen houden het *Haagsche bosch* voor het woud van CIVILIS; anderen hebben hetzelve bij *Loevestein*, — wederom anderen in het *Reichswald*, tusschen Nijmegen en Kleef, gezocht; doch de beide eerstgenoemde plaatsen komen ons voor, te verre verwijderd te zijn van het tooneel der toenmalige handelingen, en het *Reichswald* daarentegen lag, onzes inziens, te veel onder het oog der Romeinsche bezetting van *Vetera*, dan dat de laatstgemelde de vijandige bijeenkomst van zoo vele aanzienlijke personen niet zoude verhinderd hebben. Geschikter voor het groote doel van CIVILIS was die plek gronds op de Veluwe, welke nog heden ten dage bij de landlieden aldaar de *Onzellige bosch*, dat is, *het Onzalige bosch* genoemd wordt. De naam zelfs van dit bosch schijnt ééne dier heilige wouden aan te duiden, welke het zij aan *Wodan*, hetzij aan *Teut* toegewijd waren. Doch er

plegtige nachtelijke stilte, en onder het oog van TEUT of TEUTO, den Hoofdgod des Zuid-Duitschen volkstams, werden deze voornaamsten bij eene heilige offerande en aan eenen even zoo heiligen maaltijd vereenigd; eene omstandigheid, die oudtijds bij het sluiten van plegtige verbonden bestendig in acht genomen werd. En nu hield CIVILIS eene aanspraak, waarin hij met geestdrift de vernederende betrekkingen schilderde, waarin zij tot Rome stonden, prees hun de vrijheid en onafhankelijkheid als den kostbaarsten schat aan, en wees hun op de overige Germanen als met hen vermaagschapt zijnde (6). Een dure en schrikbarende eed besloot dit treffende tooneel. — Belangrijk en veel beteekenend is de

---

is daar ter plaatse niets, hetwelk aan CIVILIS en zijn verbond zou kunnen herinneren. — Wanneer wij ons hier eene gissing mogen veroorloven, doch die ook verder niet dan als eene gissing kan gelden, dan zoude misschien wel het zuidelijk gedeelte van het voormalige Graafschap Zutphen de plaats kunnen zijn, waar het groote Frankische verbond gesloten is. Daar, — in het land der *Tenkters*, aan den regter oever des Rijns, tegenover het destijds aanstaande tooneel des oorlogs, ligt het dorp *Zilvold*, welks laatste lettergreep het vroeger bestaan eens wouds aanduidt, doch welks eerste lettergreep niet vreemd schijnt aan eene verbastering van *Ciwil* of *Civil*, en alzoo in zijn geheel wel het *Civilis wold* zou kunnen aanduiden. Ook ligt noord-oostwaarts van daar het voormalige klooster *Zwilbroek*, een naam, die, meer nog dan de vorige, aan dien van *Civilis* doet denken; doch, wij herhalen het, wij geven hier niets dan eene gissing. Mogt het een der oudheidkundigen, op de door ons aangeduide plaatsen, invallen, eenige nasporingen aangaande het door ons bedoelde onderwerp te doen!

(6) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. C. 14.

uitdrukking, waarbij CIVILIS op de vermaagschapping met de *Germanen* wijst. Immers zij duidt onmiskenbaar aan, dat hij van dien kant hulp en ondersteuning verwachtte. Edoch met regt mag men vragen: Waren die Germanen, dat is, de meer oostwaarts gelegene en boven opgenoemde volken, nu reeds mede in het verbond betrokken? Hadden zij in het heilig woud ook hunne afgevaardigden? — Uit de woorden van TACITUS blijkt zulks niet; maar het blijkt ook daaruit even zoo min, dat zij er *niet* geweest zijn. Intusschen blijkt het ten duidelijkste uit de gevolgen, dat, zoo er dan al geene afgevaardigden der opgenoemde volken tegenwoordig waren, deze laatsten toch onmiddellijk daarvan kennis kregen, en, zoo al niet terstond daarop, dan toch spoedig hunne goedkeuring en toetreding tot het plan van CIVILIS te kennen gaven. Blijkbaar is zulks vooral uit de merkwaardige omstandigheid, dat VELLEDA, de dusgenoemde priesteres der *Brukters*, het orgaan van TEUT, openlijk den Germanen eenen voorspoedigen togt voorspelde; ja, wat meer is, haren ouden zetel onder de *Brukters* verliet en zich nabij het tooneel des oorlogs, aan de uitwatering van de *Lippe* in den Rijn, begaf, en zich daar een hoog gebouw uitkoos, van waar zij de optrekkende volken met hare orakelspreuken bleef achtervolgen (7). VELLEDA schijnt alzoo voor CIVILIS geweest te zijn, wat TANFANA voor ARMINIUS was. Niets echter toont meer den geest en de

(7) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. C. 65.

strekking van het nieuw geslotene Frankische verbond aan, dan de omstandigheid, ons door TACITUS medegedeeld, dat de gezanten, uit de legerplaats der Tencters naar Keulen afgezonden, om den Raad dier stad te bewegen, hunne muren af te breken en hunne partij tegen de Romeinen te trekken, zich dus uitdrukten: *dat zij alsdan Vrij (Frank) onder Vrije lieden (Franken) zouden zijn.*

Uit al het bovenstaande kan men alzoo met vrij veel grond van waarschijnlijkheid aannemen, dat het Frankische verbond, in den zomer des jaars 69, onder het beleid van CLAUDIUS CIVILIS, op onzen vaderlandschen bodem eenen aanvang genomen heeft. Het is waar, dat er na den oorlog van CIVILIS weder tijden van voorspoed voor de Romeinen verschenen, zoo zelfs, dat een der voornaamste volken onder de nieuw opgekomene Franken, de *Brukters* namelijk, zich met de Romeinen tegen hunne eigene landgenooten verbonden; doch dit alles belet niet, dat het groote verbond, schoon eenen tijdlang mat en werkeloos, toch de herinnering van zijn bestaan niet uit het oog verloren heeft. Het stelsel van omkooping, bij de latere Romeinen zoo levendig in zwang, kon ligtelijk tot een tijdelijk verraad aanleiding geven, — er daagden toch wederom tijden van herstel en van wraak op, en de *Brukters* moesten hunnen tijdelijken afval op eene geduchte wijze boeten, toen zij, waarschijnlijk onder de regering van DOMITIAAN, door hunne naburen, de *Chamaven* en *Angrivariers*, bijna geheel vernield werden. Eerst omstreeks het midden der

derde eeuw, toen de eigenlijke beteekenis van den naam van Franken bij de Romeinen niet meer in aanmerking scheen genomen te worden, begonnen hunne Schrijvers zelve dien ook te gebruiken. Overigens zijn de verrigtingen der *Franken* uit de Geschiedenis bekend. Getrouw aan hun doel, werden hunne aanvallen op het Romeinsche grondgebied van tijd tot tijd heviger, en droegen zij er wel het meest toe bij, dat Rome eindelijk voor zijne noordsche vijanden moest bukken. In het begin der vijfde eeuw waren de *Franken*, op onzen vaderlandschen bodem en elders langs den Neder-Rijn, tot zulk eene magtige natie aangegroeid, dat zij zich in staat gevoelden, voor altijd onzen bodem te kunnen verlaten, om hunnen erfvijand geheel te verpletten. Toen was het dat zij zich in twee hoofdstammen splitsten, dien der *Saliers* namelijk en dien der *Ripuariers*. Toen was het ook, en wel in 420, dat er zich over den stam der *Saliers* een Koning verhief, PHARAMOND genaamd, dien ons de Geschiedenis als den eersten dezes volks noemt, doch waaraan de stam der *Ripuariers* zich niet schijnt te hebben willen onderwerpen, zonder daarom als bondgenooten hunnen gemeenschappelijken optogt naar Gallie te weigeren. Nu eindelijk viel Rome's westelijk gebied, in 476, en ruim drie eeuwen later rigtte KAREL *de Groote* het Frankische keizerrijk op, hetwelk in militaire grootheid voor het oude Rome bijna niet behoefde te wijken.

Van eene natie, die tot zulke groote doelein-

den bestemd was, en die hare bestemming zoo getrouw vervulde, mag men wel met regt vragen, of zij in haar oorspronkelijk vaderland geene sporen van haar aanwezen, van haar staatkundig, godsdienstig, en huishoudelijk leven, achtergelaten hebbe? Inderdaad het is moeijelijk, deze vraag bevestigend, maar het is ook even zoo moeijelijk, dezelve ontkennend te beantwoorden. Nu eens wordt men genoopt te bekennen: alles is verdwenen, wat vroegere natiën hier immer gewerkt en gesticht hebben; dan weder wordt men gedwongen tot de overtuiging: wij leven nog als in eene duistere Frankische wereld, waar een flaauw schemerlicht slechts enkele voorwerpen met moeite doet zien. Alomme ziet men tusschen de steden en dorpen, in de landen langs den Neder-Rijn, en bepaaldelijk in ons gewest, die ronde grafheuvels (*Tumuli*) die bij de landlieden onder den naam van *Hunebelten* bekend zijn. Allen hebben éénen vorm, doch zijn slechts door eenen kleineren of grooteren omvang eenigzins onderscheiden. Kennelijk verschillen zij van de grootere en oudere *Hunebedden*. Zij zijn in eene te groote menigte aanwezig, dan dat zij niet tot eene groote natie zouden behooren. Het zijn de begraafplaatsen van de Frankische grooten, en waarschijnlijk bevatten de grootste Hunebelten ook die meer aanzienelijken der natie, die men in de laatste tijden van haar verblijf alhier onder den naam van *Gasten* kende. — Slaat men de vroegste gedenkschriften der natie op, dan vindt men als een bolwerk van haar staatkundig bestaan, de

zoo lang beroemde en nog niet geheel afgeschafte *Salische wet* opgegeven, en men zal niet ligtelijk iemand aantreffen, die van den geboortegrond dezer wet sprekende, niet op ons gewest zal wijzen. Deze wet, die, als eene grondwet der natie kan aangemerkt worden, wijst in hare voorrede de drie plaatsen aan, op welke zij door vier der aanzienelijkste personen, (*Gasten der natie*) voorgesteld, behandeld, en als staatswet aangenomen is. Deze plaatsen zijn *Salechem*, *Bodechem*, en *Vindochem*, en zij moeten omstreeks de oostelijke grenzen van ons gewest gelegen hebben, dewijl dáár de stam der Saliers zijnen oorspronkelijken zetel had. Het blijft derhalve een belangrijk punt van onderzoek, deze plaatsen op te sporen en aan te wijzen. Ziet men, eindelijk, op de godsdienst, de zeden en gebruiken, dan treft men inderdaad nog veel aan, hetwelk de groote natie, bij haren aftogt, ons als verlorene brokstukken heeft nagelaten. De plaatsen, waar zij hunne godsdienst verrigtten, en die in het Latijn der middeleeuwen onder den naam van *Casulae* voorkomen, worden in het Oud-Twentsch nog als *Karaken* uitgesproken, hetwelk van het Frankische *Charachan* genoegzaam niet verschilt. De *Sporkalien*, de *Dadsisas*, de *Irias*, de *Nimidas*, en zoo vele andere bijzonderheden, die hedendaags nog onder de klasse van bijgeloovigheden der volksmenigte voorkomen, zijn nog, de eene meer de andere minder, voor handen en wachten nog op een onderzoek, hetwelk een beter licht over hun eigenlijk wezen zal verspreiden.

Uit al het opgenoemde hebben wij ons hier voorgenomen, zooveel wij in staat geweest zijn te kunnen opsporen, eenige mededeelingen te geven aangaande dat plegtig gebruik onder de Franken, hetwelk bij hen onder den naam van *Dadsisas* bekend was. Men vindt namelijk in de *Kapitularien* (*wetten*) der Frankische Koningen, ons door BALUSIUS (8) medegedeeld, eene, die als eene verbodswet voorkomt van nog niet geheel uitgeroeide heidensche gebruiken, terwijl in het genoemde *Kapitulaar* datgene, wat men verbiedt, slechts artikelsgewijze en eenvoudig bij den naam wordt opgenoemd, zonder daarvan eenige verdere uitlegging te geven. Deze *Dadsisas*, waarvan wij thans zullen spreken, komen in het genoemde *Kapitulaar*, op eenen aldaar te vinden *Indiculus Superstitionum et Paganiarum* aldus voor.

II. De Sacrilegio super *defunctos*, id est,

DADSISAS.

Wij gaan tot onze verklaring over.

Het woord *Dadsisas* schijnt door eene middeleeuwsche onhandigheid aan elkander geraakt te zijn, en zoude naar onze hedendaagsche wijze van schrijven, zich als *Dad's isa's* moeten vertoonen. Het Frankische woord *Dad*, genit. *Dades*, contrac. *Dad's*; Oud-Twentsch *Död*, blijkens het nog alzoo luidend verkleinings-woord *Dödeken* beteekent *dood*, en is ook in ons hedendaagsch

---

(8) BALUSIUS, *Capitul. Reg. Franc.*

Twentsch reeds in dien vorm en uitspraak aangenomen.

Het Frankische *Isa*, plur. *Isa's*, Oud-Twentsch *s'bise*, hedendaagsch Twentsch *spise*, beteekent *spijse*, *spijs*.

Het woord *Dudsisa*, form. sing. beteekent alzoo *Doodspijs*, en bij omschrijving, *dien maaltijd*, *welken men gewoon was*, *na het terugkeeren van eene begrafenis*, *in het sterfhuis te houden*.

De begrafenis-plegtigheden der oude Duitschers zijn weinig bekend, en zoo ruimschoots en voortreffelijk ons de Romeinsche Geschiedschrijver TACITUS overigens hunne zeden en gewoonten schildert, zoo eenvoudig en schraal zijn zijne berigten aangaande de begrafenissen; en wanneer het waar is, zoo als sommigen meenen, dat de gemelde schrijver nimmer eenen voet op Duitschen bodem gehad heeft, dan zou het schijnen, als of de schraalheid van ons bedoelde berigt daarvan wel eene bevestiging konde zijn. Hij zegt: » Met de begrafenissen hebben zij niets » op. Alleenlijk is men gewoon de ligchamen » van vermaarde mannen met eene zekere soort » van hout te verbranden. — Bij elk plaatst » men zijne wapenen, en van sommigen werpt » men ook het paard op het vuur. Men rigt » eenen grafheuvel op van zoden. De moeijelijke » en zoo werkelijke eer der praalgraven verachten zij, als den dooden bezwarende." — En inderdaad mag men de kortheid van dit berigt betreuren, daar het uit vele omstandigheden blijkt, dat de gemelde begrafenissen vrij wat meer beteekenden, dan ons TACITUS meldt. Zien

wij toch, wat HERODOTUS aangaande die zelfde plegtigheden vermeldt, dan treffen wij een veel rijker berigt aan. De *Thraciers* toch (dit zij hier in het voorbijgaan gezegd) waren de stamvaders van den *Zuid-* of *Opper-Duitschen*, met andere woorden, van den *Teutonischen* volkstam; eene stelling, die onder meer anderen, ook door den Heer LULOFS zeer grondig uiteengezet is (9). Dus spreekt HERODOTUS aangaande de begrafenissen des laatstgemelden volks: » De be- » grafenissen van de voornaamsten zijn zoodanig: » als het lijk drie dagen ten toon gesteld is, en » er offerdieren van allerlei soort geslagt zijn, » houdt men eenen gemeenschappelijken maaltijd, » en wanneer men hetzelve eerst beweend, en » vervolgens verbrand heeft, begraaft men het- » zelve, of bedekt het op welke wijze ook met » aarde. En nu eenen heuvel boven hetzelve » opgerigt hebbende, stellen zij allerlei soort » van wedspelen voor, in welke aanzienelijke be- » looningen, naar gelang van den aard des twee- » kamps, gesteld worden. En aldus is de begra- » fenis der Thraciers."

Trekken wij thans de beide berigten bijeen, dan meenen wij van de waarheid der zaak niet veel te zullen verschillen, wanneer wij ons den afloop eener begrafenisplegtigheid bij onze Frankische Voorouders op de volgende wijze voor stellen.

Wanneer een van de Gasten of dus genoemde

---

(9) LULOFS, *Germaansche taaltakken*, p. 20.

Grooten der natie overleden was, werd zijn lijk gedurende drie dagen in het sterfhuis ten toon gesteld en waarschijnlijk door eene groote menigte bezigtigd. De treurtijd voor de betrekkingen des overledenen was begonnen. Verschillende soorten van offerdieren, naar gelang van het vermogen des overledenen, werden gedurende dien tijd op de altaren ten offer gebragt. Intusschen werd buiten de plaats der inwoning een heuvel (*Tumulus*, *Belt* of *Hunebelt*) opgeworpen, en in het midden eene kuil opengelaten om de aschkruik te ontvangen. Aan het oosteinde des *Belts* werd eene minder diepe kuil afgestoken, en in dezelve een houtstapel opgerigt, en daartoe sterk riekend hout, waarschijnlijk dennen- of pijnboomen hout gebruikt, of althans onder ander hout vermengd. Nu verscheen de dag der begrafenis. Het lijk werd vervolgens, met de wapens bedekt, naar den grafheuvel gedragen, voorafgegaan door eenen leidsman en bestuurder der lijkstatie, en door bloedverwanten en vrienden gevolgd. Alsdan werd de doode op den brandstapel gelegd en naast hem zijne wapens. Ook het paard des overledenen, na gedood te zijn, werd mede verbrand; doch het is onzeker, waar en op welke wijze. Zoodra de leidsman des treins den houtstapel aangestoken had, en deze begon te branden, hief hij een vervaarlijk gehuil en geschreeuw aan, riep den naam des overledenen aan, en hield met dit akelig bedrijf vol, tot dat de vlam was uitgedoofd. Men verzamelde dan, zoo goed men konde de asch des verbranden, vulde daarmede eene aarden kruik en plaatste

dezelve in de open gelatene kuil, in het midden des heuvels, die daarna met aarde werd opgevuld. Na dit alles keerde de trein terug, en nam, in het sterfhuis gekomen, deel aan eenen maaltijd, dien men de *Dadsisa* noemde. Volgens het berigt van HERODOTUS, zou men moeten opmaken, dat de *Dadsisa* vóór de begrafenis plaats had; echter schijnt het aan MONE (10), in zijne onderzoekingen aangaande dit onderwerp, gebleken te zijn, dat de *Dadsisa* na den terugkeer van den grafheuvel plaats had. Dat er ook wedstrijden, waarvan HERODOTUS spreekt, bij de Frankische begrafenissen plaats hadden, daaraan valt wel niet te twijfelen; doch hoe, en wanneer dezelve gehouden werden, is ons onzeker gebleven. Indien het eerste verbodsartikel van den *Indiculus*, hierboven aangehaald, luidende:

I. De Sacrilegio ad Sepulcra,

op deze wedspelen doelt, dan zoude men moeten veronderstellen, dat zij, zelfs nog eenige dagen na den afloop der begrafenis, in de nabijheid des grafheuvels plaats hadden.

Merkwaardig is ons bij deze begrafenissen de persoon, die de lijkstatie naar den grafheuvel geleidt, en, wanneer de vlam des brandstapels zich verheft, een vervaarlijk geschreeuw en gehuil maakt, hetwelk door de omstanders als eene voorbede voor den overledenen wordt aangemerkt. Vooreerst omdat hij een hoofdpersoon

---

(10) MONE, *Geschichte des Heidenthums* etc. p. 146.

bij deze handeling is, en ten tweeden, omdat het aandenken aan denzelven, bij de volksmenigte in *Twenthe*, nog levendig is. Wanneer namelijk een kind, en in het bijzonder zulk een, hetwelk reeds wat groot is, hevig schreeuwt en huilt, dan hoort men al ras de moeder, of een ander aanwezig persoon zeggen: *Befoy wat nen Grienepeter is dat!* In Holland zoude men zeggen: Wel foei! welk een *huile-balk* is dat!

De Twenthsche *Grienepeter* is blijkbaar een afstammeling van den Frankischen *Chrene-Bedar*. Het Frankische *Chrene*, Angelsaksisch *Hren*, beteekent eigenlijk: eene *Vloeijing*, bepaaldelijk eene *Tranen vloeijing*.

Het Frankische *Bedar*, Oud-Twenthsch *Beder*, beteekent: *eén bidder*, *vóórbidder*. — *Chrenebedar* is alzoo iemand, die onder eenen vloed van tranen eene voorbede doet.

Het hedendaagsch Twenthsche *grinen*, *schrijen*, *huilen* — toont in zijn *imperfeet ik green*, zijne naauwe verwantschap met het bovengenoemde *Chrene* genoegzaam aan; en dat het woord *peter*, slechts eene verbastering is, van *bedar* valt insgelijks ligtelijk in het oog (11).

Nog eene andere uitdrukking, en die onmiddellijk van de *Dadsisa* zelve afkomstig is, is insgelijks heden ten dage nog in gebruik; te weten, wanneer men eenen man ziet, die bijna altijd een norsch en knorrig gelaat heeft en deze gemoedsgesteldheid ook in zijne redenen doet

---

(11) Men zie omtrent het aanroepen van den overledenen Virg. *Aen. Lib.* III v. 65.

blijken, dan is men gewoon den zoodanigen eenen *Isegrim* te noemen. — Het eerste gedeelte dezes woords, *Ise* namelijk, is slechts de verbastering van het boven verklaarde *Isa*, *maaltijd*. — *Grim* is de latere vorm van het vroegere *Grimmer*, door eene vrij gewone *Apocope* ontstaan, en beteekent ook hetzelfde, als het woord in zijn geheel genomen; doch het is niet te veronderstellen, dat het Frankische *Isa* overtollig daarvoor geplaatst is, en dit zoo niet zijnde, dan valt het niet moeijelijk, de oorspronkelijke beteekenis te raden. Dan namelijk kan de *Isegrim* wel niet anders zijn dan hij, die bij eene Frankische *Dadsisa* voorzat, dat is, *die in het sterfhuis de gastheer was.* Men kan zich ligtelijk voorstellen, dat de laatstgenoemde persoon, als zijnde de naaste aanverwant des overledenen, geen opgeruimd gelaat bij dezen maaltijd konde hebben, en misschien wel, door de bestaande godsdienstige gebruiken, verpligt was, tot het voorgaan *in*, en het onderhouden *van* eene treurige stemming onder zijne gasten. Doch wenschen wij ons allen geluk, dat de voortgang eener godsdienstige beschaving ons bij onze begrafenissen zachtere gewoonten heeft aangebragt; en zoo moge dan ook hier, van eene goede toepassing zijn, het wel bekende.

Tempora mutantur et nos mutamur in illis.

J. WEELING.

HET SINT ANTONIEGILD

TE

VOLLENHOVE.

De H. Antonius, de stichter der monnikenorden en de vader der monniken genoemd, werd in het jaar 251 uit Christelijke ouders in Egypte geboren. Na den dood van dezelve besloot hij de wereld vaarwel te zeggen, zich geheel aan de godsdienst toe te wijden en liefdadigheid aan zijne medemenschen te betoonen. Hij verkocht zijne ouderlijke erfenis en besteedde de opbrengst tot het uitdeelen van milde gaven aan arme, oude en gebrekkige menschen. Hij hield zich in bergholen, bouwvallen en spelonken op en verkreeg langzamerhand eenige medgezellen, met welke hij monnikenkloosters stichtte. In een dezer kloosters heeft hij, in den ouderdom van honderd en vijf jaren, zijn leven geëindigd en werd, op zijne begeerte, in den berg, werwaarts hij geweken was, begraven. Zijn lijk zoude, gelijk men verhaalt, eenige jaren daarna naar Konstantinopel gebragt en in eene kerk, tot zijne vereering bestemd, geplaatst zijn.

Tot bewaring van zijne nagedachtenis werd reeds in de 4ᵉ eeuw door den Keizer van Aethiopie eene Sᵗ Antonius-orde gesticht, met

oogmerk om de ongeloovigen te beoorlogen, want de Heilige was gedurende zijn leven ook een warm verdediger van het geloof geweest. Tot deze orde behoorden ridders en monniken; de eersten droegen een blaauw kruis en eenen zwarten wollen rok, die tot den grond hing, met lange witte mouwen en op het hoofd een kalot, en bij plegtige gelegenheden een witten kraag om den hals. In de 5de eeuw begon men zijne nagedachtenis ook kerkelijk te eeren en feestelijk te vieren, welk voorbeeld later in de 9de eeuw bij de Latijnsche kerk gevolgd is. In de 11de eeuw werd weder eene Antonius-orde ingesteld, waarvan de abdy van St *Antoine* bij Vienne in Dauphiné het hoofd was. Deze abdy diende eerst tot een hospitaal voor hen, welke behebt waren met zekere huidziekte, mogelijk naar deze abdy het *Sint Antonie-vuur (Morbus sacer, het heilige vuur)* genoemd. Nog later, in de 14de eeuw zijn almede geestelijke en wereldlijke St *Antonius-ordes* ingesteld, b. v. door ALBERT van Beijeren, Graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland, toen hij den inval kreeg, om de ongeloovige Turken te beoorlogen. De ridders droegen eene gouden keten, als een kluizenaarsgordel gewerkt, waaraan een kruis hing in den vorm van eene T, met een schelletje daaronder aan om den hals, zoo als de H. ANTONIUS wordt afgebeeld en hij zoude gedragen hebben. Hunne gelofte was, dat zij voor de kerk, indien de nood het vorderde, bloed en leven veil zouden hebben.

In de aanteekeningen op de *Batavia Sacra* (VI. 680) wordt gemeld, dat S. ANTONIUS in onze

streken zeer geëerd geweest is, dat er naauwelijks eene kerk of klooster was, of deze Heilige had er een outaar of kapel. Ook blijkt het uit het groot getal der vikarien, die den naam van S. ANTONIUS gedragen hebben en hem ter eere gesticht zijn, dat hij in Overijssel zeer vermaard geweest is (VI. 729). Dit was ook het geval in andere provinciën, gelijk er te Groningen nog een St Antonie-gasthuis voor waanzinnigen bestaat en een te Amsterdam en elders, door liefdadige giften daargesteld. In de *Batavia Sacra* wordt, bij de beschrijving van Vollenhove, gemeld, dat er eene kerkdienst van den H. ANTONIUS was, welke door eene bijzondere broederschap vergeven werd. Maar er is in het archief van dit eertijds bloeijende stedeke nog een geheel op perkament geschreven boek, waaruit blijkt, dat er ook een gasthuis bestond, hetwelk aan S. ANTONIUS was toegewijd. Het diende tot verpleging van arme zieken en oude menschen en had zijne opkomst te danken aan een aantal aanzienlijke en vermogende menschenvrienden, die het hunne afzonderden tot het betoonen van hulp en troost. De oprigting heeft waarschijnlijk reeds plaats gehad toen de stad door het bezit van den bisschoppelijken zetel aldaar bloeide; maar het heeft den tijd niet kunnen doorstaan en is met de glorie van Vollenhove te niet gegaan.

In het voormelde boek vindt men nog een aantal namen der begiftigers. Zoo staat f° 7 aangeteekend: *der 18 Jan. 1611 heeft Henrick Lamberts Bannier in S. Antonie-gasthuis tot Vollenhove gegeven ses goltgulden jaarlix ut Henrick*

Reiners huis, noch van ... ggl. jaarlix ut Slotte makers lodige (1) *Segell en brieven daarvan synde, dat Henrick Gerritsen tegenwoordich in eigendom gebruickt en dit publick om Godes wille* (2) *H. Bannier.*

Men kan evenwel uit dit boek niet ontdekken, wie de eerste stichter of stichters van dit gasthuis geweest zijn, noch ook den juisten tijd van het begin. Alleen blijkt er uit, dat er reeds vroeger dan in het genoemde jaar 1611 *broeders van het St Antonisgilde* (3) bestonden. Men vindt er familienamen, die niet meer bestaan, andere, die nog in bloei zijn, b. v. *Anno 1583 Lambert Arendsoen Banyer. Obiit 1591. Joachim van Boetselaar* enz.

1604. *Sibr. van Uterwick.*
Peter Lamberts Bannier.
Andries Lamberts Bannier enz.

1605. *Alphaer van IJsselmuden.*
Rutger van den Boetselaer tho Teutenberg enz.

1611. *H. Bannier.*

1612. *Boudewijn Sloet.*
Joost Haghen.
Arend Slooth.

1613. *Gerhard Slooth* enz.

---

(1) *Lodige* beteekent *schuur.*

(2) Op deze wijze zijn meest alle uitgangen ten voordeele van gods- of gasthuizen of liefdadige gestichten, waarmede huizen of landen bezwaard zijn, ontstaan.

(3) *Gilden* werden eertijds alle vereenigingen van menschen tot hetzelfde doel genoemd.

De pligten dezer S[t] Antoniegildebroeders bestonden voornamelijk in het aanwerven van nieuwe broeders tot instandhouding en uitbreiding van hun gasthuis. Tot bewaring van broederlijke gezindheid en eendragt hielden zij eens in het jaar eenen vriendschappelijke maaltijd. Dan, in weerwil van dit alles — van het aantal leden en begiftigers, welke in dit grijze boek der liefdadigheid gedurende eene reeks van jaren zijn opgeteekend, en in weerwil van de *eeuwigdurende* geschenken, heeft de wisseling der eeuwen het aanwezen van dit gesticht vernietigd en de daaraan ten eeuwigen dage toegevoegde inkomsten in het duister doen verdwijnen.



OVERIJSSELSCHE GEDENKPENNINGEN.

(Zie bladz. 93.)

CUPER schrijft in 1699 aan SNABELIÉ, toen Predikant te *Bremen*, vroeger te *Deventer*, dat hem vertoond was een gouden penning ter waarde van *f* 150, dien hij zoude gekocht hebben, indien er een jaartal had op gestaan, daar hij tot opheldering der geschiedenis van Overijssel zou kunnen dienen. Op de eene zijde waren afgebeeld drie honden, die vochten tegen eenen egel en, gewond, schenen te huilen en zich onder de struiken te verbergen: onder aan zag men het wapen van Overijssel en de woorden VIVAT TRANSI. Om den rand NISI. A. SEIPSO. NEMO. LAEDITUR. Op de keerzijde een man, die eene vrouw omhelsde, en eene stad, die men scheen voor Kampen te moeten houden, door de rivier bespoeld; in de lucht waren drie sterren en rondom de wapens der drie steden met de woorden VINCIT. AMOR. MORTEM. CAETERA. MORTIS. ERUNT.

Noch CUPER noch SNABELIÉ wisten hierin eenig licht te vinden en de laatstgenoemde antwoordt: « Dien penning hadt gij moeten koopen. Ik verwonder mij zeer, dat er somtijds zulke fraaije penningen gevonden worden, maar ook zonder jaartal. Toen VAN DUREN S[r] Ka-

meraar was, is op het Raadhuis van uwe stad een gouden penning gevonden, die nog door zijnen zoon DAMIAAN bewaard wordt: TRANSISALANOS DEUS ET LABOR PROMOVET met de wapens, geloof ik, van Deventer, Kampen en Zwol. Op de keerzijde INTREPIDOS TYRANNIS, voorts een ridder en rondom wapens, ik herinner mij niet of zij van Edelen waren, maar ik geloof het, van de kleine steden en vlekken (1). MOONEN, ofschoon hij veel aangaande de Overijsselsche zaken onderzocht heeft, had dezen penning niet gezien. Doch daar de bewerking genoegzaam toont, dat deze penningen van lateren tijd zijn, hoe komt het dan, dat zij ook niet in zilver en koper voorkomen? en waardoor zijn zij zoo zeldzaam, zoo als die *Nisi a seipso nemo laeditur*, dien MOONEN ook niet schijnt gekend te hebben?"

P. B.

---

(1) Men zie *Overijss. Alm.* 1842 bl. 49.

STRAFREGT VAN DE 16de EEUW.

Uit het Crimineel Sententie-boek, berustende ter Griffie van de Arr. regtbank te Rotterdam.

„Den XXIX dach in Junio A° XXIX (1529).

„Dit is alsuleke correctie als my heer die bailiu „burgemeesten ende scepenen geseyt hebben over „martn bouwensz roerende sulck delict als hy „gedaen heeft wairome hy buyten zy vierendel in- „gelegen heeft. Te weten dat hy vyleynlicken „upten burgeren ende den gerechte gesproken heeft „ende quaetwillicheyt getoent heeft . . . .

„Inden eersten sal martn die bailiu inde name „van de Kr. mt (Keizerlyke Majesteit) ende die „gerechte bidden om vergiffenisse noch zall mar- „tn tot een eerlicke emende ende beteringe gaen „up onser liever vrouwen dach naestcom mit een „barrende toortse in zy hant inde processie voor „den gerechte ende deselve toortse nad' processie „te zetten voorden Eerwaerdigen heyligen sacra- „mente. Item ende noch tot een profytelicke be- „teringe zall martn geven den heere zes karolus

25

«guldens ende die stede drie karolus guldens tus-
«schen desen dach en sinte Jacobs dach apostel
«naestcomen. Ende dit altesamen te volcomen ende
«te volbrengen up een pen van hondert karolus
«guldens.

....

Den 2den Augustus 1529 werden Willem Cornelisz Hooft die volder en Jan van Cleeff zyn zoon veroordeeld «wegens qualick en dreychelicken toe«spreken der regierders van der stede om binnen «sdaechs sonneschyn bedevaert te gaen tot onser «liever vrouwe t' sgravesande en bethoen (bewys) «dair off te brengen," benevens geldboete alles te volbrengen op eeuwig bannissement buiten de stad en derzelver vryheid.

....

3 Nov. 1539. Geryt Pietersz had tot zyn' vader gezegd «my vader my ick en sall nyet stille «staen ick zall hem weder slaen en ick sal hem «in zy ribben tasten mach ick" en tot zyn moeder «datse een huer ende een logenachtige zuege «is en een vuyle flaertse schoon voor den oogen «en valsch achter den rugge seggende dick tot «hair, God geve u de pestilentie in u hardt ende

«tot anna zy suster datse van moniken en van
«alle die papen vleyschelicken (enz.)

Hy werd veroordeeld gedurende drie zondagen in de processie te gaan in linnen kleed, bloots-hoofds en voets, eene roede in zyn armen met
«de scrifture van zyn delicte voôr en achter syn
«lyff hangende." Hy moest zyn vader en moeder om vergiffenis bidden, terwyl zyn vader hem elken zondag drie slagen geven zoude, vervolgens moest hy ter bedevaart gaan naar Wilsenake? Alles te volbrengen op een boete van honderd karolus guldens.

18 Decemb. 1529.

Dominicus Jacobsz veroordeeld om ongenoemde delicten om in processie te gaan en boete te geven met de zonderlinge navolgende clausule, «be-
«houdelicken indien de selve dom tot eeniger tyt
«tegen ons oft onsen poirtern hem selven ontginck
«mit woirden ofte wercken in 't civyl (of) crimineel
«dat alsdan tselve dat nu gecorrigeert is vernyeuwt
«zall wesen ende van nyewes gecorrigeert zall
«worden oft ogecorrigeert ware. Ende dit all te
«voloomen en tonderhouden up lyff ende guett.
De aanteekening eindigt met het verbaal der vergiffenisvraging aan 't Geregt. «Item ende eer
«dese sententie gepronunceert worde soo quam
«die voorsz dom van buyten upten stedehuys in

«linnen cleden blootshoofts, hebbende een vuytge-«togen zwaert in zy handt inde vierschair en badt «den officier inde naem van de kr. mt, ende «den burgemeesten mitten gerechten dat men hem «om goods wil vergeven wilde tgunt dat hy je-«gens den Kr. Mt den stede en andre onse poir-«tern misdaen hadde twelck hem sulcx bevolen «was te doen sdaechs te vooren"

****

18 Jun. XXXIX. (1539).

«Alzoe myn heer die baeliou aengesprooken en «geeyst heeft rechtelick ter vierscaer sittende digna «marcelis concubyn ofte bysidt van heer vasterdt «pastoor deser stede haer anseggende dat zy voor «paeschen lestleden haer vervordert heeft smorgens «te roepen upder straten dat alle die heeren ofte «regeerders der stede van rotterdam dieven verra-«ders lutherane en ketters waren. Ende alzoe hy «tselfde heeft doen blycken myn heren van den «gerechte.

«Soe is die voors digna tot drie malen rechte-«licke daer toe verdaecht en angesproken geweest, «ende alzoo dezelve tot genen van den recht da-«gen en compareerde hebben scepenen by vonisse «verclaert ende gewesen dat digna voirsz tot pro-

«fytelicke emende betalen ende geven zall myn heer «die baeliou inde plaets van de K. Mt. twee «hondrt kr gulden ende daerboven gebannen vut «der stede en der stede vryheyt hondert jaer en- «de een — Ende niet weder binnen der stede ofte «stede vryheyt te comen up te verbeurte van acht «huyren up die caecke te staen ende een stick «van haer tonge te snyden. Ende daer boven dat «banissement van waerden ende te volcomen.

«Ende om deswille dat die voirs digna niet en «zoude mogen pretenderen ignorancie van de voirs «vonisse hebben daerome nae dat het selve ter «vierscaer gepronuciert was mit der stede clocke «geslach voirde volcke openbaer doen lesen. —

In de maand July 1539 moest heyl . . . alias drulle het Geregt vergiffenis vragen «wegens al «zulcke woorden en delicten waerom zy buyten «hair vired (vierendeel) in gelege heeft. Te weten «dat zy ten tyde als die concubyn van heer vastert «gebanne was seyde openbaer wat heeftse gedaen «dat men haer bannet men hout desen verbannen «bouff desen ketter wel hier heer heynrick met «zyne poppe en dat sy dagelyx kyft en roept men «hout hier desen verbanne bouff thooft op. —

DE BOER MET DE TANDPIJN.



Niet lang geleën, toen 'k pas gezeten was
Op mijn kantoor, gebeurde 't ras,
Dat er een boer of landman kwam;
Hij hield zijn hoofd bijzonder stram;
Ik vroeg hem naar de reën daar van.
Dat za' 'k oe zeggen leve man!
Was 't antwoord fluks daarop gezeid,
En gaf toen 't volgende bescheid.



De bek dé doot mi'j nog zoo zeer,
Het trekt mi'j nog zoo keer op keer,
Dòòr bòven en an d' zied duur'n kop,
Dat 't water mi'j oet d' oogen lop.
Ik had 'nen slechten tand in 'n bek,
Dé maakte mi'j de kop zoo gek;
Da' 'k nich meer wuste wa' 'k soms dé
En manks onheste piine lé.
Mien wief, dat reut mi'j da' 'k zol goan
En loaten léver 't wèèrk meer stoan
Nô eenen dé oe tande trekt:
Das bètter of i'j langer rekt.
» Al geet het trekken ook wat grof
» I'j komt er dan nog eenmoal of;

» Het doot oe op zien tied wal zeer:
» Meer dôôrnô veul i'j 't leed nich meer."
Ik leut mi'j duur mien wief dan roan,
Um doad'lik nô de stad te goan.
Ik gunk dôôr nog um goed bescheed,
In eene kroog, 't was mi'j wal leed —
Da' 'k nog 'nen stuver most bestèèn;
Meer 'k had dôôr vuur bi'jzundere rèèn:
Ik wol dôôr wetten wôôr 'k most goan —
En wôôr 'k goedkoopste kreeg e doan.
Ik nam een zeupken, dat ik vreug,
Meer 'k preuvd' 't van piine bi'jnô leug.
Met eenen vreug ik nô zon'n man,
De oe de tande trekken kan.
» Dan mo'i nô d' Jödde zè men mi'j,
» Dé kan het, dat verklôôr ik di'j,
» Dé trekt oe zeulfs 'nen tand zoo goed —
» A'i opgaapt, he'i'n er bi'jnô oet."
Ik leut mi'j dan nich lange roan,
Um nô de Jödde tô te goan.
Dóo'k dôôr kwam was 't: » goa zitten man!
» Heb i'j 't wal goed, wat scheilt er an? —
» Mi'j dunkt i'j zeet er nich best oet;
» I'j hebt 'et wôôrlik nich heel goed."
Ik heb 'nen kwoaën tand in 'n bek;
Dé maakt mi'j soms den kop heel gek,
En dôôr um kom ik hier bi'j di'j:
Das tou goed trekst, dat zèèn ze mi'j,
En dast het doost vuur weinig geild —
Dou weest dôôr is men op e steild.
De tied de lop nich al te best:
Pas i'j nich op, i'j komt op 't lest,

An 't loopen tot 'nen spot vuur elk,
En hoult gin' brokke in de melk.
» I'j hebt geliek'' zè d'loozen vos;
» Gaap i'j ees op, doot 'n bek ees los,
» Loat ik ees zeen wôôr dat hé zit.
» Nou man! i'j hebt en slecht gebit.''
Dó fummeld' mi'j wat in den bek:
Meer drommel! dó wurd mi'j te gek;
Da' 'k hôôste had begon te kroouwen;
Meer 't wief begon mi'j nô to joouwen.
» Das niks zè zé, now is e er oet,
» Mien man versteet het trekken goed.''

Nou was ik klôôr den tand er oet,
Van piine vri'j, ik veuld' mi'j goed,
En was gereed um op te stoan,
Hem 't geild te doon, en weg te goan.
» Wat wil i'j toch? — Wat, bin i'j gek? -
» I'j hebt er nog veull' meer in'n bek;
» De mot er ook nog wisse oet:
» Want anders is het wèèrk nich goed —
» I'j bint nog ginne wèkke vri'j,
» Of i'j komt nog ees weer bi'j mi'j.''
Wat ik ook proatte, wat ik dè,
Het bleef er bi'j, zoo as hé zè;
Het rapte mi'j weer in den bek,
'k Mogt zwiegen of weer kroouwen zck,
Het heulp er alles nikkes an,
Hé gunk met trekken weer verdan.
Meer eind'lik wurd' ik kwoad door'k vreug,
Trekst tou mi'j 'n bek nou heelmoals leug?

Te straks dó was de piine doan,
En nou kan 'k pas van zèèrte stoan.
Dó was het: » Kom betaal mi'j meer."
Ik gunk, en trok den buul van leer,
En zocht er net dréi stuvers oet;
Ik dacht: zoo is het wisse goed.
Meer dóo'k hem dé zoo gewwen wol —
Dó leek de keèl zeulfs ròzend dol:
Hé neumde mi'j 'nen dommen kop,
En zat dôôr bi'j zukke oogen op!
Dat een dée 'n betken bange was —
Nich lange bleef, of hé gunk mas.
Meer 'k was nich bange of hé gloop,
Ik kreeg hem vuur ees bi'j den knoop.
Dó was 't een lèven zeg ik di'j,
De nôbers kwam'n er alle bi'j.
Dó ha'i de Jödde ees motten zéén,
Hé was zoo kwoad, hé trild' op d' been,
» Verd . . . . boer! duss't onderstoan:
» Dast in mien hoes mi'j wòògst te sloan?"
Hé maakte en lèven vuur de leu,
Meer 'k was 't mirakel meer dan meu,
En kreeg dré schilnge dé 'k hem dè,
En dôôr me was de Jödde te vrè.
Dit was het geild dat mi'j of vreug,
Meer dôôr vuur ha' 'k den bek hôôst leug.
Ik gunk nô hoes, meer 'k had wat spiet,
Ik was mien geild en tande kwiet.

October 1842.

A^s. WILMINK.

VOCES QUAEDAM NEWARICAE, ET CUM ALIIS, ET CUM GERMANICIS COMPARATAE.

VOCES A VOCALIBUS LITTERIS INCIPIENTES.

ADJHU, avus. Sanskr. *adi*, pater. Scand. *edda*, proavia, et liber de mythologia et religione veterum Scandinavorum; quasi dicas, antiqua mater, quam exquirimus. Goth. *atta*, pater. Hindel. *ate*, avus. *Ate*, *Atte*, nom. prop. Fris. Drenth. *etten*, [patres, i. e.] judices.

ADJHAMA, avia. *Djh* et *th* ante *m* liquescere solent; inde Scand. *amma*, avia. Hindel. *ame*, avia.

Tib. AMMA, mater. Sanskr. *amba*, et per literarum assimilationem, *amma*, mater. [Sanskr. *am*, colere. Latini, *am-are*.] Theot. [apud Walaf. Strab.] *ama*, mater. *Amma*, nutrix, *hevamma*, obstetrix, nunc *hebamme*. Frisii, *éam*, avunculus; Ags. *éam*, avunculus et patruus; avus.

ANN, [Sanskr.] frumentum. Inde Lat. *annus*, ἔνος, quod primitus notabat eam anni partem, qua crescit frumentum. Quocirca poëtae, qui saepe veteres notiones frequentant, *formosissimus annus*, i. e. ver. *Annus hibernus*, vel *annus pomifer*, i. e. autumnus. Ut a *pomum* est *pomona* ita ab *annus* fluxit *annona*. Goth. *anno*, stipen-

dium, quod antiquitus non pecunia sed frumento solvebatur. Ut vero *annus* ita et Ant. Sax. *sumar*, Ags. *sumor*, Holl. *somer*, dicitur a ferendis fructibus. Ab Holl. *suman* vel *somen*, portare, est *some*, sarcina, onus, et *somer*, [in Ferg.] proprie portator, in usu, jumentum clitellarium; *somers*, trabes natantes in rivo, qui portant, sustinent, i. e. retinent naves, quibus pons superstructus est. Franci, *bète de somme*.

SEQUUNTUR VOCES A LITTERIS LIQUIDIS INCIPIENTES.

LA. Tib. **LAWA**, mensis. [*luua*, *luu-n-a*] Hesych. *λουνόν*, *λαμπρόν*. Lat. *luna*, *lumen*. Holl. *louwe*, primus anni mensis, januarius.

LUK, **LO**, aqua, thema Latinorum *lacus; lacus* enim aqua perpetua et perennis est; *stagnum* contra pro tempore tantum stagnantem habet aquam: *lix*, *lix-ivium*, *la-vare*. Sanskr. *allava*, lavare. Ags. *lagu*. aqua. *léuh* [non *leáh* ut plurimi solent] lixivium. Fris. *léach*, id. Ex *lug* gunâ corroborato fit Theot. *lauga*, id. et Scand. *lauga*, lavare. *lögr*, aqua.

MA, mater, thema vocabuli Sanskr. *mâtri*, mater. Angli, *mother*.

MOCHA, infans. Goth. *magus*, puer. Ags. *maga*, cognatus, filius, puer. Holl. *magen*, consanguinei. Omnia ex Sanskr. *mah*, crescere. Valde affine est

MIAH, puella. Goth. *magaths*, vel *mavi*, virgo. Ags. *mägde*, id.

MIKHA, oculus. Tib. **MHI** id. Fris. *mikkia*, oculos in scopum intendere, collimare.

MIHI, ignis. Inde Latinorum *mic-are*.

MHUTU, os. Fris. *muthe*, et *mûle*, id. Ags. *muth*, id. Angl. *mouth*, id.

MUMMU, amita. Holl. Fris. *moede*, *moeye*, matertera. In ore infantium Fris. *mûme*, avia.

MANNO, MAJAN vir. Sanskr. *manu*. Germani omnes *man*.

NHIAPO, auris. Ita vocatur ob formam conchae; *hnap* enim omnibus Germanis est crater sive poculum. Sax. Ant. *hnap*. Ags. *hnäp*, Holl. *nap* catinus, patina. Scand. *hnappr*. Haec auris notio tandem explicat, qui fiat ut *hnap*, poculum, vel patina, alteram dormiendi parere potuerit. Ex *hnäp* enim Anglosaxonum formaverunt *hnäppian*, auri incumbere, i. e. dormire. Angli, *to nap* et *to take a nap*, pro quo Frisii hodierni *ien knipperke nime*. Frisiorum vocalem *i* in *knipperke* exhibet altera forma verbi Anglosaxonici, *hnipode*, dormiebat. Pastoral. XXXIV. 5. Confer Graecorum ἐπ' ἀμφότερα τὰ ὦτα καθεύδειν, et Latinorum, *dormire in utramvis aurem*. Frisii plene efferunt dicentes, *Hi leit op ién éar*, aurium uni incumbit, h. e. dormit.

Aspiratio ante liquidas *n*, *l*, *r*, Germanorum aliis clare, aliis obscure, sonabat. Hi aspirationem lapsu temporis perdiderunt, et *hn*, *hl*, *hr* vocem aperientes in simplices *n*, *l*, *r* mutârunt; Illi vero, cum organa loquelae emollita aspirare liquidis recusarent, aspirationem a liquidis separaverunt et in novam syllabam distraxerunt. Exemplo sunt Franci, qui *hnap* extenderunt in duas syllabas *hanap*, et *hring*, circulus, in *harangue*, oratio ad circulum, h. e. turbam cir-

cumstantem; Itali *aringo*, circus, oratio. Diezius, vir acutus, in his vocibus vestigia linguae Theotiscae [Hochdeutsch] deprehendit; ego deprehendo nulla. Criterium enim dialecti Theotiscae in *hnap* est *f* post *p*; sonat igitur Theot isce *hnapf*, quam literam *f* Franci, quippe inferioris Germaniae incolae, semper respuerunt et adhuc respuunt. Aspiratio autem ante *n* omnibus Germaniae dialectis, non Theotiscae soli, communis fuit. Inter caeteras, quas citat Cl. Diezius, voces sunt, Franc. *lot*. Ital. *lotto*. Hisp. *lote* et Franc. *galoper*, manifesto indicio eas non fluxisse ex Theot. *hlôz* et *hlaufan*, sed ex earum nationum lingua, quae *t* et *p* litteras ab aspiratione et sibilatione intactas servabant, quarumque in ore voces hae *hlot*, sors, et *hlopen*, currere, audibant. Ags. *hlot*. Frisii *hlot*. Ant. Sax. *hlot*. Goth. *hlaupan*, Scand. *hlaupa*. Ant. Sax. *hlopon*. Anglos. *hleapan*. Angli *leap*. Fris. *hlapa*, et *hliapa*. Fris. hodierni *leappe*, saltu transire. Confer Gramm. der Rom. Sprachen von Fr. Diez, I. 313.

SELLA, Januarius. Composita vox ex *sel* et *la* mensis. Nota veteribus Frisiis mensem Februarium fuisse dictum *Selle*, plene *Selle-monath* Ags. *Sol-monath*; autore Beda, ob placentas quas Angli hoc mense diis suis offerebant. Certe verbum Ags. *sellan* vel *syllan*, dare, quod in omnibus fere Germanorum dialectis viget, antiquissimis temporibus designandis oblationibus inserviit. Exemplo est Gothorum *saljan*, tradere, quam Ags. presso pede sequuntur effingentes tertiam formam *selian*, tradere. Joann. XVI. 2.

λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ, quod Ulfilas vertit, *hunsla saljan gutha*. Angli huic verbo tantum vendendi notionem assignant. *To sell*, vendere, quod ellyptice dictum pro *sellan to ceap*, dare pro pretio.

SURAG, [Sanskr.] sol, lingualium liquidarum *l* et *r* valde frequentata permutatione fit *sulag*, et literarum transpositione *sugal*, ex quo tandem fluxit Goth. *sauil*, sol. Scand. *sôl*.

JHONGO, avis. Vox elata more Francorum fit *sjhongo*. Vide an quid commune habeat cum Goth. *siggvan*, canere, praet. *saggv*, unde *saggvs* cantus. Ags. *singan*, praet. *sang* et *song*. Fris. *singa*, et *sionga*. Hanc affinitatem si admittimus *jhongo* idem valet quod cantor.

WA, eryza, thema Goth. *hwaiteis*, triticum. Ags. *hwäte*. Frisii, *hwêt*. Angli *hweat*.

VOCES A CONSONANTIBUS MUTIS GUTTURALIBUS INCIPIENTES.

GNIA, nasus. Tib. GNÂ, id. *G* ante *n* in hac voce vim habet aspirationis; cum non aspiratur caeteris audiret *na*, *nia*, thema vocabuli Sanskr. *nâsâ*, nasus. Ags. *nase*. Fris. *nose*. Angli *nose*. &c.

GNI, dies. Haud aliter in hac voce *g* pro *h* ponitur, quare Newari hanc vocis formam commutant cum *nhi*, quod est thema verbi Latini *ni tere*. Ut enim *dies* dicitur a splendendo [Sansk. *div*, splendere.] ita *nhi* et *gni* à *ni*-tendo. Scand. *neisti*, scintilla, pro quo Dani ad instar Newarorum *gnist*, scintilla. Frisii *gnisje*, splendentem, nitentem reddere. *Op-gnist*. *for-gnist*, ornatus, comtus.

CHO, triticum, idem quod *granum*. Nam *granum* per transpositionem literarum est pro *garnum*. Goth. *Kaurn*. Scand. *kiarni*. Holl. *kern*, nucleus.

CHA, terra. Graeci γαῖα, terra. Goth. *gavi*. Fris. *gea*, regio.

CHILA, hiems. Lat. *gelu*, *geli-dus*. Suidas, γέλα, gelu, apud Siculos. Goth. *kalds*. Ags. *ceald*. Dani et Hindel. *kaald*. Angli *cold*. Fris. *koald* [koad]. Holl. *kil*, frigidulus. Fris. *kel*, terrefactus. Ags. *cyle*, frigus. Theot. *chuli*, id.

CHIL-LA, Februarius mensis: proprie, mensis frigidus.

KOPA, frons. Lat. *caput*. Ags. *heafud*. Frisii *haved*, *hafd*, contr. *hâd*. Angli *head*. Alia hujus vocis forma eaque vetustissima remanset in ore Frisiorum ruricolarum; quippe enim *holle*, caput, quod contractum est ex *hafala*, idem est cum Sanskr. *kapâla*, cranium; Graeci. κεφαλή, caput.

KAY, componitur cum *mocha* ita ut *kay-mocha*, sit puer, infans masculus, et *miah-mocha*, puella, infans feminini generis. Angli eodem modo distinguunt inter masculinum et femininum genus quorundam animalium; ex gr. *a he-cat*, felis mas, *a she-cat*, felis femina. Frisii, *hi-hleap*, vanellus mas. *Si-hleap*, vanella, [*hleap* per ellypsin pro Ags. *hleape-wing*, Angl. *lapwing*.] Frisii pro *mocha* frequentant *born*, [natus] infans, et genera distinguunt per *feint* et *fâm*: *feinte-born*, puer, infans masculus, *fânte-born*, puella, infans feminini generis. Cum Germani *k* Newarorum in *h* mutent, suspicio mihi oboritur *kai* esse Germanorum *hi*, ille, guna corrobo-

ratum, quod Saxonibus antiquis, Anglosaxonibus, Frisiis antiquis eorumque posteris semper in usu fuit.

KINJA, frater. Sanskr. *Jan*, nasci, ex *gan*, radix Graecorum *γεινόμαι*, Latinorum *genus*. Ags. *cyn*, cognatio. Ex *cynnes-man* Anglis orta est contractior forma *kinsman*, gentis homo, i. e. cognatus. *Kinja* igitur primitus cognatum ex eadem matre, vel fratrem uterinum notare videtur.

KHICHA, canis. Tib. KHIGO vel KHIBO. Frisii, *tike*, *tyke*, *tuike*, canis. Olim haecce vox florebat in communi Germanorum usu. In glossario dialecti Borealis Angliae, autore Brockelto, legitur; TIKE *or* TYKE, *a person of bad character, a blunt or vulgar fellow. Also a name for a dog*

» *If you can like*
» *A Yorkshire tike.*"

Carey, wonder &c.

Quibus verbis ordinem naturalem invertit autor postponens notionem primitivam deductae. *Tike* tamen et inter vocabula communis Anglorum linguae recensetur. In lexico Island. Gudm. Andreae occurrit *tyg*, canis, canicula: sed in lexico Haldorsonii *tík*, canis femina. Sueo-Gothi *tik*, id. Theot. *zoha*, hoderni *zäcke*, canicula. Holl. *teve*, *teef*, canicula.

KICHA, [Sanskr.] insectum. Frisice *tyk*, insectum, quod se insinuat in cutem canum, ovium et id genus animalium. Angli *tick*. Sueogothi *tik*. Holl. *teke*, ricinus. Flandri *teke*, lumbricus terrestris. Theot. *zaga* [quod suspicor tantum ex Grafii verbis adjectis *diese glosse steht bei canis*,

catulus. Althochd. sprachschatz. V. 883] hodierni *Zäcke.* Franci *tique.* Ital. *zecca.*

Tib. KERMA, stella, si enuntias Francorum more fit *cherma* i. e. *sjerma;* si Anglorum more, fit itidem *cherma* i. e. *tcherma;* si more Frisiorum fit *tsjerma.* Alii, qui difficulter *k* efferunt, pro *k* assumnut *t*, quo fit *terma.* Per tales dialectorum variationes mihi ortae videntur variae hujus vocis formae; In Decan. quippe frequentatur *dscharra;* per assimilationem literarum pro *dscharma:* transpositis *ds*, *sdcharra*, unde Germanorum *starre*, quod variae nationes variis vocalibus enuntiaverunt. *M* apud Scandinavos, Gothos, et Theotiscos remansit, debilitata in *n.* Goth. *stairno.* Scand. *stiarna.* Theot, *sterno.* Graeci *stêr* in eum vocum ordinem retulerunt, quae incipiunt ab *α* quadam otiosa: ex. gr. *α*—νηρ, *α*—γαθος, &c. unde *α*—ςηρ. — Sanskr. *tara*, stella. Fac *t* in *tara* sibilatione esse corroboratum, et alia viâ ad *st* accedes. Bengal. *stara.* Pers. *stara*, *setareh*, *sitarie*, id. Persae sibilationem ante *t* in syllabam protrahunt ut Franci aspirationem ante *n* in *hanap.*

CHI, nox. Tib. CHUN, id. Scand. *hum*, crepusculum. *Chi* habeo thema vocabuli χάος, chaos, vastum illud inane rerum creandarum capax, tenebrae spissae, nox tenebricosa, inferi. Proavis nostris acceptum erat mundum ex nocte esse creatum, quam caeteri dixerunt chaos.

CHONG, caput. Vide an Ags. *hon*, Antiq. Sax. *hangon*, suspendere, h. e. in altum tollere, elevare, affine sit. Tib. GO, caput.

KOZLA, October mensis. Quorsum referam

kos nescio; nisi affine sit sequenti vocabulo *khussi*, adeoque notet mensem imbiferum.

KHUSSI, rivus, flumen. Graeci *χέω*, fundo, *χύσις*, fusio. Scand. *gusa*, fusio praeceps, effluvium. Holl. *gusselen*, diffundere, *gutsen*, praecipitanter effluere. Theot. *guz*, fusio. *gussa*, inundatio.

VOCES A MUTIS DENTALIBUS INCIPIENTES.

DILLA, Junius mensis. Composita vox ex *dil* et *la*, mensis. *Dil* in ore Germanorum foret *til*, thema verbi Ags. *tilian*, parare, colere terram, procreare. Angli *to till*, et *toil;* Holl. *télen* et *tuil*, agricultura. Inde Holl. *teel-maand.*

TUCHOLA, mensis Maius. Hollandi hunc mensem vocant *bloei-maand*, mensis quo arbores florent, et Anglosaxones *tri-milchi*, mensis quo ter quotidie mulgent vaccas. Non igitur absonum foret si Newari hunc mensem a crescendo vel pullulando appellavissent. *Tucho* certe Germanice audiret *thugo*, quod convenit cum verbo Ags. *thugon*, pubescere, adolescere. Sed quae de mensibus assero nihil praeter meras hallucinationes sunt; cum haec non ex nostri coeli natura judicanda sint, sed Nepalae, quam ignoro.

VOCES A MUTIS LABIALIBUS INCIPIENTES.

BOBA, pater. Graeci *πάππας*. Russi, *popa.*

Tib. BU, insectum. Ags. *beaw*, oestrum. *beo*, apis. Frisii *bawen* et *bou*, oestrum, asilus, tabanus: vesparum genus armentis infestum. Scand. *bí*. Theot. *bia.*

Tib. BRÁ, eryza. Ant. Fris. Sax. Ags.

brâd, panis. Ags. *bread*. Hindel. *brâ*, Frisii hodierni *brea*, id.

BACHOLA, Mensis Aprilis. *Bacho* Germani mutant in *pacho*. Si hallucinari vel potius nugari in his licet, conferam *pacho* cum verbo *pachen*, osculari. Fris. *patsje*, id. Non ita absurdum est mensem Veneri sacrum a figendis osculis nomen accepisse. Confer. *Teuthonista*, van der Schueren, in voce *pachen*. Vet. Suec. Celsio *Astar-manad*. Ags. *Easter-monath*. *Easter* autem fuit Venus lucifera.

BHAGAVAN, [Sanskr.] deus: proprie, beatus, *μάκαρ*.

BHOW, felis. Sanskr. *putscha*, felis. Angli *puss*, id. Fris. et Holl. *pûs*, id.

PASU, [Sanskr.] pecus. Goth. *faihu*. Ant. Sax. *fehu*. Ags. *feoh*. Fris. *fia*. Theot. *vihu*.

Tib. PAMA, matrimonium. PAMU, puella. PEMI, femina. Lat. *femina*. Fris. *fâmne*, virgo. *Fem*, nom. prop. feminae. Ags. *fämne*. Ant. Sax. *fêmea*. Scand. *feima*, virgo pudibunda.

PARBA, [Sanskr.] mons. Germanice *farpa* vel *farwa*; *farap*, *faraw*, quae accedunt ad Theot. *furah*, *furhi*. Ags. *furh*. Fris. *furch*, hodie *furge*. Angl. *furrow*, sulcus, monticulus terrae aratro ejectus.

Tib. PRALA, frons. Thema *pra* est in Sanskr. *pra-bhu*, excelsus; Goth. *frauja*, dominus. *P* videtur mansisse immota in Fris. Holl. *prâl*, fastus; *pralen*, superbire. Theot. hod. *prahl* et *prahlen*, id. Ostentationis enim sedes in fronte est.

Tib PUGO, vacca. Cum hac voce nihil ha-

beo quod conferam praeter unum *poest*, bubile, unde *poest-deerne*, quod synonymon est cum *melk-deerne*, ancilla lactaria, quae mulget vaccas. Hae voces olim in Flandria et Brabantia frequentatae fuerunt. Adi Kilianum et Plantinum in lexicis Teutonico-Latinis. Anne *pugo* compositum est ex *pu* pro *pasu* [Sanskr.] pecus, et *go*, [Sanskr.] vacca? *Pu* tunc significaret animal, non pecus in genere, et *pugo* eodem modo procederet quo Frisiorum *kou-bist*, animal vacca, pro *kou*, vel Theot. hod. *Renn-thier*, rangiferum animal, tarandus, pro *renne*. Sanskr. *gô*, bos, idem esse cum Ags. *cu*, bos. Theot. *ko*, *kua*, id. Holl. *koe*, id. omnibus notum est.

PHOY [Sanskr.] aër. Hes. *Φύσα — τὸ πνεῦμα καὶ ὁ ἀήρ*. Scand. *at fysa*, flare. Fris. *fysia*, id.

PHU, puer. Angli et Frisii *boy*. Theot. *bubo* et *buaba*, hodie *bube*.

Numerant Newari et Tibetani per ordines denarios, quos itidem observant Germani. Tibetani, *Chi*, unus. *gni*, duo. *sum*, tres. *zhi*, quatuor. &c. *chu*, decem. *chu-chi* decem et unus, h. e. undecim. *chu-chui*, duodecim, *né chu*, duo decem, h. e. viginti. Newari numerantes ad eandem normam procedunt. *Chi*, unus. *nashi*, duo. *swong*, tres. *pih*, quatuor, &c. *sanho*, decem. *saran-chi*, undecim. *saran-nassi*, duodecim.

J. H. Halbertsma.

Scripsi Daventriae ipsis calendis mensis Decembris MDCCCXLII.

SIGNA EXPLICANDA.

Sanskr.	= lingua	Sanskrita.
Tib.	= ——	Tibetana.
Goth.	= ——	Ulfilae in versione Gothica S. S. Bibliorum.
Ant. Sax.	= ——	Antiqua Saxonum in poëmate *Heliand.*
Ags.	= ——	Anglosaxonica.
Fris.	= ——	Frisica.
Hindel.	= ——	Hindelopae, urbis Frisiae.
Holl.	= ——	Nederlandica.
Theot.	= ——	Theotisca antiqua [*Alt-hoch-deutsch*]
Scand.	= ——	Scandinviae, Islandiae &c.
Franc.	= ——	Francica hodierna.

Vocabula nullo signo notata Newarica sunt.